

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2018

Romano džaniben

časopis romistických studií | 25. ročník | 1/2018

EDITOR ČÍSLA:

Helena Sadílková

Seminář romistiky, Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Na obálce:

Zdeněk Daniel

Továrna. Obraz z cyklu „Moje černobílé stíny – Memento mori.“

2016, kresba uhlím na papír, 40 x 60

Obsah

Helena Sadílková Váhy historického poznání	05
---	----

RECENZOVANÁ ČÁST

Lada Viková Adolf Ištván – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy	19
Milada Závodská Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela	59
Jiří Smlsal Holokaust Romů v retribučním soudnictví	93

NERECENZOVANÁ ČÁST

Michal Schuster Archivní fond Zemská donucovací pracovna Brno jako zdroj dokumentace romských obětí holokaustu v České republice – nálezová zpráva	123
Stíny, vzpomínky a naděje / Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml.	141
Antonín Daniel O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce	167
Michal Schuster Projekt Databáze romských obětí holocaustu v České republice	187
Kristina Dienstbierová O svou minulost bychom se měli zajímat. Zpráva o projektu „Paměť Romů“ společnosti Romea, o. p. s.	193
Helena Sadílková Zpráva o činnosti Pražského fóra pro romské dějiny	197
RECENZE ANOTACE	201

Váhy historického poznání

Úvod k číslu věnovanému historii Romů v českých zemích v první polovině 20. století

Toto číslo časopisu *Romano džaniben* je celé věnované historii Romů v českých zemích, respektive na jedné straně historii původních romských skupin na území českých zemí zejména v první polovině 20. století a na straně druhé představení některých současných iniciativ, které se v České republice věnují výzkumu historie Romů na tomto území a její prezentaci. Tyto iniciativy zároveň vstupují do arény veřejného diskurzu o historii Romů, do které tak pronikají nové hlasy a důrazy inspirované mimo jiné současnými otázkami diskutovanými v prostředí humanitních a sociálních věd.

V roce 2018 uplynulo 75 let od hromadných transportů českých a moravských Romů a Sintů z území bývalého protektorátu Čechy a Morava do koncentračního tábora v Auschwitz-Birkenau. Rok 1943 pro členy těchto komunit znamenal naprostou devastaci jejich rodin, širších společenství, kultury, majetku a dosavadních životů. Vyvražděním drtivé většiny členů původních romských a sintsých komunit zdejší společnost nenávratně přišla o část svého celku a spolu s ním i o část svého společensko-kulturního dědictví. Předkládané číslo *Romano džaniben* je také naším příspěvkem k připomenutí tohoto výročí.

Je dobrou zprávou pro celou českou společnost, že si toto výročí zároveň připomínáme v době, kdy došlo k naprosto zásadnímu posunu v otázce veřejného připomínání romských obětí holokaustu v českých zemích a k výraznému vykročení směrem ke skutečnému zpietnění místa utrpení a smrti lidí vězněných v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku. Na konci listopadu 2017 podepsal tehdejší ministr kultury Daniel Hermann smlouvu o státní koupi velkovýkrmny prasat, jejíž areál zabírá většinu území bývalého koncentračního tábora a stojí v těsné blízkosti hrobů romských obětí nelidských životních podmínek, které v táboře panovaly. Na začátku roku 2018 převzalo celý areál jako státní majetek do svojí správy Muzeum romské kultury, příspěvková organizace MK ČR, a iniciativně otevřelo veřejnou debatu o budoucí podobě tohoto místa. Jedním z výsledků této debaty je rozhodnutí celý poměrně rozlehlý areál – včetně již existujícího pietního místa a památníku na místě předpokládaných hrobů obětí – upravit jako místo pro pietu i vzdělávání a na zpracování návrhů úpravy a stavby nového památníku vyhlásit mezinárodní architektonickou soutěž. Debata, která se okolo celého již

¹ Helena Sadílková je vedoucí Semináře romistiky KSES FF UK, spolupodílí se na aktivitách Pražského fóra pro romské dějiny při ÚSD AV ČR a je šéfredaktorkou *Romano džaniben*. E-mail: helena.sadilkova@ff.cuni.cz

ukončeného vyjednávání a výkupu velkovepřína rozvinula, znovu akutně poukázala na fakt, jak je stále potřebný další odborně fundovaný historický výzkum. A to takový, který by se týkal nejen doby války a samotného fungování tragicky proslulého tzv. cikánského tábora v Letech u Písku (a v Hodoníně u Kunštátu), ale i doby předcházející a následující. Mohlo by se zdát, že základní informace k existenci a fungování tábora jsou již známy, především díky celoživotní práci Ctibora Nečase (např. 1994, 1999, 2005), dlouhodobé dokumentační činnosti Muzea romské kultury, významnému příspěvku Markuse Papeho (1997), ale i díky kontroverznímu příspěvku Paula Polanskyho (1998; viz Horváthová 2015). Současná potřeba důsledně se zabývat tématem tábora v Letech u Písku a celým kontextem jeho vzniku, fungování a poválečnou historií umlčeného připomínání genocidy Romů a Sintů však ukazuje, že se před námi stále otevírají otázky, na které je nutné hledat odpovědi.

Tou nejzásadnější otázkou je ptaní se po spoluúčasti členů české majoritní společnosti na válečné genocidě protektorátních Sintů a Romů, jejím rozsahu a charakteru. Je zřejmé, že právě tato genocida patří i v rámci Evropy k jednomu z nejdůslednějších pokusů o vyhlazení celé lokální romské populace. Jak na příkladu přístupu k lidem vězněným v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku a fungování celého tábora již dříve velmi zřetelně ukázal Markus Pape (1997), naprosto se nelze spokojit s odpovědí spojující genocidu místních Romů a Sintů výhradně s exportem nacistické ideologie a na ní založeného rasového pronásledování Romů do českých zemí.

Tato situace není nijak unikátní pro české země. Současný výzkum holokaustu Sintů a Romů (Wendt 2013) v jednotlivých regionech válečné Evropy přináší poznání, že realizace jednotlivých perzekučních opatření – ať už byly jejich zdroje vnitřní, či se odehrávaly v kontextu okupace nacistickým Německem – do velké míry závisela na jejich lokálním vyjednávání. Rychlost a rigoróznost jejich uplatnění v konkrétních místech převážně odrážela vztahy mezi místními Romy a jejich neromským okolím, a závisela na ochotě místní neromské společnosti odolávat případnému tlaku z centra na realizaci perzekučních opatření namířených na konkrétní lidi v jejich sousedství, nebo naopak – na opačném konci celého spektra postojů – zaujímat radikální stanoviska a vybízet nadřízené či centrální orgány k prosazování radikalizujících se „řešení“.

V československém kontextu je toto pozorování známo především ze slovenské reality – opakovaně na ně na základě svého zejména orálně historického výzkumu upozorňovala Milena Hübschmannová (2005), stejně tak i výzkum Arneho Manna a Zuzany Kumanové (např. 2015). Známé jsou rozdíly především v realizaci opakovaného nařízení o vystěhování romských osad mimo obce a veřejné cesty (je evidentní, že se lišila obec od obce) a odvodu romských mužů do armády (část z nich byla lokálně uznána spolehlivými a byli

zařazení do bojových jednotek slovenské armády, jiní byli odvedeni do armádních pracovních oddílů). Další rozdíly se týkají odvádění romských mužů do pracovních táborů: různé lokální úřady postupovaly různě rigorózně při koncipování seznamů osob navržených k internaci do těchto pracovních táborů, známé jsou případy internace zaměstnaných Romů, které se jejich zaměstnavatelé snažili vyreklamovat zpět, i případ lokálního vyjednání zaměstnání místních Romů právě proto, aby nemuseli do pracovního tábora odejít. Zajímavá je v tomto kontextu i Janasem (2010) popsaná historie zrušení tzv. zajišťovacího tábora pro Cikány v Dubnici nad Váhom na jaře 1945, které se dle jeho výzkumu odehrávalo pod velkým tlakem německé armády usilující o „likvidaci“, tedy popravu všech Romů, kteří byli v táboře internováni (na významná úskalí jiných částí této Janasovy práce ovšem upozornili: Jurová 2010 a Mann 2012).

V historiografii soustředěné na holokaust českých a moravských Romů a Sintů došlo v minulosti k tomu, že se otázka „spoluvin“ koncentrovala do popisu role českých četníků sloužících v letském koncentračním táboře jako do osob odpovědných za tamní hrůzné podmínky, které byly příčinou smrti minimálně více než tří stovek obětí, a zejména pak do osoby táborového velitele, Josefa Janovského. Soustředění na roli těchto pachatelů násilí poněkud vytlačilo mimo výzkum – ale především mimo veřejnou debatu – téma přístupu regionálních/místních soudních, administrativních, a zejména pak bezpečnostních úřadů, tedy celých skupin lokálních/regionálních aktérů. Máme spíše kusé informace o (ne)jednání místních lidí, včetně sousedů, představitelů jednotlivých obcí, četníků, učitelů atp., v době války, např. v době sestavování transportů, do místních „cikánských táborů“ či přímo do Auschwitz-Birkenau a v době těsně po nich, kdy docházelo k dražbám či rozebrání majetku transportovaných rodin a jednotlivců. Dosud asi nejpodrobnější souhrnnou zprávou o přístupu neromských členů lokálních společností k jejich romským sousedům v době války představuje jedna z kapitol monografie Ctibora Nečase (2005: 71–175) věnovaná historii významnějších romských sídlišť na Moravě a ve Slezsku. V ní Nečas zúročil svou předchozí práci k historii jednotlivých lokálních romských komunit, publikovanou časopisecky. Další z již notoricky známých případových studií je Janou Horváthovou (např. 2000) zdokumentovaná historie a válečná devastace romské komunity ve Svatobořicích. Všechny dosud historiky popsané lokální mikrohistorie jednotlivých romských komunit pocházejí ovšem z moravského prostředí. Pro Čechy máme zatím k dispozici jen několik publikovaných výpovědí pamětníků (např. Kozáková 2004; Serinek, Tesař, Ondra 2016). Zejména Serinkovo vyprávění o vlastním životě, a to především v době po útěku z koncentračního tábora v Letech u Písku a předtím, než našel zázemí mezi odbojáři na Vysočině, je velmi nelichotivou zprávou o postojích českého obyvatelstva k uprchlíkům, (zejména k těm) kteří byli jasně rozpoznatelní jako „cikáni“. Vedle toho přístup lokálních úřadů k Romům v českých regionech dobře nastiňuje starší studie

Z. Štípka (1991) věnovaná realizaci proticikánských opatření v Čechách po roce 1939, shrnující např. i velmi vypovídající reakci obcí na jejich povinné usazení v roce 1940.

Z výše uvedeného je patrné, že v našem poznání historie jednotlivých romských komunit v českých zemích, jejich vztahů s neromským okolím, ale též v poznání sociální praxe v jednání s „cikány“ zejména na lokální úrovni, jsou stále dosti zásadní mezery. Jejich postupné zaplňování je jednou z cest, jak kriticky prozkoumat právě (historické) společenské předpoklady válečné genocidy Romů a Sintů z českých zemí. Zároveň se tak formuje nový vhled do faktorů ovlivňujících poválečné jednání s Romy, ať už se jednalo o přístup k přeživším a novým pracovním migrantům ze Slovenska, nebo o vytěsnění genocidy Romů a Sintů z veřejného povědomí i prostoru.

Druhým zásadním tématem, které se do diskurzu o postavení Romů v evropských společnostech v době války, ale nejen v ní, dostává, je otázka aktérství na straně Romů. Tento důraz má poměrně komplexní motivaci a významně navazuje na myšlenky post-koloniálních studií, ale i velmi komplexní důsledky, například včetně vlivu na nejrůznější úrovně promýšlení, legitimizace a realizace akademického výzkumu soustředěného na (historicky) marginalizované skupiny obecně. V rámci historické disciplíny se promítá do nejrůznějších vrstev historického bádání od metodologie po zvažování kontextů produkce vědění a vlivu historiků na formování obecného historického povědomí. Důraz na roli Romů jako jedněch z mnoha historických aktérů lze chápat i jako odpověď na viktimizační narativ, dominující především studiím genocidy Romů a Sintů tak, jak se rozvíjela přibližně od sedmdesátých let 20. století. Do podobné role ovšem Romy postavila (nejen) v českém kontextu i interpretace Romů jako obětí státních přístupů k Romům v době socialismu, jež se formovala paralelně s post-socialistickým narativem o komunistickém totalitarismu (Jurová 1994, Pavelčíková 2004), ale nakonec i výklad starších dějin Romů např. na území habsburské monarchie (Hanzal 2003).

Jednou z reakcí na tento způsob konstrukce dějin je impulz, významně motivovaný současným aktivismem, k hledání a oslavě romských (válečných) hrdinů: před několika lety tak například začal být – vedle tradičních osvětimských výročí – v mezinárodním měřítku připomínán „den odboje“ jako připomenutí odmítnutí rozkazu nastoupit k apelu ze strany lidí vězněných v tzv. cikánském rodinném táboře v Auschwitz-Birkenau v době prvního pokusu o „likvidaci“ tohoto tábora v květnu 1944 (v českém kontextu o této události referovala ve své monografii Vlasta Kladivová v roce 1994). Podobně motivovaná byla část pozitivní odezvy, které se dostalo již zmíněné publikaci komentovaného svědectví Josefa Serinka, „Černého partyzána“, sledující příběh Serinkova angažmá v českém odboji na Vysočině. V českém kontextu máme v současné době možnost pronikat i do hlubší historie témat účasti Romů na odboji, resp.

„národním osvobození“ díky práci Lady Vikové (2018) soustřeďující se na účast Romů v prvorepublikových legiích, téma dříve jen okrajově nastíněné Ctiborem Nečasem (2008) a Ninou Pavelčíkovou (2000). Tato připomínka v současné chvíli rovněž zapadla do oslav stoletého výročí existence první československé republiky. Pokud česká historiografie nějaké romské hrdiny do této doby měla, byli jimi „romští středoškoláci a vysokoškoláci“ pocházející z rodin moravských Danielů a Holomků (např. Nečas 2008, Horváthová 2017, Pavelčíková 2001), z jejichž poválečných životů jako přeživších holokaustu dosavadní historiografie dále zdůrazňovala jejich roli zakladatelů a pracovníků Svazu Cikánů-Romů, tedy „vedoucích postav romského etnoemancipačního hnutí“. Vedle Romů – válečných hrdinů/bojovníků za osvobození, v jejichž příběhu se zdůrazňuje jejich (dosud obecně neznámý) příspěvek k významnému období dějin české společnosti jako celku, tak zde máme i příběh aktérů dějin Romů jako svěbytné národnostní menšiny usilující o emancipaci. Ten posunuje do další roviny nedávno publikovaná monografie ke genezi SCR (Sadílková, Slačka, Závodská 2018). Zabývá se snahou těchto a dalších osobností o účast na formování a realizaci politiky vedené vůči Romům v komunistickém Československu, a to ještě před vznikem Svazu Cikánů-Romů, tedy mezi lety 1945–1969. Důrazem na aktérskou perspektivu a vyjednávání tak její autoři posilují kritičtější náhled na historický narativ o Romech jako o „obětech komunistického režimu“ – částečně ve shodě s texty, které podobně kriticky nahlízejí obecný „totalitní narativ“ ve vztahu ke komunistické diktatuře a československé společnosti (např. Pullmann 2008). Tím tito autoři opět propojují někdy až příliš separátně nahlížené dějiny Romů a státního přístupu k nim s dějinami celé československé společnosti. Na propojení teze o účasti Romů na dějinách evropských společností jako lidí žijících na evropském území a zároveň představy Romů jako aktérů a proponentů romského emancipačního hnutí také staví např. aktuálně realizovaný mezinárodní výzkumný projekt vedený E. Marušiakovou a V. Popovem², soustředěný ovšem hlouběji do historie – na meziválečné období – a zahrnující vývoj v celé Evropě.

Vedle toho je ovšem též vidět snahu o promítnutí aktérské role Romů do výběru a práce s prameny. Tento krok je motivován v první řadě rozpoznáním nevyváženosti pramenů, se kterými historikové běžně pracují, a to z hlediska jejich provenience. Ilustrativním příkladem této nevyváženosti je výzkum období holokaustu, kdy historii zničení tisíců lokálních romských komunit, rodin a jednotlivců v Evropě badatelé rekonstruují v převažující míře na základě dokumentů pocházejících právě od těch, kteří se na vyhlazování Romů a Sintů podíleli. To je způsobeno historickou nerovností pozic původců těchto (písemných) dokumentů včetně přístupu k písemné komunikaci a četnosti jejího

2 Více viz např.: <http://standrewstransnational.wp.st-andrews.ac.uk/research/projects/roma-civic-emancipation-between-the-two-world-wars-erc-advanced-grant/>

využívání, navíc umocněné situací pronásledování, kdy to byly právě oběti, které měly velmi omezenou nebo vůbec žádnou možnost písemné doklady nejen produkovat, ale i uchovávat. Pokud v minulosti do pramenné základny tohoto výzkumu Romové vůbec vstupovali, pak dominantně v roli svědků, (nahrávaných) v rámci orálně historických výzkumů, tedy jako spolutvůrci pramenů, vyjadřující se ke zkoumané minulosti s různě velkým časovým odstupem, případně poskytující vzácně dochované písemnosti a fotografie. S těmito prameny pak historici pracují různým způsobem, není ovšem výjimkou, že spíše jen jako s ilustrativním pramenem. Zajímavý pokus o vybalancování této zásadní nerovnováhy pramenné základny a o demonstraci, jak volba pramenů ovlivňuje výsledný obraz minulosti, představuje jeden z podprojektů nedávno zpřístupněného „Romského archivu“. Jde o projekt realizovaný historičkou Karolou Figs, ve spolupráci s celou řadou dalších badatelů z různých evropských zemí, nazvaný „Hlasy obětí“³. Pronásledování Romů za druhé světové války zde prezentují výhradně na základě dokumentů pocházejících právě od Romů jako od těch, na které tyto perzekuce dopadaly. I samotný projekt „RomArchive“ je právě příkladem iniciativy usilující o zapojení Romů do sebeprezentace své kultury a historie nejen v roli autorů uměleckých děl a textů, ale právě i v roli kurátorů sbírek představujících současné romské umění, ale zároveň např. i historii hnutí za občanská práva Romů.

Publikace samotných dochovaných pramenů romské provenience, tedy různých typů textů psaných jednotlivými členy místních romských komunit, je v českém prostředí zatím jen velmi ojedinělým jevem. Dosud „nejrozsáhlejší“ publikací tohoto typu je příspěvek C. Nečase (2005a) zveřejněný v časopise *Romano džaniben*, prezentující vybranou osobní korespondenci vězňů protektorátních internačních zařízení s jejich blízkými. Obdobným publikačním počinem usilujícím o zpřístupnění romských pramenů (badatelské) veřejnosti bylo přetištění poválečného autobiografického textu od Leona Růžičky, jednoho z přeživších holokaustu. Text napsal a publikoval na konci padesátých let v rámci soutěže Svazu protifašistických bojovníků (Růžicka, Sadílková, Závodská 2013). Dosud nejrozsáhlejším publikovaným konvolutem osobní korespondence, navíc psané z velké části romsky, jsou pak dopisy Andreje Gini pro Milenu Hübschmannovou z let 1980–2005 (Giňa; Sadílková ed. 2013).

K zahrnutí Romů do představy badatelů o celé skupině aktérů dobové produkujících prameny, na základě kterých je možné minulost zkoumat, přispívá i výše zmíněný trend ve zkoumání historie Romů jako místních aktérů dění. Díky tomu dochází k soustředění na lokální nebo velmi úzce vymezenou institucionální úroveň, kde se komunikace s romskými členy místních komunit mohla kumulovat. Při takto jasně ohraničeném soustředění se lépe daří odhalovat i písemné

3 Více viz: <https://www.romarchive.eu/en/voices-of-the-victims/>

prameny produkované dobově právě danými romskými aktéry. Badatelské snahy soustřeďující se na významné osobnosti, včetně hybatelů romského hnutí, jsou z hlediska dohledávání písemných pramenů romské provenience jedním z nejdůležitějších témat. Ve své činnosti totiž často pracovali přímo v prostředí institucí či ve spolupráci s institucemi, jejichž dokumenty podléhaly archivaci. Zatímco rozsáhlá edice pramenů dohledaných k Romům v meziválečné Evropě v rámci výše zmíněného projektu zatím čeká na publikaci, v českém prostředí právě letos vyšla unikátní edice (zejména romských) pramenů k poválečné politické participaci Romů v komunistickém Československu do roku 1969 (Sadílková, Slačka, Závodská 2018).

Je zřejmé, že aplikace aktérské perspektivy a důraz na sledování aktérství Romů (a skrze něj na jejich participaci na lokálním/regionálním/celospoločenském dění) může mít významné důsledky nejen pro výklad „národní“ historie a revizi místa Romů v ní, ale i pro samotnou historickou praxi, včetně publikační činnosti. Motivuje totiž k revizi metodologií, větší citlivosti k vlivu mocenských hierarchií na utváření historického poznání i jejich vlivu na před-porozumění, se kterým historici vstupují do výzkumů a výzkumných terénů včetně archivů. Vede také k zamyšlení nad vlivem, který historici píšící o „dějinách Romů“ mají na formování veřejného diskurzu a obecného povědomí o tématu historie Romů (včetně jejich viktimizace). To je významné také proto, že obojí ovlivňuje způsob, jak jsou Romové tzv. většinovou společností nahlíženi, ale i to, jak se jednotliví členové romských společenství situují právě ve vztahu k „dějinám Romů“. To je důležité i z toho důvodu, že dosud mezi historiky, kteří se tématem dějin Romů zabývají, převažují lidé, kteří sami z romských rodin nepocházejí.

Na obě takto formulované výzvy – podrobně sledovat v historické perspektivě jednání lokálních aktérů včetně místních Romů a vztahy mezi nimi a zároveň nepouštět ze zřetele roli Romů jako jednajících subjektů zanechávajících po sobě prameny využitelné pro současné bádání – dávají svou podnětnou odpověď všechny texty, které představujeme v recenzované i nerecenzované části toho čísla *Romano Džaniben*.

Recenzovanou část otevírá text Lady Vikové soustředěný na postavu legionáře Adolfa Ištvan, obyvatele romské kolonie v Bohusoudově, místa známého i z dřívější literatury. Autorka stručně rekonstruuje Ištvanův život před narukováním na frontu v řadách rakousko-uherské armády (1916) a po jeho vstupu do legií (1918), ale zejména se věnuje jeho životu po návratu do civilu. Zabývá se dvěma úzce souvisejícími otázkami. Zaprvé, do jaké míry byl A. Ištvan schopen v dobové realitě využít svůj status legionáře pro sociální mobilitu své rodiny, respektive, do jaké míry byl z pohledu místních lidí i úřadů – i se svou vojenskou minulostí – dále vnímán jako „cikán“. Zároveň s tím sleduje na jeho příkladu kontinuitu sociální praxe jednání s „cikány“, včetně evidence a navržení jeho samotného i jeho

rodiny do seznamu transportovaných do koncentračního tábora v Auschwitz-Birkenau v březnu 1943, tedy s prvním masovým transportem Romů z Moravy.

Na studii Lady Vikové chronologicky navazuje text Milady Závodské věnovaný postavě jednoho ze zakladatelů Svazu Cikánu-Romů, Antonínu Danielovi (1913–1996), rodákovi z romské kolonie v Oslavanech. Jak známo, jemu a jeho rodině se podařilo uniknout genocidě – na základě svého statusu v obci byli vyřazeni z druhého masového transportu moravských Romů do Auschwitz-Birkenau v květnu 1943. Milada Závodská v textu přehledně shrnuje celou studentskou kariéru Antonína Daniela a upřesňuje či koriguje tak některé informace, které o studiu Antonína Daniela kolují v romistické literatuře. Velkou pozornost pak věnuje jeho literárnímu/literárně-dokumentačnímu a překladatelskému odkazu. Upozorňuje na unikátní, romsky psané texty, jejichž autorem Antonín Daniel byl. Část z nich je relativně dostupná. Některé texty byly publikovány v časopise *Gypsy Lore Society* mezi lety 1944–1947 a v rámci publikace romského překladu *Skutků apoštolských* v roce 1936 byla zveřejněna i ta část překladu, na níž A. Daniel pracoval. Ovšem část ze Závodskou identifikovaných textů (například překlad *Pravidel života* díla Jana Ámose Komenského do romštiny a mluvnice romštiny, která měla vzniknout ve spoluautorství s A. Danielem) se zatím nepodařilo dohledat. Z provenience okruhu dopisovatelů britské *Gypsy Lore Society* také pochází unikátní těsně poválečná zpráva o vyvraždění romské komunity v Oslavanech, kterou A. Daniel v srpnu 1947 zaslal svému dřívějšímu spolupracovníkovi, S. A. Mannovi. Autorka ji v textu též cituje.

Ve snaze provázat co nejúžeji recenzovanou a nerecenzovanou část časopisu přetiskujeme právě v nerecenzované části text Antonína Daniela o jeho rodných Oslavanech. V *Journal of the Gypsy Lore Society* vyšel v romském originále a anglickém překladu, na stránkách *RDž* se nyní objevuje v českém překladu a romském originále, zeditovaném ovšem tak, aby byl dobře přístupný pro současné čtenáře romštiny.

K historii a současnosti původní romské komunity z Oslavan se vracíme i dalšími několika příspěvky v nerecenzované části časopisu. Přinášíme zde rozhovor se Zdeňkem Danielem (*1929), dalším rodákem z Oslavan, kterého z transportu do koncentračního tábora zachránila jeho teta Amálie Danielová, matka Antonína Daniela. Rozhovor byl nahrán v rámci projektu Paměť Romů organizace Romea – tímto způsobem též ilustrujeme právě tento historicko-publicisticky zaměřený projekt jako jeden z příkladů současně realizovaných dokumentačních a výzkumných aktivit (podrobnější zprávu o něm pro nerecenzovanou část časopisu sepsala jeho koordinátorka Kristina Dienstbierová).

Rozhovor nám také poskytl syn Zdeňka Daniela, architekt Zdeněk Daniel mladší. Ten ve spolupráci s Pražským fórem pro romské dějiny v roce 2018 představil v Praze průřez svého výtvarného díla – včetně unikátních prací věnovaných právě tragické válečné rodinné historii – pro čtenáře *RDž* výběr z jeho

obrazů zprostředkováváme v barevné příloze. Nerecenzovaná část opět stručně představuje i dosavadní činnost Pražského fóra pro romské dějiny jako další z nedávno vzniklých iniciativ podporujících historický výzkum cílený na Romy.

Recenzovanou část uzavírá text Jiřího Smlsalavěnovaný tématu společenských předpokladů genocidy Romů v Protektorátu. Jedná se o část autorovy diplomové práce soustředěné na stejné téma. V článku se autor věnuje analýze z dřívější literatury již známých procesů s pachateli násilí na lidech internovaných v tzv. cikánských táborech v Letech u Písku, Hodoníně u Kunštátu a Auschwitz-Birkenau. Zaměřuje se na způsob vedení argumentace u soudu, který umožnil úplně pominout genocidu Romů a Sintů jako zásadní téma rozhodovaných retribučních případů. Součástí textu je i stručná mikrohistorie rodiny Václava Studeného, jednoho ze svědků retribučního soudu s Josefem Janovským. V. Studený byl na základě posouzení českých úřadů jako „cikán“ i se svými příbuznými internován v Letech u Písku, aby byl v rámci expertních selekcí před transportem do Auschwitz-Birkenau propuštěn jako „necikán“. Věznění v Letech nepřežilo šest lidí z jeho rodiny, včetně tří dětí. I jeho příběh je významným doplněním mozaiky osudů, na základě kterých můžeme uvažovat o komplicitě českých úřadů v realizaci válečných genocidních opatření. Jiří Smlsal je jedním z badatelů podílejících se na projektu Dokumentace romských obětí holokaustu (DROH) realizovaném v současné době Institutem Terezínské iniciativy. To je třetí ze současných historicky zaměřených iniciativ, kterou v nerecenzované části časopisu také představujeme, a sice prostřednictvím textu Michala Schustera.

Michal Schuster výsledky výzkumu realizovaného v rámci projektu DROH ilustruje i textem nálezové zprávy k fungování brněnské donucovací pracovny a internaci Romů v této instituci v době války. Připomeňme, že v květnu 1943 byla místem, odkud byl vypraven hromadný transport moravských Romů do Auschwitz-Birkenau, ze kterého byl přímo na místě svou tetou zachráněn právě Zdeněk Daniel st. Zpráva je zpracována na základě obsáhlé rešerše v dochovaných fondech této instituce, které nabízejí další unikátní prameny k dokumentaci válečné perzekuce protektorátních Romů – korespondenci zdejších romských zařazenců. Část z nich se objevila v souboru textů, které publikoval Nečas (2005a, viz výše), část z nich však dosud zveřejněna nebyla.

Všem spolupracovníkům, jak na straně přispívajících autorů - včetně architekta Zdeňka Daniela a jeho tatínka -, tak i recenzentů, ale i kolegů v redakci velmi děkuji za jejich trpělivost a kreativní spolupráci na přípravě čísla časopisu, které je doufám jako celek podnětnou komplexní odpovědí na výzvy, jež před nás jako před historiky a romisty staví současná debata o roli akademiků zabývajících se (povětšinou v roli outsiderů) dějinami jedné historicky marginalizované evropské menšiny.

Literatura

- Giňa, A., Sadílková H. 2013. Moje milá Mileno. In: Giňa, A., Ryvolová, K., Sadílková, H. (eds.). 2013. *Pativ: ještě víme, co je úcta: vyprávění, úvahy, pohádky*. Praha: Triáda.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století: dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- Horváthová, J. 2010. Kdo byli čeští Romové? In: Černobílý život. Praha: Gallery, 47–66.
- Horváthová, J. 2015. Fenomén Polansky. In: *Romano džaniben* 22 (1): 87–104.
- Horváthová, J. 2017. Romové v Brně a na Brněnsku. In: *Dějiny Brna. Předměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, 377–391.
- Hübschmannová, M. (ed.). 2005. *Po židoch cigáni. I. díl, (1939–srpen 1944): svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. Praha: Triáda.
- Janas, K. 2010. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike 1939–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- Jurová, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: SAV.
- Jurová, A. 2010. (recenze) JANAS, Karol. *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*. *Človek a spoločnosť* 13 (4). Dostupné z: www.saske.sk/cas
- Kladivová, V. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kumanová Z., Mann, A. B. 2015. *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In minorita.
- Mann, A. B. 2012. Karol Janas: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945)*, recenzia. *Slovenský národopis* 60 (1): 99–102.
- Memoáry romských žen*. 2004. Brno: Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Nečas, C. 2005a. Jedinečné dokumenty. *Romano džaniben* 12 (1): 41–44.
- Nečas, C. 2005b. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Maticе moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G.
- Pavelčíková, N. 2000. Romský legionář Jan Daniel. *Bulletin MRK* (9): 76.

- Pavelčíková, N. 2001. Úspěchy jihomoravských Romů v padesátých letech. *Bulletin Muzea romské kultury* (10): 60–63.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: ÚDVZK.
- Polansky, P. 1998. *Tříživé mlčení: svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G.
- Pullmann, M. 2008. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny* 15 (3–4): 703–717.
- Růžicka, L., Sadílková, H., Závodská, M. 2013. Včera a dnes: Vzpomínka cikána na nacistické lágry. Komentovaný memoár z r. 1958. *Romano džaniben* 20 (1): 141–155.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Serinek, J., Tesař, J., Ondra, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie*. Praha: Triáda.
- Šípek, Z. 1991. Usazování Cikánů na začátku Protektorátu. *Český lid* 78 (2): 85–88.
- Viková, L. 2018. Romové v československých legiích v Itálii a jejich smutné osudy. In: *Romano vodi* 16 (9): 18–20. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/romove-v-ceskoslovenskych-legiich-v-italii-a-jejich-smutne-osudy> [2018-12-12].
- Wendt, W. 2013. *The Nazi Genocide of the Roma. Reassessment and Commemoration*. New York, Oxford: Berghahn Books.

Recenzovaná část

Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy²

„Ištvan Adolf, 1880 Jihlava o. Jihlava, [Z] 969, 7. 3. 1943“

(Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro*, s. 87)

Abstract

The case study describes the life of a Romani legionnaire, Adolf Ištvan from Bohusoudov, who by his participation in the Legions became involved in the so-called great history of the newly emerging state. During the World War II he became – like most of inhabitants from this Romani settlement – the victim of Nazi genocide. The microhistorical study focuses on the analysis of A. Ištvan's requests from 1923–1936 sent to the Office of Legions at the Ministry of Defense of the Czech Republic. These fragments are set in a broader contemporary context, a biography of the main protagonist and, above all, of the local realities, as they could be reconstructed from archive sources. The study thus complements the existing knowledge of the Bohusoudov's Romani settlement through a more detailed description of the life of a particular member, as well as through an analysis of archival records concerning the colony in Bohusoudov, mainly from 1919–1945. To a certain extent, the study reveals the role of the local council in maintaining or deepening the border between the Romani colony and the non-Romanipopulation. For example already at the end of 1938, the town councilors actively tried to take advantage of the changing political situation and agreed to move the Roma to “a concentration camp”. The author thus presents new also findings about the changes in the relations of members of the state apparatus towards the Romani citizens.

Key-words

Roma, Bohusoudov, Czechoslovak Legions, Italian War Insurance, Holocaust of the Roma

1 Autorka je asistentkou na FF UPa a doktorandkou na FHS UK. E-mail: lada.vikova@seznam.cz

2 Výzkum pro tuto studii byl podpořen grantem FHS UK Progres Q22, č. 206022/2018/ 072.

Poděkování patří rovněž všem, kteří mi na mé cestě za poznáním okolností života Adolfa Ištvana a jeho rodiny poskytli svůj čas: od potomků jeho českých sousedů, starosty Knínic, či zaměstnanců všech uvedených archivů za jejich vstřícnost a pomoc, až po kolegyni H. Sadílkovou, s níž jsme první společnou pouť do Bohusoudova podnikly. V neposlední řadě děkuji svému manželovi za pomoc při čtení obtížněji čitelných matričních zápisů z 19. století. Zvláštní díky patří ovšem oběma recenzentům za jejich podnětné připomínky k mému původnímu textu (některé z podnětů, které vyžadují další studium či spojení s vojenskými historiky, budou zapracovány do dalších plánovaných výstupů budoucího projektu. Proto je ve výsledné podobě záběr studie zúžen: zaměřen především na meziválečné období, události z obou válek tvoří – oproti původnímu textu – jen okrajové rámce).

Při výročí sto let od vzniku republiky se různými způsoby připomínají zásluhy a hrdinné oběti československých legionářů z 1. světové války. Význam tzv. Československých legií, jejichž úspěchy v bojích pomohly zviditelnit snahu Čechoslováků o samostatnost, a které tak fakticky přispěly k mezinárodnímu uznání požadavků českých a slovenských politiků či aktivistů (v čele s T. G. Masarykem a M. R. Štefáníkem) bojujících o vznik Československa, je nezpochybnitelný (v posledním desetiletí jsou legionářům věnovány nové studie, např. Růžička 2011; Šedivý 2014; Vrábek 2014, téma je popularizováno³). Jen na italské frontě bojovalo až 20 000 „československých“ vojáků, celkově na třech frontách (v Itálii, Rusku i ve Francii) bylo registrováno téměř 110 000 čs. legionářů.⁴ Méně se však připomíná skutečnost, že do tohoto prvního československého vojska vstupovali vedle etnických Čechů a Slováků také příslušníci dalších skupin, kteří se svým vstupem do legií fakticky hlásili k myšlence samostatného československého státu a uvědomovali si rizika svého rozhodnutí⁵ (byť důvody mohly být různé – ideologické, tedy „z přesvědčení“, i pragmatické, popř. nátlak; více Michl 2008: 15). Do řad Československých legií vstupovali i Židé,⁶ ojediněle i Němci, v neposlední řadě však také Romové.⁷ Jedním z Romů, bojujících za „samostatnost naší vlasti“, byl i Adolf Ištvan, narozený roku 1880 v Jihlavě.

V průběhu pátrání po životě příslušníka jiné rodiny Ištvanů, Jakuba Ištvana z Bořitova (okr. Blansko, dříve Boskovice; viz Viková 2016), a hledání odpovědi na otázku, zda se zúčastnil první světové války, jsem procházela dostupné databáze, včetně databáze legionářů,⁸ v níž jsem objevila záznam o legionáři Adolfu Ištvanovi.⁹ Postupně se mi podařilo z matričních zápisů a sčítacích operátů¹⁰ doložit, že pocházel z romské rodiny, v době jeho narození sice pravděpodobně ještě částečně kočující, ale současně již od konce 18. století

3 Státní okresní archivy vydávají publikace o legionářích svého okresu, ČsOL organizuje putovní výstavu (<http://www.csol.cz/legiovlak>) apod.

4 „Podle Kanceláře čs. legií bylo registrováno celkem 109 590 legionářů, ale zákonným předpokladům odpovídalo pouze 88 688 registrací“ (Michl 2008: 14).

5 V případě jejich dopadení veliteli rakousko-uherského vojska jim hrozil hrdelní trest za dezerci, po odhalení jejich dezerce mohly manželky dezertérů přijít o podporu, v případě prohry by tito vojáci přišli o domov.

6 Ve třicátých letech dokonce někteří z nich založili sdružení Kruh legionářů židovského původu (Michl 2008: 104).

7 Pojmy Romové a romský v této studii zjednodušeně zahrnují i Sinty, sintské, resp. všechny subetnické skupiny Romů žijící před 1. svět. válkou na území pozdějšího Československa (včetně dnešní Zakarpatské Ukrajiny). Vedle těchto pojmů se ve studii vyskytují také pojmy „Cikán“/„cikán“ a „cikánský“, které coby dobové termíny (někdy zahrnující i „světské“, tuláky apod.) dnes vnímané jako pejorativní uvádím vždy v uvozovkách. Uvozovky nevkládám pouze v případě, že je cituji např. v názvech knih či názvech archivních pramenů.

8 Dostupná zde: <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>

9 Vojáků s příjmením Ištvan/Ištván bylo v Československých legiích celkem pět, ovšem pouze u jediného (Adolfa Ištvana) lze genealogickou metodou doložit romský původ. Dva legionáři s tímto příjmením náleželi k rozvětvené rodině Ištvanů z Věmyslic (okr. Znojmo), původ dalších dvou se mi dosud nepodařilo doložit.

10 Sčítací operáty pro obec Bohusoudov z let 1857–1921 a desítky matričních zápisů z Bohusoudova a okolí – viz dále.

náležící do Bohusoudova. Po prostudování dostupných archiválií a záznamů a připomenutí si dosud napsaných statí o romské kolonii v Bohusoudově se ukázalo, že získané – byť jen kusé – poznatky o jeho životě, jeho zkušenost z 1. světové války, zapojení do legií, ale též snahy zlepšit své sociální podmínky v meziválečném období významně doplňují poznání o životě Romů na území Čech a Moravy na začátku 20. století. Pro hlubší porozumění společenskému postavení Romů v ČR v meziválečném období, které mohlo být ovlivněné i účastí některých z nich v 1. svět. válce či dokonce v Československých legiích, jsem se rozhodla věnovat tomuto legionáři samostatnou případovou studii.

Témata účasti Romů z Čech, Moravy a Slovenska v bojích první světové války a téma zapojení některých z nich do legií nebyla zatím v romistické historiografii podrobně zpracována. Ve starších pracích bývá spíše zdůrazňována skutečnost, že se Romové (popř. především ti „kočovní“) vlastní účasti ve válce bránili (Jamnická-Šmerglová 1955: 59; Horváthová 1964: 142), svou dezerci popsal coby pamětník i J. Serinek (Serinek, Tesař 2016: 19–30).

Na skutečnost, že jsou takovéto závěry jednostranné a neodpovídají plně realitě, bylo v odborných statích upozorňováno již dříve, ovšem spíše jen okrajově (Pavelčíková 2015: 311), nebo podrobněji, ale jen v populárně naučné formě (Nečas 2005a; 2008: 60–62; *Romano hangos* 2014). Ve stručné nálezové zprávě N. Pavelčíková (2000: 79) upozorňuje na zachovanou korespondenci týkající se romského legionáře Jana Daniela, jenž v r. 1946 žádal o vymazání z „evidence cikánů“ a o dohledání svých příbuzných, kteří byli v r. 1943 odvlčeni do KT. V jiné nálezové zprávě je zmíněn legionář Heřman Daniel, který měl – dle C. Nečase – spolu s dalšími Romy v r. 1936 chystat uvítání prezidenta Beneše, když na své cestě ze Zlína do Luhačovic projížděl Biskupicemi (Nečas 2000b: 78). Bohužel, ani jeden z uvedených autorů ve zmíněných textech neodkazuje na nalezené archiválie, tedy tato studie je patrně první badatelskou zprávou týkající se účasti Romů v legiích, která je doložena prameny.

Zapojení Romů do 1. světové války, a dokonce ani jejich aktivní vstup do řad Československých legií nebyl zcela ojedinělou záležitostí (C. Nečas 2008; více vstupujících Romů bylo pravděpodobně ze Slovenska). Jedná se o zatím celkově a do detailů nepopsanou, málo probádanou kapitolu společných česko-romských dějin (či lépe: dějin všech obyvatel bývalého Československa). V této studii představuji prvního, mnou zatím nejlépe poznaného romského legionáře, A. Ištvana. Zjištěné poznatky zasazují do širšího kontextu informací o romském osídlení v Bohusoudově, obci z kraje Vysočina, a částečně i do dobového kontextu.

Cílem studie je skrze rekonstrukci života romského legionáře a skrze analýzu jeho dopisů představit legionáře A. Ištvana jako člověka, který se aktivně snažil o vlastní sociální vzestup, resp. se bránil pauperizaci. Hledám odpověď na otázku, do jaké míry se v životě romského legionáře projevil v meziválečném období jeho legionářský status. Mohl se tento status stát aspoň dílčím prostředkem jeho sociální mobility?

1 Dosavadní poznatky o Bohusoudovu

Na romskou osadu v Bohusoudově (patřící dnes pod obec Knínice v kraji Vysočina), upozornil odbornou veřejnost se zájmem o Romy svými články již zakladatel české indologie V. Lesný (1916: 214–216). Ten při svých krátkodobých pobytech v této osadě bádá krátce před 1. svět. válkou. Dalším významným badatelem, který se této diaspoře Romů věnoval, byl historik C. Nečas (Nečas 2000a; 2004a; 2005b: 73–81). Jeho hlavním zájmem bylo popsat průběh a dopady holokaustu Romů. Zajímal se ovšem též o historii romského osídlení, jeho počátky a projevy probíhající integrace Romů do vesnického společenství. Z období 2. svět. války přináší přehled deportací a soupis jmen s daty narození i úmrtí jednotlivých zjištěných obětí.¹¹ Historickým okolnostem vzniku tohoto osídlení se patrně ještě před C. Nečasem věnoval J. Hanzal ve své dizertaci (Hanzal 2004: 94–104). Bohusoudov se německy nazýval Endmannsdorf (jinde Etmannsdorf, u Lesného Etmannsdorf/Vosoudov), místními obyvateli je dodnes užívaný název Vosoudov, v dobových dokumentech bývá psaný též jako Vosoudov, za první republiky byl oficiálně označován (spisovně) jako Osoudov.¹² Snad neznalost proměn oficiálního názvu obce vedla jiného badatele a historika – J. Sobotku – k záměně (či sloučení) „Osoudova“ s obcí Oslavany.¹³ Bohusoudovská osada je významná také pro lingvistická bádání – díky již zmiňovanému V. Lesnému se odtud zachovaly ukázky moravské romštiny, ale i další etnograficky cenné informace (více viz Beníšek 2004).

Nověji se tématu bohusoudovské romské enklávy věnoval ve své diplomové práci V. Havlík (2013), který se vedle připomenutí historických skutečností zabýval především otázkou, zda a jak si místní majoritní obyvatelé připomínali a stále připomínají skutečnost, že se obyvatelé romské osady stali obětí rasové persequce a byli téměř všichni vyvražďeni v koncentračních táborech. Podrobně mapuje vznik pomníku zbudovaného „díky iniciativě kronikáře z Knínic [...] za přispění Svazu protifašistických bojovníků z Telče“ v r. 1984 a o rok později slavnostně odhaleného, kdy byl již osazen deskou s nápisem „NA PAMĚŤ ZDEJŠÍ CIKÁNSKÉ OSADY VYHLAZENÉ NACISTY V ROCE 1941“, tedy s chybně uvedeným rokem (Havlík 2013: 64–65, 106). Kolem pomníku byl následně rodinou Růžičků z Moravských Budějovic umístěn původně černě natřený umělecky kovaný plot. V. Havlík ve své práci zjišťuje obeznámenost současných obyvatel Knínic a okolních obcí s historií romské osady. Ve své práci publikuje i dosud neotištěná vyprávění, která

11 Podobně takto C. Nečas zpracoval statě o usedlých Romech v dalších lokalitách, např. v Luhačovicích (1997a), Strážnici (1997b), Oslavanech (2002a), Svatobořicích (2002b), Bojkovicích (2004b) a dalších místech s – v meziválečné době – početnějším romským obyvatelstvem.

12 Viz <https://digi.ceskearchivy.cz/406538-Bohusoudov-Kninice-Jihlava-Cesko>.

13 Ve své krátké zprávě J. Sobotka zmiňuje Vosoudov, ovšem ve skutečnosti píše o Oslavanech (Sobotka 1961: IV). Tohoto zmatení si všiml v článku otištěném v *RDŽ* M. Beníšek (2004: 157) a na pravou míru uvedl C. Nečas (2005b: 121).

mezi místními pamětníky krátce po válce shromáždil MVDr. Josef Šváb (Havlík 2013: 74–80). Další zmínky se nacházejí i v novinových článcích a na internetových serverech¹⁴ (např. Blažek 2018, *i-dnes*) – lze tedy říci, že se v případě Bohusoudova nejedná o plně zapomenutý holokaust Romů, neb je kontinuálně připomínán.

Pokud se zaměříme na množství publikovaných zpráv a samotnou – bohužel zatím nesamozřejmou – existenci pomníku (byť bez uvedených jmen obětí), je možné obec Bohusoudov (spolu s Knínicemi, kde jsou na pomníku k 1. svět. válce uvedeni i romští padlí vojáci) zařadit mezi nemnoho obcí, které v připomínání romských válečných obětí mají jistou tradici. Prakticky před cca sto lety, kdy byl budován pomník padlým z 1. svět. v., obec Knínice symbolicky ukázala, že bohusoudovská kolonie je zahrnuta do širších sousedských vztahů. Na tomto pomníku je v obci Knínice celkem 14 jmen obyvatel obce, kteří v této válce zahynuli, z nich, jak mne upozornil starosta obce, dvě patří příslušníkům bohusoudovské romské osady. Jsou jimi Jan Ištvan (13. 9. 1886¹⁵ – srpen 1917¹⁶) a Josef Malík (30. 7. 1893¹⁷ – 14. 11. 1914¹⁸), oba sloužili, stejně jako A. Ištvan (viz dále), u pěšího pluku č. 81 a oba mají na pomníku i podobenku – viz obr. č. 1 a 2.

Obr. 1 – Jan Ištvan z Bohusoudova (13. 9. 1886 – srpen 1917) | Archiv obce Knínice

Obr. 2 – Josef Malík (30. 7. 1893 – 14. 11. 1914) | Archiv obce Knínice

14 Ukazuje se, že i v publicistických či reportážních článcích je možné nalézt jinde nepublikované důležité informace.

15 Z matričního zápisu (SOA Třeboň, FÚ Horní Slatina, MN Budiškovice, kniha 6, 1855–1886, s. 128) se dozvídám, že Jan Ištvan byl „oddán s Kristinou Malíkovou v Budči 7. 7. 1913“. Ještě později sem byl dopsán záznam „+31/8 1917 padl ve válce“.

16 <http://vuapraha.cz/soldier/14332116>

17 SOA Třeboň, MN Budeč, 1859–1899, kniha 6, s. 25, snímek 258.

18 <http://vuapraha.cz/soldier/14364299>

Historie osídlení Bohusoudova Romy sahá na konec 18. století. Potomci původních, sem kolem roku 1785 dosazených Romů, Martina a Jiřího (dle J. Hanzala příjmení neznámého – Hanzal 2004: 103, dle C. Nečase patřící k rodinám Malíků a Daňhelů – Nečas 2005b: 73¹⁹), si na blízké jim vyhrazené pastvině během 19. století zbudovali tábor, později domky, a zůstávali (alespoň části jejich rodin) již většinu roku. Jak ve zmíněných Oslavanech, tak i v Bohusoudově (a několika dalších moravských obcích) se dosazené rodiny rozrostly postupně natolik, že vznikly romské osady čítající dle soupisů 50–80 osob (Lesný odhaduje počet členů kolonie v Bohusoudově dokonce na 100 obyvatel – viz Lesný 2016: 214). Bohužel, většina z nich se stala, stejně jako na ostatních místech Protektorátu Čechy a Morava, obětmi rasové persekuce.

Obr. 3 – Romská osada Bohusoudov
asi v r. 1941 |
Z textu C. Nečase (2005b)

2 Poznámky k metodám a východiskům

Východiska k této případové studii tvoří dosavadní poznatky o romských legionářích. Kolik legionářů (tedy tzv. legionářů dle zákona) z Čech a Moravy mělo romský původ, není možné v tuto chvíli odhadnout. Jedná se však jen o jednotlivce. Ve zmíněné kapitole C. Nečas (2008: 60) jmenuje 13 romských legionářů: „sedm ruských, pět italských a jednoho francouzského legionáře“ (tamtéž). Po porovnání jeho údajů s mými jsem však dospěla ke zjištění, že C. Nečas nepracoval s matričními údaji, ale ani s osobními spisy a ani neanalyzoval poznámky uvedené na zadních stranách karet. Ne u všech lze totiž s jistotou prokázat, že měli romský původ a byli legionáři dle zákona (neboť např. do legií sice vstoupili, ale záhy zběhli). V jeho výčtu však A. Istvan z Bohusoudova zcela chybí (stejně jako chybí dva další, které se mi podařilo identifikovat – R. Serynek a F. Serynek/Daniel).²⁰

19 C. Nečas k tomu uvádí, že se Daňhelům „podařilo zmizet“, rodiny Malíků sem byly opětovně vraceny, až se zde usadily, a současně se zde objevily rodiny Istvanů (tamtéž). Bohužel, autor neodkazuje na všechny zjištěné prameny, nevíme tedy, z jakých archiválií vycházel. Výsledky mého vlastního bádání se však s jeho závěry shodují.

20 K doplnění, upřesnění a případné opravě seznamu vytvořeného C. Nečasem bude třeba přistoupit v jiné studii.

Obr. 4 – Deska na památníku na místě původní kolonie v Bohusoudově (na jejím okraji jsou položeny mince) | Foto: Lada Víková, 2018

Hlavní metodou této studie byla analýza osobního spisu legionáře A. Ištvana, dílčí bádání v jeho kmenovém listu²¹ a dohledání a analýza dalších záznamů zmiňujících jméno tohoto legionáře v okresních archivech (Jihlava,²² Jindřichův Hradec²³ a Pelhřimov²⁴), v MZA Brno²⁵ a dalších. Své poznatky opírám dále o bádání v matrikách římskokatolické církve²⁶ a sčítacích operátech (dále Sč.Op.) a dalších soupisech.²⁷ Za další významné doplnění považuji i poznatky (a fotografie) získané v terénu – tedy z návštěvy Knínic a Bohusoudova, včetně místa bývalé „cikánské kolonie“ s pamětní deskou nacházejícího se dnes prakticky na kraji lesa (viz obr. 4), kontaktování místní samosprávy a rozhovory s místními pamětníky a také shromáždění dostupných poznatků na matričním úřadu v Dačicích.

21 VÚA-VHA Praha, fond KLEG + kmenové listy: Adolf Ištvan, nar. 1880 v Jihlavě.

22 V SOKA Jihlava jsem dosud bádała pouze ve fondu AO Knínice (v inv. č. 1–2, 4–13, 15, 27–29, 31–33 a 63) kde jsem jméno Adolfa Ištvana nalezla na asi 30 foliích.

23 V SOKA Jindřichův Hradec jsem ve fondech OÚ Dačice, Policejní přihlášky Dačice a ZDŠ Slatina nalezla celkem 14 archiválií, kde bylo jméno Adolfa Ištvana zmíněno.

24 V SOKA Pelhřimov ve fondech AM Nový Rychnov a MŠR Nový Rychnov nalezena zmínka o přítomnosti rodiny A. Ištvana, ovšem dosud jen ve dvou dokumentech.

25 A. Ištvan nalezen v několika soupisech moravských „cikánů“ a další archiválie – viz dále.

26 Většinu matričních zápisů jsem dohledala na serverech on-line: actapublica.eu (MZA Brno) a digi.ceskearchivy.cz (SOA Třeboň), některé na matričních úřadech v Dačicích a Novém Rychnově.

27 Celkem je pro Bohusoudov k dispozici 7 sčítacích operátů (dále jako Sč.Op.), a to v SOA Třeboň, z let: 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921, v MZA tři soupisy v evidenci „cikánského“ obyvatelstva (z let 1884, 1909 a 1910) a dva soupisy se nacházející v SOKA Jihlava – z let 1932 a 1942.

Pátráme-li po novodobé historii Romů, stavíme ji především na metodách orální historie a archivní dokumenty nám pomáhají ujasnit chybějící údaje, potvrzují či zpřesňují data z rozhovorů. Pro zmapování této starší historie je tento postup možný však pouze okrajově. Zatím se mi nepodařilo nalézt pamětníky, kteří by mohli o A. Ištvanovi a jeho životě podat zprávu, a ani případné jeho potomky jsem dosud nenalezla. Proto pro rekonstrukci jeho životního běhu a základních poznatků o jeho rodině mohou nyní sloužit pouze archivní záznamy.

Specifickou otázkou v metodologii byla nejprve otázka určení romského původu hlavního protagonisty, kterou jsem si položila na začátku svého bádání. V osobním spise A. Ištvana (jako i ve spisech většiny romských legionářů) žádná zmínka jeho původ nenaznačuje.²⁸ U některých legionářů lze jejich původ odhalit díky uvedené kontaktní adrese (lokalita bez uvedení č. domu, popř. s upřesněním „cikánská kolonie“), na místě kontaktní adresy A. Ištvana je uveden (v r. 1919) Nový Rychnov č. 108 (kde během 1. světové války žila jeho rodina), ovšem v r. 1915 a po r. 1923 je uváděn Vosoudov u Knínic – viz dále. Pro prokázání jeho romského původu mi na začátku posloužilo detailní genealogické bádání. Během tohoto pátrání vyvstal specifický úkol, a to vyrovnat se s nesrovnalostmi v uváděných datech narození a jménech nejbližších rodinných příslušníků. Abych si byla jistá, že při vyhledávání zmínek o rodině A. Ištvana nezaměňuji zmínky o jejích členech s jinými obyvateli osady a nalezené záznamy správně identifikuji, musela jsem sestavit rodokmen i širší rodiny, resp. několika rodin bohusoudovských romských usedlíků.

Pro interpretaci zjištěných dat byly této studii inspirací především

1. koncept společné historie, v níž historikové vykládají dějiny Romů jako součást společných dějinných procesů sledované lokality či území (Sadílková 2013; Sadílková in Slačálek 2018),
2. interpretace dějinného období skrze studium jednoho aktéra, jehož život se s velkými dějinami prolnul (Horský 2014; Maslowski, Šalanda 2017),
3. texty o chudinství a pauperizaci obyvatelstva v meziválečném období (Hlavačka, Cibulka et alii 2013).²⁹

28 Taková zmínka je uvedena jen ojediněle, např. u Štěpána Daniela (nar. 1897), jenž má na své legionářské kartě poznámku „Čech – cigán“ (VÚA-VHA Praha, KLEG, os. spis legionáře Š. Daniel 1897), a v kartě Štěpána Holomka (nar. 1898) se nachází v kolonce zvláštní schopnosti (kde – pokud byla vyplněna – stálo obvykle „jezdí na kole“, „jezdí na koni“ či „umí plavat“): „umí málo mluvit německy, dobře cigánsky“ (VÚA-VHA Praha, KLEG, os. spis legionáře Š. Holomek 1898).

29 Zde především historicko-filozofická stať „Jak integrovat chudé?“ (Loewenstein 2013).

3 K původu a mládí A. Ištvana

Většina získaných archiválií uvádí (a sice chybně), že se Adolf Ištvan narodil 6. listopadu 1880. Je ovšem jisté, že skutečným dnem, kdy Adolf Ištvan přišel na svět, bylo již 7. září stejného roku. Správnost dřívějšího data dosvědčuje německý zápis³⁰ v MN římsko-katolické farnosti sv. Jakuba v Jihlavě, v němž se píše, že svobodné matce Terezii Ištvanové, dceři Josefa Ištvana a Anny rozené Malíkové, se narodil syn Adolf.³¹ Ač zápis neuvádí zmínku o „cikánském“ původu, je možné porovnáním zde uvedených informací o matce A. Ištvana s dalšími zápisy v matrikách především na Dačicku a ve sčítacích operátech z Bohusoudova doložit, že matka A. Ištvana pocházela z rozvětvených rodů Ištvanů po otci a Malíků po matce a že oba rody byly s Bohusoudovem spjaty patrně celé 19. století a částečně již od konce 18. století. Do zápisu v MN byla vepsána dodatečná poznámka o svatbě Adolfa Ištvana: v roce 1916 se oženil s Marií „Malou“ – viz dále.

O otci A. Ištvana jsem nezjistila nic. Prakticky ve všech listinách je obvykle kolonka otec proškrtnuta nebo prázdná, pouze v legionářské kartě vyplněné snad v roce 1919 – viz obr. č. 5 – je uvedeno jeho údajné křestní jméno – Adolf, zatímco ve starším, italském formuláři je zapsán jako Eduard; zde je ovšem pochybně

747202

1. Příjmení *Ištvan* Křest. jméno *Adolf* Číslo *5073*

2. Den, měsíc, rok, místo narození *7. 9. 1880 Jihlava* Jméno otce *Adolf* matky *Terezie*

3. Dnemovská obec *Knínice* Politický okres *Dačice (Bohusoudov)*

4. Adresa posledního pobytu doma (rodičů příbuzných) *Bohusoudov, Nové sídliště*

5. Jak dlouho sloužil v rak. vojsku *14. 10. 1914* v jaké hodnosti *plukovník* druh zbraně *pusťková*

6. " " v jiném vojsku (kterém) " " v jaké hodnosti " druh zbraně "

7. Byl-li raněn, kde, druh zranění *Štětí, 19. srpna 1917, raněn do hlavy*

8. Zaměstnání doma *obchodník* Školní vzdělání *obce, škola* zvláštní schopnosti *vedení koní*

9. Ženat či svoboděn *svoboděn* Děti počet, věk *3 děti, 11, 10, 8 let*

10. Osoby naň odkázané (adresa) *svěna a děti* 747202

11. Kdy a kde zařazen *19. srpna 1917* Poslední pobyt a zaměstnání *Bohusoudov*

12. Kdy předstoupil před odvodní výbor *14. 1918* výrok výboru *posloup*

13. Kdy zařazen do českoslov. vojska *15. 11. 1918* Číslo pluku *55* roty *8. Masop* hodnost v českoslov. vojsku *posloup*

Obr. 5 – Legionářská karta A. Ištvana | Uložena ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

30 MZA Brno, fond E 67 Sběrka matrik, římskokatolický FÚ Jihlava, MN Jihlava, sv. Jakub, 1879–1884, s. 113; správné datum narození 7. 9. je též v soupise z roku 1909 – viz MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403 aj.

31 Doslova se o Adolfově matce Terezii dozvídáme, že byla „*ehel Tochter des Josef Ištvan, Pferd Händler in Knitz bei Dačic und (seine) gattin Anna geb. Malik*“ („vlastní dcera Josefa Ištvana, koňského handlíře v Knínicích u Dačic a jeho manželky Anny narozené Malíkové“ – tamtéž).

uvedeno i jméno matky, která je zapsaná jako Marie, namísto obvykle uváděné Terezie.³²

O trochu bohatší souhrn informací se mi podařil zjistit o životě matky. Terezie Ištvanová byla při svém narození v dačickém vězení – dosl. „v arestu“ – dne 13. srpna 1854 do MN zapsána (nejspíše omylem) jako Marie.³³ Narodila se jako sedmé z osmi dětí do rodiny Anny a Josefa Ištvanových. Její matka, Anna roz. Malíková, je v tomto zápise o narození dcery uvedena i pod svým romským jménem – Panuša.³⁴ V dalších nalezených záznamech bývá matka A. Ištvana uváděna již převážně jako Terezie. V domobraneckém listu jejího syna A. Ištvana, vyplněném starostou obce Kynice (dnes Knínice) dne 13. 5. 1915 a dále v rakousko-uherské vojenské kartě je uvedena opět svým jménem: „matka[:] Terezie Ištvanová“ a stejným rukopisem je na kartě poznámka „pobyt 13/5. 1915 Kynice Vosoudov“.³⁵ Zatím se mi nepodařilo identifikovat její případné další děti. Syna Adolfa porodila Terezie Ištvanová ve vězení v Jihlavě, kam byla odsouzena Krajským soudem v Jihlavě dne 2. 8. 1880 na dobu 7 měsíců pro potulku a opakovanou krádež (tentokrát jako spolupachatelka krádeže několika hrnců mléka a jednoho králíka ze dne 25. dubna 1880).³⁶ Kdy a kde zemřela, se mi zatím vypátrat nepodařilo. Je ovšem jisté, že se nedožila svatby svého syna Adolfa v říjnu 1916, tedy zemřela nejpozději ve věku 60/61 let.

Informace k dětství a mládí A. Ištvana jsou spíše sporadické. Po zápisu v MN je zatím nejstarším nalezeným dokumentem s uvedením jeho jména soupis vojenských branců z roku 1899, se záznamy odvodní komise – patrně z r. 1903 (A. Ištvanovi bylo 23 let). Tehdy odveden nebyl, u jeho jména jsou poznámky: „ku zbrani neschopen“, „k bran. službě neschopen“ a „z vojska propuštěn“.³⁷ Dne 27. 6. 1908 byl v Knínicích A. Ištvanovi a (jeho budoucí ženě) Marii Malíkové (nar. 1887) vydán domovský list.³⁸ Patrně tedy tou

32 K různým jménům matky A. Ištvana se nabízí jako možné vysvětlení, že užívala jiné jméno úředně a jiné v domácím prostředí. Nejen Marie, ale i Eduard byla mezi bohusoudovskými Romy běžná jména. Formulář byl vyplněn v r. 1917 (viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvana, nar. 1880, nefoliováno), v této době žili v Bohusoudově evidentně dva Eduardové a několik Marií.

33 Měla starší čtyři bratry a dvě sestry. Jedna ze sester, nar. 1849, již dostala jméno Marie – viz SOKA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, Bohusoudov, r. 1880, inv. 2118, snímek 39 (dostupné na: <https://digi.ceskearchivy.cz/638880/39/2451/1981/29/0>). Její mladší sestra, pozdější matka A. Ištvana, je v tomto sčítacím archu zapsaná již jako Terezia s chybným rokem a správným místem narození – 1857 v Dačicích (tamtéž).

34 SOA Třeboň, Sběrka matrik, FÚ Dačice, MN, 1783–1855, Kniha 5, fol. 347.

35 Viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvana (nar. 1880), nefoliováno. Z této poznámky usuzuji, že matka A. Ištvana, Terezie Ištvanová, dne 13. 5. 1915 ještě žila, nebo aspoň úřady neměly doklad o jejím úmrtí.

36 MZA Brno, C47 – Krajský soud Jihlava (1850–1949), soudní spis C 1880/1992, kart. 550, I. manipulace, nefoliováno.

37 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 33, karton 2, Vojenské seznamy domobranců 1865–1930, ročník 1880, nefoliováno. Datování uvedeno dle vojenských záznamů – Kmenový list (VÚA-VHA Praha).

38 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 8, fol. 3.

dobou již žili spolu. Dalšími dokumenty zmiňujícími jeho jméno jsou soupisy moravských „Cikánů“ z let 1909 a 1910. V obou je uveden jako sedmý ze 72 bohusoudovských Romů, v prvním z nich je i poznámka, že byl osmkrát trestán, že žije neznámo kde a je bez zaměstnání.³⁹ Ani v jednom z nich jeho budoucí manželku Marii, ale ani jeho matku Terezii (resp. Marii, pokud by byla pod rodným jménem), nenacházím, je zde ovšem uvedena nemanželská dcera jeho družky, Františka Malíková, nar. v Bohusoudově v r. 1906 a pobývajících u příbuzných.⁴⁰

S Marií, roz. Malíkovou (ač zapsanou jako Malou), se Adolf Ištvan oženil dne 10. 10. 1916 v Novém Rychnově,⁴¹ tedy již za války. I ona pocházela z bohusoudovské rodiny, její matkou byla Františka Malíková (nar. 1873), dcera Kateřiny Malíkové (nar. asi 1837).⁴² V zápise o sňatku je matka Marie Malé uvedena – stejně jako při jejím narození – coby „tulačka, dělnice z Vozandorfu“, tedy zapisující opsál údaje z křestního listu (při tom v době sňatku nejstarší dcery, Marie, byla Františka již provdaná za otce svých dětí, obchodníka s nádobím, Martina Svobodu, a žili se svými šesti dětmi ve stejném městečku, kde se konala svatba, v Novém Rychnově č. 108, tedy v místním tzv. chudobinci⁴³). I Adolf Ištvan a jeho manželka Marie byli v den svatby zapsáni jako obchodníci s nádobím a mají uvedené stejné bydliště (N. Rychnov č. 108, a to stejně jako jeden z jejich svědků, Jakub Nespěšný, taktéž obchodník s nádobím).⁴⁴ Marii bylo tehdy 27 let a Adolfovi 36 let. Již v době svatby měli manželé s jistotou dva syny, Václava (nar. 1908) a pětíměsíčního Karla (nar. 1916), Marie navíc i zmíněnou dceru Františku, která však žila u příbuzných v Bohusoudově.⁴⁵ Po válce se jim narodili ještě Eduard (nar. 1919 v Novém Rychnově) a Marie (nar. 1929 v Bohusoudově).

Nový Rychnov se stal rodině A. Ištvana domovem pro celé válečné období. Zde začal v září 1916 jejich nejstarší syn chodit do školy – zapsán nebyl

39 MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403.

40 Tamtéž, fol. 403–406.

41 SOA Třeboň, FÚ Nový Rychnov, MO, 1883–1917, Kniha 20, snímek 250.

42 Marie „Malá“ se narodila dne 24. 11. 1888 ve Zbylidlech č. 5 (okr. Jihlava; viz MZA Brno, fond E 67 Sbírka matrik, římskokatolický FÚ Branišov, sign. 6239, MN, 1846–1897, s. 100). Protože jak její matka Františka, tak i babička Kateřina byly jinde zapisovány jako Malíkové, patrně zde, v zápisu o narození, došlo ke změně (zkomolení) příjmení na Malá – pod tímto příjmením se Marie později také vdávala a takto byla uváděna v mnoha úředních dokumentech, ovšem zapisovaná je též jako rozená Malíková, či roz. Svobodová.

43 Viz např. SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 99, karton 12, fol. 4 a Tamtéž, inv. č. 98, karton 12, fol. 131.

44 SOA Třeboň, FÚ Nový Rychnov, MO, 1883–1917, Kniha 20, snímek 250. Stejně bydliště má Adolf Ištvan uvedený ještě v srpnu 1919 – na dokladu „Demobilizační záznam“ (VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvan nar. 1880).

45 Až po válce, s jistotou od r. 1921, žila v domácnosti své matky a jejího manžela, Adolfa Ištvana, v Bohusoudově – viz dále.

pod jménem Václav, ale Vincent Malík, syn Františky Malíkové. Namísto otce byl uveden jako poručík Martin Svoboda⁴⁶ (patrně jeho děda⁴⁷).

4 Ze záznamů z 1. svět. války

Z vojenských záznamů se dozvídáme, že na frontu A. Istvan narukoval na podzim r. 1915, v listopadu 1916 byl zařazen do válečné zóny, v březnu 1917 byl převelen z ppl. č. 100 do ppl. č. 81 a nejpozději 20. srpna 1917 padl do italského zajetí v bitvě u Sela. Odtud byl převeden na samý jih Itálie, do zajateckého tábora v Padule, kde bylo postupně soustředěno asi 17 500 zajatců (Klípa 1993: 69). A právě v tomto táboře pobýval v době, kdy byla italskou vládou uznána italská legie.

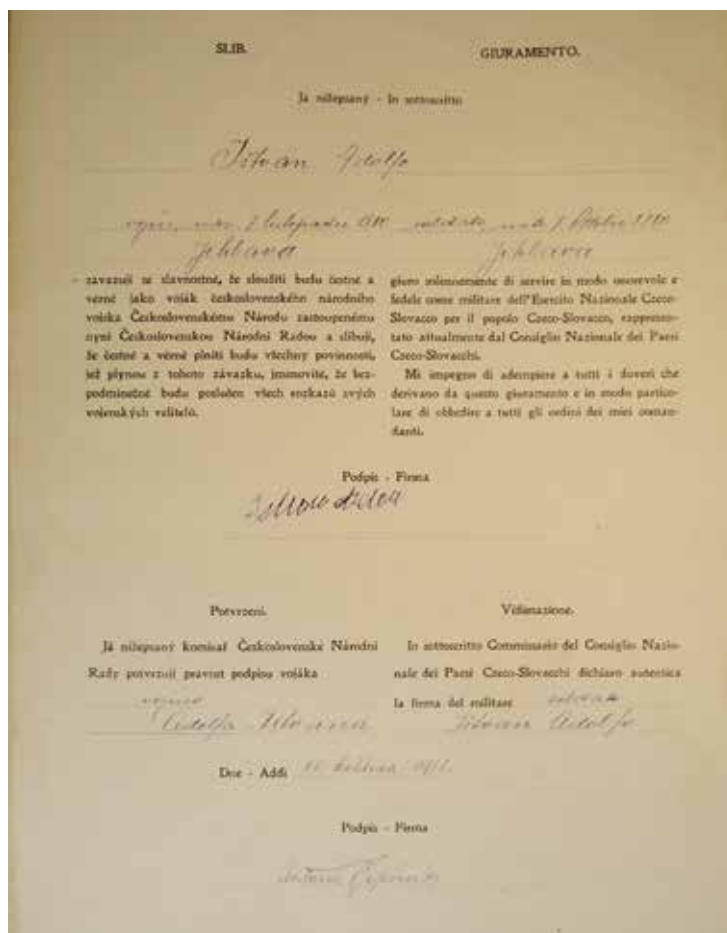
Vznik této legie byl – na rozdíl od ruských a francouzských – poměrně zdoluhavý. K ratifikaci dohody mezi italskými a československými představiteli došlo až 21. dubna 1918. Ovšem již po předběžném schválení legie mohl probíhat nábor mezi zajatci, k němu docházelo na přelomu března a dubna 1918 (Klípa 1993: 69). Adolf Istvan se do legií přihlásil 12. dubna 1918, svůj vstup stvrdil slavnostním slibem dne 18. dubna 1918⁴⁸, tedy tři dny před oficiální ratifikací vzniku této legie. Pro přesnější představu je vhodné dodat, že legie v Itálii se začaly formovat již v lednu 1917, v říjnu 1917 měly již přes 3 000 mužů a do února 1918 se rozrostly na 9 000 členů. Krátce po prvních úspěšných jednáních (především M. R. Štefánika) s čelními představiteli Itálie (v čele s premiérem a králem) počaly na konci března náborů v zajateckých táborech a tato část legií se během několika týdnů rozrostla na 18 000 mužů (Klípa 1993: 34–39), k nim postupně přibývali ještě další.

Z vojenských záznamů vyplývá, že v rakousko-uherské armádě sloužil A. Istvan v hodnosti pěšáka v 81. pěším pluku, v kartě legionáře je zmíněno, že byl dvakrát zraněn a také že „jezdí na koni“. Po vstupu do legií byl dne 1. 5. 1918 zařazen jako pěšák k 32. pluku a 3. 11. 1918 byl předán k 33. pluku – oba tyto pluky se účastnily střežení linie na řece Piavě, tedy A. Istvan se účastnil služby patrně zde. Do nově vzniklého Československa přijížděli italští legionáři v prosinci roku 1918. Kdy a jak se A. Istvan dostal domů za rodinou, není zaznamenáno. Je možné se domnívat, že se spolu se svým 33. plukem (jenž se stal součástí 7. praporu) účastnil ještě obsazování Slovenska na přelomu roku 1918/1919 (Solpera: 2014: 32), význam této mise bývá u hodnocení italských legionářů vyzdvihován (např. Michl 2008: 21). Další osobní záznamy ve spise

46 SOKA Pelhřimov, MŠR Nový Rychnov, Matrika žáků 1910–1920, nefoliováno, č. záznamu 2600.

47 S jistotou byl Martin Svoboda manželem Vincentovy babičky Františky, roz. Malíkové, s velkou pravděpodobností i otcem její prvorozené dcery Marie, roz. Malé, provdané Istvanové, kterou ovšem nelegitimizoval. Indicií pro otcovství jsou záznamy z meziválečného období, v nichž byla Marie Istvanová uváděna též jako roz. Svobodová.

48 Oba uvedené údaje – viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Karta legionáře – A. Istvan nar. 1880.

Obr. 6 – Slavnostní slib legionáře Adolfa Ištvana, 1918 | Uloženo ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

Obr. 7 – Italský dokument vojáka Adolfa Ištvana, 1918 | Uloženo ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

se týkají až demobilizace a propuštění A. Ištvana do civilu. Od 30. července 1919, kdy byl demobilizován, byl A. Ištvan postupně překládán k různým útvarům a v r. 1923 byl převeden do záloh jako voják.

Za svou službu v Československých legiích byl A. Ištvan také symbolicky oceněn: zaprvé povýšením – jeho nejvyšší dosažená hodnost byla „střelec I. praporu 33. pluku Č. L.“, a zadruhé dvěma oceněními – obdržel „revoluční stužku“ a „ital. stužku za 6 měs. pobyt v poli“.⁴⁹

Zajímavé je, že zatímco při nástupu do války (1915) je svým civilním povoláním uveden jako „*Tagelöhner*“ (nádeník) a v italském formuláři (vyplněném v r. 1917) jako „*comerciante*“ (obchodník), v demobilizačním záznamu (12. 8. 1919) je zapsán jako „obuvník“. Že se v poválečné době živil jak výrobou bot, tak i jejich prodejem a obchodováním s nádobím, je zřejmé i z dalších záznamů (v letech 1918–1938 je střídavě zapisován jako „obuvník“, „bačkorář“, „trhovec“ a „obchodník nádobím“, ovšem též jako „dělník“ – viz dále).

5 Život v meziválečném období

Lze předpokládat, že účast v Československých legiích mnohým vojákům pomohla k jisté poválečné sociální mobilitě, mohli být zapojeni do rekvalifikačních kurzů, zaměstnání ve státních úřadech, vést živnosti např. v podobě trafiky, stavěly se legionářské domky. Tato opatření byla podporována legislativou, státními úřady (KLEG,⁵⁰ od r. 1927 působily Sociální ústav legionářský, Podpůrný fond legionářský při MNO atd. – více viz Michl 2008: 11) i nestátními spolky. V poznatcích o A. Ištvanovi se mi však žádné konkrétní zvýhodnění či snahu o zajištění jeho živobytí doložit nepodařilo. Nebyl zařazen do kurzu, v němž by se pro některé místo ve státním aparátu zaškolil. Není ani zmínka o jeho případných žádostech o umístění v zaměstnání. V obecních spisech z AO Knínice jsem žádnou zmínku nenalezla a v jedné knize z AM Nový Rychnov je sice záznam z 21. 7. 1919, že na Zemský inspektorát pro zaopatření práce v Českých Budějovicích „oznamuje se, že zde žádných míst pro legionáře není“,⁵¹ ovšem tato zmínka nebude patrně souviset s návratem A. Ištvana do civilu (v té době se každý měsíc okresní úřady dotazovaly ve všech obcích, kde je jaké volné místo pro umístění vracejících se legionářů, jak vyplývá z dalších záznamů).

49 O ocenění dalších romských legionářů – viz Viková 2018b.

50 Kancelář čs. legií při MNO ČR se sídlem v Praze a pobočkami v několika dalších městech působila prakticky celé meziválečné období. Jejím hlavním smyslem bylo dohlížet na uplatňování zákonů a nařízení, které zvýhodňovaly postavení legionářů v republice (např. v přijímání do zaměstnání) a řešit jejich žádosti či potřeby (mj. vydávala legionářské průkazy apod.).

51 SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 30, kniha 26, j. č. 465.

Krátce po návratu A. Ištvan z vojny se jeho rodina stěhovala z Nového Rychnova do Bohusoudova. Jednak je o tom v archiváliích Nového Rychnova zachován stručný záznam⁵² a jednak je ve sčítacích operátech pro Bohusoudov na přelomu let 1920/21 rodina zapsána již zde. A. Ištvan je uveden jako obuvník a majitel domu „Bohusoudov č. 25“,⁵³ v němž kromě manželky a tří synů (Václava, Eduarda a Karla) žily též „teta“ Leonora (v MZ zapsaná jako Eleanora) Malíková (1843–1921⁵⁴) a „schovanka“⁵⁵ Františka Malíková (nar. 1906).⁵⁶ Jak již bylo zmíněno, o pár let později do rodiny Adolfa Ištvan přibyla ještě dcera Marie (nar. 1929). Zda v meziválečném období žila rodina stále ve stejném domku, není zcela jisté. Později jsou totiž její příslušníci zapisováni s adresou Bohusoudov č. 1.⁵⁷

Do meziválečného období spadá i narození prvních vnoučat manželů Ištvanových. Zatím se podařilo dohledat šest dětí nejstarší Františky (nar. 1906) a tři děti Vincenta Svobody (dříve Václava/Vincenta Malíka), další dva vnuci, synové nejmladšího Eduarda, se narodili již za Protektorátu, v letech 1941 a 1942.

5.1 Způsob obživy A. Ištvan v meziválečném období

A. Ištvan se v meziválečném období živil oficiálně jako výrobce bačkor a obchodník (prodával na trzích nádoby a po domácku vyrobené bačkory). Tato živnost byla psána na jeho manželku, Marii Ištvanovou. V knize vydaných živností na okresním úřadě Dačice byla v letech 1896–1940 schválena živnost bohusoudovským Romům pouze sedmkrát, z toho dvakrát Marii Ištvanové, manželce A. Ištvana.

52 „Adolf Ištvan [...] odstěhoval se s rodinou 14/12. 1919“, viz SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 13, kniha 9.

53 Ač v soupise měl dům přiřazeno číslo, stále se jednalo o domek v osadě, kde domy zjevně neměly oficiální číslování; samotná vesnička měla tou dobou čísel 19, od č. 20 se jednalo o domky, popř. domácnosti v kolonii (celkem jich v r. 1920/1921 bylo ve sčítacím operátu uvedeno devět).

54 Úmrtí E. Malíkové – viz záznam v MZ (SOA Třeboň, Matrika Budeč, MZ, 1873–1924, Snímek 106).

55 Resp. již zmíněná nejstarší dcera Marie Ištvanové, manželky A. Ištvana.

56 SOA Třeboň, SOKA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, r. 1921, okr. Dačice, Bohusoudov č. 25, i. č. 2132, s. 7, snímek 49. Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/637934/49/1135/2889/100/0>

57 Dům Bohusoudov č. 1 dodnes stojí, a to uprostřed obce, a místní jej ještě dnes nazývají „hájenkou“. Udaná adresa mohla znamenat, že si obyvatelé osady nechávali posílat korespondenci do hájenky, ale ještě pravděpodobnější je, že domky v romské kolonii měly dvoje (v obou případech patrně neoficiální) číslování. Je zjevné, že jednou je domek A. Ištvan označen číslem 25, ale jindy je označen jako „Osoudov – Cikánský tábor č. 1“ – např. v seznamu z r. 1932, kdy bylo domků již 12 a vedle nich ještě několik obytných vozů (SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 11, kniha, nefoliováno, Seznam osob chudinské péče). Ve stejné době jsou ovšem v matričních zápisech všichni obyvatelé romské části Bohusoudova zapisováni s bydlištěm „bouda u lesa“ (viz např. SOA Třeboň, FÚ Budeč, MO, Kniha 9A, 1900–1939, snímek 130, zde i podpis A. Ištvan), čísla domků začal do matrik zapisovat pan farář, Metod Švéda, až na konci 30. let, ovšem uváděl čísla vyšší (nad 19). Přitom ve stejné době si učitelé ve škole v Horní Slatině (kde náboženství vyučoval právě farář M. Švéda), zapisovali adresy romských dětí z Bohusoudova s čísly od 1.

Podruhé si o koncesi požádala 19. 2. 1925, uznána jí byla 30. 3. 1925 na „prodej kamenného, hliněného kuchyňského nádobí a soukenných papuč v místě jakož i na výročních trzích a poutích“ a tato živnost jí byla ponechána (zrušena byla až 23. 9. 1948 – dávno po její smrti).⁵⁸

Je ovšem jisté, že se rodině nedařilo uspokojivě (a legálně) si zajistit základní potřeby. Jednak byla (dle knínické úřední knihy z r. 1932) zahrnuta mezi chudé rodiny, které vyžadují sociální pomoc (včetně hrazení případných zdravotnických poplatků),⁵⁹ jednak je její tíživá situace zjevná i z několika záznamů trestů. K majetkové protiprávní činnosti se uchýloval převážně otec rodiny, Adolf Ištvan, nejstarší (resp. manželčina) dcera Františka a nejstarší syn, v těchto záznamech již uváděný většinou jako Vincent (popř. Čeněk) Svoboda.⁶⁰ Většinou se jednalo o drobné krádeže s trestem 1 den až 1 týden vězení, ovšem Adolf Ištvan byl v r. 1925 za opakovanou krádež odsouzen Jihlavským krajským soudem dokonce k deseti měsícům těžkého žaláře.⁶¹ Zajímavé je, že navzdory těmto trestům nebyl A. Ištvanovi zrušen status legionáře.⁶²

Na jedné straně si můžeme klást otázku, zda se jako sice pravděpodobně gramotný legionář, ale bez ukončeného základního vzdělání, mohl A. Ištvan ucházet o zaměstnání ve státních službách. Na druhé straně je z analyzovaných záznamů o jeho životě patrné, že se snažil, byť ne zcela úspěšně, živit svou rodinu legálně – a to nejen jako trhovce a výrobce bačkor. Jednak pamětnice M. Bánovičová zmiňovala sběr lesních plodů a donášky dříví, za které byli Romové svými neromskými sousedy odměňováni drobným obnosem nebo potřebnými potravinami,⁶³ zároveň měli romští osadníci před válkou také vlastní drobná hospodářství (většinou chov drůbeže). Dozvídáme se o nich v protokolech o trestech, kde je v srpnu 1939 zapsáno několik podobných obvinění, jedno z nich na jméno A. Ištvana se zněním: „jeho slepice činily škodu na polích občanů osoudovských“. Na téže straně je zapsána

58 SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, inv. č. 98, záznam Kynice č. 17.

59 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 11 – zde má A. Ištvan pořadové číslo 1.

60 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 29, karton č. 1, Trestní listky, nefol.

61 MZA Brno, C 47 Krajský soud Jihlava, soudní rejstříky, III. manipulace, kn. č. 121, 122 a 147. Spisy se nedochovaly.

62 Jiní legionáři měli za spáchání podobných činů krom obvyklých trestů (vězení a dočasné zbavení volebního práva) i trest speciální: zrušení statusu legionáře (např. VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis legionáře – Murka František, nar. 18. 11. 1893). Ke zbavení statusu legionáře došlo na základě § 15 zákona 282/1919, který jmenuje jako jeden z důvodů pro zrušení legionářských výhod legionáři jeho odsouzení. Současně upravuje způsob provedení: „Zánik práva [...] budiž poznamenán v seznamu průkazů § 7. a vydaný průkaz budiž majiteli odebrán“ (Poslanecká sněmovna parlamentu, Digitální knihovna 1918-1919).

63 Rozhovor s pamětníci ze dne 18. 9. 2018.

i výpověď obviněného: „Slepice moje žádné škody neučinily (mám 2 a 2 kuřata). Před mým stavením jsou pole nepoškozeny, což jejich vlastníci sami prohlásili,“ a podepsán je vlastnoručně Adolf Ištvan.⁶⁴ Způsob života v romské kolonii v meziválečném období si můžeme představit i díky záznamům v pokladní knize chudinského fondu, z nějž vyplývá, že někteří Romové – majitelé vozu a koně – zajišťovali pro vesnici odvoz chudých nemocných do nemocnice.⁶⁵ Z porovnání záznamů vyplývá, že pokud dopravu hradila obec neromským sousedům, platila 60–150 Kč a pokud Čs. červenému kříži (sanitce), platila dokonce 150–250 Kč, ovšem romským dopravcům platila jen 15–60 Kč.⁶⁶ Z těchto záznamů se zdá, že bylo pro obec výhodné, když dopravu zajišťovali romští sousedé, protože náklady na chudé se jí tím snížily. A. Ištvan sice mezi dopravci (příjemci peněz) nefiguruje, ale opakovaně je v pokladní knize uvedena odměna za dopravu vyplacená Marii Ištvanové (mohlo se jednat o jeho manželku). Z nastíněných způsobů obživy je zřejmé, že se A. Ištvanovi dařilo jakž takž přežívat, ale nikoliv zbohatnout, zajistit si jistý stálý příjem, či získat nějaký nadbytek. Život venkovské chudiny byl velice nejistý a závislý na momentální úrodě a štedrosti bohatších hospodářů i finanční situaci obce.

5.2 Korespondence A. Ištvana z meziválečného období

Jedinými přímými doklady svědčícími o snaze A. Ištvana zlepšit svou situaci skrze využití své legionářské minulosti jsou jeho vlastní dopisy uložené v legionářském spise „Adolf Ištvan. nar. 1880“⁶⁷ a týkající se již zmíněných pojistek, jež měly být italským legionářům (kteří si je uzavřeli) za určitých podmínek proplaceny,⁶⁸ a dále záznamy o dopisech – žádostech o podporu – zasláných na prezidentskou kancelář.⁶⁹

Kolik podobných žádostí A. Ištvan během meziválečného období odeslal, se dnes již asi nedozvíme. Nevíme, zda také žádal o zaměstnání ve státních

64 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 29, karton č. 1, Trestní lístek z 15. 8. 1944, nefol.

65 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 63, Kniha – Pokladní deník chudin. fondu 1911–1949.

66 Z uvedených záznamů nevyplývá, zda romští a neromští sousedé měli podobné či různé náklady, zda neromští dopravci poskytovali odvoz autem, který mohl být nákladnější (o pohonné hmoty či o mýtné). Není tedy možné ze zjištěných poznatků nařknout obec, že romské dopravce obírala o odměnu, resp. že bohatším dávala více a chudším méně. Je ale pravděpodobné, že pro obec byla doprava nemocného do nemocnice romským dopravcem výhodnější, a proto není divu, že se tento způsob dopravy vyskytoval s přibývajícimi roky častěji. A stejně tak i pro romské sousedy mohla být tato příležitost možným (byť asi ne příliš výnosným) privýdělkem.

67 VÚA-VHA Praha, KLEG, osobní spis Adolfa Ištvana nar. 1880, nefoliováno.

68 O životních pojistkách romských legionářů více viz Viková 2018a.

69 AKPR Pražský Hrad, (v r. 1944 skartovaný) spis M 31050/35, který obsahoval dokumenty z let 1928–1935. Jednotlivé záznamy o předchozích žádostech se nacházejí pod ev. čísly M 8438/28, M 29825/33 a M 8482/34.

službách či jako obecní sluha. Nalezeny byly zatím jen tyto jeho žádosti či záznamy o nich (řazeno časově – datum značí den, kdy byl dopis napsán, a pokud nebylo uvedeno, je datum dnem doručení žádosti):

- 3. 7. 1923 – žádost o proplacení pojistek – zasláno do kanceláře KLEG,
- 14. 3. 1928 – žádost o podporu zasláná do Kanceláře prezidenta republiky (dále jen KPR),⁷⁰
- 28. 12. 1933 – žádost o podporu zasláná tamtéž,
- 10. 3. 1934 – žádost o podporu zasláná tamtéž,
- 23. 12. 1935 – opět žádost o podporu zasláná na KPR a
- 19. 11. 1936 – žádost o proplacení pojistek zasláná na KLEG.⁷¹

Co přesně stálo v dopisech na KPR, nevíme, v knihách příchozí i odchozí pošty je pouze záznam, že se KPR dotazovala patrně na „zachovalost“ A. Ištvana na okresním úřadu v Dačicích.⁷² Reference z Dačic byly patrně příznivé, neboť dne 20. 3. 1934 byl na obecní úřad v Knínicích doručen z Okresního úřadu v Dačicích obnos 50 Kč jako „dar prezidenta republiky“ na oděv „pro dívky Adolfa Ištvana“.⁷³ Po přijetí 50 Kč obcí Knínice následuje v Pokladním deníku záznam, že byl obnos odevzdán (patrně krejčímu): „Karáskovi Ant. – Knínice: na účet za prádlo pro dívky Ad. Ištvana – 50 Kč“.⁷⁴

V obou dopisech zaslaných na KLEG tento bývalý italský legionář žádal o proplacení pojistky s osobním zdůvodněním. Starší je psán rukou, novější na stroji (vlastnoručně je v něm pouze podpis). Ač z několika archivních dokumentů vyplývá, že Adolf Ištvan uměl číst i psát,⁷⁵ nelze tvrdit, že se v dopise z roku 1923 nalézá jeho rukopis: písmo neodpovídá jeho předchozím podpisům (dopis včetně podpisu je psán více ležatým písmem a v psaní cvičenou rukou, zatímco podpisy na smlouvě při vstupu do legií z roku 1918, stejně jako další podpisy nalezené v MN, v MO či v policejních protokolech, jsou psány kostrbatým písmem, jako by svůj podpis psal pomalu). V několika matričních záznamech je podepsán dokonce jen třemi křížky. Tato skutečnost ovšem může svědčit i o přístupu zapisujícího, M. Švédy, k některým

70 V r. 1928 v záznamu o odpovědi byl A. Ištvan zapsán jako „dělník“. Jak píše i C. Nečas, převážná část Romů z Bohusoudova se již před 1. svět. v. živila jako námezdní dělníci především v lese a na cestách, dívky pak jako pomocnice v domácnosti (Nečas 2005b: 75–76).

71 V osobním spise A. Ištvana (VÚA-VHA Praha, fond KLEG) se nachází složka vložená sem v r. 1936 (na MNO, odboru „KLEG, oddělení S-6“ vedená pod čj. 58446) nazvaná „Ištvan Adolf, ital. pojistka“.

72 Celý záznam zní: „okr. pol. spr. Dačice – Adolf Ištvan, leg., podp. vyšetř.“ (AKPR, záznam čj. M 29825/33 z 28. 12. 1933, odpověď z Dačic byla evidována dne 10. 3. 1934 pod čj. M 8482/34).

73 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 63, fol. 34.

74 Tamtéž.

75 Kdyby psát neuměl, bylo by to uvedeno v jeho osobním spise – u jeho podpisu není uvedeno, že by jej podepsal někdo jiný (jak tomu v takových případech bývá), dále ve Sč.Op. z roku 1921 je přímo u jeho jména i jména jeho manželky, syna Václava a schovanky v kolonce „Znalost čtení a psaní“ poznamenáno „čistí a psátí“ (zatímco u dětí mladších 6 let a u tety Leonory Malíkové, nar. 1851, je políčko proškrtnuto) – viz SOA Třeboň, SOkA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, Bohusoudov, 1921, inv. č. 2132, snímek 49.

99

Kanceliář Co. Legu
v Praze.

Dovoluje si Vám tímto oznámiti
se mámi v legaci vstoupil do Chlapecké školy
příslušný k nárokové a službu na 300 kor
byl jsem v 33. roční v Příloze ad roku 1911
a přemístěn, a nyní příslušný mámi byl slouží ve
dět. službě při škole, a nyní příslušný mámi
byl přeložen, a je k tomu jsem byl nasazen
a nemohu pracovat a mámi k nasazení
dítě, do dovoluje se k tomu přeložit a dále
mámi příslušný mámi byl přeložen a dále
přeložen a dále mámi se mámi v příloze ad
příslušný mámi mámi byl přeložen a dále
k tomu přeložen a dále mámi se mámi v příloze
ad příslušný mámi mámi byl přeložen a dále
se mámi v příloze ad příslušný mámi.

A tímto, na podporu
a oběť

7-208/11

1051
14

Kdo
11/17/17

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

Lada Viková | Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy | 37

Dopis č. 1 – žádost A. Ištvana o proplacení pojistky z roku 1923:

„P.T.

Kancelář Čs. Legií v Praze

Dovoluji si Vám tímto oznámiti, že mám co legionář od Italské vlády pojistky 1. na 1000 Lir a druhou na 500 Lir, byl jsem u 33. Legií v Itálii od roku 1919⁷⁶ až do převratu, a ony pojistky nám byly dány za doby služby při Legií, a ony pojistky mají nám býti vyplaceny, a jelikož jsem teď nedůžlivý a nemohu pracovati a mám 4. nezaopatřené dítky, tak dovoluji se laskavě tázati, zda-li by ony pojistky mě teď mohly býti vyplaceny a zároveň prosím o sdělení, kde se mám o peníze za ony pojistky hlásiti, neb teď nacházím se v těžké finanční krizi a peněz nutně potřebuji, tak prosím o laskavé brzké sdělení, kde se mám o vše hlásiti.

S úctou a bratrským pozdravem

*Adolf Ištvan, Vosoudov u Budče, Morava
[přiloženy jsou] 1 známka na odpověď a obálka“*

Co se týče čtyř zmíněných dětí, patrně měl na mysli Václava (= Vincenta, resp. Čenka), Karla, Eduarda a také Františku, nejstarší dceru manželky Marie.

Na tento dopis přišla A. Ištvanovi patrně krátká odpověď, jejíž koncept se ve složce nachází: „Br. Ištvan Adolf, Vosoudov u Budče, Morava// Ku Tvému dopisu sdělujeme, že italské pojistky jsou splatny po dožití 30 let ode dne vydání, tj. r. 1948, neb v případě úmrtí pozůstalým. S...“ Na konceptu je uvedena poznámka: „známku a obálku má“, z čehož lze vyvodit obeznámenost A. Ištvana (resp. jeho pomocníka) s podmínkami korespondence s KLEG (tazatel musel ke svému dotazu připojit i obálku se známkou).

Pro srovnání také druhou žádost A. Ištvana – psanou již na stroji, a to o dvanáct let později – uvádím zde v plném znění.

Dopis č. 2 – žádost A. Ištvana o proplacení pojistky z roku 1936 (viz obr. 9):

„V Osoudově dne 19. 11. 1936

P.T.

Podepsaný bývalý italský legionář Adolf Ištvan, t.č. bytem Knínice, okres Dačice, pošta Budeč prosím tamní úřad o následující sdělení.

V roce 1918 obdržel jsem od Italského krále za vykonané válečné služby dvě životní pojistky, a to číslo 6105 na 500 Lír a číslo 8802 na 1.000 Lír vydané v Římě dne 1. ledna 1918.

Tyto pojistky mají býti splatny asi po 18 letech.

V důsledku toho prosím tamní kancelář čs. legií o sdělení zda uvedené pojistky dostanu vyplaceny, neb co mám podniknouti, abych je dostal vyplatit.

Za prokázanou službu předem děkuji a znamenám se

Adolf Ištvan

Knínice, pošta Budeč, okres Dačice“

⁷⁶ Správně měl být uveden rok 1918.

V Osooudově dne 19.11.1936.

P. T .

Podepsaný bývalý italský legionář Adolf Ištvan .t.č.bytem Knínice, okres Dačice, pošta Budeč prosím tamní úřad o následující sdělení.

V roce 1918 obdržel jsem od Italského krále za vykonané válečné služby dvě životní pojistky, a to číslo 6105 na 500 Lir a číslo 8802 na 1.000 Lir vydané v Římě dne 1.ledna 1918.

Tyto pojistky mají být splatny asi po 18 letech.

V důsledku toho prosím tamní kancelář čs.legií o sdělení zda uvedené pojistky dostanu vyplaceny, neb co mám podniknouti, abych je dostal vyplácet.

Za prokázanou službu předem děkuji a znenamám

ss

Adolf Ištvan,

Knínice, pošta Budeč,
okres Dačice.

...Adolf Ištvan.....

823

1051
74

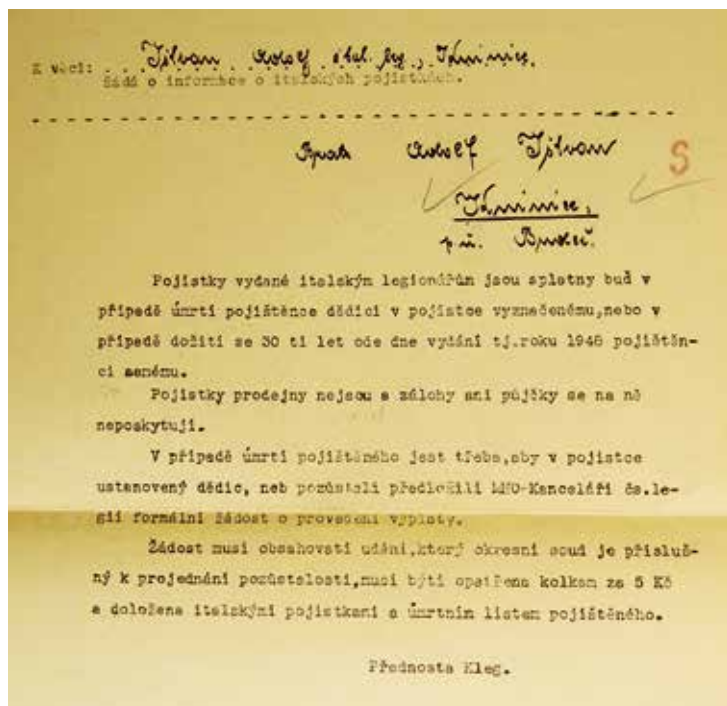
Zůstane ve spise

845744/23
JNT

Obr. 9 - Žádost o proplacení pojistky, 1936 | Uloženo ve VÚA-VHA Praha, fond KLEG

V tomto druhém dopise již legionář nepopisuje aktuální situaci své rodiny. Zda si chybně zapamatoval nebo přečetl údaje z prvního dopisu, kde se kromě lhůty 30 let psalo též o roce 1948, nebo zda šlo o vědomý pokus domoci se v r. 1918 příslibených peněz, dnes již zjistit nelze. Podobných žádostí dostávali „na KLEGu“ evidentně hodně, což se zračí i v obsahu odpovědi –

viz obr. 10. Z jejího znění je patrné, jaké další otázky legionáři pokládali (mezi odpověďmi zaznívá: pojistky nelze prodat, zálohy ani půjčky se na ně neposkytují, ale též instrukce, jak postupovat v případě úmrtí držitele pojistek).

Obr. 10 – Odpověď na žádost A. Ištvana, 1936 | Uloženo ve VÚA–VHA Praha, fond KLEG

Jistě nejen vlivem událostí 2. světové války obě pojistky zůstaly neproplaceny. Problémy s plněním příslibů od italské vlády nastaly již v meziválečném období, kdy KLEG zasílal pouze „zálohové vyplácení“, a to ze státního rozpočtu ČSR. Na dotaz, zda existuje registr vyplácení, z něž by se dalo zjistit, kolik pojistek bylo vyplaceno a kolik ne, jsem dostala zamítavou odpověď. Ovšem jak píše I. Šedivý, ve zprávách o činnosti KLEG za jednotlivá období existují tyto souhrnné údaje: „Do konce roku 1923 bylo vyplaceno 737 pojistek ve výši 1 231 619,81 Kč, v roce 1925 bylo vyplaceno 91 pojistek v úhrnné částce 76 877,35 Kč“ (Šedivý 2002: 174).

Že se Adolf Ištvan vyplacení svých pojistek nedočkal, je zřejmé. Namísto očekávané odměny se stal obětí rasové persequce. Není ani doklad o tom, že by se o pojistky hlásil někdo z potomků.

Zde předložené dopisy dokládají snahu Adolfa Ištvana využít svého statusu legionáře a současně zůstávají ve spisech jako připomínka nenaplněného očekávání žadatele, že dojde ke zlepšení jeho situace. Naopak pomoc prezidentské kanceláře, která jeho dětem přinesla nové oblečení, mohla mít jistý symbolický význam – prezidentská kancelář tímto aktem potvrdila platnost legionářského statusu A. Ištvana.

Podotýkám, že A. Ištvan nebyl jediným romským legionářem, který očekával zlepšení své situace díky vyplacení italské životní pojistky. Podobné žádosti zasílal i Štěpán Holomek z Kunovic, jenž ve svém třetím dopise žádajícím o proplacení, zaslaném na MNO, píše o své obtížné situaci a argumentuje: „za takové věci, které trpím pro budoucí pokolení i pro Vás, nemůžu být chudšasem“.⁷⁷ Z jeho formulace vyplývá, že se před úřady prezentoval jako oběť, poškozený, a to vlivem svého bojového nasazení v Československých legiích (neb následkem válečných zranění nemohl pracovat), a sice pro budoucnost společnosti: tím, že se zapojil do legií, pomohl vybojovat společenskou změnu, aby se dalším pokolením žilo lépe. Bohužel, ani jemu KLEG nepomohla, navíc i tento legionář byl odvezen do KT v Auschwitz-Birkenau IIe – zapsán je pod č. Z-1070 (Nečas 1992: 85). A ani on věznění nepřežil (datum a místo úmrtí mi však nejsou dosud známé).

5.3 K sociálnímu zařazení A. Ištvana: „cikánský legionář“, „legionář“ nebo „cikán“?

Na začátku výzkumu jsem si kladla otázku, jaké postavení měl v meziválečném období „cikánský legionář“. Očekávala jsem, že se v archiváliích ve fondu obce Knínice nalezne více zmínek o legionářském statusu Adolfa Ištvana. Archivním bádáním se sice podařilo doložit, že o jeho legionářském působení lidé v obci věděli, ale v zápisech o něm (a patrně i v jednání s ním) se to nijak zvlášť neprojevovalo. Prakticky žádný ze záznamů, které ho zmiňují, neobsahuje žádné indicie poukazující na status legionáře, a už vůbec nesvědčí o jakémkoliv výlučném postavení. Jeho výlučnost je dána snad jediné tím, že jako obyvatel možná prvního domku od vesnice (resp. domku s nejnižším číslem) bývá uváděn v soupisech „cikánů z Osoudova“ – buď on, nebo jeho manželka – na prvním místě.

Můžeme se domnívat, že byl legionářský status A. Ištvana probírán např. ve chvíli, kdy obec obdržela z prezidentské kanceláře peníze na ošacení jeho dětí. V zápise v pokladním deníku se sice nepíše, že je tento dar spojen s jeho legionářským statutem, ale protože A. Ištvan žádal o podporu coby legionář, z prezidentské kanceláře byla dotazována jeho zachovalost a následně mu byla odeslána částka, v průvodních dopisech byl patrně důvod daru zmíněn, čímž mohl být jeho legionářský status symbolicky potvrzen. Zatím jediným dokladem povědomí lokálních úřadů (resp. zaznamenávajících úředníků) o legionářské minulosti Adolfa Ištvana je zmínka z r. 1946, kde v záznamu o vydaném potvrzení, že v KT zemřela Františka Ištvanová, nar. 1906, je tato zemřelá uvedena jako dcera matky: „Marie Ištvanová vulgo legionářka“⁷⁸. Přízvisko „legionářka“ (coby

77 VÚA-VHA Praha, KLEG, Osobní spis legionáře, Holomek Štěpán nar. 1. 6. 1898.

78 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 8, Kniha vydaných domovských listů, pracovních a služebních knížek 1907-1948, s. 49, č. 31/1946.

manželka legionáře) mělo s velkou pravděpodobností pouze rozlišovací funkci (Marie Ištvanová bylo jedním z nejčastějších ženských jmen v bohusoudovské kolonii), tedy sloužilo pro jednoznačnou identifikaci. Zatímco Marie Ištvanová, manželka Adolfa Ištvana, je označena přízviskem „legionářka“, jiná Marie Ištvanová, nar. 1869, která přišla o jednu nohu, bývá v úředních záznamech označována jako „chromá Mářa“⁷⁹.

Zároveň je však z prozkoumaných archiválií jisté, že byl Adolf Ištvan kontinuálně zahrnut do soupisů „cikánů“, a to jak před,⁸⁰ tak i po přijetí zákona č. 117/1927 „o potulných cikánech“. Z bohusoudovských Romů obdržel „cikánskou legitimaci“ mezi prvními.⁸¹ Nenacházím žádnou zmínku o tom, že by se jakkoliv on sám nebo někdo z jeho dětí v meziválečném období snažili úřední nálepky „potulných cikánů“ zbavit a podali žádost o vymazání z evidence. Zatím se mi nepodařilo zjistit, jak se z registru „potulných cikánů“ vymanili členové rodiny Martina a Františky Svobodových z Nového Rychnova (tedy rodiče a sourozenci Marie Ištvanové, manželky A. Ištvana). Ač jsou všichni členové této rodiny Svobodů uvedeni v „Seznamu do Čech příslušných Cikánů“⁸² z roku 1924, patrně nikdo z nich se nedostal do transportu do KT a ani do jednoho z protektorátních „cikánských táborů“. I po 2. svět. válce žili někteří z nich mezi obyvateli městečka, neb mezi založenými domovskými listy a dalšími archiváliemi jsou k nalezení dokumenty vystavené i po r. 1945 na jména některých příslušníků této rodiny. Např. Josefu Svobodovi (nar. 1903 v Černovicích), bratru Marie Ištvanové, byl v Novém Rychnově vystaven domovský list v červnu 1945, na něm má zaměstnání „obchodník“, později opravené na „školník“.⁸³ V tuto chvíli je možné pouze konstatovat, že početné (ale ve městečku pravděpodobně jediné dříve kočovné a původem – aspoň částečně – romské) rodině Martina Svobody se podařilo z evidence „cikánů“, a tedy i téměř jistého odsunu do KT vymanit. Adolf Ištvan se svou poměrně méně početnou rodinou ve větší „cikánské kolonii“ náležící k malé obci byl však do kategorie „cikánů“ zahrnován kontinuálně. Pro hlubší analýzu rozdílů a pro poznání mechanismů, které ochránily rodinu M. Svobody před zahrnutím do soupisu „cikánů“ v r. 1942 či před deportací, bude třeba realizovat pokračující výzkum soustředěný na Nový Rychnov.

79 Např. Trestní list vystavený r. 1933 v Dačicích pod č. 95/33, uložen SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 29, karton 1, nefol.

80 Viz již zmíněný soupis „Cikánů“ z r. 1909 (MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403).

81 SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, inv. č. 60, Evidence cikánských legitimací.

82 SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 853, karton 321, Seznam, s. 68–69. Datování soupisu rokem 1924 je uvedeno dle poznámky na jeho kopii uložené v NA ČR, fond MV ČR, k. 1318, fol. 265.

83 SOkA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, inv. č. 47, karton 3, fol. 197.

Obr. 11 – Hromadná fotografie bohusoudovských Romů, Bohusoudov 1940 | Z textu J. Mareše (1947)

6 Druhá světová válka

O genocidě bohusoudovských Romů za druhé světové války píše podrobně C. Nečas ve svých studiích i monografii (Nečas 2000a; 2004a; 2005b: 73–82) a částečně je jí věnovaná diplomová práce (Havlík 2013). Proto zde shrnuji pouze základní fakta a doplňuji zjištění týkající se Adolfa Ištvan a jeho rodiny.

V roce 1930 žilo v Bohusoudově dle sčítání 63 Romů (dle Nečas 2000a: 75), v roce 1942 je v soupise, jenž neuvádí děti mladší 15 let, a naopak uvádí dvě již zemřelé osoby, 53 osob.⁸⁴ C. Nečas uvádí soupis, z něž vyplývá, že z bohusoudovských Romů bylo do táborů („cikánských“ či KT) odvečeno 57 osob, z nich tři zemřeli v Hodoníně u Kunštátu, 42 v AB IIe (Nečas 2000a: 220–221). M. Havlík tento výčet obětí nacistické genocidy upravuje tím, že uvádí pět dalších mužů, kteří byli vězněni patrně již v r. 1941 v KT Auschwitz I, kde všichni zemřeli (Havlík 2013: 95). Mým bádáním o rodině A. Ištvan je soupis zavražděných rozšířený o další oběť. Jedná se o legionárova nejstaršího syna, Vincenta (Čeňka) Svobodu (viz dále), jehož ani jeden z citovaných autorů neuvádí. Zatím tedy víme o 51 obětech nacistické genocidy Romů, kteří byli před válkou obyvateli této vesnice. Je ovšem možné, že další příslušníci obce byli zavražděni ze stejných důvodů, ovšem patrně jako nerezidenti (před deportací pobývali v jiné obci), stejně tak je možné, že s bohusoudovskými Romy byl odtud odvezen některý příslušník jiné obce, který zde nebyl evidován. Považuji tedy za potřebné dál pátrat po záznamech dalších zmizelých osob, které neprošly táborem AB IIe (a mohly zemřít např. během transportů či na celách), aby se na žádnou

⁸⁴ SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 32, karton 2, Evidenční seznam cikánů 1942, nefol.

z obětí holokaustu Romů nezapomnělo a seznam zemřelých byl pro pietní účely pokud možno kompletní.

Persekuce bohusoudovských Romů (týkající se i rodiny A. Ištvana) započala v červnu 1941 tím, že čtveřice z nich byla deportována na práci do pracovního tábora v Hodoníně u Kunštátu. Mělo jít o muže, kteří tou dobou neměli trvalý pracovní poměr. Byl mezi nimi i Eduard Ištvan, syn Adolfa a Marie Ištvanových, ovšem po tříměsíčním pracovním pobytu zde byl, stejně jako ostatní tři, propuštěn (Nečas 2005b: 80). Koncem téhož roku bylo pět zmíněných mužů – bohusoudovských Romů – odvečeno do Auschwitz I (kým, odkud a na čí příkaz, zatím nebylo zjištěno), mezi červnem až říjnem 1942 v tomto KT všichni zemřeli (Havlík 2013: 95). Jak už jsem uvedla, do Auschwitz I se dostal i nejstarší Ištvanův syn, Vincent Svoboda.⁸⁵ Kdy sem byl deportován, mi není doposud známo. Je ovšem možné doložit, že se v Bohusoudově nacházel ještě okolo 28. 2. 1942, kdy bylo ve škole vydáno pololetní vysvědčení jeho nejstarší dcery Boženy (Vlastimily) Malíkové: na něm je vlastnoruční podpis „Čeněk Svoboda“.⁸⁶ Z vysvědčení – které po vyplnění druhého pololetí zůstalo nevyzvednuté, a proto bylo archivováno – vyplývá, že ve druhém pololetí se prudce zvýšila neomluvená absence dcery Boženy (patrně jako nejstarší dcera, nar. 1930, musela po transportu otce do KT pomáhat své matce, která měla ještě dvě malé děti).

V. Svoboda je zatím jediný z celé rodiny, jehož podobenka je k dispozici, a to z táborové evidence (viz obr. 12). Zemřel dne 7. 8. 1942 v KT⁸⁷ Mauthausen, kam byl transportován z KT Auschwitz dne 10. 6. téhož roku.

Obr. 12 – Vincent Svoboda, fotografie z KT v Auschwitz | Zdroj: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>

85 Vězněn zde byl pod č. 33801, viz <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>.

86 SOkA Jindřichův Hradec, fond ZDŠ Horní Slatina, katalog 1941–1942, 1. tř.

87 Arolsen Archive, Personal Files (male) - Concentration Camp Mauthausen, Ref. Code 01012603oS, Doc. Number 418691, 1791243 - Vinzenz Svoboda, Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/remote/collections.arolsen-archives.org/G/SIMS/01012603/0362/111673788/001.jpg?width=700>

Uvedme si ještě stručný přehled válečných událostí, které dopadaly na rodinu A. Ištvan. Poté, co byl hodonínský pracovní tábor přeměněn na „cikánský“, bylo do něj z Bohusoudova během srpna 1942 převezeno 36 Romů. Z nich tři zemřeli (dvě z těchto obětí byly děti V. Svobody),⁸⁸ 17 bylo postupně propuštěno (mezi nimi synové A. Ištvan, Karel a Eduard Ištvanovi s rodinami)⁸⁹ a 16 bylo v srpnu 1943 transportováno do KT v AB IIe (Nečas 2005b: 81). Mezi transportovanými do AB IIe byli i zbývající tři, patrně poslední dosud žijící členové rodiny Vincenta Svobody, tedy jeho manželka a dvě děti. C. Nečas ve svém výčtu válečných útrap bohusoudovských Romů uvádí, že ze sedmnácti bohusoudovských Romů propuštěných z tzv. „cikánského“ tábora v Hodoníně u Kunštátu bylo sedm opět zařazeno do transportů Romů z Bohusoudova do AB IIe, a sice v březnu a květnu 1943 (tamtéž). Celkem bylo v AB IIe uvězněno 44 bohusoudovských Romů (tamtéž), mezi nimi i Adolf Ištvan se svou manželkou Marií a nejmladší dcerou Marií. Všichni tři byli zařazeni do prvního, březnového transportu. V květnovém transportu pak do AB IIe přibyla i část rodiny Františky Ištvanové (roz. Malíkové, nar. 1906), vlastní dcery Marie Ištvanové, resp. nevlastní dcery A. Ištvan. Jejímu manželovi, Josefu Ištvanovi (nar. 1909) a dceři Marii (nar. 1928) se podařilo transportu uniknout a za dosud nezjištěných okolností válku přežili. Uvězněna v KT AB IIe byla F. Ištvanová a nejméně dvě její děti, dvanáctiletý Bohumil a tříměsíční Milada. V srpnovém transportu z Hodonína u Kunštátu do Auschwitz byli odvezeni také tři zbývající členové rodiny Vincenta Svobody, manželka Marie, dvouletá dcera Marie a jedenáctiletý Čeněk. Jako první zemřel Adolf Ištvan, a to již 30. června 1943 (do táborové knihy mužů byl ze všech bohusoudovských Romů zapsán jako první, pod vězeňským číslem Z-969, viz Memorial Book I 1993: 786–787), po něm zemřela i jeho manželka Marie (dne 6. 1. 1944 pod číslem Z-1113, viz Memorial Book 1993: 96–97) a poslední z těchto tří jejich dcera Marie (s číslem Z-1114 dne 20. 3. 1944, viz tamtéž). Zavražděni byli i ostatní členové: Marie Ištvanová, nar. 1906, Z-8168 (in Nečas 1992: 181 chybně Z-8186), její dcera Milada Ištvanová, nar. 1943, Z-8169 (Nečas 1992: 182), i syn Bohumil Ištvan nar. 1931, Z-6884 (Nečas 1992: 87) a také Marie Svobodová, nar. 1914, Z-9189 (zemřela 7. 4. 1944), její dcera Marie, nar. 1941 (zemřela 1. 12. 1943⁹⁰), Z-9188 (obě Nečas, 1192: 215) a Čeněk Svoboda, (zapsaný jako Ignác), nar. 1932, Z-8483 (Nečas 1992: 117, datum úmrtí či transport neuvedeny). Nikdo z těchto členů rodiny vězňů

88 Pod ev. č. 3369; syn Robert Svoboda, nar. 1939, zde zemřel v prosinci 1942 a nejstarší dcera Božena Malíková, nar. 1930, zemřela v únoru 1943 (Nečas 2014: 46).

89 Rodina syna Karla a Antonie Ištvanových byla v Hodoníně vězněna pod ev. č. 3205, rodina nejmladšího syna Eduarda Ištvan a jeho družky Anežky Ambrožové pod ev. č. 3204 (Nečas 2014: 25).

90 Dle <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>

v AB IIe válku nepřežil. Dalším členům této rodiny, Karlu a Eduardu Ištvanovi, oběma s rodinami, se patrně dařilo po propuštění z Hodonína sebe i své rodiny ukrýt (oba jsou zmíněni v poválečných archivních dokumentech).⁹¹ Jisté však je, že naprostá většina obyvatel bohusoudovské osady byla vyvražděna. Dle C. Nečase do odsunů nebyla zahrnuta pouze jedna smíšená romsko-česká rodina a manželka odsunutého Františka Kuželky coby Neromka, ovšem několik dalších jednotlivců se mělo s pomocí místních skrývat po zbytek války v lesích (Nečas 2000a: 219). Kolonie byla po válce srovnána se zemí a přeživší byli údajně přestěhováni do pohraničí (Havlík 2013: 64).

V archivních dokumentech jsem pátrala po záznamech o transportech či reflektujících zmizení podstatné části obyvatel Bohusoudova. Nacházela jsem je jen sporadicky a v nepřímých náznacích. Dcera i vnučky A. Ištvana navštěvující ještě v lednu a únoru 1943 školu mají ve školním výkaze na svém záznamovém archu jen lakonickou poznámku pedagoga „přesídli-la“ a datum – v případě dcery Marie Ištvanové je to „3. III. 1943“.⁹² Další stopou je záznam v policejní přihlášce A. Ištvana, do níž byla (patrně pro pořádek) dne 9. 7. 1943 (tedy měsíc po jeho smrti) doplněna úřední poznámka: „odvoz četn. do Jihlavy“.⁹³ Spisy příslušné četnické stanice se, bohužel, nezachovaly, a tak ve výčtu nalezených stop chybí již jen na schůzi obecní rady dne 26. 6. 1943 předložená a schválená položka k proplacení: „Za odvoz cikánů z Osoudova vyplaceno bud: Juránkovi Vikt. – 240 K a Strnadu Frt. – 120 K.“⁹⁴

Kdy byly domky v kolonii zničeny, kým a na čí příkaz, se mi v archivních dokumentech nepodařilo ověřit. V. Havlík datuje likvidaci domků, které měla předcházet dražba zařízení, červencem 1945 (údajně na příkaz ONV v Dačicích, bohužel však neuvádí zdroj – Havlík 2013: 64). O měsíc později obecní zastupitelstvo v Knínicích na své schůzi dne 30. 8. 1945 projednávalo bod: „Dotaz cigána K. Ištvana ohledně nábytku (jeho domek)“,⁹⁵ což jistě svědčí o tom, že v obci pobýval Karel Ištvan, jeden ze synů A. Ištvana.⁹⁶ Jak kauza dopadla, z dalších zápisů nevyplývá. V protokolech je pouze ještě záznam z 10. května dalšího roku „v žádosti cigána Ištvana Karla o obstarání bytu [...] usneseno předati ku projednání M.N.V.“⁹⁷ V projednání je jeho žádost

91 Oba si na obec podávali žádosti (Eduard o domovský list, Karel o nábytek a později i o byt – viz dále).

Podobně ojediněle působí i další žádosti asi deseti bohusoudovských Romů.

92 SOkA Jindřichův Hradec, ZDŠ Horní Slatina, katalog 1942–1943, 2. tř, str. 16.

93 SOkA Jindřichův Hradec, Policejní přihlášky Dačice, Krabice 66, karta Ištvan Adolf.

94 SOkA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 2, Protokoly obec. rady, nefol. – zápis pod datem 30. 8. 1945.

95 Tamtéž, 26. 6. 1943.

96 Jiný příslušník obce, k němuž by mohlo patřit označení K. Ištvan, nebyl zatím identifikován.

97 Tamtéž, 10. 5. 1946.

lehce zpochybněna: „Domek cigána K. Ištvana rozebíral p. J. Plašil, bude dotázán kam nábytek přišel, nebo byl-li tam vůbec.“⁹⁸ Ano, domek byl pravděpodobně přes dva roky neužívaný. Během této doby mohl nábytek někdo ukrást. Ovšem i z použití slova „rozebíral“ je zřejmé, že některé části domku bylo možné rozebrat a opět někde využít např. jako stavebního materiálu. Zda se podařilo nábytek dohledat či zda byla ze zmíněné dražby přeživším bohusoudovským Romům poskytnuta úhrada, nevíme. A pokud se nábytek nenašel, hlásil někdo ukradení nábytku na policii? I zde vystupuje do popředí mnoho otázek, z nichž nejzávažnější jsou další osudy přeživších členů rodiny A. Ištvana i ostatních přeživších, kteří se museli vyrovnat nejen se ztrátou svého početného příbuzenstva i svých nejbližších, ale i se ztrátou domovů, své kolonie.

Nezodpovězených a taktéž závažných otázek, na které svou studií narážím, je však mnohem víc. Např. nevíme, kolik legionářů z Československých legií bylo za 2. svět. války perzekvováno, kolik z nich se zapojilo do odboje, kolik jich zemřelo v KT a bylo popraveno? Po osvobození sice byla obnovena Československá obec legionářská, ale logicky – pod vlivem nových událostí 2. svět. války – se zaměřila na pomoc novým hrdinům či potomkům obětí.⁹⁹ Zda se ČsOL či později SBS či SPB snažily mapovat, kolik či jmenovitě kteří legionáři z 1. svět. v. se stali oběťmi rasové či politické persekuce, nebo kolik se jich zapojilo do druhého odboje, kdo byl popraven, prošel KT či v KT zemřel, se mi nepodařilo dohledat. Zdá se však, že o zavraždění legionáře A. Ištvana v KT se ani po válce ČsOL nedozvěděla. Soudím tak ze soupisu v knize publikované v r. 2001 a věnované legionářům z Jihlavska, kde u jména „Ištvan Adolf“ datum úmrtí tohoto legionáře (stejně ale jako u mnoha dalších) chybí (Pisková a kol. 2001: 109).

Po r. 1946 mohli bývalí vězni KT žádat o „Osvědčení“ – tzv. „255“.¹⁰⁰ Z bohusoudovských Romů vězněných v AB IIe se mi díky těmto žádostem podařilo zjistit dvě osoby, které hrůzy tohoto a následných táborů přežily, vrátily se do své vlasti a osobně si o osvědčení požádaly (Emilie Ištvanová, vězněná pod č. Z-1115, a Jan Růžička, Z-977).¹⁰¹ Po válce si o uznání Osvědčení mohli žádat i potomci nacisty vězněných či zavražděných osob, ovšem napřed jen osiřelé nezletilé děti, popř. vdovy a vdovci, kteří neuzavřeli nový sňatek.

98 Tamtéž.

99 V květnu 1948 byla dokonce sloučena s ostatními, nově vzniklými sdruženími a došlo k jejich přejmenování na Svaz bojovníků za svobodu (později Svaz protifašistických bojovníků – více viz Chaloupková 2018: 61).

100 Osvědčení pro účastníka protinacistického odboje, které se vydávalo nejen aktivním odbojářům, ale i osobám vězněným z rasových či politických důvodů minimálně 3 měsíce (více viz Baláž, Minařík 2016; o romských žadatelích viz Závodská, Víková 2016).

101 Oba mají svůj osobní spis ve VÚA-VHA Praha, spisy žadatelů o osvědčení účasti protifašistického odboje, tzv. „255“, uložené pod čísly jednacími 185270/78 a 197744/83.

Od roku 1994 mohli žádat „z mravního nároku“ i právoplatní dědicové, kteří byli v době války již plnoletí.¹⁰² Za Adolfa a Marii Ištvanovy si žádný z jejich potomků ani po letech žádost nepodal.

7 Život Adolfa Ištvana v širším dobovém kontextu

Dosavadní výčet údajů ze života A. Ištvana a jeho rodiny směřoval k jednomu hlavnímu cíli – postihnout na detailně zmapovaném příběhu jednoho romského legionáře případné mechanismy, které ovlivňovaly jeho život (a potažmo i životy dalších romských legionářů). Zjištěnými archivními zápisy je současně možné dokumentovat nejen život A. Ištvana v meziválečném období, ale i prohloubit poznání způsobu života bohusoudovských Romů.

Předpoklad, že bude postavení A. Ištvana díky jeho legionářské minulosti v očích zastupitelů obce něčím výjimečné, se nepotvrdil. Krom daru od prezidenta republiky (50 Kč na ošacení dětí) jsem v archivních dokumentech nenalezla jakýkoliv náznak zvýhodnění, jehož by se A. Ištvanovi jakožto „legionáři dle zákona“ od státu dostalo.¹⁰³ Přímoú podporu pobírali pouze invalidní legionáři, ovšem těch, kteří měli uznánu invaliditu, bylo velmi málo: v r. 1933 evidovala KLEG pouze 1361 invalidů, ostatním několika tisícům žadatelů nebyla invalidita uznána (Michl 2008: 12). Nevíme, zda o uznání invalidity žádal i A. Ištvan, pouze v jedné ze žádostí zmiňuje neschopnost pracovat jako následek válečných zranění. Zároveň pro získání výhod, resp. pro umístění v zaměstnání, bylo zapotřebí vyvinout úsilí, aktivně se o možnou pomoc či podporu nemajetným legionářům zajímat a hlásit. J. Michl přibližuje tehdejší situaci slovy: „Jak to u nás chodí, nerozhodovaly při přijímání zaměstnanců ani tak schopnosti nebo, nedej bože, zásluhy. Hlavní byly, jsou a budou osobní vztahy a známosti“ (Michl 2008: 34). Při tom sociální kapitál (ve smyslu napojení na případné zaměstnání ve státních službách) byl u A. Ištvana jistě omezený a ovlivněný jak jeho původem, statutem „cikána“ a držením „cikánské legitimace“, tak i bydlištěm v „cikánské kolonii“.

Vedle legálních prostředků, jako je výroba a prodej bačkor, prodej kuchyňského nádobí, poskytování služeb (v lese, v domácnosti, v povoznictví) jsou v záznamech doloženy i jeho drobné trestné činy. V obecních písemnostech z let 1919–1947 je také mnoho zmínek o poskytnutých finančních podporách určených většinou osiřelým dětem a nesoběstačným (nemocným, postiženým) příslušníkům, z nichž značná část je určena Romům – rezidentům či umístěným, popř. žijícím mimo obec (několika z nich obec posílá peníze i po likvidaci kolonie!).¹⁰⁴

102 Více viz Baláž, Minařík 2016: 47; Závodská, Viková 2016: 112.

103 O sociálním zabezpečení bývalých legionářů – viz Šedivý (2002), Michl (2008), Růžička (2011).

104 Zajímavostí je, že jedním z příslušníků obce, který – jako dítě umístěné v ústavu v Nové Bíteši – pobíral podporu a byl takto podporován v průběhu celé války, byl Antonín Malík. Až po válce, 3. 12. 1945, si obec schvaluje podání stížnosti, že na něj musí platit příliš vysokou částku („1 800 K půlročně“) a schvaluje návrh, aby byl vzat zpět do obce „kde bude o něho postaráno“ (SOka Jihlava, AO Knínice, inv. č. 2, Protokoly obecní rady, nefol.).

Současně však nelze přehlédnout evidentní změnu ve vztahu obce k bohusoudovské kolonii v r. 1938, kdy dochází ke zřejmé radikalizaci nově zvoleného představenstva v přístupu k „cikánům“, kteří jsou v záznamech prezentováni jako přítěž pro celou obec. Zatímco za bývalého starosty, Jana Veselého, jenž působil do konce června 1938, je hlavním trendem v zápisech ze zastupitelstva a rady obce ve vztahu k romské kolonii snaha o zajištění, aby „cikáni“ nezneužívali obecní pokladnu (neb obec za ně coby nemajetné musela hradit podpory v nouzi, které si v některé vzdálenější obci vyžádali, a léčebné výlohy včetně dopravy do nemocnice, kdy postupně častěji využívali dražší nemocniční dopravu), nové zastupitelstvo, vedené od července 1938 Karlem Špičkou, hledá tvrdší a radikálnější opatření. Nejvýmluvnějším zápisem svědčícím o této radikalizaci, která navíc přichází „shora“ (z okresního úřadu), a to přípisem nově uskupeného vládního hnutí, jsou dva řádky v protokolu o schůzi č. 10 z úterý 20. 12. 1938,¹⁰⁵ na níž byl jako první bod projednáván návrh starosty na „Utvoření klubu členů strany Národní Jednoty¹⁰⁶ v obecním zastupitelstvu“. Část zápisu o usnesení stojí za citaci, neb obsahuje návrh okresního výboru Národní Jednoty přemístit „cikány do koncentračního tábora“:

„Starosta [...] dává přechíst organizační pokyny a informace Sekret. N. Jednoty z Jihlavy. Po přečtení uvedených pokynů učiněn zápis členů a vyplněné Prohlášení členy podepsáno. Na to přečteny návrhy okres. výboru N. Jednoty v Dačicích a se všemi přítomní jednomyslně souhlasí. Jsou to:

1. Uskutečnění přípojky silnice [...]
2. Provedení regulace potoka [...]
3. Zařazení cikánů z Osoudova do pracovního, event. koncentračního tábora
4. [...].“¹⁰⁷

Následují ještě body 4.–6. zmiňující poštovní dopravu, obvodního lékaře a stavbu mostu, tedy všechny body mají – dle vyznění zápisu – přinést obyvatelům obce zlepšení kvality jejich života. Netřeba zdůrazňovat, že mezi patnácti členy zastupitelstva nebyl žádný z „cikánské kolonie v Osoudově“. Co je naopak důležité si uvědomit, je, že přítomných dvanáct členů obecního zastupitelstva se tak již za druhé republiky (!; tedy nikoliv až za protektorátu) – pod vlivem dokumentu pocházejícího z vládní strany – jednomyslně shodlo na tom, že je třeba se zbavit části svých obyvatel, aby se zbývající část obce žilo lépe. Tím dali v zásadě najevo, že nejsou zastupiteli všech

105 Tedy tři měsíce po Mnichovské dohodě.

106 Pravicové vládní hnutí, které vznikalo – jak dokládá J. Holzer (2005) – krátce po Mnichovské dohodě, v říjnu 1938, a jehož jádrem se stala agrární strana. Strana byla vyhlášena Rudolfem Beranem na schůzi předsednictva agrární strany dne 4. 11. 1938 a „... sympatie vyjádřily Národní liga, Národní sjednocení, Národní strana lidová, strana křesťanskosociální a po jistém váhání i Národní obec fašistická“ (Holzer 2005: 1042).

107 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 1 - Protokoly obec. zastupitelstva, nefol., zápis z 20. 12. 1938.

příslušníků obce. Je zajímavostí, že k některým z okresu navrženým bodům členové zastupitelstva zapsali i své připomínky (uvedené v závorce za zápisem), ovšem k bodu č. 3 nemělo zastupitelstvo zásadních připomínek, resp. neměli potřebu je v zápise zmínit.

Bylo patrně jen otázkou času, kdy se stejné zastupitelstvo ani nepokusí bránit své obyvatele „cikánské kolonie“ před postupnými deportacemi. Samozřejmě, můžeme se ptát: kdo konečný soupis „cikánů“ určených pro deportaci sestavil? Jak v obci, tak pravděpodobně i na četnické stanici měli své seznamy obyvatel bohusoudovské kolonie a evidovali pohyb (nejenom zde příslušných) obyvatel. Fond četnické stanice v Budči, do jehož okrsku kolonie příslušela, se zachoval jen torzovitě. V zápisech obecního zastupitelstva ani obecní rady se o soupisu osob určených k deportaci sice nepíše, ale ze tří v archivu obce zachovaných soupisů je zjevné, že nejnovější – z 25. července 1942 – vznikl na obci a měl sloužit k tomu, aby obec předala všem svým „cikánům“ jisté „upozornění“: „Zasílajíc Vám vyhlášky od okresního úřadu vyzývám Vás, byste si je všichni dobře přečetli a přesně se dle jich obsahu řídili. Kdo by neuposlechl, bude přísně trestán.“¹⁰⁸ Tento soupis patrně mohl být základním vodítkem i pro četníky – kdo má být odveden. Číslovaný seznam jmen s uvedeným číslem domu a podpisem, kdy z každé domácnosti se podepsal vždy jeden zástupce, uváděl jen osoby starší 10 let (a možná ne všechny). Je v něm 38 osob a dodatečně je připsaných ještě pět dalších. U některých z nich bylo později červeným křížkem označeno, že zemřeli v KT. Z rodiny A. Ištvan jsou zde podepsáni: třemi křížky jeho manželka Marie a svými podpisy syn Eduard Ištvan, snacha Marie Svobodová a zeť (manžel Marie Ištvanové, nar. 1906) Josef Ištvan. Je možné, že právě tento soupis rozhodl o deportaci většiny z nich. Pro takové tvrzení bude však třeba podrobit soupisy a seznamy vězněných analýze a srovnávání. V tomto soupise je např. uvedena i manželka Eduarda Kuželky, která byla – dle článku C. Nečase – nakonec ušetřena transportu, protože nebyla romského původu (viz Nečas 2000a: 219).

Sledování životního běhu A. Ištvan a jeho rodiny jako součásti dějin především Bohusoudova (okrajově i Nového Rychnova) – tedy dějin lokálních –, a to v období meziválečném,¹⁰⁹ umožňuje lépe porozumět aktérství A. Ištvan: ve studii jsou zaznamenány jeho interakce s KLEG a s KPR ČR, současně jsou zmíněny i je odkazováno na jeho interakce s četníky a soudy. Životní údobí, v němž se coby legionář zapojil do velkých dějin, a následné aktivity, jimiž se snažil zlepšit svou situaci, směřovaly k určité sociální změně.¹¹⁰ Při sledování těchto jeho intencí

108 SOKA Jihlava, AO Knínice, inv. č. 32, karton 2, Evidenční seznam cikánů 1942 (nefol.).

109 K tomu H. Sadílková říká, že je důležité „vnímat romské dějiny jako součást dějin širších. Někteří historici píší i velmi kompetentně o dějinách Romů, ale popisují je spíše jako nějakou oddělenou, zvláštní skupinu, jako kdyby ty dějiny byly uzavřené samy do sebe“ (Sadílková in Slačálek 2018).

110 „Sociální změna je klasicky definována jako změna, která se dá zachytit a identifikovat v čase, má systémový dopad a trvalé následky.“ (Maslowski in Maslowski, Šalanda eds. 2017: 7).

je možné do jisté míry vnímat A. Ištvan jako reprezentanta jistých kolektivních zkušeností, jak bohusoudovských Romů, tak i dalších obyvatel romských kolonií a především i dalších pěti dosud známých romských legionářů zavražděných v KT – Š. Holomka, Š. Daniela, H. Daniela, F. Serynka/Daniela a A. Holomka.

Československé legie, v jejichž řadách A. Ištvan stanul, se staly významným aktérem v procesu vzniku Československa, následně se vojáci z italské legie, kam A. Ištvan příslušel, účastnili zabezpečování hranic především na jihu Slovenska v prvních letech po skončení 1. svět. války. Je zřejmé, že se v meziválečném období A. Ištvan snažil aspoň částečně svou legionářskou minulost využít. K očekávané, pro A. Ištvan pozitivní sociální změně však nedošlo. Nadále (a to navzdory rozvíjející se chudinské péči) pokračuje pauperizace nemajetných obyvatel. K těmto procesům píše B. Loewenstein: „Sociální sféry tvoří spojité nádoby. Úspěšná socioekonomická mobilizace předpokládá i mobilizaci kulturní“ (Loewenstein in Hlavačka, Cibulka 2013: 35). V případě rodiny A. Ištvan pro skutečný sociální vzestup nebyly dány podmínky nejen ekonomické (možnost dostatečného výdělku), ale ani sociální (v podobě výraznější podpory, popř. výraznějším přijetím do majoritní části obce), politické (kupř. chyběla jakákoliv participace Romů ve veřejné správě) a kulturní (např. zvýšením vzdělanostní úrovně vyčleněné skupiny vesnických Romů).

Vlivem politického vývoje (nejen vlivem nástupu nacismu a německé okupace českých zemí, ale – jak výzkum dokazuje – již za druhé republiky) se A. Ištvan stává jedním z „nežádoucích“ a postupně je spolu s celou rozvětvenou rodinou na základě rasových zákonů odsunut do KT, kde byli on i velká část jeho rodiny zavražděni.

V době hospodářské krize bylo jistě mnoho vysloužilých legionářů v podobně tíživé situaci. Ovšem jak píše J. Hájek a I. Šedivý v úvodu ke knize o utváření moci v období 1. republiky, „[...] lze konstatovat, že [...] nový československý stát [...] vybudoval neobyčejně pokročilý sociální systém, provedl pozemkovou reformu, v níž podpořil střední a malé rolníky a pro své zasloužilé bojovníky, legionáře, měl připravené pověstné trafiky – pomyslné i skutečné“ (Hájek a kol. 2008: 10–11).

Na příběhu legionáře A. Ištvan je evidentní, že jeho postavení ve společnosti se v meziválečném období nejen nezlepšilo, ale ještě více se upevnila jeho pozice vydědence, jež byla dána dalšími a (pro další ne-koexistenci kolonie s vesnicí) mocnějšími opatřeními a procesy.¹¹¹

111 Jako vydávání tzv. cikánských legitimací či radikalizace politických představitelů.

8 Závěr

Tato případová studie se dotýká několika témat. Jednak se snaží přispět k poznání souvislostí mezi zapojením vojáků romského původu do Československých legií a jejich následným postavením ve společnosti (především v meziválečné době), a to na příkladu jednoho z nich. Ze získaných poznatků lze vyvodit, že účast A. Ištvana v legionářském hnutí neměla na jeho postavení v jeho domovské obci téměř žádný vliv.

Zadruhé bylo hlavním tématem, na něž se studie zaměřila, nahlízet skrze příběh legionáře A. Ištvana na život romských legionářů v meziválečném období. Zaměření článku se ukázalo vhodné rozšířit na vývoj vztahu zastupitelstva konkrétní obce a obyvatel přináležející romské kolonie – na jejich vytrácející se (ko)existenci ve svazku s obcí, do níž příslušeli. Ukazuje se, že příběh A. Ištvana může být – navzdory jeho statusu legionáře – příkladem jak diskontinuity koexistence, tak i kontinuit v udržování a posilování hranic mezi romskou a neromskou částí populace. Rodině A. Ištvana se zjevně nedařilo zajistit dostatek potřebného živobytí legálním způsobem, což je patrné i z drobných krádeží, jichž se především on a starší z dětí v meziválečném období (byť jen okrajově a doplňkově) dopouštěli.

Případová studie obohacuje poznatky o dějinách za nacismu zaniklé romské osady u Bohusoudova tím, že detailně přibližuje život jednoho z jejích obyvatel a jeho rodiny, vykresluje jejich život především v meziválečném období, dokládá radikalizaci vedení obce za druhé republiky a podrobně mapuje jejich osud za nacismu.

Článek ukazuje tragicky končící příběh romského legionáře, který byl v březnu 1943 spolu se svou manželkou, dcerou a dalšími obyvateli „cikánské kolonie“ odvezen na základě nacistické rasové persequce, ovšem – a to je důležité zdůraznit – s přispěním lokálních municipalit a četnictva, do KT Auschwitz–Birkenau IIe. Současně dokazuje, že ani v poválečné době se jednání vedení obce směrem k přeživším romským obyvatelům nijak výrazně nezlepšilo, což je patrné z netransparentní likvidace domků v bývalé „cikánské kolonii“ a ze záznamů o řešení stížnosti K. Ištvana.

Tato studie vychází jednak ze zachovaných žádostí A. Ištvana, jednak z poměrně velkého počtu nalezených archivních dokumentů zmiňujících jeho jméno či objasňujících vztahy mezi obcí a bohusoudovskou kolonií, ale též z terénního šetření. Ve výsledku informace získané z úředních spisů převažují nad hledaným svědectvím hlavní osoby. Studie je tak do jisté míry materiálová a poukazuje na potenci dosud nevytěžených archivních materiálů (osobních spisů romských legionářů), jejichž další studium může podnítit případná bádání v lokálních zdrojích a významně doplnit celkový obraz historie romských obyvatel z území bývalého Československa.

Jsem si při tom vědoma, že výběr zde prezentovaných životních zkušeností A. Ištvana je ovlivněn mnoha faktory (zachovanými archivními památkami, omezeným rozsahem této studie, mou selekcí apod.). Zároveň si jsem vědoma limitů – je téměř nemožné přiblížit se emickému pohledu na individuální zkušenost A. Ištvana. Jak ale píše J. Horský: „Zkušenost [...] není nikdy autentická, individuální, vnitřní [...]. V historickém výzkumu lze zkušenost využít spíše pro analýzu reprezentačních postupů daných historických kultur stejně jako diskursů a mocenských praxí [...]“ (Horský 2014: 100). V tomto smyslu může zde vykreslená životní zkušenost A. Ištvana, byť téměř postrádá vlastní svědectví hlavní osoby (až na drobné zmínky v dopisech zaslaných na KLEG), sloužit jako příklad mocensky asymetrického postavení romského legionáře žijícího v chudinské „cikánské kolonii“ ve vztahu k místnímu zastupitelstvu (v porovnání s ostatními obyvateli a zákonitými voliči), a to jak za první republiky, tak především za druhé republiky a následně za Protektorátu Čechy a Morava, nakonec ale přetrvávajícího i v poválečné době, což se ukazuje na paternalistickém nakládání obce s majetkem rodiny A. Ištvana krátce po válce. Status legionáře hlavní postavy jeho sociální postavení patrně nijak pozitivně neovlivnil.

Seznam zkratk užitých v textu

AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
ČsOL	Československá obec legionářská
KLEG	Kancelář československých legií
KPR	Kancelář prezidenta republiky
MN	Matrika narozených
MNO	Ministerstvo národní obrany
MO	Matrika oddaných
MZ	Matrika zemřelých
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
nefol.	nefoliováno
OÚ	Okresní úřad
SBS/ SPB	Svaz bojovníků za svobodu / Svaz protifašistických bojovníků
Sč.Op.	Sčítací operáty (v tomto článku jen pro Bohusoudov)
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
VÚA-VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv

Prameny

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

Záznamy o skartovaném spisu M 31050/35 z 21.12.1935 (v něm dokumenty z 1928–1935)

Arolsen Archives (<https://collections.arolsen-archives.org>)

Moravský zemský archiv Brno

Sbírka matrik římsko-katolické církve (FÚ Jihlava – sv. Jakub, sign. 6421; FÚ Branišov, sign. 6239)

Fond B14 Moravské místodržitelství, fascikl 7908

Fond C47 Krajský soud Jihlava 1850–1949 (soudní spis C 1880/1992; soudní rejstříky)

Státní oblastní archiv v Třeboni – Digitální archiv

Bohusoudov(digi.ceskearchivy.cz/406538-Bohusoudov-Kninice-Jihlava-Cesko)

Sbírka matrik JČ kraje (FÚ Budeč, Horní Slatina–Budiškovice, Dačice, Nový Rychnov)

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Sčítání lidu 1857–1921 (Bohusoudov, inv. č. 2118 a 2132)

(dostupné na www.digi.ceskearchivy.cz).

Státní okresní archiv Jihlava

Fond Archiv obce Knínice (inv. č. 1, 2, 8, 11, 29, 32, 33, 63)

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Fond Okresní úřad Dačice (inv. č. 60, 98)

Policejní přihlášky Dačice

Fond Základní devítiletá škola Horní Slatina (katalog 1941–1942, 1942–1943)

Státní okresní archiv Pelhřimov

Fond Archivu Městečka Nový Rychnov (inv. č. 13, 30, 47, 98, 99)

Fond MŠR (tj. Obecná a měšťanská škola Nový Rychnov) (Matriky žáků 1910–1920)

Fond Okresní úřad Pelhřimov (inv. č. 853)

Sčítání lidu 1921 (Nový Rychnov)

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha

Databáze legionářů a padlých z 1. světové války (<http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>)

Fond Kancelář legií (osobní spisy legionářů)

Fond Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození (osobní spisy žadatelů o osvědčení dle zákona 255/1946 Sb.)

Fond Vojenské kmenové listy (Kmenový list – Adolf Ištvan)

Literatura

- Baláž, J., Minařík, P. 2016. Dokumentace související s vyřizováním agendy spojené se zákonem č. 255/146 Sb. Vydávání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. In: *Ročenka VHA 2015*. Praha: Vojenský historický ústav, 30–49. Dostupné na: http://www.vuapraha.cz/sites/default/files/documents/rocenka_vha_2015_vodotisk_-_kopie.pdf [2018-08-20].
- Beníšek, M. 2004. Indolog Vincenc Lesný a romistika. *Romano džaniben* 11 (3): 145–174.
- Blažek, T. 2018. Po někdejší největší romské osadě zbyla jen pamětní deska pod stromem. *I-dnes* 26. května 2018. Dostupné z: https://jihlava.idnes.cz/cikan-rom-osada-integrace-historie-valka-bohusoudov-kninance-vysocina-12x-/jihlava-zpravy.aspx?c=A180521_402662_jihlava-zpravy_Mv [2018-08-23].
- Hájek, J., Hájková, D., Kolář, F., Lacina V., Maršálek, Z., Šedivý, I. 2008. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918–1919)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*. Praha: NLN.
- Havlík, V. 2013. *Osud Romů v Československu mezi léty 1918–1945 pohledem zničení osady Bohusoudov*. Diplomová práce. České Budějovice: KSV PdF, Jihočeská Univerzita.
- Hlavačka, M., Cibulka P. et alii 2013. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav.
- Holzer, J. 2005. Stranický systém druhé republiky, In: Jiří Malíř, Pavel Marek (eds.). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. Období 1938–2004. Díl 2*. Brno: Doplněk, 1037–1056.
- Horský J. 2014. Historický aktér. In: Storchová, L. (a kol.). *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: FF UK, Scriptorium, 95–101.
- Horváthová, E. 1964. *Cikáni na Slovensku*. Bratislava: SAV.

- Chaloupková, M. 2018. Svaz protifašistických bojovníků. *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 26 (2): 61–82.
- Jamnická-Šmergllová, Z. 1955. *Dějiny našich Cikánů*. Praha: Orbis.
- Klípa, B. 1993. Československá legie v Itálii. *Historie a vojenství* 42 (1): 17–97.
- Lesný, V. 1916. Cikáni v Čechách a na Moravě. *Národopisný věstník československý* 11: 193–216. (popř. i 2. díl: Lesný, V. 1917. Cikáni ... *Národopisný věstník československý* 12: 57–63).
- Loewenstein, B. 2013. Jak integrovat chudé? In: Hlavačka, M., Cibulka P. et alii. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav, 14–39.
- Mareš, J. 1947. Cikáni. *Paedologické rozhledy: časopis pro pedagogii, pedopathologii, sociální pedagogiku*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS, 289–304.
- Maslowski, N., Šalanda, B. (eds.). 2017. *Jak studovat aktéra a sociální změnu z perspektivy historické sociologie*. Praha: UK, Karolinum Press.
- Memorial Book 1993. *Memorial Book of the Gypsies at Auschwitz–Birkenau* 1, 2. Ed. J. Parcer. München: K. G. Saur Verlag.
- Michl, J. 2008. *Legionáři a fenomén legionářství v moderní čs. státnosti*. Dizertační práce. Praha: FF UK, Ústav českých dějin.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro*. Brno: MU v Brně.
- Nečas, C. 1997a. Romská osada v Luhačovicích. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická. 46 (44): 181–189. Dostupné na: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102103/C_Historica_44-1997-1_13.pdf?sequence=1 [cit. 2018-09-01].
- Nečas, C. 1997b. Strážničtí Romové a jejich divadlo. *Romano džaniben* 4 (1-2): 59–60.
- Nečas, C. 2000a. Bohusoudovští Romové (1784–1945). In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis* (48): 211–222.
- Nečas, C. 2000b. Jak se Romové připravovali na uvítání prezidenta Beneše v Biskupicích. In: *Bulletin MRK* 9: 78.
- Nečas, C. 2002a. Dějinný příběh oslavanských Romů. *JM* 38: 77–96.
- Nečas, C. 2002b. Svatobořičtí Romové. *Slovácko* 44: 243–259.
- Nečas, C. 2004a. K prehistorii „cikánské kolonie ve Vosoudově“. *Bulletin MRK* 13: 92–94.
- Nečas, C. 2004b. Původní bojkovští Romové. *Slovácko* 46: 267–272.
- Nečas, C. 2005a. K účasti moravských Romů v československých legiích. *Bulletin MRK* 14: 90.
- Nečas, C. 2005b. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur*. Brno: Centrum pro studium demokracie.

- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II. Hodonín*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Pavelčíková, N. 2000. Romský legionář Jan Daniel. *Bulletin MRK* 9: 76.
- Pavelčíková, N. 2015. Vztah Romů k práci. *Český lid* 102 (3): 308–328.
- Pisková, R., Vilímek, L., Dvořák, P., Jelínek, J., Blažková, J. 2001. *Českoslovenští legionáři 1914–1920. Rodáci a občané okresu Jihlava*. Jihlava: Okresní úřad Jihlava – Státní okresní archiv v Jihlavě.
- Poslanecká sněmovna parlamentu, Digitální knihovna 1918–1919, Zákon č. 282/ 1919 Sb., o propůjčování míst legionářům. Dostupný na: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1429_00.htm [30. 11. 2018]
- Romano hangos 2014. Téma čísla: Romové v armádě. *Romano hangos* 16 (15): 1, 3, 7. Dostupné na: <http://www.srnm.cz/images/PDF/RH/2014/RH1514.pdf> [cit. 2018-12-01].
- Růžicka, M. 2011. *Péče o válečné invalidy v Československu v letech 1918–1938*. Dizertační práce. Praha: FF UK Praha.
- Serínek, J., Tesař, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie*. (I. svazek). Praha: Triáda.
- Sadílková, H. 2013. Či jsou to dějiny? Dosavadní přístupy k interpretaci poválečných dějin Romů v ČS(S)R. *Romano džaniben* 20 (2): 69–86.
- Slačálek, O. 2018. Upírané dějiny Romů. Rozhovor s Kateřinou Čapkovou, Helenou Sadílkovou a Pavlem Balounem. *SALON, Právo*, 11. 4. 2018. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/468655-upirane-dejiny-romu-rozhovor-s-katerinou-capkovou-helenou-sadilkovou-a-pavlem-balounem.html> [cit. 2018-11-30].
- Sobotka, J. 1961. Osud první cikánské obce. *Dějiny a současnost* 3 (7), (oddíl) IV (Zprávy).
- Solpera, J. 2014. *Československá Druhá armáda*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.
- Šedivý, I. 2002. Legionářská republika? K systému legionářského zákonodárství a sociální péče v meziválečné ČSR. *Historie a vojenství* 1: 158–184.
- Šedivý, I. 2014. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství LN.
- Viková, L. 2016. Největší význam má pro mne přátelství a sounáležitost, vědomí, že nejsem jenom já, to pochází od mé matky. / Setkání s výtvarnicí Nicole Taubinger (a s její maminkou, sportovkyní a gymnaziální profesorkou, Miroslavou Taubinger). *Romano džaniben* 23 (1): 89–126.
- Viková, L. 2018a. Romové v československých legiích v Itálii a jejich smutné osudy. *Romano vodi* 9: 18–20. Dostupné též na: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/romove-v-ceskoslovenskych-legiich-v-italii-a-jejich-smutne-osudy> [cit. 2018-12-01].
- Viková, L. 2018b. Pocty romským legionářům. *Romano vodi* 10: 16–17. Dostupné též (jako Romové v Československých legiích: Jak byli oceněni za účast v bojích?) na: <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/pocty-romskym-legionarum> [cit. 2018-12-01].

- Vrábel, F. 2014. Občianska vojna na Urale a československé vojsko v Rusku – nové pohľady a hodnotenia. *Moderní dějiny* 22 (1): 107–123.
- Závodská, M., Víková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.

Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela

Motto:

Ko éhi víno hoj jepaš šel procenta nadžánen te ginel he te činel? Pre akada otázka na del odpovjeda adadiveseskro svetos...

*„Cí je to vina, že polovina našich neumí číst a psát? Na tuto otázku dnešní svět neodpovídá...“
(student septimy Blahoslavova gymnázia v Ivančicích A. Daniel, 1933)²*

Abstract

Antonín Daniel (1913–1996) – a greatly talented schoolchild, later a pupil of a secondary school, university student and finally a teacher by profession. The article describes his years at the elementary school, his student years at Ivančice secondary school and the final examination at the secondary school in Tišnov (1936). Subsequently, the article deals with the period until 1939, when he was a student of the Masaryk University in Brno, and the period 1945–1948, when he continued with his – by war circumstances forcedly interrupted – studies at two faculties: Faculty of Art and Faculty of Law at Masaryk University. During his institutional education, A. Daniel penned a number of texts in his native language, Moravian Romani, which were later published in the Journal of the Gypsy Lore Society.

The article deals with the timeless value of Daniel's early written work – i. e. Daniel's history of his own birthplace Oslavany – but also with his active involvement in the translation of the biblical text The Acts of the Apostles into Romani. At the same time, the author of the article tries to consider various aspects of the institutional education of Roma in the interwar Czechoslovakia and their related connections in the social standing of the large families of Moravian Roma that A. Daniel came from.

Key-words

historiography written by Roma, historical sources written in Romani, Moravian Roma, institutional education, personalities of ethnoemancipatory movement

1 Milada Závodská, PhD., působí jako romistka a knihovnice v Muzeu romské kultury. E-mail: zavodska@email.cz

2 Motto je citací z vlastního textu Antonína Daniela, který byl publikován poprvé v roce 1944. [Překlad citace z romského do českého jazyka MZ.] V tomto čísle uveřejňujeme také historický text A. Daniela „O Romech z Oslavan“, o kterém M. Závodská ve svém článku pojednává a také z něho cituje. Autorka v citacích ve svém článku užívá původní znění a vlastní překlad, Danielův historický text otištěný samostatně v tomto čísle prošel novou redakcí a překladem. (Pozn. red.)

Úvod

Antonín Daniel (1913–1996) je – společně s JUDr. Tomášem Holmkem (1911–1988) a Ing. Miroslavem Holmkem (1925–1989), jakož i prom. historikem Bartolomějem Danielem (1924–2001) – v odborné literatuře znám jako jedna z historicky významných romských osobností. Profesní orientací Antonína Daniela bylo učitelství – a to s pozoruhodně konzistentním celoživotním Danielovým zřetelem ke svému vlastnímu rodnému romskému jazyku a kultuře, z níž pocházel (rozumí se kultuře romské). Mezi Romy (nejen v Brně, kde ve svém celoživotním povolání působil nejdéle) je dodnes Antonín Daniel znám jako tak řečený „Tonda učitel“³ nebo „Učitel Daniel“.⁴ Institucionální vzdělávání, nerozdílně s Danielovým osobním úsilím, byly základem pro jeho angažovanost v aktivní činnosti ve prospěch společenského postavení Romů v padesátých a šedesátých letech. Na konci let šedesátých vyústily v jeho významný podíl na založení Svazu Cikánů-Romů a práci v této organizaci (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 170), a to včetně jeho předsednictví v redakční radě⁵ svazového zpravodaje *Románo lil* (1970–1973). V kontextu společenského postavení Romů v bývalé Československé republice je směřování studenta Antonína Daniela a po roce 1947 jeho profesní uplatnění jako učitele a postupně stále výraznější společenská angažovanost bezesporu jednou z „cest k emancipaci“.⁶

Smyslem mého článku není znovu opakovat či sumarizovat z odborné literatury již známé reálie Danielovy biografie.⁷ Následující text usiluje jednak k již známým a ověřeným historickým faktům o Antonínu Danielovi doplnit nově nalezené (a prameny podložené) historické skutečnosti, informace doposud nejasné pak pomocí archivních pramenů verifikovat a případně i v jejich světle určité (i renomovanými odborníky opakovaně nekriticky přejímané) mylně uváděné reálie revidovat. Dále, z archivních pramenů dostupné detaily průběhu školní docházky a zároveň znalost kontextu rodinného a sociálního zázemí žáka Daniela umožňují v následujícím textu uvažovat o možnostech uplatnění talentu konkrétního romského žáka ve státním vzdělávacím systému v první polovině 20. století. Curriculum žáka a studenta Antonína Daniela tvoří spolu s nezbytným kontextem raného Danielova dětství určitou osu, která chronologizuje a také

3 Takto jej zmiňuje Ing. K. Holomek například také v rozhovoru, ve kterém na A. Daniela vzpomíná jako na svého spolupracovníka ze Svazu Cikánů-Romů. MRK V5/2009.

4 Osobní sdělení (opakovaně roky 2009–2018): pan Milan Danihel, pan Antonín Lagryn. Antonín Lagryn, který se narodil 1947, se ve svém životě setkával jako tehdy asi 12–15letý s Antonínem Danielem jako s učitelem na Zvláštní škole, Příční 16 (Brno) – viz také rozhovor publikovaný v RDŽ 1/2013, s. 120, 121.

5 *Románo lil* 1/1970–2/1973. MZA, fond G 434. Taktéž MRK, Fond písemného materiálu.

6 Srvn. Barša 2015.

7 Faktograficky cenné práce o historické osobnosti Antonína Daniela jsou publikované texty Ctibora Nečase (Nečas 1996, 1998, 2002, 2005 ad.) a zároveň také Niny Pavelčíkové (Pavelčíková 2004, 2005, 2010, 2011), k jejich zpracování viz dále.

vymezuje časové období, na které se v tomto článku zaměřuji. Právě do tohoto období také spadají obsáhlejší Danielovy texty v romském jazyce. A právě toto – pro svůj významný odkaz romskému písemnictví – pozoruhodné období Danielova života nebylo doposud v odborné literatuře dostatečně zpracováno. Tato nedostatečnost se, podle mého názoru, stala také jednou z podstatných okolností určitého vědeckého sporu o autorství rukopisu *Housle a kůň* v roce 2011.⁸ Vyzvednutí existence textů vzešlých z literární činnosti A. Daniela a zdůraznění významu jeho písemného odkazu je jedním z cílů tohoto článku – a to nejen jeho textů jako historického pramene a písemně fixovaného zdroje cenného pro jazykovědce, ale zejména jako zdrojů pro kulturní sebeuvědomění Romů vůbec.

Souběžně s těmito vytyčenými cíli využívám zde zpracovaného kontextu a formou kratšího exkursu v druhé polovině článku přistupuji i ke srovnání detailního průběhu etapy povinné školní docházky Antonína Daniela a jeho o dva roky staršího příbuzného, Rudolfa Daniela (1911–1978), který též pocházel z Oslavan. Tento exkurs má jako určitý kontrapunkt celkového výkladu o školním vzdělání Antonína Daniela akcentovat společný rámec celoživotního souputnictví obou Danielů. Kromě toho, že byli po celý život ve vzájemném kontaktu, a to zejména jako aktivisté po druhé světové válce usilující o narovnání postavení Romů ve společnosti, zároveň po sobě oba zanechali pro romské dějepisectví významná písemná díla. Vydávám se tímto drobným exkursem proti – v historiografii běžné – tendenci problematiku školní docházky Romů zkoumat spíše plošně, tj. z perspektivy dobového školského systému či určitých výjimečných systémových opatření (jakým bylo zavádění tzv. „cikánských škol“ zejména ve východních částech prvorepublikového Československa). Srovnání konkrétních reálií školou povinných žáků Rudolfa a Antonína – z nichž každý pocházel z odlišného socioekonomického prostředí – může myslím i v dalších souvislostech aktuálně posloužit pro hlubší poznání (historické) problematiky vzdělávání žáků pocházejících z prostředí (socio-)etnické menšiny.

V neposlední řadě můj text dílem opět vyzdvihuje potřebu kritické práce s historickými prameny při interpretaci dějin Romů. A to jak s prameny, které historici v odborné literatuře i opakovaně citují, leč nedostatečně využívají (a jejichž hodnota byla doposud poněkud opomíjena), tak s nově nalezenými archiváliemi, dobovými publikacemi atd. V teoretické historicko-romistické rovině má snaha v tomto článku znovu zdůrazňuje potřebu ediční a kritické práce na písemných pramenech romské provenience, které jsou žádoucím zdrojem poznání nejen pro společenskovědní obory, ale také pro interesovanou nejširší romskou veřejnost.⁹ Tak jako v mém starším textu

8 Debata historiků nad rukopisem *Housle a kůň* byla otištěna v RDŽ 2/2011.

9 Z metodologických důvodů (tj. především z důvodů revize a rozšíření doposud známých pramenů) pro tento text čerpám jen z písemných pramenů, ale jsem si vědoma možnosti kontaktovat rodinu – a to také ve snaze o získání pozůstalosti, která by mohla obsahovat doposud marně hledané písemnosti (nebo alespoň jejich zlomky), jichž je A. Daniel původcem.

o autorství rukopisu *Housle a kůň* (Závodská 2011), respektive u osobnosti pisatele tohoto rukopisu Rudolfo Danielovi (Závodská 2016a), lze i u Antonína Daniela (a jeho textů) dojít pomocí analytické a kritické práce s (primárními) texty romské provenience k novým poznatkům k dějinám Romů.¹⁰

Historická osobnost Antonína Daniela v odborné literatuře

Zřejmě nejstarší známý celistvý biogram¹¹ Antonína Daniela je krátký text Ctibora Nečas (Nečas 1996), který byl publikován jako nekrolog pro *Bulletin Muzea romské kultury* poté, co 17. ledna 1996 Antonín Daniel zemřel. Reálie životního příběhu A. Daniela jsou v tomto textu propojené i s autopsií (s A. Danielem a částí jeho rodiny se Nečas osobně znal) a ač svou vnější formou nejsou odborným textem (neobsahují ani soupis zdrojů),¹² byly ovšem již v té době podloženy Nečasovým mnohaletým systematickým badáním soustředěným na historii Romů ve 20. století v českých zemích (resp. Československu). Pro adekvátní kontext životního příběhu přímo A. Daniela jsou v širším smyslu slova relevantní starší Nečasovy práce s tematikou genocidy Romů za druhé světové války (respektive s detailně propracovaným a prameny podloženým přesahem do historie romského osídlení Moravy před druhou světovou válkou), v užším smyslu je to zejména text „Cikánský tábor v Oslavanech“ (Nečas 1977).¹³ Povaha této historické studie (tj. Nečas 1977; resp. revidované a rozšířené, publikované jako Nečas 2002), jakož i jiných Nečasových odborných textů umožňuje plnohodnotně srovnat Nečasovy poznatky s texty archivních pramenů, ze kterých čerpal. Zřejmě nejpodrobněji se Nečas osobnosti A. Daniela věnuje v kontextu dvou kapitol své pozdější monografie (Nečas 2005), a to zejména v kapitole „Škola a kostel“ (Nečas 2005: 222–223) a také (velmi stručně) v kapitole „Usazování a usazující se“ (Nečas 2005: 114).¹⁴ Ve specifickém případě se k některým reáliím ze života A. Daniela a jeho odkazu pro romské písemnictví Nečas vrací v debatě historiků

10 V důsledně kritické a analytické práci s textem romské provenience bylo také těžiště mé zatím nepublikované disertační práce *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu* (Závodská 2016a). Nově zjištěné či revidované detaily týkající se lokalizace a charakteru romských sídel v Oslavanech viz např. drobná studie Závodská 2016b.

11 Míním zde biogram zahrnující celoživotní období. Medailony A. Daniela existují v historických pramenech, a to zejména v dobových písemnostech z období zakládání a existence Svazu Cikánů–Romů (1969–1973), ale i z období předcházejícího.

12 Text tohoto biogramu v téměř nezměněné podobě je otištěn také ve sborníku *Romové a učitelé* (Nečas 1999).

13 Tento text Nečas reviduje a na základě nově nalezených pramenů rozšiřuje a upřesňuje o několik let později jako článek „Dějinný příběh oslavanských Romů“ (Nečas 2002).

14 Tytéž informace obsahuje také text Nečasem zpracovaný pro *Romano džaniben* – „Uplatnění prvních romských studentů z Moravy“ (Nečas 2005) a později také v patřičné pasáži kapitoly „Školáci“ knihy historických esejů *Špalíček romských miniatur* (Nečas 2008: 92–94). Ani v těchto textech nejsou podrobnosti z Danielova profesního života (ani z průběhu jeho vzdělávání) opatřeny poznámkovým aparátem.

nad rukopisem *Housle a kůň*, jenž proběhla na stránkách *Romano džaniben* 2/2011. V ní tehdy po publikaci dvou textů historičky Niny Pavelčíkové (Pavelčíková 2010 a Pavelčíková 2011) vyústil vědecký spor vzniklý ve věci autorství předmětného rukopisu. Realie ze života A. Daniela (resp. dalších členů rodiny oslavanských Danielů) od Nečase v různé míře přebírají prakticky všechny dodnes publikované texty různých autorů,¹⁵ které A. Daniela v různých kontextech zmiňují. Pouze výjimečně a jen nemnozí badatelé faktografii zjištěnou Nečasem rozšiřují, případně potvrzují z dalších zdrojů.¹⁶

Nejvýznamnější posun v poznání veřejného (ale i soukromého) životního příběhu A. Daniela vedle Nečase přináší historička Nina Pavelčíková. Explicitně se jedná o dvě její studie kontextualizující Danielovy životní údaje jako historicky významné příklady „romských vysokoškoláků“ (Pavelčíková 2010) a „příběhy prvních představitelů romských elit“ (Pavelčíková 2011), respektive částečně již ve své starší studii „Úspěchy jihomoravských Romů v padesátých letech“ (Pavelčíková 2001).¹⁷ V těchto studiích na základě vlastního bádání dokumentuje učitelskou a osvětovou činnost A. Daniela po roce 1947 do konce sedmdesátých let. Do tohoto období také zařazuje práci A. Daniela na rukopisu *Housle a kůň*¹⁸ a připisuje autorství právě jemu (Pavelčíková 2010: 74; 2011: 324). Podrobná faktografie z biografie Antonína Daniela je u Pavelčíkové (podobně jako u Nečase) v podstatě ohraničena rokem 1973 (poslední podrobnější informace o něm jako o aktivním zakladateli a funkcionáři Svazu Cikánů-Romů), resp. koncem sedmdesátých let, kdy po roce 1973 „[p]okračoval ještě šest let v učitelské práci [...]“ (Pavelčíková 2011: 328). Závěrečné období Danielova života není v odborné literatuře zpracováno vůbec.

Ve výše uvedených biografiích se při bližším zkoumání zřetelně ukazují důsledky nepodloženosti určitých faktů, které pak dále vedou ke (zbytečným) dezinterpretacím v návazně vznikajících (i) odborných textech. Jako takový zatím vyhodnocuji například faktograficky neúplný údaj, na které vysoké škole A. Daniel získal (v průběhu druhé poloviny padesátých let, nejspíše roku 1956) své vysokoškolské vzdělání, jehož dohledání v Archivu Univerzity Palackého v Olomouci ovšem bude vyžadovat další bádání.

15 Lhotka 2009, Pavelčíková 2010 a 2011, Schuster 2014, Horváthová 2017, a další.

16 Cenným zdrojem informací, byť se nejedná o článek odborný, ale určitou kompilaci opět propojenou s autopsií, je pro období Danielova dětství a mládí text oslavanského amatérského historika Jana Kyseláka „Oslavnaští cikáni“ (Kyselák 1996a), který by si zasloužil samostatnou kritickou studii. Ke zdrojům Kyselákova textu viz zde dále oddíl článku Pramenné zdroje.

17 Ostatně dobovým zprávám o činnosti A. Daniela věnovala Pavelčíková detailní pozornost ve své monografii *Romové v českých zemích 1945–1989* (Pavelčíková 2004: 18, 35, 53 ad.).

18 Vznik a okolnosti následného specifického rozšíření rukopisu *Housle a kůň* v určitých okruzích (pedagogických odborníků) spadají do tohoto období (Závodská 2016a).

Jako neudržitelně kontraproduktivní se v historických interpretacích okolo roku 2010 začala v odborné literatuře ukazovat závažná pochybení, a to přímo jako důsledky doposud zcela nedostatečného historicko-kritického opracování jakéhokoli z publikovaných i nepublikovaných autorských textů, jichž je A. Daniel (spolu)autorem. Existence těchto textů je v Danielových biografiích dodnes podchycena neúplně a zároveň doposud nebylo jejich uvádění v odborných textech ani podloženo hlubší revizí předmětných textů, přičemž základní a přesné citace těch publikovaných ze všech doposud známých Danielových textů uvádí pouze Nečas (Nečas 2005: 223). Zde (vedle již shora uvedeného mylného připisování autorství rukopisu *Housle a kůň* A. Danielovi) lze jako na příklad nedostatečně podložené faktografie poukázat na jedné straně nekritické uvádění A. Daniela jako jediného překladatele biblických *Skutků apoštolských* (1936),¹⁹ a na druhé straně naopak v některých biografiích (např. Pavelčíková 2010, 2011) zcela absentující informaci, že Antonín Daniel vůbec na tomto překladu kdy pracoval.

Doposud existující Danielovy biografie zaznamenaly tuto historickou osobnost základním způsobem, přiměřeně kontextu, ve kterém byly zpracovávány a kým. Jejich shora nastíněné nedostatečnosti jsou způsobené kromě průkopnické práce v tématu (zejména Nečasovy studie) také jistým generačním překryvem – kdy

biogram Antonína Daniela zpracovávali historikové pouze o jednu generaci mladší, než byl Antonín Daniel sám, a kdy určitou roli ve sdělování faktů zastaly jejich vědomosti o Antonínu Danielovi z autopsie.²⁰ I z toho důvodu je nyní čas přistupovat k revizi a doplnění dříve uváděných informací, na základě existujících historických pramenů.

Publikace překladu *Skutků apoštolských* v moravské romštině, Praha 1936

19 Resp. doposud došlo k určitému opomíjení skutečnosti, že na tomto překladu nepracoval jako jediný Rom (kdy při kritické práci s publikovaným vydáním lze vysledovat, že romských překladatelů se na tomto počínu podílelo několik, viz dále v tomto článku).

20 V textech N. Pavelčíkové jde přímo o „rodinnou historku“ otce a syna Pavelčíkových, jak byl rukopis *Housle a kůň* zachráněn (Pavelčíková 2010: 324–325; 2011: 74).

Pramenné zdroje (úřední dokumenty, Danielovy texty, vč. těch doposud nenalezených, dobová literatura, rukopis Rudolf Daniel: *Housle a kůň*)

Díky úplnosti v Moravském zemském archivu dochovaných úředních dokumentů (včetně matričních dokumentů)²¹ bylo možno podrobně prozkoumat Nečasem (Nečas 1996, 2005) přehledovým způsobem uváděné údaje o Danielově narození, dále o Nečasem přesně nedatovaném vzdělání,²² tj. o žákovských letech A. Daniela strávených na obecní škole v jeho rodných Oslavanech (1920–1925),²³ o jeho studentských letech na gymnáziu v Ivančicích (1925–1934)²⁴ a poté maturitním ročníku (1935/1936) a úspěšně absolvované maturitní zkoušce na gymnáziu v Tišnově (1936)²⁵. Návazně lze z knih *Nationale* Masarykovy univerzity v Brně (MUNI) nahlédnout období od roku 1938 do roku 1939, kdy se již v roce 1938 zapsal, ale teprve v září 1939 nastoupil jako student Filosofické fakulty. Dále v týchž archiváliích sledujeme období 1945–1948, kdy navázal na svá – válkou nuceně přerušená – univerzitní studia a byl zapsán souběžně jak na Filosofické, tak na Právnické fakultě MUNI.²⁶ Mezi archiváliemi Masarykovy univerzity se jako pramenný zdroj podařilo nalézt retrospektivní sumarizaci Danielova životopisu – jde o dopis s osobní žádostí z 15. ledna 1958, adresovaný tehdejšímu rektorovi univerzity, prof. Františkovi Trávníčkovi, jehož pisatelem je přímo Antonín Daniel.²⁷

Pro první polovinu padesátých let identifikovala Pavelčíková (Pavelčíková 2010: 78; 2011: 324) několik důležitých archivních pramenů úřední provenience. Vedle zmínek o Danielově pedagogické a osvětové činnosti v této době je pro reflexi ranějšího období z Danielovy biografie cenný zejména dokument „Návrh na vyznamenání učitele A. Daniela“ z roku 1954, obsahující Danielův medailon.²⁸

21 Relevantní jsou matriční záznamy o narození A. Daniela a také o narození obou jeho rodičů a o jejich sňatku. MZA, Fond Sbírka matrik E 253, sig. 1510 – Matrika narozených Oslavany, sig. 1511, Matrika oddaných Oslavany. Tyto prameny nebyly v žádné z dosavadních Danielových biografii vůbec využity.

22 Z výčtu mnou zjištěných datací postupu ve školním vzdělávání uvádí Nečas jediné letopočet maturitní zkoušky (1936), bez uvedení zdroje.

23 MZA, Brno – Venkov, fond H-29.

24 MZA, Brno – Venkov, fond H-126.

25 MZA, Brno – Venkov, fond H-326.

26 Archiv MUNI, fond A2 Spisovna, Filozofická fakulta, knihy.

27 Archiv MUNI, fond B 55. Za laskavé upozornění na tento dopis děkuji pracovníci Archivu Mgr. Janě Slaběnákové.

28 SOKa Uherské Hradiště, fond MNV Havříce, k. 2, i. č. 75. Omylem (překlepem) chybně citovaný jako „k.č. 12“ (Pavelčíková 2010: 78) resp. „k.12“ (Pavelčíková 2011: 324). K tomuto dokumentu dále doplňují komplementární část korespondence ze Školského odboru rady KNV, který Návrh na vyznamenání podporuje a potvrzuje aktivní činnost učitele Antonína Daniela jako „důvěrníka mezi Cikány“ (MZA, B 125 – KNV Gottwaldov, vnitřní odbor, i. č. 94, k 29/II, f. 74).

♦ ♦ ♦ ♦ ♦
Narodil se 16. prosince 1913 v Oslavanech. Pochází z dělnické rodiny, z devíti dětí. Rodiče byli negramotní. Sám maturoval na gymnasiu v roce 1936.

ANTONÍN DANIEL

V letech 1936–38 plnil základní vojenskou službu a byl předvolán na jarní a podzimní mobilizaci v r. 1938. Je nadporučíkem v záloze. Na podzim r. 1938 se zapsal na filosofickou fakultu, obor angličtina a francouzština. Za okupace byl dvakrát zatčen z rasových důvodů. Vysokoškolské studium přerušil, poněvadž vysoké školy byly zavřeny. Byl totálně nasazen na dráze a pak na pile, kde pracoval manuálně.

V roce 1945 pokračoval ve vysokoškolském studiu až do roku 1948. V r. 1948 se oženil a nastoupil do učitelské služby, ve které byl až do roku 1969.

Od roku 1945 byl stále veřejně činný při MNV, OHV a KNV. Má dvě děti.

Od ustavujícího sjezdu SCR je tajemníkem ÚV SCR pro kulturu, školství a propagaci.

Medailon Antonína Daniela i s jeho podobenkou, otištěný v *Románo lil* 2/1971

Další dochované archiválie vzniklé činností Svazu Cikánů-Romů (SCR), z přelomu šedesátých a sedmdesátých let, umožňují (kromě Danielovy aktivní práce pro Svaz) nahlédnout v něčem taktéž do reálií z Danielova předchozího života. Jsou to opět dobové životopisné medailony, které se také ukazují jako cenný zdroj podnětů pro analytickou badatelskou práci: jde o text z *Informačního zpravodaje SCR* 2/1969 a také text (i s portrétní fotografií) z *Románo lil* 2/1970.²⁹ Dále je to celá řada písemností referujících o Danielovi, v nichž lze sledovat mimo jiné význam, jaký pro aktivity SCR měla Danielova znalost romštiny, francouzštiny a angličtiny.

Ještě než zde přistoupím k rekapitulaci bádání o existujících a dostupných Danielových vlastních textech, je v této souvislosti nutné poukázat na jiné tři, resp. čtyři důležité původní Danielovy texty vzniklé v průběhu padesátých let a jejich (zatím) negativní nálezy. Jde o tři Danielovy práce v romštině (resp. s romštinou) a jednu práci v českém jazyce, která je jeho závěrečnou studentskou vysokoškolskou prací.³⁰

²⁹ Lze se domnívat, že právě tento text o A. Danielovi byl jedním z (necitovaných) zdrojů pro C. Nečase.

³⁰ Tyto texty (resp. audionosič, jak bude popsáno dále) pro jejich nenahraditelnost systematicky usilují v paměťových institucích dohledat.

Na základě údajů o Danielově překladatelské a jazykovědné práci, získaných z obou výše uvedených dobových biografií (1954 a 1958), totiž pokládám za žádoucí analyticky dále přistupovat k bádání zejména v Archivu Akademie věd ČR a Muzeu Jana Amose Komenského – kde doposud nebylo dosaženo uspokojivých nálezů.

Informaci, že Antonín Daniel zpracoval (Pavelčíková 2010: 78 a 2011: 324) rukopis mluvnice cikánštiny,³¹ který měl být předložen Orientálnímu ústavu Akademie věd k posouzení, lze aktuálně nově potvrdit z několika archivních zdrojů.³² Na jejich základě je nutno také již nyní upřesnit, že A. Daniel sám sebe, pokud je známo, neuváděl za jediného autora, ale jako spoluautora.³³ Bohužel se ale předmětný rukopis mluvnice doposud nepodařilo nalézt.

Obdobná je situace u dalšího, svou formou specifického překladatelského počínu, a sice osvětové LP desky. Jde o LP s názvem „Ochrana proti nemocem“,³⁴ jejíž obsah ale zatím vůbec neznáme. Sám Daniel se o této LP desce zmiňuje ve svém dopisu Fr. Trávníčkovi jako o spolupráci s Ministerstvem zdravotnictví, „kterému jsem přeložil zdravotnické texty do cikánštiny, a které byly nahrány na gramodesky a rozeslány do všech okresů po naší vlasti a slouží osvětově mezi soukmenovci.“³⁵

Dalším překladatelským dílem, na kterém zřejmě Daniel pracoval zcela samostatně, je převedení spisku J. A. Komenského *Pravidla života* do romštiny. Tento překlad byl v roce 1954 vystaven v expozici Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě.³⁶ Ani u tohoto textu (zřejmě nikdy nepublikovaného,

31 V „Návrhu na vyznamenání“ k tomu čteme: „V roce 1952 mu byl svěřen úkol vypracovat cikánsko-českou mluvnici, která by usnadnila práci mezi cikánskými dětmi. Soudruh Daniel tento úkol splnil a mluvnici převzal nyní Orientální ústav Akademie věd ke korektuře.“ SOkA Uherský Brod, fond MNV Havříce, k. 2, i. č. 75.

32 Archiv AV ČR, fond Orientální ústav 1928–1953, k. 11, i. č. 47. Zde se v zápisu Hodnocení vědeckých pracovníků za poslední čtvrtletí 1953 uvádí, že k posouzení byla „učebnice cikánštiny od Daniel-Holubec-Pally“ předložena pracovníkovi Dr. J. Bartůškovi, který na ni vypracoval odbornou recenzi.

33 Ve svém dopise Fr. Trávníčkovi z 15. 1. 1958 A. Daniel uvádí: „[...] jsem spoluautorem cikánsko-české mluvnice, která byla předána Akademii věd v Praze [...]“ Archiv MUNI, fond B 55.

34 LP deska (s uvedením jejího přesného názvu) s poznámkou „do romštiny přetlumočil Antonín Daniel“ je zaznamenána v soupisu „Archív Ústředního výboru Svazu Cikánů Romů“. MZA, fond G 434, k. 9, i. č. 42, f. 2. O Archivu SCR podrobněji Závodská, Slačka (2018: 70–83).

35 Archiv MUNI, fond B 55.

36 O této skutečnosti čteme v tisku zprávu od kustoda Památníku Komenského v Uherském Brodě (tj. dnešního Muzea J. A. Komenského) pana Fr. Dolanského: „V posledních dnech získalo muzeum Komenského v Uherském Brodě nový překlad Komenského díla ‚Pravidla života‘ a to do cikánštiny. Je vystaven v Památníku Komenského zatím jako rukopis. Do cikánštiny přeložil tento menší spis Komenského učitel cikánského původu soudruh Antonín Daniel, který působí na národní škole v Havřících nedaleko Uherského Brodu. [...] Navštívíte-li Památník Komenského v Uherském Brodě, nezapomeňte se podívat v oddělení, v němž jsou vystaveny překlady spisů Komenského do cizích jazyků, i na ‚Pravidla života‘ v cikánštině, řeči dosud rozptýleného a ponižovaného národa. Rukopis najdete na slovácké výšivce ve vitrině pod plastickou mapou tiskárny spisů Komenského. Je položen vedle Didaktiky vytištěné japonsky v Tokiu s jedné strany a s druhé vedle didaktiky v hebrejštině z jeruzalémské tiskárny a životopisu Komenského, u něhož se zastavují vždy znalci esperanta.“ (*Učitelské noviny*, roč. IV, číslo 30–31, 3. 8. 1954, s. 8). Nepřímo ji potvrzuje také bibliografie zpracovaná Janem Pavelčíkem (Pavelčík 1957: 10). Další dobové zprávy o vypracování překladu zatím nejsou známy. Existenci překladu jsem také ve snaze získat dotyčný překlad osobně konzultovala s prof. Pavelčíkovou, která ji též (bez citace ke zdroji) uvádí (Pavelčíková 2011: 324). Dotazování přímo v Muzeu Jana Amose Komenského je stále bezvýsledné.

vystaveného pouze jako rukopis) nemáme o jeho dalších osudech žádné zprávy.

V tomto výčtu zatím nedostupných Danielových textů z padesátých let je nakonec nutno konstatovat, že zatím stále neznáme ani text znění Danielovy absolventské práce z roku 1956 „Přehled cikánské otázky u nás v minulosti a hlavní rysy další výchovné práce mezi Cikány nyní.“³⁷

Vlastní písemnou činnost Antonína Daniela lze určitým způsobem sledovat jen ve čtyřech (publikovaných) textech z období 1936–1947. Jak už bylo shora naznačeno, s jejich obsahem doposud nikdo z historiků analyticky nepracoval (pouze Závodská 2016a, 2016b). Tři z těchto textů, ač ve výkladovém textu necituje ani jejich názvy, uvádí Nečas (1996: 51; 2002: 85; 2005: 223) a po něm nekriticky Pavelčíková (2010: 76; 2011: 322). De facto jde o tři příspěvky otištěné v britském periodiku *Journal of the Gypsy Lore Society*. Prvním je text „On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people by Antonín Daniel“ (Cikáni z Oslavan: Záznam Antonína Daniela o jeho vlastních lidech; Daniel, Mann 1944)³⁸; druhým „Two Moravian Romani Folk-tales“ (Dvě lidové pohádky v moravské romštině; Mann 1947) a třetím (který Daniela doslovně necituje a je jen referujícím o obsahu Danielova písemného sdělení) „Hitler and the Gypsies: The Fate of Europe's Oldest Aryans“ (Hitler a Cikáni: Osud nejstarších evropských Árijců; Yates 1947).³⁹ Čtvrtým textem, na němž se A. Daniel významnou měrou aktivně podílel, je překlad biblické knihy *Skutky apoštolské* do romštiny, který vyšel v roce 1936 v Praze jako *O keriben pal e Devleskre bichade*.

Tato samostatná publikace, která byla v nákladu 2000 výtisků financována vydavatelstvím British and Foreign Bible Society⁴⁰ a vytištěna v Praze u V. Horák

37 Přesný název práce takto uvádí Nečas (2005: 223) opět bez uvedení zdroje, a po něm cituje Pavelčíková (2010: 80 – zde uvádí, že v té době Daniel studoval v Brně; a 2011: 323 – zde správně cituje Nečasovu informaci o studiu pedagogiky v Olomouci). Můžeme zatím předpokládat, že název absolventské práce znal C. Nečas z autopsie, ne ani nutně od A. Daniela, ale možná například od Danielových sester.

38 Anglický dobový termín „Gypsy“ resp. „gypsy“ překládám českým ekvivalentem „Cikán“ resp. „cikánský“. Jde o historický diskurz, nikoli o primárně urážlivé označení Romů.

39 Komparatistickou poznámku za přetřetým textem pohádek (Mann 1947) zpracovala D. E. Yates. V této poznámce v souvislosti s významnou hodnotou zaznamenaných pohádek na závěr cituje z dopisu, který zaslal A. Daniel v srpnu 1947 S. E. Mannovi (Mann 1947: 36). Viz též dále v mém článku poznámka pod čarou č. 99. Tato citace uvádí realie o vyvražděných oslavanských Romech, odvečených do koncentračního tábora. Je pravděpodobné, že zdrojem pro zpracování článku „Hitler and the Gypsies: The Fate of Europe's Oldest Aryans“ (Yates 1947) byl pro Yates tentýž dopis. Tj.: „[...] a letter, written by Antonin Daniel to S. E. Mann of the British Ministry of Information, who before the war was a lecturer in English at the Masaryk University in Brno and knew this Gypsy student well“ (Yates 1947). („[...] dopis, který napsal Antonín Daniel úředníkovi britského ministerstva informací S. E. Mannovi, jenž dříve působil jako lektor anglického jazyka na Masarykově univerzitě v Brně a tohoto cikánského studenta velmi dobře znal“ – překlad MZ.)

40 Přímou v tištěném vydání je přeložen do romštiny i název vydavatele: „O Britska he averthesekro kher vaš mre Devleskro Lav diñas adava lil avri.“ V roce 2016 přistoupilo vydavatelství k publikování digitalizované verze této publikace on-line, a to včetně stručné poznámky vydavatele. Dostupné z: <http://www.bible.com/cs/versions/1640-mor1936-o-keriben-pal-e-devleskre-bichade-1936-morava>

a spol., sice sama o sobě neobsahuje o původci (původcích) překladu vůbec žádné informace, avšak o spolupráci A. Daniela v tomto případě nemůže být pochyb. Sám vydavatel uvádí informace o podílu Antonína Daniela, spolu s dalšími rodilými mluvčími romštiny, přímo v ediční poznámce u on-line verze předmětné publikace.⁴¹ O Danielově spolupráci na (zejména první polovině) překladu informuje Mann v článku „The Acts of Apostles in Moravian Romani“ (Skutky apoštolské v moravské romštině; Mann 1941). Několik dalších informací o vzniku překladu *Skutků apoštolských* obsahuje Mannova vlastní rekapitulace jeho kontaktů s Danielem zmíněná v publikaci o tři roky později (Mann 1944). Z publikovaných dobových informací v *Journal of the Gypsy Lore Society* se potvrzují fakta uváděná u vydavatele, že A. Daniel byl určitě jedním z romských spolupracovníků, se kterými Mann na *Skutcích apoštolských* spolupracoval, a zároveň, že nebyl jediným.⁴²

Všechny čtyři shora uvedené historické prameny spojuje skutečnost, že A. Daniel byl asi od roku 1934 (k problematice přesnější data viz dále) řadu let v osobním (a následně alespoň korespondenčním) kontaktu s jazykovědcem Stuartem Edwardem Mannem (1905–1986), který byl také členem britské Gypsy Lore Society. Potažmo byl takto Daniel v kontaktu i s touto vědeckou společností při univerzitě v Liverpoolu.

41 Tamtéž.

42 Leč dále v otázce, kdo byli ve které fázi překladu další Romové-překladaelé, se zdroje přesně, zdá se, neshodují. Vydavatel uvádí (tamtéž): „*The project started in 1934 with the help of two Gypsy students called J. Ružička and Antonín Daniel. In 1936 it was checked was revised with help from Mr and Mrs Vrba who lived in a Gypsy colony near Brno.*“ („Projekt začal v roce 1934 s pomocí dvou cikánských studentů J. Ružičky a Antonína Daniela. V roce 1936 byla práce revidována s pomocí manželů Vrbových, kteří žili v cikánské kolonii nedaleko Brna“ – překlad MZ.) Zatímco Mann (1941: 92) vzpomíná takto: „*Half-way through the translation of Acts Antonín Daniel gave out. He flatly refused to go on after chapter 14, and I reluctantly had to find another helper in the Moravian Gypsy colony near the Brno Aerodrome. Here the Gypsies struck me as being less pure than those of Oslavany, and their dialect was slightly different. However, amid the squeals of her three children, I managed to get the text of remainder of Acts from a Gypsy woman who was expecting her fourth*“ („V polovině rozdělaného překládání Skutků svou práci Antonín Daniel vzdal. Po 14. kapitole rázně odmítl pokračovat dále a já jsem, ač nerad, si musel ke spolupráci najít někoho jiného – a hledal jsem v moravské cikánské kolonii blízko brněnského letiště. Místní Cikáni se mi zdáli být méně praví (dosl. čistí) než ti v Oslavanech, a mluvili trochu jiným dialektem. Nakonec se mi podařilo mezi jekotem jejich tří dětí získat překlad zbytku textu Skutků od Cikánky, která čekala své čtvrté dítě.“ – překlad MZ.) Jméno překladatelky zde Mann neuvádí, můžeme ale téměř s jistotou interpretovat, že spolupracoval s někým z romské kolonie v Černovičkách, která byla nedaleko tehdejšího brněnského letiště v Brně-Černovicích (jež bylo od roku 1954 jako letiště pro civilní provoz zrušeno a dnes se, řekneme-li brněnské letiště, rozumí letiště v Tuřanech). Určitým vodítkem by mohla být informace, že se Mann stal kmotrem právě toho nově narozeného dítěte (Mann 1941: 92) – ale z důvodu ochrany osobních údajů nelze matriční záznamy zatím badatelsky procházet. Zůstává tedy otevřená otázka, zdali by se v matrice narozených ne/shodoval údaj o identitě překladaelky s tím, co Mann (1944: 71) později stručně k dokončení překladu uvádí „*The translation was finished by Ružička and his wife, of Brno [...]*“ („Překlad byl dokončen brněnským Ružičkou a jeho manželkou [...]“ – překlad MZ) a co zcela neodpovídá informacím od vydavatele překladu.

K osobnosti S. E. Manna a jeho pedagogickému vysokoškolskému působení na Masarykově univerzitě a několikaletému pobytu (říjen 1931 – prosinec 1937) v Brně se podařilo nalézt archiválie opět v Archivu Masarykovy univerzity.⁴³ Drobným nálezem z Archivu University of Liverpool je pak foto-pohlednice z moravských Luhačovic zaslaná Antonínem Danielem S. E. Mannovi s datací Brno, 22. 10. 1945.⁴⁴

Antonín Daniel
na promenádě
v lázních
Luhačovice, 1945.
Fotografie byla jako
pohlednice zaslaná
S. E. Mannovi |
Sydney Jones
Library – Special
Collection&Archives
v Liverpoolu. Sken
fotografie laskavě
poskytla knihovna
The University
Liverpool Library.

43 Archiv MUNI, fond A2 Filozofická fakulta II, osobní spis S. E. Mann, kart. 10, č. 3.

44 Special Collection&Archives – Sydney Jones Library, University of Liverpool; SMGC 1 /2, PX
Gypsiologic/Daniel.

Důležitým pramenem k autentické dobové reflexi působení Antonína Daniela je pak rukopis Rudolfa Daniela *Housle a kůň* (Daniel, Rkp).⁴⁵ Rudolfa Daniela s Antonínem spojovaly jak příbuzenské vazby, tak i společné místo narození v Oslavanech a dále generační souputnictví v povinné školní docházce. Později (po válce) se ve svém díle Rudolf o Antonínovi Danielovi (jeho rodičích, sourozencích a širší rodině) a jeho jazykových znalostech i překladatelské práci explicitně (a s hrdostí) zmiňuje. Rukopis *Housle a kůň* jako písemný pramen celkově významně doplňuje historické informace – jak o oslavanském romském osídlení a jeho vnitřních vztazích, tak o oslavanské národní škole. Celistvé výsledky nálezů v archivních pramenech spojené se školní docházkou Rudolfa Daniela také umožňují vzájemné srovnání školního curricula žáka Rudolfa (v letech 1917–1922)⁴⁶ a školního curricula žáka Antonína (v letech 1920–1925).

Dalším významným nepublikovaným pramenem je rukopis *Cikáni v Oslavanech* (Doležal [Škoda] 1960)⁴⁷ taktéž generačního vrstevníka Rudolfa a Antonína Danielových, oslavanského rodáka Maxmiliána Škody (1910–1981).⁴⁸ Text vznikl u příležitosti připomenutí 15. výročí konce války. Kyselák (1996a: 18) v úvodu svého textu správně poukazuje na tuto „zprávu o oslavanských cikánech“, která explicitně a velmi podrobně připomíná oběti na životech oslavanských Romů a zevrubně zpracovává dějiny a kulturně-společenské poměry Romů v Oslavanech.⁴⁹ M. Škoda sám absolvoval povinnou školní docházku v Oslavanech, své romské sousedy před jejich deportací do koncentračních táborů velmi dobře znal, a zároveň při vzniku rukopisu zpětně celou řadu svých vědomostí ověřoval v písemných pramenech existujících k lokálním dějinám Oslavan.⁵⁰

45 Dataci vzniku textu tohoto rukopisu nelze zatím ohraničit přesněji než rozmezím poválečných let až rokem 1960 (podrobněji Závodská 2016a).

46 Podrobně jsem se těmito archiváliemi zabývala v kapitole „Koňští handlíři Danielové ve světle rukopisu *Housle a kůň*“ (Závodská 2016a: 50–61).

47 Archiv Moravského zemského muzea, Historické oddělení, p. č. 40/93, i. č. 11 840.

48 Maxmilián Škoda (8. 1. 1896 – 16. 11. 1981) se narodil do rodiny horníka v Oslavanech. Poté, co vychodil povinnou školní docházku v Oslavanech, vystudoval gymnázium v Ivančicích. Po dalších studiích se sám stal učitelem a vyučoval v obcích Pasohlávky, Vysoké Popovice a Rosice u Brna a od roku 1937 byl pak do r. 1970 trvale učitelem v Oslavanech. Mimoto se desítky let aktivně účastnil kulturně-společenského života v Oslavanech, pracoval jako knihovník v místní lidové knihovně a sedm let byl také ve funkci kronikáře obce (Kyselák 1996b). Viz též zde v článku poznámka pod čarou 16.

49 V rámci primární kritiky historického pramene provádí korekci zásadního pramenného zdroje pro tento Kyselákův text Nečas (2002: 77), který správně upozorňuje na věcně nesprávnou jmennou katalogizaci rukopisu *Cikáni v Oslavanech*, datovaného 1960, uloženého jako strojopis v Moravském zemském muzeu pod jménem Robert Doležal. S největší pravděpodobností došlo k předání Škodova textu do MZM tehdejšími starostou R. Doležalem. Ke kritice a významu tohoto rukopisu (Doležal [Škoda] 1960) viz též Závodská (2016a: 17).

50 Pokud bychom se chtěli v archivních pramenech zabývat otázkou, kterou M. Škoda i R. Daniel oba „řeší“, tj. kdy v místní škole poprvé usedly romské děti? – a neodpovídají na ni shodně – narážíme na omezení, že záznamy v písemných třídních výkazech se pro Oslavanskou školu zachovaly až od roku 1901. Srvn. Nečas (2002: 86; 2005: 114).

Na základě výčtu všech výše uvedených písemností lze již zde konstatovat, že k životu a dílu Antonína Daniela mají aktuálně historikové k dispozici dostatečné množství historických pramenů, které (kromě doplnění Danielovy biografie) jsou samy o sobě významnými zdroji (romské provenience) nejen k regionálním dějinám Romů v Oslavanech a dějinám Romů, ale i k dějinám jazykovědy zabývající se romštinou a k nejstarším dokladům romské literatury (včetně překladové literatury) vůbec. Okolnosti dochování těchto pramenů umožňují provést jejich patřičnou kritiku, k níž má přispět i tento článek.

Klíčová je v těchto pramenech zřetelná spojitost přirozeného talentu mladého A. Daniela se školním vzděláním. Jak bude dále vyloženo, okolnosti, za kterých žák a později student A. Daniel dospěl až k maturitě a pokračoval na univerzitu, je také možno poměrně podrobně rekonstruovat. Tato rekonstrukce může být de facto autentickým historickým příkladem průběhu optimálního využití možnosti školní docházky u dítěte rodičů přirozeně adaptovaných i ve svém způsobu obživy na usedlý způsob života. Níže rozpracovaný přehled záměrně zachází do značných podrobností, které umožňují plastičtější vhled do tematiky, kterou doposud existující odborná literatura pojednávající historii vzdělávání romských žáků inklinuje zpracovávat spíše plošně statisticky a obecně. Spolu s informacemi o školní docházce A. Daniela a popisem jeho socioekonomického zázemí lze alespoň formou stručného exkursu nahlédnout také na jiný příklad, a to na dobově i místně zcela srovnatelnou realitu (opět historickými prameny podloženou) Rudolfa Daniela, jenž byl ovšem potomkem polokočovných obchodníků s koňmi, kde socioekonomická struktura rodiny vyžadovala jiný přístup k plnění školní docházky – jakkoli i v této rodině bylo školní vzdělání silnou prioritou. Toto srovnání unikátně a v historické literatuře u nás, pokud je mi známo, poprvé umožňuje také určité lepší pochopení složitosti historické situace vzdělávání romských žáků v období „první republiky“.

Curriculum žáka a studenta Antonína Daniela

Do první třídy nastoupil Antonín Daniel do šestitřídní národní školy v Oslavanech dne 1. 9. 1920.⁵¹ Do této školy chodil následujících pět let.

V záhlaví zápisů v Třídním katalogu se uvádí adresa bydliště otce Josefa Daniela, u něhož je (byť nedůsledně) uváděno „cikán“ nebo „dělník“. Záznam o bydlišti je ve formě provizorního číslování a označení oficiálně ještě neexistující ulice „č. 19, Oslavany (za cukrovarem)“.⁵² V době, kdy začal Antonín Daniel chodit

51 V třídních výkazech po všech pět let lze u A. Daniela sledovat výborný prospěch (známky stupně jedna, dva, s výjimkou kreslení, kde je zaznamenána jediná trojka) a minimální absence. MZA, Brno – Venkov, fond H-29.

52 Tamtéž. Záznam lze srovnat se zápisem ze Sčítacích operátů 1921. MZA Brno – Venkov, fond A-1, k. 1689.

do školy, byl školou povinným žákem také jeho jediný bratr Šimon (narozený v roce 1911).⁵³ Rodiče Antonína Daniela dbali na školní docházku u všech svých dětí, včetně dcer, které postupně ve dvacátých letech do téže školy jako žákyně nastupovaly. Narozdíl od svého staršího bratra nepokračoval Antonín (který vykazoval výrazně lepší prospěch než Šimon) v oslavanské škole po páté třídě do šesté, ale ve školním roce 1925/26 nastoupil do primy gymnázia v sousedních Ivančicích.

Blahoslavovo reformní reálné gymnasium, jak zněl v připomínce na slavnou minulost bratrské školy v Ivančicích oficiální název jejího novodobého pokračování,⁵⁴ bylo po vzniku Československa založeno v roce 1919, a v prvním roce byly otevřeny třídy prima a sekunda. V následujícím roce byla škola přejmenována na Reformní reálné gymnasium v Ivančicích. Postupně, rok po roce, přibývaly naplněné vyšší ročníky, a právě v roce, kdy nastupoval nový student Antonín Daniel, mělo toto osmileté gymnázium již studenty ve všech svých ročnících – toho roku se připravovali na maturitní zkoušku první abiturienti. Ředitelem gymnázia byl v letech 1919–1936 PhDr. Jaroslav Lisický.⁵⁵ Osobnost tohoto učitele, jakkoli byl pověstný svou přísností, zřejmě dlouhodobě ovlivňovala jak vysokou kvalitu vzdělání na tomto gymnáziu, tak pozitivní motivaci studentů k výuce.

Antonín Daniel strávil studiemi na tomto gymnáziu celkem 8 let. V letech 1929/1930 a 1930/1931 opakoval kvintu, a po studiu sexty 1931/1932 školu na jeden rok opustil. Ve školním roce 1933/1934 absolvoval septimu. Toho roku však všechny studenty vyšších ročníků (od kvinty výše) postihly důsledky nařízení ministerské školní rady, která rozhodla v rámci úsporných finančních opatření (nutných z důvodu světové hospodářské krize) o změně gymnázia z osmiletého na pouze čtyřleté. Úsilím pedagogického sboru byli studenti vyšších ročníků umisťováni na gymnázia v okolních městech. Antonín Daniel absolvoval oktávu na Reformním reálném gymnasiu v Tišnově, kde také 4. června 1936 úspěšně odmaturoval.⁵⁶

53 Z Antonínových sester, které byly všechny mladší, se právě v roce 1920, kdy A. Daniel nastupuje do první třídy, narodila Anna Danielová. SOKA Brno – Venkov, fond A-1, k. 1689.

54 Starší historie školního ústavu spadá do doby působení bratrského biskupa Jana Blahoslava (který v Ivančicích působil 1578–1571). Gymnázium bylo založeno v roce 1919 péčí Matice středoškolské v Ivančicích, postátněno bylo výnosem zemské školní rady 31. 5. 1926.

55 Osobnost J. Lisického (narodil se 1883 ve Žďáru nad Sázavou) zřejmě není v odborné literatuře doposud nijak zpracována. Lisický působil před svým nástupem do ředitelské funkce jako profesor státní reálky v Jevíčku. Jako ředitel zastával také funkci předsedy finanční komise obce Ivančické a kronikáře ivančického gymnázia. Jeho sociální citění konvenovalo s přístupem Matice středoškolské v Ivančicích (která řídila podpůrný fond pro nemajetné studenty). Kronika gymnázia s obsáhlými Lisického zápisy se zachovala. Lisického nástupce ve funkci ředitele, Karel Weiger, o tomto svém předchůdci napsal „muž rozhledu a schopností neobyčejných, bystrého postřehu, znalec několika světových řečí, velký přítel studentstva...“. SOKA Brno – Venkov, fond H 126 a Almanach 75 let gymnázia Jana Blahoslava v Ivančicích (1994: 9–13).

56 Maturitní zkoušku skládal z těchto předmětů: český jazyk, německý jazyk, fyzika a matematika. SOKA Brno – Venkov, fond H 326.

Po celou dobu svého studia na gymnáziu v Ivančicích byl Daniel podle záznamů v katalozích studentů bytem stále „v Oslavanech č. 19 u rodičů“. Při studiu oktávy v Tišnově, jak je zaznamenáno i ve výkazu o maturitní zkoušce, bydlel na ulici „Družstevní 438 v Tišnově, u Josefa Daniela – obchodníka koňmi“. Tento Josef Daniel (1894–1943) pocházel z Oslavan a byl strýcem Antonína Daniela (z matčiny strany).⁵⁷ Pokud jde o platby školného, měl student Daniel zejména v první polovině studia významné úlevy, školné za septimu a oktávu bylo ale uhrazeno v plné výši.⁵⁸

Curriculum studenta Antonína Daniela završuje přerušovaná etapa jeho vysokoškolského studia. Po absolvování vojenské prezenční služby⁵⁹ v letech 1936–1938 složil v roce 1938 úspěšně přijímací zkoušky na Filosofickou fakultu Masarykovy university. V září 1938 byl předvolán do armády v rámci všeobecné branné mobilizace.⁶⁰ Ačkoli se v říjnu řádně zapsal ke studiu – které vlivem okupace republiky toho roku začínalo nikoli v září, ale až v listopadu – do prvního ročníku ke studiu nenastoupil.⁶¹

V září 1939 se znovu zapsal do prvního ročníku studia – a to na tytéž předměty (anglický jazyk a literatura) jako před rokem.⁶² Jeho studium přerušilo uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939.⁶³

Návazně na svá před válkou započatá studia se A. Daniel ihned po skončení války zapisuje do zkráceného letního semestru 1945/1946, kdy si k předmětům z anglistiky přibírá i francouzský jazyk a literaturu. Na filosofické fakultě dále angličtinu a francouzštinu studuje až do pátého semestru, ale v závěru akademického roku 1946/1947 tohoto studia zanechává.

57 V koncentračním táboře tragicky zakončený životní příběh movitého obchodníka Josefa Daniela, řečeného Šiša, který se z Oslavan přiznal do Tišnova do rodiny Ištvanových (taktéž dobře ekonomicky situované, provozující živnost obchodu s textilem) je v historické literatuře bohužel znám zejména v kontextu nespravedlivě vyneseno „Rozsudku Krajského trestního soudu v Brně, osvobozující strážníka Arnošta Dubového, obviněného z úplatkářství Josefem Danielem, kterému sliboval vynětí z transportu“ ze 7. 12. 1944. Archiválii dochovanou ve fondu MZA interpretuje ve světle dalších pramenů k zabavovanému majetku Romů odesílaných do koncentračních táborů Lhotka (2002), dále v kontextu dobového postoje soudu vůči „cikánům“ reflektuje Nečas (2002, 80, 92–93), a další. Srvn. též MZM, Doležal [Škoda] (1960: 6).

58 Z katalogů studentů gymnázia se dozvídáme, ve kterých ročnících měl A. Daniel uznanou jakou úlevu na školném. V primě platil polovinu školného, v sekundě až kvartě byl od školného osvobozen, v kvintě (i při opakování ročníku) a sextě platil polovinu, v septimě a oktávě platil celé školné. SOKa Brno – Venkov, fondy H 126, H 326.

59 *Románo řil*, 2/1971, s. 10.

60 *Románo řil*, 2/1971, s. 10.

61 Archiv MUNI, fond Spisovna FF. Kniha 62 – Nationale student Antonín Daniel.

62 Tamtéž. Kniha 63 – Nationale student Antonín Daniel.

63 Brněnská univerzita byla obsazena jednotkami SS a uzavřena stejně jako univerzita pražská v brzkých ranních hodinách 17. 11. 1939.

Souběžně právě v roce 1946/1947 začal studovat též na Právnické fakultě MUNI, kde celkově absolvoval čtyři semestry a v roce 1948 opustil i toto studium. Pokud je známo, ke studiu na brněnské univerzitě se už nikdy nevrátil.

Pozoruhodné jsou opět údaje o bydlišti studenta Daniela. V letech 1938–1939 a 1947–1948 je to Letkovská ulice v Oslavanech.⁶⁴ Po válce (1945/1946) je to Jakubské náměstí v Brně. V roce 1946/1947 jsou to Hrušovany u Brna,⁶⁵ a to na téže adrese, kde po svém návratu do Československa žil Rudolf Daniel – který byl v dlouhodobé rekonvalescenci z vážných zdravotních problémů v důsledku věznění v koncentračních táborech (Závodská 2016a).⁶⁶

Od roku 1947 je A. Daniel zaměstnán jako učitel v Pozlovicích a Havřicích, později v Brně. Jak uvádí Nečas (2005; a po něm Pavelčíková): „Dojížděl ke konzultacím dálkového studia speciální pedagogiky a defektologie na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Roku 1956 obhájil diplomovou práci na téma ‚Přehled cikánské otázky u nás v minulosti a hlavní rysy další výchovné práce mezi Cikány nyní‘ “. ⁶⁷

Domov a rodinné zázemí žáka a studenta Antonína Daniela

Antonín Daniel se narodil 13. prosince 1913 v Oslavanech jako druhé dítě manželů Josefa a Amálie Danielových. Amálie Danielová (1892–1979) byla dcerou Františka Daniela (1860–1907), obchodníka s koňmi v Oslavanech, který mezi tamějšími Romy zastával významné sociální postavení. Mezi všemi obytnými vozy oslavanských Romů vynikal jeho vůz: „Bydlel se svojí rodinou v celokrytém dřevěném voze /maringotce/, okrášleného vyřezávanými koňskými hlavami...“ (Doležal [Škoda] 1960: 5). Ze záznamů učitele Maxmiliána Škody dále čteme:

„František Daniel, řečený Franta cikán, zemřel náhle 4. února v ivančické nemocnici. Jeho manželka zůstala zde s 5 nedospělými dětmi /2 děti zemřely po narození/ a byly to dcera Amálie a synové Josef, Václav, Vincenc a Jan. Tito tři nejmladší Danielové byli první z cikánů, kteří začali chodit do zdejší 6třídní obecné školy. Za nimi následovaly další cikánské děti a začala tak nová fáze civilizace cikánů. V obchodování s koňmi vynikl a zbohatl syn Josef, zvaný ‚Šiša‘, který se po první světové válce

64 V roce 1938 je to Letkovská 6, v roce 1939 je to Letkovská 19 a v letech 1947–48 Letkovská 6. Archiv MUNI, fond Spisovna FF. Knihy 63, 64, 67 – Nationale student Antonín Daniel.

65 Tamtéž. Knihy 71, 73, 90 – Nationale student Antonín Daniel.

66 SOKA Brno – Venkov. Fond Archiv městečka Hrušovany.

67 V Archivu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Olomouci se doposud nepodařilo nalézt pramenné zdroje k těmto informacím. Pravděpodobně jde o závěrečnou práci.

přiženil do Tišnova, kde vlastnil dům a jiný majetek. Zahynul i s rodinou za okupace v koncentračním táboře [...]“ (Doležal [Škoda] 1960: 6)⁶⁸

Amálie Danielová se provdala v Oslavanech 27. 10. 1913 za Josefa Daniela.⁶⁹ Josef Daniel (1890–1937), řečený Ludva, pocházel také z Oslavan.⁷⁰ Rodinu Amálie a Josefa Daniela charakterizuje učitel Škoda, se značným důrazem na pracovitost „Ludvy“ i Amálie:

„Všichni, kdo ho znali, říkali mu Ludva a byl to první cikán, který pracoval jako dělník ve zdejší elektrárně, hned od počátku její stavby a v r. 1911. Pracoval v elektrárně až do své smrti. Zemřel 10. ledna 1937. V této rodině bylo 7 dětí, 2 synové a 5 dcer. Syn Antonín vychodil reálné gymnásium v Ivančicích, teď bydlí v Brně, je učitelem a pracuje na otázce výchovy cikánů v celostátním měřítku [...] Rodina Josefa a Amálie Danielových byla nejspřádanější rodinou z celé cikánské obce, děti chodily do školy a 2 i do střední. Po smrti manžela i Amálie Danielová provozovala podomní obchod. V roce 1959 byla vyznamenána odznakem mateřství II. stupně. Celá tato rodina byla v okupaci zajištěna a pak propuštěna.“ (Doležal [Škoda] 1960: 6–7)⁷¹

Také podle vzpomínky lektora angličtiny Masarykovy univerzity Stuarta E. Manna, který evidentně mezi oslavanské Romy v době svého působení v Brně docházel a Josefa Daniela také osobně znal (Mann 1941: 91), vidíme, že „Daniel otec“ se ve vztahu ke své rodině vyznačoval důkladným přístupem k jejímu dlouhodobému sociálnímu zajištění:

„[...] Starý Daniel, otec rodiny, postavil svůj malý dům vlastníma rukama, sám jej také omítl a nabíli. Byl to nejspřádanější domek v řadě, sestával z jedné malé obývací místnosti-ložnice, kde otec a matkou v noci spali, a ještě menší kuchyně, a také přístavku pro dívku“ [tj. jednu ze sester Antonína Daniela; překlad a pozn. MZ]. (Mann 1941: 91)⁷²

68 Tyto informace se spojují u Nečase (2002: 86) s údaji ze „Školní kroniky školy Oslavanské“, která zaznamenává v hojnějším počtu romské žáky od roku 1912.

69 MZA, Fond Sbirka matrik E 253, Matrika Oddací Oslavany. Sňatkem byl legitimizován jejich nemanželský syn Šimon (8. 12. 1911), starší bratr Antonína.

70 Jeho křestní jméno Ludvík je po jeho kmotrovi, jímž se řízením osudu stal dozorce káznice na brněnském Cejlu. MZA, Fond E 67, Matrika narozených, Cejl. Za laskavé upozornění na tento detail děkuji M. Vévodovi z Rosicko-oslavanského vlastivědného spolku.

71 Okolnosti vyjmutí Amálie Danielové (a jejích vlastních dětí a dále tří dalších dětí, které si osvojila) z transportu oslavanských Romů do koncentračního tábora viz Nečas 2002, 2005.

72 „[...] *Old Daniel, the father, had built his tiny house with his own hands, and has glazed and whitewashed it. It was easily the tidiest in the row, and contained one small parlour-bedroom, where father and mother slept at night, and still tinier kitchen, and an annex for the girl* [...]“ (Mann 1941: 91).

Mann, jehož návštěvy u Danielů můžeme datovat jistě před rokem 1935, dále uvádí, že J. Daniel je dělníkem v oslavanské elektrárně a vydělává okolo 1400 Kč měsíčně (Mann 1941: 91).

S. E. Mann i M. Doležal akcentují fakt, že Josef Daniel trvale pracoval v oslavanské tepelné elektrárně.⁷³ Podobně tak zdůrazňuje (byť možná nepřesně uvádí Danielovo pracovní zařazení a poněkud nadsazuje délku pracovního poměru)⁷⁴ trvalé zaměstnání J. Daniela ve své vzpomínce Rudolf Daniel:

„Při vzpomínce na oslavanský „Písečník“ si zaslouží několika slov Ludvík Daniel, jenž tu bydlel a byl po třicet let mistrem Západomoravských elektráren v Oslavanech. [...] Ludvík Daniel byl jedním z prvních cikánských otců, který dal svým dětem skutečné školní vzdělání.“

(Daniel, Rkp: 75)

Skutečnosti, že všechny děti Ludvíka Daniela dostaly od svého otce i matky podporu ve svém školním vzdělání, stejně jako byl od své rodiny podporován další významný oslavanský rodák Rudolf Daniel (1919–1968/69)⁷⁵ – houslista, koncertní mistr Národního divadla Brno – a (že a) jak pozitivní vliv to mělo na jejich další společenské uplatnění, se věnuje Rudolf Daniel na dalších místech v textu svého díla *Housle a kůň* velmi pozorně. Sdělně a značně přesně popisuje také svou vlastní školní docházku, kterou měl jako syn obchodníka s koňmi ve vztahu ke školní instituci poněkud komplikovanější.

Dříve než přistoupím ke srovnání průběhu povinné školní docházky Rudolfa a Antonína Danielových, je na místě pokusit se upřesnit, co dále víme o Josefu Danielovi a co vlastně víme o S. E. Mannem popsaném domku, který postavil. Nečas, který čerpá z osobních rozhovorů se sestrou Antonína Daniela Andělou (1919–2006), uvádí, že domek budovali Danielovi od roku 1932.

73 Oslavanská „přespolní velkoelektrárna“ pro Brno oficiálně začala poskytovat dodávku proudu 1. 4. 1913. Provoz elektrárny ale začal již v předchozím roce (a její výstavba v roce 1911). Plány, dodávky a výstavbu elektrárny prováděla berlínská firma AEG Union pro společnost Oesterreichische Elektrizitäts-Lieferungs-Aktien Gesellschaft, resp. její akc. společnost Rosické elektrárny (Rossitzer Elektrizitäts-Werke). Poloha a výstavba této tepelné elektrárny byla rozhodnuta v závislosti na černouhelný rosicko-oslavanský revír a tok řeky Osavy. Provoz elektrárny (jejíž název se v průběhu osmi desítek let měnil) běžel od roku 1913 nepřetržitě a byl z důvodu útlumu dodávek uhlí a zastavení těžby v příslušném revíru ukončen 30. května 1993. (Kyselák, 2002).

74 Podle Škody (Doležal [Škoda] 1960: 6) by výpočet délky zaměstnání Josefa Daniela v elektrárně vycházel od roku 1911 do 1937 na celkem 26 let. Danielův údaj „po třicet let“ se tedy od Škodova sdělení významně neodchyluje. Archivní materiály spojené s počátky elektrárny jsou uloženy v archivu Západomoravských elektráren (nyní Jihomoravské energetiky) v Brně. Revizi délky zaměstnaneckého poměru J. Daniela jsem neprováděla, je otázkou, zdali se personální záležitosti vůbec zachovaly.

75 Houslový virtuos a také pedagog Rudolf Daniel je též osobností doposud v literatuře nedostatečně zpracovanou. Nejpodrobněji o něm informuje Nečas, podobně jako o Antonínu Danielovi částečně z autopsie a částečně z (necitovaných) archivních pramenů (Nečas 2014). Dále Závodská (2016a).

„Na základě vzpomínek jejich dcery Anděly vznikl rodinný domek po etapách. Otec si na stavbu půjčoval potřebný kapitál od svého zaměstnavatele: z první půjčky postavil domek o jediné místnosti, za další vypůjčenou částku provedl přístavbu kuchyňky a druhé malé místnosti, poslední půjčka sloužila k pořízení skrovného příslušenství. Nakonec si manželé pronajali od obce kousek přilehlého pozemku, kde postavili kůlnu a zřídili zahrádku s krechtem na brambory.“

(Nečas 2002: 83; srvn. Nečas 2005: 110)

Nečasovu dataci, kdy byl domek rozestavěn, spolu s informací, že „šlo o jedno, ne-li vůbec první takové zděné stavení“, je možné podpořit sdělením ze vzpomínky R. Daniela (který – ač v té době v Oslavanech setrval nejlépe – udržoval se svými příbuznými trvale kontakt). Ten uvádí, že nejpůvodnější obydlí, tj. ta z obytných vozů, zmizela z kolonie počátkem třicátých let: „Na místě pestrobarevných kulis někdejších obývacích vozů se objevily obyčejné, civilní fasády rodinných domků, každý s trpasličí kuchyní a o něco málo větším pokojíkem, ale přece jen zděné, i když bez nejzákladnějších, moderních a nezbytných zařízení: bez vodovodu, bez kanalizace a bez elektrického osvětlení.“ (Daniel, Rkp.: 74). Podobný „obrázek“ sledujeme i v textu Antonína Daniela z roku 1933: „Když jdeme z Oslavan k Letkovcům, vidíme na pravé straně malé údolíčko, po jehož obou stranách se rozprostírají malinké domky nebo dřevěné vozy. Celkem jich je tam dvacet.“ (Daniel, Mann 1944: 72).⁷⁶

Zároveň je potřeba upřesnit, že v předchozích dobách, tj. prvních dvou desetiletích dvacátého století, romská kolonie v Oslavanech (v místě zvaném Písečná, nebo jinak je toto údolí také zvané Jiříččí zmola) nebyla tvořena pouze obytnými vozy (včetně případného stanového přístavku), ale také dřevěnými domky (vč. typu domku se sedlovou střechou), jak lze ostatně dobře vidět v autentických filmových záběrech z roku 1922, kdy se v sídlišti oslavanských Romů natáčely určité sekvence filmu *Čarovné oči* (1923, r. Václav Kubásek). V záběrech kamery vidíme různé typy tehdejších obydlí: vozy na cihlových podezdívkách, stanové přístavky, domky dřevěné neomítnuté.⁷⁷

Nakonec je na tomto místě potřeba pokusit se alespoň částečně informovat o tom, jak byly v Oslavanech uspořádány k datu 14. 9. 1930 „první cikánské hody v Čs. republice“, jejichž výtěžek byl věnován místní škole. Zatímco Kyselák (1994: 21) přímo uvádí, že tuto událost zajišťoval právě Josef Daniel, Nečas (2002: 85–86)

⁷⁶ „Kana džas Oslavanatar ke Letkovica dikas pre čači strana tikno údolíčko, kaj pes duje stranenca rozprostírinen tikne kerore vaj kaštune verda. Dobromady savore éhi bíš bělí“ (Daniel, Mann 1944: 72). Překlad z romštiny MZ.

⁷⁷ Podrobněji o proměnách sídelní situace Romů v Oslavanech 1890–1938 viz Závodská 2016b.

do souvislosti s otcem Antonína Daniela tuto událost nedává, ačkoli jako zdroj cituje právě Kyselákův text. Souvislost mezi pořádáním těchto hodů a rolí, jakou v organizaci akce měla rodina Josefa Daniela, není přesně zřejmá, Nečas žádnou spojitost ve svém článku výslovně neartikuluje, přináší ale právě v tomto článku fotokopii dobového plakátu s uvedením, že plakát je ze soukromé sbírky Anděly Danielové – tj. Antonínovy starší sestry (Nečas 2002: 85).

Cenným pramenem k události uspořádaných hodů je vlastní text Antonína Daniela, který se o svém otci nijak nezmiňuje, ale uvádí o této historické události různé podrobnosti, a to včetně sdělení, že část výtěžku z této akce byla věnována oslavanské devítileté měšťanské škole, která byla tehdy nově postavena:⁷⁸

„[...] a dokonce před dvěma lety Romové uspořádali vlastní hody. Bylo s podivem, kolik došlo lidí z vesnice – tolik, že nebylo kam se postavit. Bylo to velmi krásné. Nejprve jeli chlapci na koních, po nich dívky také na koních. Potom naši muži a ženy ukazovali, v jakém oblečení se dříve chodilo. Pak se šlo do hospody, kde se tancovalo a předváděl tanec čardáš. Lidem z vesnice se vše moc líbilo. Vydělalo se tím hodně krejcarů/peněz, které jsme věnovali měšťance v Oslavanech.“

(Daniel, Mann 1944: 81)⁷⁹

Exkurs – srovnání průběhu povinné školní docházky Antonína Daniela a Rudolfa Daniela

Rudolf Daniel se narodil v Oslavanech 20. dubna 1911 jako první dítě Apolonie a Tomáše Danielových. Svatba Apolonie a Tomáše se konala rovněž v Oslavanech, neboť v této době již otec nevěsty Tomáš Malík v Oslavanech žil a měl své vlastní obydlí.⁸⁰ Matka Rudolfa Daniela, Apolonie Danielová (1890–1981), pocházela z rodu koňských handlířů. Rovněž i Rudolfův otec Tomáš Daniel (1890–1935) pocházel z rodu koňských handlířů a provozoval svou dlouhodobě značně prosperující živnost až do své smrti. Jejich jediný syn Rudolf jako dítě vyrůstal v rodinném prostředí spojeném s tímto způsobem obživy. V době své

78 Škola s názvem „Jubilejní měšťanská škola“ byla rozestavěna již v roce 1922, ale vlivem okolností stavba stagnovala v základech a pak byla celá budova postavena relativně narychlo během jednoho roku a slavnostně otevřena 9. 9. 1928. Obec usilovala touto stavbou vyřešit dlouhodobý nedostatek učebních prostor pro žáky z Oslavan a přiskolených obcí, ale podle všeho ani kapacita této stavby nenaplnila potřebu (Oslavany 2004: 193–194). Obrázek školy viz s. 177.

79 „[...] he dokonce éhas odova anglal dīj beř kerde peske o rom korkore o romengre hody. Korkoro man divinavas hoy avle adeci gádže hoy nahas o pro kaj te tovel. Éhas odova bud šukar. Nangas džanas o terne čáve pro gras, pales džanas e terne čaja taky pro gras. Pales éhas o pħure roma peskere romiñenca be éhas avka urde har pírenas síkeder. Kana pales géle andre kréma, kelenas odoj peskro keliben: o čardášis. E gádženge pes odova bud libinenas. Kerde peske pr odova avri bud grajcara, he so lenge ailas dine pre mñeštanka Oslavanu“ (Daniel, Mann 1944: 81). Překlad z romštiny MZ.

80 Sčítání lidu 1900 Oslavany, SOkA Brno-Venkov, fond A-1, i. č. 1347, k 1666.

školní docházky žil v Rousínově (u Vyškova), zatímco předtím – v letech první světové války (kdy byl jeho otec jako voják mimo domov) – žili s matkou spíše v Oslavanech. Dědeček (František Daniel) z otcovy strany byl úspěšným obchodníkem s koňmi a, ačkoli nemohl při své obživě žít zcela usedlým způsobem života, vlastnil postupně několik nemovitostí na Vyšovsku (Závodská 2016a).

Ze vzpomínek R. Daniela i z archivních pramenů víme, že jeho dědeček František zakoupil dům v Rousínově a později postavil i větší hospodářské stavení v těsné blízkosti Vyškova (Závodská 2016a). Dědečkův dům poskytl také jeho vnukovi Rudolfovi zázemí pro plnění školní docházky.

Do školy nastoupil Rudolf Daniel v Novém Rousínově,⁸¹ a to 16. září 1917.⁸² Do této rousínovské školy se pak vrátil na jaře 1918, když „se 16. března přistěhoval do Nového Rousínova“.⁸³

Z dochovaných třídních výkazů⁸⁴ obecné školy vidíme, že Rudolf Daniel absolvoval všechny čtyři třídy zdejší obecné školy a dále první třídu zdejší měšťanské školy. Žákem obecné školy byl v letech 1917–1922, žákem měšťanské školy 1922–1924. Podle poznámek provedených vyučujícími v průběhu jeho jednotlivých školních let přesně vidíme, že nejen ve školním roce 1917–1918, ale také 1920–1921 se na několik měsíců vysloveně „odstěhoval“. Zatímco první ročník školy (1917–1918, docházku do rousínovské školy přerušil 17. října 1917 a obnovil v březnu 1918) mu byl na základě klasifikace z jiných škol uznán, čtvrtý ročník (1920–1921) z důvodu „odstěhování do Vyškova“ nedokončil.⁸⁵ Následně ale v letech 1921–1922 vychodil na této rousínovské škole celý čtvrtý ročník a ve školním roce 1922–1923 navázal studiem na zdejší měšťanské škole. První ročník měšťanky opakoval a oficiálně mohl postoupit do dalšího ročníku, ale v dalším třídním výkazu této rousínovské školy se již žák Rudolf Daniel nevyskytuje. Po celou dobu školní docházky je bydliště jeho otce „Tomáše Daniela“ uváděno jako „Nový Rousínov“, respektive ve školním roce 1921–1922 přesně „Nový Rousínov 88“,⁸⁶ tj. právě v domě jeho „rousínovského dědečka“ (Daniel, Rkp: 6), Františka Daniela, a babičky, Antonie Danielové.⁸⁷

81 R. Daniel chodil zcela jistě do školní budovy, která byla nedlouho předtím postavena. Dnes je tato historická budova (postavená v letech 1904–1905) bývalé Národní školy na Sušilově náměstí v Rousínově známá jako Základní umělecká škola Františka Sušila.

82 SOkA – Vyškov, knihy: Školní matrika 1903–1919. Zde datum narození Rudolfa Daniela uvedeno takto: „20. IV. 1911, Oslavany“. Uvedeno jméno i stav i bydliště otce: „Tomáš Daniel, obchodník (koňský), N. Rousínov.“ A také poznámka, že dítě „se přestěhovalo do Vyškova 10. října 1917“ (Tamtéž).

83 Tamtéž.

84 SOkA Vyškov, Fond Národní škola Rousínov. Mimo elementární osobní údaje lze velmi detailně studovat jak docházku, tak prospěch jednotlivých žáků. Spolu s tím je také možné sledovat jednotlivé školní předměty a v nich probírané učivo.

85 Tamtéž.

86 Tamtéž.

87 SOkA Vyškov, fond Okresní úřad Vyškov, k. 324 – sčítání lidu Nový Rousínov 1921.

Na otázku, zdali a jak Rudolf Daniel po svém třináctém roku věku pokračoval (ačkoli se jeví, že oficiálně mohl zůstat na škole, zde zřejmě nepokračoval) ve svém vzdělávání v Rousínově (a zda nějak pokračoval alespoň na nějaké jiné škole),⁸⁸ lze zatím odpovědět pomocí jeho vlastních slov: „Když jsem proti své vůli skončil školu, začal jsem se u otce učit obchodovat s koňmi“ (Daniel, Rkp: 7).

První nepravidelnost u žáka Rudolfa byla v první třídě způsobena tím, že v důsledku nepřítomnosti svého manžela (t. č. na frontu první světové války odvedeného vojáka)⁸⁹ se Rudolfova matka v době první světové války zdržovala se svým synem v Oslavanech, odkud pocházela a kde měla svou rodinu. Faktem je, že v Národní škole v Oslavanech byl Rudolf jako žák první třídy v lednu 1918 zaznamenán. Konkrétně je nový žák Rudolf Daniel zapsán v Třídním katalogu třídy 1. B ke dni 2. 1. 1918 – s docházkou (či přesněji řečeno samými absencemi) vyplněnou pouze v první části měsíce ledna a poznámkou učitele „po 4 dnech opět odešel“.⁹⁰

Druhá nepravidelnost, jak se můžeme domnívat, mohla být způsobena závažnými a prioritními důvody spojenými s (dědovým a otcovým) provozováním obchodní živnosti. Tedy v zájmu vlastního živobytí a v hlubší podstatě z týchž důvodů, z jakých pak Rudolf zřejmě svou školní docházku ukončuje.

R. Daniel ve srovnání s A. Danielem vykazuje ve své povinné školní docházce určité nepravidelnosti a narozdíl od Antonína nepokračuje ve školním studiu, ale učí se práci od otce a děda. Hodnotu školního vzdělání (obecně) R. Daniel vyzdvihuje (napříč celým textem rukopisu *Housle a kůň*) a na vzdělanost svého příbuzného Antonína, jakož i na hudební vzdělání a pedagogické působení houslisty Rudolfa Daniela, je velmi hrdý (Závodská 2016a). Rudolfovo historické žákovské curriculum (které je i přesně doložené archivními prameny) de facto potvrzuje v rukopisu *Housle a kůň* výraznou, autentickou Danielovu hlubokou retrospektivní akcentaci výjimečného významu „rousínovského dědečka“ pro jeho vlastní život.

Na tomto místě můžeme shrnout, že významným stimulem pro plnění povinné školní docházky byla (u Antonína a jeho sourozenců, i u Rudolfa, který byl shodou okolností jedináčkem) socioekonomická situace v (nukleární) rodině.

88 Bylo by na místě prozkoumat odpovídající měšťanské školy ve Vyškově. V tomto bádání jsem zatím nepokračovala.

89 Historii vojáka Tomáše Daniela se mi doposud nepodařilo ověřit, cituji tedy podle vzpomínek jeho syna (Daniel, Rkp: 5).

90 SOkA Brno Venkov, fond H 29, i. č. 149. Dne 2. 1. 1918 do 1. B přibyl chlapec Rudolf Daniel. Narození tohoto žáka se v Třídním katalogu uvádí „3. 3. 1911 v Oslavanech“ a je, pokud jde o den narození, zřejmě chybně zapsáno. (Související skutečností je samozřejmě i to, že v Oslavanské matrice narozených se žádný jiný Rudolf Daniel v roce 1911 nezapisuje; MZA, Fond E 67, Matrika narozených Oslavany 1908–1913, tom XIV, pag. 126). Dále zápis obsahuje informaci, že otec dítěte se jmenuje Rudolf – to lze opět označit za nedorozumění při zápise – nevíme, kdo do školy chlapce vedl, jeho otec byl v té době na frontě, a dospělá (?) doprovázející osoba mohla být nekompetentní v poskytnutí přesných informací atd.

Ve vztahu ke škole jako instituci se u obou, Rudolfa i Antonína, ukazuje být zásadní kompetence jejich předků vlastnit nemovitý majetek, resp. v případě koňských handlířů i usilovat o přijetí do svazku příslušné obce a o dosažení domovského práva.

V případě živobytí koňských handlířů Danielů bylo zázemím pro školní docházku žáka Rudolfa vícegenerační stabilní sídlo Rudolfova dědečka v Rousínově. (Zřejmě obě generace v ekonomicky produktivním věku, ale spíše v době Rudolfovy školní docházky už hlavně Rudolfův otec s matkou, se podle potřeb své živnosti vzdalovaly na nezbytné cesty spojené s obchodem). V případě žáka Antonína a všech jeho sourozenců to byli rodiče (kdy otec je trvale zaměstnán jako dělník), kdo v Oslavanech využívá stabilní pracovní příležitosti v místním průmyslovém provozu a (i díky své pracovitosti, trvalému příjmu od svého zaměstnavatele) buduje z předchozího typu bydlení (o němž nemáme bohužel detailní informace) nový, modernější dům.

Držením nemovitosti – jejíž typ je jak v souladu s charakterem jejich obživy, tak v souladu se staletými standardy usedlého bydlení majoritní populace – obě rodiny Danielových vlastními silami „splňují“ pro své potomky určitý základní předpoklad, který de facto odpovídá potřebám zavedeného státního systému povinné školní docházky: tedy stabilní přítomnost dítěte v jedné obci po dobu celého školního roku (respektive ideálně několika po sobě jdoucích let).⁹¹

Vlastní písemné záznamy studenta Antonína Daniela v romštině a překlad textu „Skutků apoštolských“

Intelektuální schopnosti Antonína Daniela se v období jeho středoškolských studií projevovaly pozoruhodným způsobem. Zatímco v letech 1930–1932, jak víme, poněkud „bojoval“ ve škole s klasifikací o postup do vyšších ročníků (a v roce 1932/3 na gymnáziu nebyl vůbec zapsán) a řádně pokračuje ve studiu až 1933/1934, tak právě do doby závěru roku 1933 se datuje Antonínovo sepsání značně rozsáhlých textů v jeho rodné romštině.

⁹¹ Zde je případné z (časově i prostorově) relevantního historického pramene citovat vtip. V článku „Notes on the Gypsies of the South-Eastern Moravia“ (Poznámky k Cikánům jihovýchodní Moravy) Rudolfa Sowy čteme: „*It is said that one occasion it was decided that young son of a certain itinerant Gypsy ought to be made to attend the school. The father agreed to this, but said to the schoolmaster: 'Very well, but be quick and teach him, as we have to be off on our travels to-morrow'*“ (Sowa 1891: 228). („Vypráví se, že kdysi padlo rozhodnutí, že syn jednoho kočovného Cikána by měl chodit do školy. Jeho otec souhlasil, ale hned povídá učitelovi: „Dobrá, ale pospěšte si s tím učením, protože zítra už zase musíme být na cestě“ – překlad MZ.)

Tato kompozice romských textů zaznamenává jak vyprávění historie (původu) Romů, včetně mezi Romy v Oslavanech ústně tradovaných vyprávění o tamějších nejstarších romských rodech, tak popis celé řady kulturně-sociálních okolností z Antonínova nejbližšího domácího prostředí, a to včetně zápisu celých dvou pohádek. Texty bohužel nemáme k dispozici v jejich původní rukopisné podobě, a je tedy možné s nimi pracovat pouze v tom znění, ve kterém byly publikovány péčí S. E. Manna (1944, 1947).

Vydány byly v romském znění, ve kterém je Antonín Daniel zapsal. Jako takové byly pro potřeby otištění S. E. Mannem opatřeny ediční poznámkou, anglickým překladem a slovníkem s lingvistickými poznámkami.⁹²

Od vzniku rukopisu až do jejich vydání uplynulo jedenáct, v případě pohádek dokonce čtrnáct let. Z poznámky editora (S. E. Manna) lze logicky usuzovat, že texty původně tvořily určitý celek: Záznam historie Romů v Oslavanech (v romštině bez nadpisu), včetně jedné pohádky bez nadpisu – v anglické editaci nazvané „The Boy with the Hen Wife“ (O chlapci a jeho ženě-slepici), jednu část celku a druhou část celku byla pohádka s nadpisem „Paramysa“ (datovaná Mannem jako starší z Danielových rukopisů; Mann 1944: 71–72; 1947: 24). Z jakého důvodu nastal dlouhý časový odstup od vzniku rukopisu do jejich otištění, není známo.⁹³

Datace osobního kontaktu se S. E. Mannem je pro ujasnění předání textu historicky důležitá. Nemáme však pro ni zatím žádné určité zdroje, nevíme ani za jakých okolností k navázání jejich vzájemného kontaktu došlo. Jak ale jistě víme z dalších pramenů, Mann byl s Danielem později (nejspíše již roku 1934, jistě od roku 1935) v intenzivním kontaktu při spolupráci na překladu *Skutků apoštolských*.⁹⁴ I když nevíme, za jakých okolností a kdy se S. E. Mann s A. Danielem seznámili – a není to zatím z historických pramenů, které máme k dispozici, bohužel dost dobře možné upřesnit – víme, že právě při této spolupráci došlo k předání Antonínových rukopisů, které později Mann publikoval (Mann 1944: 71–72; 1947: 24).

92 S. E. Mann disponoval širokými jazykovými kompetencemi.

93 Určité badatelské možnosti by byly teoreticky možné v Archivu Gypsy Lore Society v Liverpoolu. Nelze vyloučit ani možnost, že budou rukopisné Danielovy texty v budoucnu ještě nalezeny.

94 Danielův text uvádí S. E. Mann také touto informací: „*The following account was written by Antonín Daniel, a Gypsy youth of Oslavany, South Moravia. He was then a pupil of the Ivančice Secondary School, and his age at the time, before the present writer knew him, was about 17 [...]*“ (Mann, 1944: 71). („Následující příspěvek byl sepsán Antonínem Danielem, cikánským mladíkem z jihomoravských Oslavan. Byl tehdy studentem gymnázia v Ivančicích a bylo mu v té době, tedy před tím, než jej autor tohoto textu poznal, asi sedmnáct let [...]“ – překlad MZ.) Vzhledem k této informaci, která je osobní a zároveň jediná, jež nás o okolnostech kontaktu Manna a Daniela informuje, bych byla zatím spíše zdrženlivá v úsudku, co bylo pro Daniela motivací k tomu, aby v romštině začal historii Romů v Oslavanech zapisovat. Motivací mohlo být ostatně i několik. Srvn. Pavelčíková, která (bez uvedení zdroje) shrnuje, že „se seznámil s lektorem angličtiny na MU S. E. Mannem, pro něhož zapisoval a překládal romské pohádky“ (Pavelčíková 2010: 322).

Datace vzniku větší části původně rukopisných romských zápisů je vlastní součástí textu. Hned v prvním řádku se uvádí: „Zapsáno 9. prosince 1933“ („*Čindo andro prosincos, eñato dives, jek tisicos, eña šel trianda he trín*“) (Daniel, Mann 1944: 72; srvn. též Mann 1947: 17). A také dále, uvnitř textu nalézáme další časová určení, která tento údaj potvrzují. (Viz též výše dataci „cikánských hodů“ rokem 1930 a jejich popis z pera A. Daniela). Blízké datum se také uvádí u menší části těchto Danielových zápisů – *Paramysa* (tj. první v pořadí ze dvou po sobě otištěných pohádek), kde Mann uvádí datum 15. 11. 1933 (Mann 1947: 24).

Díky pečlivé editorské poznámce k druhé z pohádek publikovaných v roce 1947 je také (při tom, co víme přímo z Danielových textů) možné identifikovat, kdo konkrétně z oslavanských Romů byl vypravěčem jedné z Danielelem zapsaných pohádek. S. E. Mann totiž pohádku uvádí slovy: „Tuto pohádku zapsal Daniel 9. prosince 1933, a byla připojená k jeho textu ‚Záznam o mých vlastních lidech‘. Onen „starý muž“ je /hlavou místních, a [Daniel] o něm ve svém Záznamu píše v odstavcích 25–28.“⁹⁵ Podle popisu v příslušné části Danielova textu lze bezpečně identifikovat jednoho z nejstarších tehdy žijících romských mužů v oslavanské kolonii, Josefa Daniela, který byl v Oslavanech známý pod přezdívkou Bezpalčák (Doležal [Škoda] 1960: 8–9; Kyselák 1996: 23; Nečas 2002: 83).⁹⁶ Antonín Daniel o něm píše explicitně a podrobně na takřka dvaceti řádcích svého textu.⁹⁷

Právě tento Josef Daniel, jak známo, figuruje mezi neherci účinkujícími v roce 1922 ve filmu *Čarovné oči*. Naštěstí se zachovala i civilní fotografie, na které je rovněž zachycen, a to jako nejstarší Rom stojící v popředí skupiny fotografované přímo v romské oslavanské kolonii. Datace této fotografie odkazuje k letopočtu 1935.⁹⁸

Ačkoliv nemáme k dispozici původní rukopis Danielových textů, publikované verze zápisů jsou hodnověrnými zdroji. Podle odborné ediční poznámky S. E. Manna je možné přistoupit k primární kritice a dále pracovat s Danielovými texty jako s materiálem nejen pro romskou lingvistiku, ale vzhledem k jejich obsahu jako s autentickými historickými prameny. Historie Romů v Oslavanech

95 „*This tale was written by Daniel on December 9, 1933, and was tackled on to his „record of his own People“. The „old man“ is the chief to whom he refers in §§ 25–28 of that Record*“ (Mann 1947: 28) Překlad z angličtiny MZ.

96 Z pramenů lze usuzovat, že minimálně mezi některými oslavanskými Romy se zřejmě udržovalo povědomí o jeho genealogii spojené s (legendou) tradovaným prvním do Oslavan přišlým Romem Šarközým. Viz též dále pozn. pod čarou 98.

97 Viz text A. Daniela přetištěný v tomto čísle *RDŽ*, s. 167–189. O J. Danielovi zde na s. 176–179. (Pozn. red.).

98 Jedná se o jednu z fotografií, které se dochovaly z tzv. „Archivu ÚV SCR v ČSR“. MZA, G 434, kart. 33, inv. č. 170, tentýž snímek je na několika exemplářích fotografií, například f. 55 a f. 57. Informace rukou psané na rubu fotografie (f. 57) zachycují dataci „asi v roku 1935“, a identifikaci tří osob: sestry Antonína Daniela – Anny Danielové, dále Kateřiny Danielové a dále je zde jako Šarközy popsán „nejstarší Cikán-Rom v Oslavanech“. Pod označením Šarközy jde ale evidentně o Josefa Daniela. Uspokojivému objasnění, zdali se jedná o přezdívkou apod., by mohla napomoci detailní genealogická práce (jež by mohla i upřesnit dataci fotografie), k níž jsem zatím nepřistoupila. O „Archivu ÚV SCR v ČSR“ podrobněji viz Závodská, Slačka (2018: 70–83).

Josef Daniel – „Bezpalčák“ ve filmu Čarovné oči (1922) | Foto z filmu

Obr. 5 – Oslavanští Romové, v popředí s Josefem Danielem – „Bezpalčákem“, asi rok 1935 . Dívka s mikádem stojící za J. Danielem je Anna Danielová. Kateřina Danielová je druhá žena zprava stojící před oknem v šátku. | Fotografie je součástí souboru „Archív ÚV SCR v ČSSR“ uloženého v Moravském zemském archivu.

je v odborné literatuře jednou z nejlépe popsanych lokalit romského osídlení Moravy a skutečnost, že jeden z romských rodáků sám začal zapisovat dějiny svého vlastního domova, má vysokou historickou kulturně-společenskou hodnotu.

Původní Danielovy texty byly již ve své době vysoce hodnoceny jako unikátní psané záznamy romštiny pořízené Romem (Mann 1944: 72; 1947: 36). V tom tkví jejich hodnota dodnes, a to zvláště se zřetelem k tragickému faktu genocidy mluvčích dialektu moravské romštiny za druhé světové války.⁹⁹

Překlad biblických *Skutků apoštolských*, ke kterému zřejmě na Mannův podnět Daniel přistoupil, je dalším počinem gymnazisty Antonína Daniela. Ačkoli (zatím) nelze rekonstruovat průběh spolupráce, a opět je nutno spolehnout se na informace od S. E. Manna (Mann 1941), o historickém faktu, že se Daniel na překladu významně podílel, nemůže být pochyb. Pokud je známo, v prostředí českých zemí neexistuje žádný jiný starší překlad (žádné části) biblického textu, jehož autorem by byl Rom. V kontextu vzdělávání Romů v meziválečném Československu v této souvislosti není bez zajímavosti, že S. E. Mann ihned po dokončení překladu odvezl v létě 1936 část výtisku na Podkarpatskou Rus do Užhorodu do historicky známé „cikánské školy“ (Mann 1941: 92).¹⁰⁰

Pokud bychom hledali u Antonína Daniela známky vlastní sebereflexe jeho raného díla, nenalézáme v žádném ze zatím známých pramenů jakoukoliv zmínku, že by on sám – na rozdíl od rukopisu cikánsko-české mluvnice, překladu Komenského *Pravidel života*¹⁰¹ – poukazoval na tyto své texty z dob studií.

Reflexi, ovlivněnou poněkud nadneseným výrazem, však nacházíme u Rudolfa Daniela, který s hrdostí píše, že: „[to byl] právě český cikán PhDr Antonín Daniel, jenž jako první na světě přeložil Bibli do cikánštiny“ (Daniel, Rkp: 164). A jako další (pozdější) reflexi v širším smyslu slova lze chápat dopis z ÚV SCR, kterým se s odkazem, aby si zájemce pořídil publikaci romského překladu *Skutků apoštolských*, odpovídá na žádost o výukové materiály pro romštinu,

99 Už v roce 1947 v komparatistické poznámce za oběma pohádkami, kterou zpracovala D. Yates, je pro jeho závažnost v tomto kontextu citován dopis A. Daniela: „In a letter to Mr. Mann, received in August, he writes (in Czech translated by S. E. M. into English): ‘The whole Oslavany Colony was taken to Oswiecim, where they were done to death. Only five survived, among them myself, my sister [now working in the National Regional Council Chambers, Brno] and my mother. My cousin is playing in Brno’s opera house.’“ (Mann 1947: 36). („V dopise panu Mannovi, který přišel v srpnu, píše (česky, do angličtiny přeložil S. E. M.): ‘Celá oslavanská romská kolonie byla odvezena do Osvětimi, kde byli zavražděni. Přežilo pouze pět lidí, mezi nimi i já, moje sestra [nyní pracuje na Národním výboře v Brně] a moje matka. Můj bratranec je nyní hudebníkem v brněnské opěře.’“ – překlad MZ). D. Yates také v roce 1949 uvádí A. Daniela (spolu s V. Kochanowským z Litvy) jako aktuálně důležitého informátora o osudu Romů za druhé světové války (Yates 1949; Nečas 2002: 93).

100 Zde pouze upřesňuji, že historicky známá „cikánská škola“ byla sice samostatnou školní budovou v Užhorodě, oficiálně však šlo o „třídu“, resp. třídy. Pozn. red.: O historii tzv. cikánské školy v Užhorodě viz také v *Romano džaniben*, 1995, 2 (3): 16–20 a dále v *Romano džaniben*, 2013, (1): 89–96.

101 Archiv MUNI, fond B55.

jakož i zastoupení LP desky s osvětovým materiálem Danielem přeloženým do romštiny v (proto)sbírce „archívu“ SCR.¹⁰²

Závěr

Danielovy romské texty z první poloviny třicátých let jsou v prostředí bývalého Československa vůbec nejstarší takové texty zapsané Romem. Lze se opodstatněně domnívat, že jeho přirozený jazykový talent pozitivně podpořilo prostředí (osmiletého) gymnázia, které studoval. K zápisu orálně předávaných legend, dále obecných informací o světových dějinách Romů (dilem jistě načtených, a tedy do romštiny přeložených), a dále vlastních postřehů (až kronikářského typu) přistoupil Daniel jako původně školou vzdělaný v českém jazyce, pokročilý ve znalosti latiny, francouzštiny a němčiny. Ke svému zápisu využil český pravopis a intuitivně jej adaptoval pro potřeby svého textu. Ačkoli se můžeme pouze domýšlet, co mladého Daniela k vlastní práci s romštinou pohnulo či motivovalo, nejednalo se v jeho případě o krátkodobou či jednorázovou záležitost.

Během svých gymnaziálních studií A. Daniel navázal dlouhodobý kontakt s britským lingvistou S. E. Mannem a jeho prostřednictvím byl pravděpodobně také seznámen s odbornou činností *Gypsy Lore Society*. Dočasná spolupráce s lingvistou S. E. Mannem na překladu části biblického textu *Skutky Apoštolské* dále rozvíjela Danielovy kompetence v písemné práci s rodným jazykem.

Danielovy jazykové kompetence ve světových jazycích, které si rozšířil ještě o anglický jazyk a prohloubil svým univerzitním studiem, podporovaly jeho kontakty se zahraničím, pokud byly takové kontakty po roce 1948 z Československa možné. Ve světle doposud známých historických informací víme, že pokračoval i v překladatelské práci (do romštiny) a i při svém pozdějším zaměstnání učitele měl díky své práci na mluvnicki romštiny styk i s akademickým prostředím Orientálního ústavu AV v Československu.

Z dochovaných informací o Danielově činnosti sledujeme, že se od potenciální akademické dráhy postupně orientoval prakticky na svou dlouholetou činnost pedagogickou (profesionálně, jako učitel), a své kompetence v romštině uplatňoval při práci osvětové. Jako určitý vrchol jeho celoživotního vztahu k mateřskému jazyku lze tak chápat jeho zásadní participaci na založení (a vedení) redakce romského periodika *Románo lil* (1970–1973) při Svazu Cikánů-Romů v Brně, vůbec prvního romského časopisu v Československu – kde významný podíl psané romštiny je zásadním milníkem v procesu standardizace psané romštiny (byť se jedná o jiný dialekt než moravskou romštinu). V kontextu

102 MZA, fond G 434, k. 9, i. č. 42, f. 2.

etno-emancipačního hnutí Romů zastával A. Daniel v poválečných letech aktivní postoj kontinuálně. Mezi soudobými romskými aktivisty byl pro své vzdělání a jazykové kompetence vysoce respektovanou osobností, a to zejména se zřetelem ke svému překladatelskému dílu.

V období před druhou světovou válkou – jak bylo v tomto článku rozpracováno a jak jsme sledovali – se vážný zájem A. Daniela o historii původu Romů a o rodný romský jazyk prokazatelně váže s velmi raným obdobím jeho dospívání. Toto období dalo vzniknout i Danielovu nejranějšímu písemnému odkazu, a jeho dílo patří mezi nejstarší známé památky romského písemnictví vůbec.

Antonín Daniel ve Francii, 1970 | Fotografie je součástí souboru „Delegace ÚV SCR ve Francii“, původně z majetku Svazu Cikánů-Romů, uloženém v Moravském zemském archivu

Prameny

Moravský zemský archiv (MZA)

Fond Sběrka matrik E 253

Fond Svaz Cikánů-Romů – Ústřední výbor Brno, G 434

Státní okresní archiv Brno-Venkov (SOkA Brno-Venkov):

Fond Archiv městečka Hrušovany C-32

Fond Národní škola v Oslavanech H-29

Fond Blahoslavovo gymnázium H-126

Fond Reálné gymnázium v Tišnově H-326

Státní okresní archiv Uherské Hradiště (SOkA UH):

Fond MNV Havřice

Archiv Masarykovy univerzity v Brně (Archiv MUNI):

Spisovna FFUK

Archiv Akademie věd České republiky (Archiv AV ČR):

Fond Orientální ústav 1928–1953

Special Collection&Archives – Sydney Jones Library, University of Liverpool:

Romany Collections

Muzeum romské kultury (MRK):

Fond písemného materiálu

Fond videodokumentace

Moravské zemské muzeum – Archiv (Archiv MZM):

Historické oddělení

Muzeum Brněnska v Ivančicích – knihovna:

Almanach 75 let gymnázia Jana Blahoslava v Ivančicích [1994]

Literatura

- Antonová, B., Konečný, M. (ed.). 2013. *Zpráva o zapomenutých sousedstvích: prameny k romskému a židovskému holocaustu v politickém okrese Tišnov 1939–1945*. Lomnice: Okrašlovací spolek pro Lomnici a okolí.
- Barša, P. 2015. *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia.
- Daniel, A., Mann, S. E. 1944. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people by Antonín Daniel. *Journal of the Gypsy Lore Society* 23 (3): 71–91.
- Daniel, R., *Housle a kůň*. Rukopis.
- Dolanský, F. 1954. Překlad spisu J. A. Komenského do cikánštiny. *Učitelské noviny* 4 (30–31). 3. 8. 1954, s. 8.
- Horváthová, J. 2017. Romové v Brně a na Brněnsku, In: *Dějiny Brna. Předměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, 377–391.
- Informační zpravodaj Svazu Cikánů–Romů*, č. 2 (10. 9. 1969).
- Kyselák, J. 1996a. Oslavanští cikáni. *OKNO* 10 (1): 18–24.
- Kyselák, J. 1996b. Vzpomínka na učitele Maxmiliána Škodu. *OKNO* 10 (1): 16.
- Kyselák, J. 2002. *Elektrárna Oslavany*. Oslavany: Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska.
- Lhotka, P. 2002. *Majetek Romů zabavený nacisty v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945*. Diplomová práce. Brno: PF MUNI.
- Lhotka, P. 2003. Majetek Romů zabavený nacisty. In: *Le Romengro murdaripen*. Brno: Muzeum romské kultury, 44–49.
- Lhotka, P. 2009. Svaz Cikánů – Romů 1969–1973. In: Schuster, M., Závodská, M. (eds.). *Svaz Cikánů – Romů 1969–1973: Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury*. Brno: Muzeum romské kultury, 5–23.
- Mann, S. E. 1941. Acts of the Apostles Moravian Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 20 (3): 90–92.
- Mann, S. E., Daniel, A. 1947. Two Moravian Romani Folk-tales. *Journal of the Gypsy Lore Society* 26: 24–36.
- Nečas, C. 1977. Cikánský tábor v Oslavanech. *Jižní Morava* (13): 71–79.
- Nečas, C. 1996. Antonín Daniel. *Bulletin Muzea romské kultury* 5: 51.
- Nečas, C. 1999. Antonín Daniel. In: *Romové a jejich učitelé*. Ústí nad Labem: Hnutí R, 82–83.
- Nečas, C. 2002. Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava* (38): 77–96.
- Nečas, C. 2005. Uplatnění prvních romských studentů z Moravy. *Romano džaniben* 12 (1): 45–49.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2011. O jednom neobjasněném autorství, aneb memorát Housle a kůň a otazníky nad jeho tvůrcem. *Romano džaniben* 18 (2): 97–99.
- Nečas, C. 2014. Data z kalendária Rudolfa Daniela. *Bulletin Muzea romské kultury* 23: 72–74.

- O keriben pal e Devleskre bichade*. 1936. Praha: V. Horák a spol.
Dostupné z: <https://www.bible.com/cs/bible/1640/ACT.1.MOR1936> [cit. 2018-01-31]
<https://www.bible.com/cs/versions/1640-mor1936-o-keriben-pal-e-devleskre-bichade-1936-morava> [cit. 2018-01-31].
- Oslavany 1104–2004: 900 let od první písemné zprávy*. 2004. Oslavany: Město Oslavany a Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska.
- Pavelčík, J. 1957. *Bibliografie komenian napsaných pracovníky města a okresu Uherský Brod*. [1], 1892–1957. Uherský Brod: Museum J. A. Komenského.
- Pavelčík, J. 2001. „Cikánská“ osada Okluček v Uherském Brodě-Havřicích. *Bulletin Muzea romské kultury* 10: 55–59.
- Pavelčíková, N. 2001. Úspěchy jihomoravských Romů v padesátých letech. *Bulletin Muzea romské kultury* 10: 60–63.
- Pavelčíková, N. 2007. Romové na Brněnsku v letech 1945–1958. *Bulletin Muzea romské kultury* 16: 96–104.
- Pavelčíková, N. 2010. Několik poznámek k proměnám identity spojeným s příběhy českých a slovenských Romů ve 20. století. *Romano džaniben* 17 (2): 71–95.
- Pavelčíková, N. 2011(a). Příběhy Antonína a Bartoloměje Daniela – prvních představitelů romských elit, In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studie demokracie a kultury, 316–329.
- Pavelčíková, N. 2011(b). O jednom neobjasněném autorství... *Romano džaniben* 18 (2): 115–116.
- Plchová, J. 1989. *Oslavany z kronik, dokumentů a vzpomínek*. Oslavany: Městský národní výbor Oslavany.
- Románo lil*, 1/1970–2/1973, Brno: Ústřední výbor Svazu Cikánů-Romů
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Schuster, M. 2014. Romské děti a školní vzdělávání v meziválečném Československu a v Protektorátu Čech a Morava (1918–1945). In: *Jom ha-Šoa*. Praha: Institut terezínské iniciativy, s. nečíslováno (13–28).
- Sowa, R. 1892. Notes on the Gypsies of South-Eastern Moravia. *Journal of the Gypsy Lore Society* 2: 226–228.
- Yates, D. E. 1949. *Hitler and the Gypsies: The Fate of Europe's Oldest Aryans*, Commentary, 8: 5, 455–459.
Dostupné z: <https://www.commentarymagazine.com/articles/hitler-and-the-gypsies-the-fate-of-europes-oldest-aryans/> [cit. 2018-01-31].
- Závodská, M. (ed.). 2013. Josef Šimek: K desetiletí cikánské škola v Užhorodě. *Romano džaniben* 20 (1): 89–96.

- Závodská, M. 2016a. *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu*. Dizertační práce. Praha: FF UK.
- Závodská, M. 2016b. Zobrazení sídelní situace Romů v Oslavanech v období 1890–1938. *Sborník Muzea Brněnska*. Předklášteří: Muzeum Brněnska, 79–91.
- Závodská, M., Slačka, D. 2018. Sbírky a dokumentace muzejní povahy Svazu Cikánů-Romů a jejich další osudy po zrušení Svazu – nálezová zpráva. *Bulletin Muzea romské kultury* 27: 70–83.

Holokaust Romů v retribučním soudnictví

Abstract

The study deals with two postwar retribution trials concerning the Holocaust of the Roma. In the first trial the former head of Lety u Písku concentration camp was charged, in the latter a Romani prisoner functionary was prosecuted. The study attempts to compare the two retribution trials with regards to the narrative strategies and the language used by its actors. It focuses on certain aspects of the postwar politics of memory as well as on the omission of Romani experience during retribution trials.

Key words:

Roma, Holocaust, retribution trials, postwar Czechoslovakia, politics of memory, concentration camps

1 Mgr. Jiří Smlsal vystudoval historii na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. V současnosti provádí archivní výzkum pro Institut Tereziánské iniciativy. E-mail: jiri.smlsal@gmail.com

Soudní proces vedený v letech 1946–1947 s Blažejem Dydy, romským vězněm a vězeňským funkcionářem v koncentračních táborech v Hodoníně u Kunštátu a v Osvětimi, představuje do značné míry protiklad mimořádného lidového soudu s Josefem Janovským, velitelem tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, který probíhal v letech 1945–1946 a 1948. V prvním případě vypovídali převážně bývalí romští vězňové, ve druhém bývalí táboroví dozorcí. V prvním případě byl obžalovaný odsouzen, ve druhém zproštěn viny. Zdá se, že oba soudní procesy nemohou být rozdílnější. Jejich srovnání však ukazuje řadu shodných rysů ve způsobu, jakým jednotliví aktéři strukturovali své výpovědi, jaký druh otázek soudci kladli, které skutečnosti byly považovány za závažné a které byly přehlíženy. Nahlížený z tohoto hlediska poskytují dokumenty obou soudů jednotný obraz, který vypovídá mnohé o vztahu poválečné české společnosti k Romům a ke zkušenosti romského holocaustu.

Nejedná se o dokumenty, které by byly dosud badatelské obci neznámé. S materiály mimořádných lidových soudů jako první pracoval C. Nečas. V muzikologické publikaci *Žalující píseň* popsal průběh procesu s Blažejem Dydy a uvedl úryvky z 25 soudních svědectví (Holý, Nečas 1993: 74–79). V publikacích *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945* (Nečas 1994) a *Holocaust českých Romů* (Nečas 1999) materiály mimořádných lidových soudů výběrově citoval při popisu životních podmínek v protektorátních koncentračních táborech nebo je používal jako zdroj informací o životě velitelů tzv. cikánských táborů. Svědecké výpovědi používal ilustrativně, k doplnění hlavního výkladu, a nezohledňoval specifický charakter pramenů.

Soustavně s materiály mimořádných lidových soudů pracoval M. Pape ve své knize o koncentračním táboře v Letech u Písku (Pape 1997). Soudní výpovědi používal jako primární zdroj k poznání života v „cikánském táboře“, zaměřoval se především na doklady o strádání vězňů a násilném jednání dozorců a Josefa Janovského. Důraz na krutou osobnost velitele, který prostupuje celou knihu, podle mého názoru částečně vychází právě z této pramenné základny. Soudní materiály zároveň Pape pokládal za „výpovědi očitých svědků“ (Pape 1997: 16), stavil je na roveň pozdějších pamětnických vyprávění, a k pramenům tedy přistupoval spíše jako k autentickým vzpomínkám než jako k úřední dokumentaci. V závěrečné části práce popsal průběh jednotlivých procesů. Samostatnou studii věnovanou soudnímu řízení s Blažejem Dydy napsal M. Schuster (Schuster 2013). Zaměřil se především na popis průběhu procesu a představení obsahu některých svědectví s důrazem na zkušenost obětí. Detailněji také představil životní osudy Blažeje Dydyho.

Dokumenty obou mimořádných lidových soudů tak dosud historici používali jako zdroj informací o každodenním fungování protektorátních koncentračních táborů v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu a jako zdroj informací

k poválečnému životu jednotlivých aktérů procesu. Ve svém příspěvku se pokouším o rozšíření interpretačních možností těchto pramenů. Z bohatého soudního materiálu vybírám určité, dosud opomíjené aspekty. Nezaměřuji se primárně na události popsané ve výpovědích, analyzuji samotné výpovědi, jazyk, způsob argumentace, důrazy i výpustky. Výslechové protokoly a soudní akta mohou přispět jak k poznání historie obou koncentračních táborů, tak i ke studiu poválečné společnosti. V tomto ohledu jsou stejně relevantní výpovědi svědků i obžalovaných. V daném kontextu je totiž pro historika, na rozdíl od soudce, méně podstatné, zda byla daná výpověď skutečně pravdivá. Rozhodující je, zda mohla být chápána jako věrohodná a na jakých narativních strategiích stavěla, tedy co vyzdvihoval a do jaké pozice se stavěl její autor. Strategie, jaké volily obě strany procesu, i způsob, jakým soud kladl otázky či formuloval verdikt, mají vypovídací hodnotu ve vztahu ke společenským normám, hodnotovým představám a konfliktům ve vztahu k interpretaci válečné zkušenosti v poválečném Československu. Výpovědní protokoly zároveň neberu jako autentické svědectví aktérů, ale jako úřední dokument, a tedy i jako produkt nerovných mocenských vztahů. K dokumentaci mimořádných lidových soudů přistupuji z hlediska politiky paměti. Zajímá mě, jaké taktiky ve svých výpovědích volili svědkové, ať už se jednalo o Romy nebo dozorce, do jakých rámců vřazovali svou zkušenost, jaké argumentační linie se držel soud. Která témata byla při vyšetřování zdůrazňována a která opomíjena? Jaké bylo postavení Romů u soudů, jaké měli výpovědní možnosti a jaká váha byla přikládána jejich svědectví? Jakým způsobem byly konceptualizované romské oběti? Jakým způsobem byla zkušenost holokaustu Romů zasazena do kontextu dominantní interpretace válečné minulosti?

1. Mimořádné lidové soudy

Josef Janovský i Blažej Dydy byli souzeni před mimořádnými lidovými soudy. Jednalo se o instituce, které byly vytvořeny 9. července 1945 na základě tzv. Velkého retribučního dekretu a které měly sloužit k potrestání členů nacistických organizací a jejich domácích spolupracovníků – „nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů“ (Frommer 2010: 16). Mimořádné lidové soudy sídlily v místech krajských soudů, v jejich čele stál vždy jeden profesionální soudce a čtyři „soudci z lidu“, jednalo se o osoby, které nemusely mít právní vzdělání a které navrhovaly jednotlivé okresní národní výbory (Frommer 2010: 117). Soudy trestaly určitý okruh zločinů spáchaných v době nacistické okupace ve zrychlených veřejných procesech, ve kterých byly suspendovány některé běžné právní prvky. Především šlo o upření práva na odvolání a omezení polehčujících okolností, což v kombinaci s nařízením, že trest smrti musí být vykonán do tří hodin od pronesení rozsudku, vedlo k vysokému počtu poprav (Frommer

2010: 131–132). Na počátku retribuice vynášely soudy drakonické rozsudky, s postupem času a vzrůstající „únavou z retribuice“ však počty odsouzených i přísnost trestů klesaly (Frommer 2010: 140). Tento fakt je třeba mít na paměti i při posuzování procesů s Janovským a Dydem. Zatímco Dydy byl odsouzen už ve druhém roce retribuice, soud s Janovským, ač započatý v roce 1946, zůstal po ukončení činnosti retribučních soudů v roce 1947 neuzavřený, a byl obnoven a také ukončen až po obnovení její činnosti po únoru 1948.

Druhá vlna retribuice byla zahájena v důsledku komunistického převratu. Nový retribuční zákon byl vyhlášen 2. dubna 1948. Došlo k obnovení činnosti mimořádných lidových soudů a znovuotevření některých procesů (Frommer 2010: 427). K obnoveným soudním řízením patřilo i to s Josefem Janovským. Druhá vlna retribuice byla iniciována komunistickou stranou, která dlouhodobě kritizovala údajně příliš mírný průběh retribuací. V období upevňující se diktatury KSČ měly být mimořádné lidové soudy použity jako prostředek konsolidace moci a zbraň proti nepřátelům nového režimu, ať již skutečným či domnělým. Poúnorová retribuice ovšem měla podstatně méně odsouzených (Frommer 2010: 438). Není jasné, z jakých důvodů byl proces s Janovským obnoven, a zůstává i otázkou, nakolik se změna politického režimu promítla do činnosti soudu s Janovským.² Domnívám se, že v tomto případě nehrála revoluční změna podstatnou úlohu, důležitější byla návaznost na předcházející praxi. Revize retribuice v roce 1948 sice v některých případech přinesla zproštění viny pro příslušníky represivních složek, nešlo však o zásadní zvrat. Také v první fázi retribuice převažoval tolerantní přístup k příslušníkům bezpečnostních orgánů, který měl podporu komunisty ovládaného ministerstva vnitra. V obnoveném procesu s Janovským se neobjevila zásadně nová témata ani změna ideologického jazyka, případ např. nebyl posuzován z třídního hlediska. Přestože nemůžeme vyloučit, že se na rozhodnutí soudu podepsaly politické tlaky, dochovaný pramenný materiál je neumožňuje rekonstruovat.

Poválečná retribuice v Československu představovala podle B. Frommera upřímný pokus potrestat válečné zločiny a alespoň částečně tak odčinit hrůzy 2. světové války (2010: 448). Zároveň se však jednalo o nástroj politiky dějin, jehož prostřednictvím byla vštěpována žádoucí interpretace válečné zkušenosti. Retribuční tribunály byly důležitým stavebním kamenem nové společnosti. Ustanovily historické mýty, jež získaly dominantní postavení ve všech státech poválečné Evropy, které byly postiženy nacistickou okupací a které z nich čerpaly svoji legitimitu. Jednalo se o vzájemně provázaný mýtus odboje a mýtus kolaborace (Judt 2000). Prizmatem tohoto narativu, který založil způsob vztahování

2 Změna nastala minimálně v personálním obsazení lidového soudu. Vyšetřujícího soudce L. Zdeňka (jeho křestní jméno se zatím nepodařilo dohledat) nahradil v obnoveném soudním řízení Stanislav Řehoř. Jako soudci z lidu působili Ladislav Štrupl a Augusta Machoňová, známá levicově orientovaná architektka.

se k minulosti ve všech nacisty okupovaných státech, byla většina obyvatelstva aktivním činitelem odboje a odporu proti nacistům. Spolupráce s Němci se tak měli dopouštět pouze nečetní zrádci, kariéristé a lidské hyeny. Pro potrestání těchto odrodilců sloužily retribuční tribunály, které byly neodmyslitelně spjaty s rétorikou očisty, typickou pro poválečná léta. Přes nezpochybnitelné úsilí soudců o dosažení spravedlnosti a jejich vysoký stupeň nezávislosti (Frommer 2010: 445) byly retribuční soudy politickou institucí (Gross 2000: 23). Nejvýznamnější procesy s kolaboranty měly spektakulární ráz a sloužily především jako exemplární podívaná. Spíše než o potrestání válečných zločinů šlo o symbolické očištění společnosti a o upevnění pozice nových vlád. Jednalo se o procesy s vybranými jedinci v postavení s velkou symbolickou hodnotou. Hlavními kolaboranty tak byli domácí fašisté, spisovatelé, staří politici a mladé herečky (Mazower 2000: 235). Naopak orgány státní správy a bezpečnostních složek očista v zájmu zachování funkčnosti státu minula, přestože se bezprostředně podílely na nacistické represí včetně holocaustu. Retribuční soudy tedy nesloužily jen k odhalení a potrestání zločinů, ale také k jejich zakrytí a promlčení. Procesy s Josefem Janovským a Blažejem Dydem je tak třeba chápat v kontextu obecného fungování mimořádných lidových soudů, které tedy byly také zejména prostředkem tvorby diskurzu kolaborace a českého národního odboje či odporu vůči nacistické okupaci. Zaměření na individuální vinu vybraných „kolaborantů“ a opomíjení role protektorátních úřadů a úředníků, represivních složek a jejich členů i dalších částí široké společnosti při provádění nacistické politiky výrazně ovlivnilo průběh obou procesů.

1.1 Mimořádný lidový soud s Josefem Janovským

Na konci května 1945 podal bývalý dozorce koncentračního tábora v Letech u Písku František Kánský na četnické stanici v Novém Bydžově udání na svého tehdejšího nadřízeného. Velitel „kárného“, „sběrného“ a „cikánského tábora“ Josef Janovský,³ v té době zaměstnanec národního výboru Praha – Sever,

3 Josef Janovský se narodil 15. 3. 1888 ve Stříbrné Skalici. V roce 1909 vstoupil do armády, v roce 1913 přestoupil k četnictvu, první světovou válku strávil jako polní četník v Terstu. Po konci války pokračoval ve službě u československého četnictva, v roce 1923 byl přeložen na Podkarpatskou Rus, v roce 1926 byl povýšen na velitele četnické stanice v Užhorodu. V kariérním postupu na Podkarpatské Rusi pokračoval až do roku 1939, kdy byl jmenován velitelem okresního četnického velitelství na Kladně. V červnu 1940 byl z četnické služby přeložen k zemskému úřadu v Praze jako vrchní kancelářský oficiál. Janovský vytvořil systém správy „kárného pracovního tábora“ v Letech u Písku, jehož velitelem se stal (dle vlastní výpovědi nedobrovolně). Ve funkci velitele postupně všech tří typů táborů, které v Letech u Písku fungovaly, setrval až do ledna 1943, kdy byl v důsledku neschopnosti zabránit vypuknutí tyfové epidemie v táboře odvolán a přeložen do pracovního tábora v Plané nad Lužnicí. Také odtud byl později odvolán. Nastoupil pak do policejní služby v okrese Praha – Sever. Po skončení války pracoval jako úředník na okresním národním výboru Praha – Sever. Po konci procesu začal pracovat v soukromé firmě. Zemřel v roce 1956 (Klinovský 2015: 26–27, 32; Pape 1997: 135–137).

byl vypátrán a zajištěn 20. září v Jílovém. Z vazby byl propuštěn v prosinci 1945. Mezitím byl proces přesunut na krajský trestní soud v Praze,⁴ probíhala slyšení s bývalými vězni, dozorcí, lékaři a úředníky tábora. V roce 1946 bylo soudní řízení odročeno. V prvním přelíčení obnoveného řízení konaného 7. září 1948 svědčilo proti Janovskému šest bývalých zaměstnanců tábora a jeden z jeho vězňů. Při druhém slyšení o dva dny později klíčoví svědci změnili své výpovědi a uvedli, že si už na události v Letech přesně nepamatují. Soud se zcela přiklonil na stranu Janovského, rozsudek v podstatě zopakoval jeho stanoviska a v nejmenším nezohlednil výpovědi svědků, kteří stáli proti Janovskému, naopak právě je označil za nedůvěryhodné.⁵ Rozsudek zprostil Janovského viny v plném rozsahu (Pape 1997: 103–106).

Pro průběh soudního procesu s Janovským je určující skutečnost, že někdejšího velitele tábora udali jeho bývalí podřízení. Táboroví zaměstnanci také tvořili většinu svědků. Proti Janovskému svědčili jen čtyři vězni, pouze jeden z nich, Václav Studený, byl vězněm „cikánského tábora.“ Vedle značného umenšení hlasu vězňů je dále pozoruhodné, že existence různých typů perzekuce v táborech, které postupně v Letech fungovaly, byla ve spisových materiálech soudu nahlížena jako jeden celek. Výpovědi Janovského i táborových dozorců se vztahovaly na celou dobu jejich působení v Letech mezi roky 1940–1943. „Kárný pracovní tábor“ (srpen 1940 – únor 1942), „sběrný tábor“ (březen 1942 – květen 1942) i „cikánský tábor“ (srpen 1942 – srpen 1943) tak jednotliví aktéři procesu i soudní komise vnímali jako jednu instituci. Vzhledem k nepřetržitému fungování tábora i personální kontinuitě jeho zaměstnanců je to pochopitelné, tento fakt ale zároveň významně vychyluje náhled na události v táboře v Letech k perspektivě vykonavatelů perzekuce. Jak očištné řízení ovlivnila skutečnost, že byl tábor pojímán jako nepřetržitě fungující celek a zásadním způsobem se nerozlišovalo mezi dobou, kdy zde byli v „kárném“ a „sběrném“ táboře uvězněni dospělí muži na základě svého (jakkoli nespravedlivě a vágně definovaného) „asociálního“ chování, a dobou, kdy byly v Letech vězněny v „cikánském táboře“ celé rodiny včetně nemluvňat na základě příslušnosti k určité etnické skupině a zjevně za účelem jejich vyvraždění?

Zajímavé jsou také jazykové prostředky, které sdílely obě strany procesu. Lidé, kteří byli v táboře v Letech internováni na základě rasových kritérií a v podstatě libovolného rozhodnutí příslušných úřadů o jejich etnickém původu, jsou ve výpovědích dozorců označováni jako „káranci a cikáni“ nebo „chovanci a cikáni“.

4 Proces byl přesunut v říjnu 1945. Podnět k přesunu podal předseda vyšetřovací komise okresního národního výboru v Jílovém. Důvodem přesunu byla lepší dopravní dostupnost a Janovského arogantní jednání a obvinění vyšetřovací komise z předpojatosti (SOA Praha, MLS, Ls 678/48 Praha, s. 46).

5 V poradním protokolu k rozsudku navrhla dokonce soudní komise obvinít svědky F. Kánského a J. Bělohávků z krivého svědectví (SOA Praha, MLS, Ls 678/48 Praha, s. 356).

Tato podvojnost odkazuje na etnicky heterogenní složení tábora i na dvě fáze jeho fungování, především ale ukazuje na chápání slova „cikán“ jako zvláštní (zločinecké) kategorie. Generické maskulinum zakrývá fakt, že většinu osazenstva „cikánského tábora“ v Letech po celou dobu jeho existence tvořily ženy a děti.⁶ Ty byly ovšem ve výpovědích u soudu s Janovským zmíněny spíše náhodně, např. jako součást výpovědi o životních podmínkách v táboře (třem „cikánkám“ umrzly nohy,⁷ padesát dětí bylo natěsnaných v jedné malé místnosti⁸). Značná početní převaha žen a dětí nad muži tak nebyla nijak zohledněna ani při fungování tábora, ani v průběhu soudního přelíčení. V průběhu celého procesu nebyl vůbec problematizován rasový důvod a charakter nacistické perzekuce Romů. Táborový lékař Kopecký i dozorcí svědčící proti Janovskému mu kladli za vinu jen smrt vězňů, kteří zemřeli přímo v táboře. O tom, jaký osud čekal většinu vězňů poté, co byl Janovský odvolán a nový velitel stabilizoval situaci, se u soudu téměř nezmiňovali. Z jejich výpovědí lze dokonce vysledovat jakousi hrdost, že se stav tábora po odstranění Janovského opět podařilo dostat do normálu, mohl tak opět fungovat. O vlastním účelu tábora a osudu do Polska transportovaných vězňů se však bývalí táboroví zaměstnanci nevyjadřovali. Není jasné, jestli si v době své služby uvědomovali, co vězně čeká, ani jestli se později dozvěděli o jejich osudu. Ve svých výpovědích každopádně neuváděli, že většina transportovaných Romů byla zavražděna v Osvětimi-Birkenau. Jak však ukazuje výpověď Jana Sokla, minimálně v některých případech můžeme s obeznameností a jistou minimálně verbální otrlostí dozorců počítat: „Nakonec Němci zařídili jejich odvezení do Osvěčimi, kde však většinou všichni uhynuli.“⁹ Další osud transportovaných se však nestal předmětem soudního vyšetřování. Podstatná role tábora, jeho dozorců i velitelů v realizaci nacistické genocidy tak u soudu vlastně vůbec nebyla zmíněna, a nikdo za ni tedy ani nebyl hnán k odpovědnosti. Tato skutečnost je důležitá pro zdůraznění ambivalentní role letských četníků v celém procesu. Většina jich svědčila v neprospěch Janovského. Odsuzovali bezohledné jednání svého bývalého velitele, které vedlo ke stále se zhoršujícím poměrům v táboře. Dozorčí služba se jim protivila a považovali ji za osobní újmu. Zároveň ale nijak nezpochybňovali oprávněnost zdejšího uvěznění romských či neromských vězňů. Odmítali, že by s vězni zacházeli příliš krutě nebo že by službu vykonávali příliš iniciativně, zároveň však nevyjadřovali lítost nad svou rolí dozorců. V některých případech (Luňáček, Hejduk, Fejkl, Sokl) naopak spolu s Janovským sdíleli přesvědčení, že si vězni za svoji situaci mohli sami. Za skutečné oběti tábora v Letech tak dozorcí považovali především sami sebe.

6 Děti do šesti let tvořily dokonce až jednu polovinu vězňů tohoto „cikánského“ tábora (Pape 1997: 72).

7 SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, č. fondu 99, sig. Ls 678/48, s. 264.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž: 228.

Oprávněnost samotné táborové internace tedy otevřeně nezpochybnila žádná ze stran procesu a ani soud. Dozorci si uchovávali od vězňů odstup, v několika případech dokonce zdůrazňovali, že internovaní zasluhovali tvrdý přístup: „Nehodlám omlouvat chovance, z nichž mnozí zasluhovali přísného tuhého kázeňského postupu.“¹⁰ Přenesením odpovědnosti z pachatele na oběť si tak od vězňů vybudovali emocionální odstup. Omrzliny si například vězni měli zavinit sami, protože si nevyspravili oděvy a „neopatřili se tak, aby se proti mrazům zajistili.“¹¹ Dozorci zdůrazňovali nutnost přísnosti a udržování tuhé kázně i vlastní nasazení, k vězňům se chovali jako k nebezpečným zločincům: „Služba zde byla velmi svízelná a těžká, jelikož šlo o kárance, kteří byli potrestaní často v době 1. republiky, tedy šlo skoro o zločince z povolání.“¹²

Přímluvci Janovského a sám táborový velitel dávali najevo nepokryté pohrdání Romy i neromskými vězni. K ospravedlnění svého vlastního působení v táboře využili protiromské předsudky, zejména motiv špinavosti a nehygieničnosti Romů. Janovský své oběti označoval jako „špinavé, zavšivené cikány“ a „notorické kriminálníky“, na které musel být přísný. Podle slov táborového lékaře F. Kopeckého pro Janovského Romové představovali „plevel lidstva.“¹³ Naopak svědkové, kteří podporovali Janovského, popírali nejen přímé násilí a vysokou úmrtnost, ale i strádání vězňů v táboře: „Nebyly řídké případy, kdy kárance v tehdejší době po krátkém pobytu v táboře přibývali na váze.“¹⁴ Za katastrofální hygienické podmínky a tím pádem i za vypuknutí tyfóvé epidemie si údajně mohli „cikáni“ sami: „Hygienu však také samo osazenstvo si udržovat nechtělo.“¹⁵ K tomuto stanovisku se přiklonil i rozsudek: „Hygiena mezi kárance nebyla, protože si ji nechtěli udržovat.“¹⁶ Z hlediska dnešních poznatků o situaci v tzv. cikánském táboře v Letech je však třeba klást katastrofální hygienické podmínky za vinu právě jeho velení. Tábor byl několikanásobně přeplněn, byla v něm pouze jedna studna a dva záchody (voda navíc v letních měsících nebyla dostupná a musela se vozit z hájovny¹⁷), vězni v noci nesměli odcházet na toaletu, trpěli podvýživou a neléčenými chorobami. Soud však přejal argumenty obviněného a s nimi i dehumanizaci Romů zdůvodňující surové chování dozorců.

Velitel tábora i táboroví dozorci tedy sice do značné míry sdíleli negativní pohled na lidi, které v táboře drželi, velká většina četníků však zároveň odmítala způsob, jakým Janovský tábor řídil, a vypovídala v jeho neprospěch. Janovský zřejmě nepokládal četníky za sobě rovné a konflikty s nimi měl už od samotného

10 Tamtéž: 78.

11 Tamtéž: 254.

12 Tamtéž: 210.

13 Tamtéž: 72.

14 Tamtéž: 200.

15 Tamtéž: 260.

16 Tamtéž: 360.

17 Tamtéž: 296.

počátku fungování tábora. Ve vesnici dokonce vykládal, že jsou mu „cikáni“ milejší než četníci.¹⁸ Tato averze byla vzájemná. František Kánský vypověděl, že dozorci podle pokynů londýnského rozhlasu pracovali pomalu, sabotovali Janovského rozkazy a vězně nebili¹⁹ (výpovědi vězňů a ostatně i ostatních dozorců²⁰ to ovšem popírají). Kánský zdůrazňoval utrpení četníků pod Janovského velením. Četnické ubikace se nedaly vytopit, v noci v nich zamrzala voda a řádily štěnice. Dozorci zimou nemohli spát, byli nasydlí a unavení: „Kudy jsem chodil, tudy jsem jen spal.“²¹ Dále si stěžoval, že si v důsledku tvrdé dozorčí práce přivodil revmatismus a lišej na noze. Zdá se, že četníci v první řadě mysleli na své vlastní útrapy a životní podmínky vězňů u nich hrály podřadnou úlohu. František Kánský Janovskému kladl za vinu, že se nestaral o životní podmínky dozorců („k ochraně nás zaměstnanců mohl učinit i různá opatření“)²² a vytýkal mu nedostatek solidarity s podřízenými („myslel jen sám na sebe“)²³ – odmítl například odvézt ve svém služebním autě nemocného kolegu k lékaři. Dozorci svědčící proti veliteli svou činnost u soudu prezentovali jako odpor proti Janovskému a likvidaci tyfóvé epidemie v „cikánském táboře“, po níž ovšem následovaly transporty „cikánských vězňů“ (a převážně žen a dětí) do vyhlazovacího tábora v Auschwitz-Birkenau, vnímali jako záslužný skutek: „Tuto službu jsme konali se sebezapřením a k tomu bylo třeba odvahy [...] jen naší společnou prací se nám podařilo tyto nemoce po čtyřech měsících zlikvidovat.“²⁴ Kánský tak svou činnost dozorce prezentoval jako vlastenecky motivovaný odpor proti veliteli. Utrpení vězňů se tím dostalo na druhou kolej, o jejich osudu po likvidaci tábora se Kánský nevyjadřoval. Toto hledisko přejal i žalobce – druhý z bodů obžaloby se týkal špatného jednání velitele s dozorci: „[...] ve službách nebo v zájmu Německa [...] vyhrožoval dozorcům, aby na nich vynutil zvýšené úsilí ve prospěch Německa.“²⁵

Obžaloba cílila zejména na charakterové vlastnosti Janovského a na jeho chování v osobní rovině. Výpovědi velké části dozorců se shodují v nedůvěře a odporu k Janovskému, kterého považovali za „vlajkaře“²⁶ a kolaboranta:

18 Tamtéž: 260.

19 Tamtéž: 296.

20 Tamtéž: 259.

21 Tamtéž: 296.

22 Tamtéž.

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž: 294.

26 Pojem „vlajkař“ označoval člena české nacionalistické organizace Vlajka. Hnutí působilo v Československu již v meziválečném období, v období Protektorátu Čechy a Morava se Vlajka stala aktivním podporovatelem okupačních orgánů a šířitelem rasistické ideologie. Vlajka se vymezovala proti protektorátní vládě z radikálně fašistických pozic, působila de facto v ilegilitě. Nacisté postupně přestali činnost Vlajky tolerovat a v září 1942 zasáhli proti jejím čelním představitelům (Pejčoch 2011: 178–181). V rámci retribučního soudnictví bylo několik významných členů Vlajky popraveno. „Vlajkaři“ byli symbolem nejhorších kolaborantů. Sám Janovský ovšem členem Vlajky nebyl a vzhledem ke své kariéře v četnictvu ani nemohl být.

„Janovskému po stránce národnostní jsme naprosto nedůvěřovali.“²⁷ Janovský podle jejich tvrzení sympatizoval s nacistickým režimem, v důvěře, že „Říše to vyhraje“.²⁸ Vyjadřoval souhlas s nacistickou politikou, včetně omlouvání perzekuce, která nastala po atentátu na Heydricha. Údajně nutil vězně i dozorce podávat hlášení německy a zdravit hitlerovským pozdravem. Janovský také vedl hodiny němčiny, při kterých vyjadřoval sympatie k nacistické politice. Paradoxní a pro výsledek soudu podstatné je, že dozorcí koncentračního tábora, kteří poslušně, i když s nevolí, plnili zadané úkoly, se sami považovali za odpůrce nacistického režimu. Jako takoví byli také schopni určitých „gest odporu“, byť se projevila třeba jen opuštěním jídelny, kde v rádiu nechal velitel běžet propagandistické pořady, nebo bitím německy mluvících Sintů (Richterová 2014: 476). Někteří ze zúčastněných se ale také například (alespoň podle vlastního tvrzení či svědectví jejich příbuzných) zapojili do bojů pražského povstání. Dozorce Bedřich Pešek se v roce 1946 vrátil do Mirovic (vesnice sousedící s Lety) a založil zde místní pobočku Svazu protifašistických bojovníků (Pape 1997: 141). Loajální a subverzivní chování se mohlo vzájemně doplňovat a prolínat v rámci chování jedné a téže osoby, v kontextu konkrétní situace. Nejlepším příkladem tohoto paradoxu je velitel hodonínského tábora Štěpán Blahynka, který se zároveň podílel na odbojových aktivitách (Nečas 1994: 65). Blahynka, který nahradil Janovského ve funkci velitele letského tábora, byl četníky hodnocen pozitivně a byl stavěn do protikladu s Janovským. Nový velitel však zároveň iniciativně uskutečňoval transporty vězňů „cikánského tábora“ v Letech, kteří přežili tyfovou epidemii, do vyhlazovacího tábora v Auschwitz-Birkenau. Dle dozorců se však přesto nejednalo o kolaboranta, stejně jako se oni sami považovali za nepřátele okupačního režimu. Tento paradox lze ozřejmit ve vztahu k širšímu výkladovému rámci, který strukturoval výpovědi obžaloby i obhajoby a směřoval k posuzování dění v táboře v Letech z hlediska národnostního sporu mezi Čechy a Němci.

Ústředním prvkem procesu a argumentace obou stran se totiž stala národní otázka. Obžaloba upozorňovala na Janovského „protičeské“ jednání, na loajalitu a sympatie k „Němcům“. Janovský a jeho přímluvci naopak zdůrazňovali svou národní spolehlivost a oddanost vlasti. Ve vyšetřovacích spisech se opakovaně objevuje otázka, „zda šlo o zájem Německa?“²⁹ Tato otázka se stala zastřešující tezí celého procesu. V průběhu soudu jakoby tázání po zločinech, které se v táboře v Letech staly, ustupovalo do pozadí a na důležitosti nabývala spíše otázka, zda tábor fungoval v zájmu nacistů. Utrpení vězňů v Letech tak bylo posuzováno jen z hlediska toho, v čím (domnělém) zájmu se dělo.

27 SOA Praha, fond Mimořádný lidový soud Praha, č. fondu 99, sig. Ls 678/48, s. 260.

28 Tamtéž: 296.

29 Tamtéž: 204, 225.

Již v záznamu o udání a skutkovém ději, sepsaném v roce 1945 na četnické stanici v Jílovém, se objevuje formulace, která je typická pro způsob argumentace dozorců proti Janovskému: „Tábor kárný byl zřízen německými okupanty.“³⁰ Koncentrační tábor v Letech pojímali dozorcí svědčící proti veliteli výlučně jako instituci okupační moci a také jeho fungování spojovali výhradně s nacisty. Janovského prezentovali jako ochotného kolaboranta, který se chtěl nacistům zavděčit a podporoval válečné úsilí nacistů, například tím, že vynucoval „zvýšený pracovní výkon v zájmu německých okupantů.“³¹ Dozorcí tak prezentovali koncentrační tábor v Letech především jako instituci využívající ekonomickou sílu vězňů ve prospěch okupační moci. Jedním ze sporných bodů se stala nucená práce vězňů na stavbě silnice. Janovský nutil vězně „pracovat na silničních pracích v zájmu německých okupantů.“³² Stavba silnice mezi Mirovicemi a Starým Sedlem, součást „dálnice“ spojující Plzeň a Ostravu, tak byla interpretována jako příspěvek k válečnému úsilí Německa. Podle stanoviska Františka Vrabce však šlo „o silnici, jejíž stavba byla proponována už za prvé republiky.“³³ Také stavbyvedoucí ing. Beneš nehodnotil svoji činnost jako podporu okupační moci, ale jako běžnou práci na silnici, která se začala budovat už za první republiky.³⁴ Verzi, že stavba silničního úseku mezi dvěma jihočeskými vesnicemi nepředstavovala nijak významnou službu nacistické vládě, soud vcelku pochopitelně přijal. Problémem oprávněnosti vlastního nasazení nucené a neplacené práce vězňů se však dále nezabýval. Kontroverzi tedy nebudila samotná otročká práce, ale to, v čí prospěch byla využívána.

Soudní spisy ze začátku procesu uvádí jako hlavní obvinění proti Janovskému jeho odpovědnost za úmrtí a nesnesitelné životní podmínky vězňů³⁵ (např. týrání a zlé zacházení s káraci), ve druhé fázi procesu v roce 1948 však do popředí vystupuje jiný bod obžaloby – otázka Janovského národní spolehlivosti a spolupráce s Němci. Janovský byl v roce 1948 souzen už především jako nesprávný Čech a nacistický kolaborant. O pořadí priorit výmluvně svědčí návrh na zahájení trestního řízení proti Janovskému ze dne 1. 6. 1948. Bývalý táborový velitel byl podezřelý z podpory nacismu, vyhrožování dozorcům, vynucování práce vězňů a viny za smrt vězňů. Obvinění bylo strukturováno tímto způsobem: „I./ Podporoval a propagoval nacistické hnutí“ (nacistický pozdrav, užívání němčiny), „II./ ve službách nebo v zájmu Německa dozorcům [...] vyhrožoval ublížením na svobodě, aby na nich vynutil zvýšené úsilí ve prospěch Německa“,

30 Tamtéž: 12.

31 Tamtéž: 13–14.

32 Tamtéž: 12.

33 Tamtéž: 346.

34 Tamtéž: 352.

35 Tamtéž: 36.

„III./ ve prospěch válečného užití Německa nařizoval káráncům a cikánům povinnou práci“, „IV./ ve službách nebo v zájmu Německa způsobil [...] smrt občanů republiky“ (tím, že nevybíral potravinové lístky, nezabránil přeplnění tábora a zanedbal lékařskou péči).³⁶ Smrt vězňů se tedy ve výčtu obvinění ocitla až na posledním místě, a navíc ve zdůvodnění závěrečného rozsudku není vůbec zmíněna. Soud ve zdůvodnění popřel, že by Janovský zanedbal zdravotní péči o vězně nebo jejich stravování, už se ovšem nezmínil o tom, jaké důvody vedly k hromadným úmrtím. Bití a týrání vězňů nebylo vůbec zmíněno. Co tedy bylo obecným důvodem pronásledování a konkrétní příčinou smrti stovek nevinných lidí a kdo za ni byl zodpovědný, soudci vůbec nerozebírali.

Oproti výpovědím dozorců Janovský sám sebe prezentoval jako loajálního Čecha a stejnou strategii volili i svědci, kteří vystupovali v jeho prospěch. Posuzovány byly zejména vnější projevy proněmeckého smýšlení a loajálního chování. Soud se tak např. zabýval otázkou, zda Janovský dobrovolně zavedl zdravení vztyčenou pravicí. Obviněný vypověděl, že nacistický pozdrav a podávání hlášení v němčině dozorcům pouze doporučoval. Četníci Bělobrádek, Fejkl, Bintr a Hejduk se navíc shodli na tom, že nacistický pozdrav zavedl Janovský až za heydrichiády. Velitelův oblíbenec Josef Luňáček naopak zdůraznil jeho vlastenecké smýšlení: „Přede mnou nepokrytě projevoval odpor ke všemu německému a se mnou výhradně mluvil česky, přes to, že od Zemského úřadu byla požadována německá služba dozorců.“³⁷ Ve své výpovědi kladl Luňáček větší důraz na národní motivaci a osobní chování Janovského než na skutkovou podstatu činu (vedení koncentračního tábora). Rozsudek zohlednil, že Janovský (v původním táborovém řádu) nařídil používat vojenské hlášení v češtině. Zavádění nacistického pozdravu se dle soudu dělo až za heydrichiády pod tlakem nadřízených. Janovský byl proto zproštěn obvinění z podpory nacistického hnutí. Problém kolaborace tak byl redukován na zdravení vztyčenou pravicí.

V poválečném soudním procesu Janovský zcela popřel svou vinu.³⁸ Svou činnost v koncentračním táboře prezentoval jako oběť vlasti, u soudu vypověděl, že nepodporoval nacistické hnutí, a necítí se tedy vinen. Argumentoval, že funkci nepřijal dobrovolně, ale z vlastenecké povinnosti, aby zamezil převzetí vedení tábora německou správou: „Když jsem se zdráhal, bylo mně řečeno býv. naším ministrem generálem Ježkem, že to je náš (český) podnik a že ho tudíž musím poslechnout, jinak že by na toto místo přišli Němci.“³⁹ Svůj tvrdý postup v oblasti dodržování pracovní výkonnosti pak obhajoval nutností přizpůsobit se požadavkům nacistů. Přísným vedením vlastně chránil samotné dozorce před nacistickou represí, která by následovala, pokud by pracovní výkon nebyl dodržen:

36 Tamtéž: 294.

37 Tamtéž: 211.

38 Tamtéž: 341.

39 Tamtéž.

„V takovémto případě by byla dodána do tábora německá policie, která by neměla ohled na chovance, nýbrž na nás.“⁴⁰

Protože bylo zcela klíčovým prvkem obnoveného procesu zjistit, „zda šlo o zájem Němců při zřizování tohoto tábora“,⁴¹ napřel obviněný své síly k potvrzení českého charakteru tábora. Předložil právní dokumenty, které dokazovaly, že rozkaz k jeho zřízení vydala už vláda druhé republiky. Janovský a svědci vypovídající v jeho prospěch představovali vedení tábora jako českou záležitost, do které nacisté zasahovali jen minimálně. Tato argumentace byla úspěšná, osvobozujícím rozsudkem soud implicitně potvrdil, že Janovský pracoval v zájmu československého státu. Otázkou zůstává, co tento rozsudek vypovídá o poválečné společnosti. Byly koncentrační tábory vedené Čechy považovány za méně odsouzené než ty německé? Byl pracovní tábor chápán jako legitimní instituce?

Janovského zdůvodnění, ať už šlo o autentické chápání nebo pragmatický kalkul, dokonale charakterizuje mechanismus kolaborace a jednu z motivací těch, kteří se zapojili do fungování okupačního aparátu. Vědomí povinnosti, služby státu a představa, že na příslušném místě vykoná kolaborant méně škod než představitel okupační moci, vedly k širokému zapojení obyvatel Protektorátu do služeb okupantů. Na tuto strategii sázeli sami nacisté, kteří do odpovědných míst nedosazovali agilní domácí fašisty, ale naopak se spolehli na stávající politické elity. Kombinace zastrašování, možnosti udržení se u moci či sympatií k autoritativní vládě, ale i možnost zmírňovat důsledky okupace a držet nacisty v rámci mezi vedla k rozšířené kolaboraci na úrovni elit, a zajišťovala tak plynulý chod státních institucí. (Gross 2000: 28) Mnozí představitelé protektorátní politiky, od prezidenta Háchy po lokální administrativní kádry, využili svého vlivu k záchraně perzekuovaných osob nebo k podpoře odbojových aktivit. Zároveň však svým každodenním působením udržovali stabilitu okupačního režimu, a to jak v symbolické roli udržování zdání autonomie (vládnou Češi, ne Němci), tak i svou běžnou prací (výroba, administrativa, expertní vědění). Nacistické panství v Protektorátu by nebylo (z pohledu okupantů) tak klidné a bezproblémové, kdyby továrny nevyráběly, vlaky nejezdily, úřady neúřadovaly a četnictvo nezatýkalo a nehlídalo transporty do koncentračních táborů. V Protektorátu Čechy a Morava, stejně jako ve všech dalších státech Evropy, by nacistická nadvláda nebyla možná bez všeobecné kolaborace podrobeného obyvatelstva. Vycházím zde z pojetí kolaborace, jak ho představili J. T. Gross a T. Judt (Gross, J. T., 2000; Judt T., 2000), tedy z pojetí, které je oproti běžnému chápání pojmu širší a nehodnotící. Tradiční význam slova kolaborace vznikl po skončení války v procesu retribuice, jež byla reakcí na nutnost denacifikace a zároveň potřebu zachování státní kontinuity, a za kolaboranty označoval menšinu

40 Tamtéž.

41 Tamtéž: 61.

„kariéristů a nemorálních zrůd“ v jinak „neposkvrněném národu“, který vedl proti nacistům tu skrytý, tu otevřený odboj. Vypovídající dozorcí se snažili zařadit Janovského do takto pojímané kategorie kolaborantů a sami sebe do kategorie „lidu“, který s předstíranou poslušností vyčkával na vhodnou chvíli k zúčtování s okupanty. Do této skupiny se snažil začlenit i sám Janovský. Svůj podíl na realizaci genocidy proto vykládal jako osobní oběť pro práci vlasti. Rozsudek, který mu dal za pravdu, vyvíňoval nejen jej, ale také české četnictvo. Vykonávání nacistické politiky, včetně provádění genocidy, bylo ospravedlnitelné, pokud jej doprovázelo vlastenecké cítění.

1.1.1 Jediný romský svědek?

Soudci Janovského případu nevyvinuli žádné úsilí k získání romských svědků. Jediný vězeň „cikánského tábora“ v Letech, Václav Studený, který byl v průběhu vyšetřování osloven, získal možnost vypovídat zásluhou táborového lékaře Jana Neuwirtha,⁴² který prostřednictvím četnické stanice ve Varvažově zjistil jeho tehdejší adresu.⁴³ Perspektivu romských vězňů tak soudcům zprostředkoval pouze jeden muž. Sám Studený se ovšem za „cikána“ nepovažoval. Hned na začátku své protokolární výpovědi uvedl, že neví, proč byl v táboře vězněn: „Jak jsem se do tohoto tábora dostal, je mi do dnes záhadou, poněvadž jsem cikán nebyl.“⁴⁴ Distance bývalého vězně „cikánského tábora“ od kategorie „cikána“ má své hlubší důvody. Tento paradox je spolu s ojedinělou rolí Václava Studeného v soudním procesu důvodem pro bližší přiblížení jeho osudů.

Studený byl v Letech uvězněn i s celou svojí rodinou na začátku fungování tzv. „cikánského tábora“ v srpnu 1942. Pobyt v internaci přežil a po uzavření tábora byl propuštěn s tím, že není žádný důvod, aby byl zadržován (Pape 1997: 133). Nebyl to ojedinělý případ. Dne 4. 5. 1943 bylo více než 400 letských vězňů transportováno do Osvětimi-Birkenau (Nečas 1999: 67). Tábor byl určen k likvidaci. Na konci května byla na svobodu propuštěna naprostá většina zbývajících vězňů. Jednalo se o 168 údajně „bílých osob“ (Kokoška 2009: 103).

Mohlo by se tedy zdát, že se Studený mezi romskými vězni v Letech ocitl pouze nešťastnou náhodou a s „cikány“ neměl opravdu společného nic než sdílené utrpení. Studeného pozice ovšem byla složitější. Z hlediska předválečných policejních orgánů Studený zcela jistě do kategorie „cikána“ spadal. On⁴⁵

42 SOA Praha, MLS, Ls 678/48 Praha, s. 25

43 Ibid., s. 21.

44 Ibid., s. 28.

45 NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 3607, sig. S 7230/1, s. 11. Po část svého života používal Václav Studený příjmení své matky Buřičové. Rodina Buřičová, příslušná do obce Kamenice, ve které se Václav narodil, byla zahrnuta do soupisu „cikánů“ z roku 1909. Sám Václav ani jeho matka v soupisu uvedeni nejsou, předpokládám však, že byli s výše uvedenou „nomádsky žijící“ rodinou spřízněni. SOA Nymburk, Okresní úřad Poděbrady, Manipulace 1900–1923, sig. 4/1/8, Verzeichniss der im Königreiche Böhmen heimatberechtigten Zigeuner.

i další členové jeho rodiny byli v různých obdobích svého života označeni za „cikány“.⁴⁶ Rodina Studených žila v Plavsku, Václav Studený a jeho synové se živili trhovickou živností a brusičstvím, často tedy byli na cestách. Podobně byli za „cikány“ považováni i členové rodiny Vrbovy, kteří rovněž bydleli v Plavsku a byli se Studenými spříznění.

Členové rodiny Studených a Vrbů byli zatčeni v Plavsku 2. 8. 1942 protektorátními četníky ze stanice ve Stráži nad Nežárkou.⁴⁷ Četníci je naložili do nákladního auta, které muselo jet na dvakrát (Nečas 2012: 68). Podle vzpomínek Anny Vrbové byli nejprve převezeni do Českých Budějovic, kde je prohlíželi Němci, a poté byli odvezeni do Let.⁴⁸ Podle jiného pamětníka byli odvezeni do Mirovic, odkud museli pěšky do Let (Nečas 2012: 68).

Zde byl Václav Studený uvězněn od 3. 8. 1942 spolu se svou matkou (které v té době bylo 85 let), manželkou a svými šesti dětmi i s jejich rodinami (Nečas 2012: 30). Nelidské podmínky života v táboře nepřežil Studeného malý vnouček Antonín⁴⁹ (Nečas 2012: 30), půlroční vnučka Františka⁵⁰ (Nečas 2012: 30) a vnučka Stanislava, která se narodila přímo v táboře a nedožila se ani dvou měsíců (Nečas 2012: 31). Tyfovou epidemií podlehl jeho zeť Jan Vrba⁵¹ a dva další členové rodiny Vrbových, Vojtěch (Nečas 2012: 30) a Růžena Vrbová (Nečas 2012: 31). Její muž Hynek byl odvezen v tzv. transportu asociálů 7. 12. 1942 z Let do koncentračního tábora Auschwitz I, kde byl zavražděn.⁵² Také někteří další Studeného příbuzní se stali obětí holokaustu, jeho snacha byla vězněna v Auschwitz–Birkenau a stala se obětí nehumánních lékařských pokusů.⁵³

Přeživší členové rodin Studených a Vrbů z Plavska byli z tábora propuštěni 27. 5. 1943, krátce před likvidací tábora. Nikdo z rodiny nebyl zařazen mezi Romy transportované do Auschwitz–Birkenau. Jako „necikáni“ mohli po pekle prožitém v „cikánském táboře“ odejít. Již v lednu 1943, kdy vězně tábora sužovala tyfová epidemie, byli z tábora propuštěni Studeného syn Jan a jeho žena Františka s přeživší dcerou Adélkou, které byly převezeny na léčení do nemocnice v Písku.

46 NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 11167, sig. S 6839/1, s. 11

47 Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Antonín Studený, č. 153791/73, příloha č. 3

48 Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Anna Vrbová, č. 158324/74, příloha č. 6

49 Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Františka Studená, č. 189389/79

50 NA, Mls Praha, Ls 678/48, složka Přílohy, s. 82.

51 VHA, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Jan Vrba, č. 316617/95.

52 VHA, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Hynek Vrba, č. 110202/69.

53 Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Emil Studený, č. 195352/82, složka Obnova řízení, č.j. 329946/01

Z nemocnice mohla Františka Studená odejít na svobodu, protože z pohledu táborového velitelství nebyla „ani cikánka, ani míšenka“.⁵⁴

Členové rodiny Studených se tedy nejprve stali oběťmi rasové perzekuce Romů jen proto, aby byli při likvidaci „cikánského tábora“ propuštěni. Otázkou zůstává, jak tento rozpor vysvětlit. Jedna z hypotetických možností výkladu vychází z rozdílů v chápání kategorie „cikána“ jednotlivými aktéry represe. Zatímco protektorátní četníci vycházeli při určování toho, kdo je nebo není „cikán“, z předválečné praxe a jejich definice tohoto pojmu byla velmi široká a spíše intuitivní, směřující etnickou příslušnost a sociální postavení, nacisté vycházeli z přísně biologicky pojatých rasových kritérií. Podle svědectví Anny Vrbové byli vězni určení k propuštění podrobeni antropometrickému měření: „Než nás propustili, přijela lékařská komise, jejíž členové nám měřili hlavy apod.“⁵⁵ Vnější zásah připomíná i svědectví dalšího člena rodiny Vrbových: „Někdy v březnu 1943 přijeli do lágru Němci z Prahy, postavili nás do řady a voddělovali Cikány a necikány“ (Nečas 2012: 70). Do Let tedy nejspíš přijeli externí odborníci (pravděpodobně zaměstnanci pražské kriminální ústředny), aby posoudili tělesné znaky vězňů v souladu s postupy nacistické rasové vědy. Václava Studeného a jeho rodinu tak mohla zachránit skutečnost, že nacistické úřady uplatňovaly užší definici „cikána“ než jejich podřízení, protektorátní četníci, kteří je v roce 1942 do tábora transportovali. Václav Studený pravděpodobně svou podobou neodpovídal nacistickým představám o Romech a pouze tato náhoda ho zřejmě uchránila před osudem, který čekal jeho romské přátele a příbuzné ve vyhlaizovacím táboře v Auschwitz-Birkenau.

Nevysvětleným problémem zůstává, proč vlastně ke konci existence tzv. cikánského tábora v Letech u Písku došlo k vyčlenění „necikánských vězňů“. Na konci dubna 1943 od sebe byli odděleni romští a neromští vězňové dislokovaných pracovních skupin, později podobná „selekce“ proběhla přímo v táboře. V prvním návrhu bylo určeno 78 neromských vězňů, později byl jejich počet zvýšen o dalších 120 lidí (Nečas 1994: 61). Jako další výkladová možnost se tak nabízí vlastní iniciativa velitele tábora. Vyčlenění „necikánských“ vězňů mohlo představovat cílenou snahu zachránit je od transportu, ať už motivovanou dobrou vůlí, nebo přijetím úplatků. V případě platnosti této varianty mohla hrát roli i skutečnost, že Emil Studený zastával v táboře funkci skladníka⁵⁶ a jeho švagr

54 NA, Generální velitel neuniforované protektorátní policie, nezpracovaný fond, karton Lety, složka II 1622 Lety 1939–45, sig. St17100–78, nr. 137.

55 VHA, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Anna Vrbová, č. 158324/74, příloha č. 6.

56 NA, MIs Praha, Ls 678/48, s. 28.

byl zaměstnán v kuchyni (Nečas 2012: 70). Díky svému postavení tak měli větší možnosti navázat styky s dozorci, kteří mohli zakročit v jejich prospěch. V úvahu je také třeba vzít případné další aktivity příbuzných vězňených lidí, kteří zůstali na svobodě a mohli se též snažit svou rodinu dostat na svobodu.

Propuštěním z Let však pro členy rodiny Studených válečné trápení neskončilo. Společně se syny Antonínem a Emilem byl Václav Studený v roce 1944 znovu zatčen.⁵⁷ Byli obviněni z přechovávání kradeného zboží a uvěznění ve věznici Německého úředního soudu v Klatovech.⁵⁸ Jejich údajná kriminální činnost ovšem byla spojena s ušlechtilým činem – podporování romského uprchlíka Karla Růžičky, který se před transportem do Auschwitz-Birkenau⁵⁹ skrýval v lesích poblíž jejich bydliště.⁶⁰

Studeného případ dále potvrzuje arbitrární charakter kritérií, podle kterých příslušné úřady rozhodovaly o identifikaci jednotlivců i jejich rodin, a tedy o jejich osudu. Zároveň ukazují obrovskou mocenskou nerovnováhu mezi bývalými dozorci a vězni. Nevíme, zda se Studený považoval za Roma, nebo ne, ve svém svědectví však trval na svém odlišení od „cikánů“. Ve své výpovědi zvolil strategii, ve které upozorňoval na nespravedlivost svého uvěznění, protože nespadal do dané kategorie perzekuce, a otevřeně tak vlastně nezpochybňoval ani oprávněnost perzekuce Romů jako takovou. Studený si zřejmě uvědomoval sílu přetrvávající kriminalizace „cikánů“ a vědomě se od této kategorie distancoval, aby posílil důvěryhodnost své výpovědi.

57 Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Emil Studený, č. 195352/82, dopis Emila Studeného ze dne 28. 4. 2000.

58 Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Emil Studený, č. 195352/82, dopis ředitele SOA Plzeň Emilu Studenému ze dne 19. 3. 1896, záznam z archivního fondu Německý úřední soud Klatovy, kniha 28 (rejstřík spisů Gs).

59 V roce 1973 Antonín Studený vypověděl: „Pracoval jsem jako lesní dělník a 4. 7. 1944 jsem byl i se svojí první ženou Antonií Studenou r. Blažejovskou zatčen gestapem ze služebny Klatovy a to proto, že jsem podporoval Karla Růžičku, který měl být odvezen do Osvěčimského k. tábora jako cikán.“ Podporování Karla Růžičky potvrdili čtyři svědci. Sám Růžička měl mezi lety 1947–1948 zemřít v nemocnici v Písku. Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Antonín Studený, č. 153791/73.

60 Bratři Antonín a Emil Studený pracovali jako lesní dělníci v lese u obce Varvařov. V tomto lese se měli scházet s lidmi na útěku a zde měli být zatčeni. (Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Emil Studený, č. 195352/82, s. 29–31, svědecká prohlášení.) Emil Studený uvedl, že „dával živobytí“ lidem, kteří byli pronásledováni pro držení zbraní. Předpokládám, že součástí této skupiny byl i Karel Růžička. Ibid., dopis Emila Studeného z 28. 1. 1992.

1.2 Mimořádný lidový soud s Blažejem Dydy

Mimořádný lidový soud s Blažejem Dydy⁶¹, romským vězněm a vězeňským funkcionářem v koncentračních táborech v Hodoníně u Kunštátu a Auschwitz-Birkenau, byl jediný soudní proces, ve kterém došlo k odsouzení českého občana za podíl na vyvražďování českých a moravských Romů.

Udání na Dydyho podali samotní Romové, manželé František Kryštof a Marie Adamová, kteří při náhodném setkání v Dydy poznamenali svého bývalého táborového dohláze. Na stanici SNB ve Vítkově 4. července 1946 Dydyho obvinili z toho, že špatně zacházel s vězni v tzv. cikánském táboře v Hodoníně u Kunštátu a že v koncentračním táboře v Auschwitz-Birkenau způsobil smrt několika vězňů (Schuster 2013: 79). Následně byl vzat do vazby krajského trestního soudu v Brně a začalo rozsáhlé vyšetřování. Lidový soud s Blažejem Dydy je unikátní počtem romských svědků. Protokolárně bylo vyslechnuto 47 Romů, kteří přežili věznění v táboře v Hodoníně u Kunštátu a/nebo v „rodinném cikánském táboře“ v Auschwitz-Birkenau (Schuster 2013: 83). Výsledky probíhaly na místních četnických stanicích. V tomto ohledu je třeba poznamenat, že vyslýchání Romové tak sdělovali svoje vzpomínky na nucenou táborovou koncentraci policistům, kteří se sami velmi pravděpodobně podíleli na její přípravě. Kromě toho proti Dydy vypovídalo pět bývalých zaměstnanců tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu, včetně jeho velitele Štěpána Blahynky (Schuster 2013: 85). Veřejný soudní proces se konal 29. dubna 1947 v Brně. Na základě tzv. velkého retribučního dekretu byl Dydy souzen za okrádání spoluvězňů, vyhrožování a surové zacházení s vězni, těžké poškození na těle tří osob a způsobení smrti 19 osob (Schuster 2013: 96–97). Obviněný byl uznán

61 Blažej Dydy byl mezi Romy znám jako „Manus“, „Mann“, „Mani“ nebo „Manu“, tzv. cikánskou legitimací měl vystavenou na jméno Dydy-Herák. Většinu života prožil na jižní Moravě. Narodil se 8. dubna 1917 v Karlovicích, domovský příslušel do Velkého Ořechova, později žil s rodinou v nedaleké romské osadě u Břežůvek. Byl negramotný, číst a psát se naučil až ve vězení. Pracoval jako stavební dělník. Žil v chudobě, několikrát byl jako „cikán“ trestán pro potulku a žebrotu. Dydy a jeho rodina patřili k prvním vězňům tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu, do tábora byl spolu se svou těhotnou ženou Jiřinou a ročním synem Václavem deportován 5. srpna 1942. O čtyři měsíce později v důsledku táborového strádání malý Václav zemřel. Blažej Dydy získal brzy po příjezdu funkci svobodníka, zastával ji až do ledna 1943, kdy byl ostatními Romy usvědčen z krádeže balíku s jídlem, byl potrestán a funkce zrušen. Přímou v táboře se manželům 27. března 1943 narodil další syn Jan. O týden později se Dydy pokusil o útěk, byl ale chycen. Podruhé a tentokrát úspěšně se o útěk pokusil 10. dubna 1943 při kopání vodovodu za táborem. Společně se spoluvězněm Antonínem Murkou, který se později stal partyzánem, se vrátili do Břežůvek. Zde byl ale Blažej Dydy opět zatčen a vrácen zpět do tábora. Prvním hromadným transportem z hodonínského tábora 21. srpna 1943 byl se svou rodinou odtransportován do tzv. cikánského rodinného tábora v Auschwitz-Birkenau. Také zde byl Dydy součástí vězeňské správy, tzv. kápe. Jeho manželka se synem i celým zbytkem rodiny byli zavražděni v srpnu 1944 v plynových komorách. Dydy byl odtransportován do koncentračního tábora v Buchenwaldu a později do tábora Dora-Mittelbau u Nordhausenu. Na začátku roku 1945 byl transportem z tábora Bauderode poslán do plynových komor, podařilo se mu ale uniknout. Po konci války se vrátil do Velkého Ořechova, věznění v koncentračních táborech přežil jako jediný místní Rom. Později pracoval ve Vítkově, kde byl také zatčen (Schuster 2013: 76–79).

vinným, vzhledem k podmínkám, ve kterých zločiny spáchal, mu byl trest smrti zmírněn na doživotní věznění. Svůj trest nastoupil 16. května 1947 ve věznici na Mírově. Několikrát bezvysledně žádal o milost či obnovení trestního řízení (Schuster 2013: 99). Na svobodu byl podmíněčně propuštěn v červenci 1961, z vězení se vrátil se silně poškozeným zrakem. Po propuštění žil až do své smrti v Uherském Brodě.⁶²

Většina svědeckých výpovědí Romů se shodovala a vyznívala v neprospěch obžalovaného. Naproti tomu ve výpovědích bývalých četníků (nyní členů SNB) se nacházely závažné rozpory.⁶³ I tito bývalí táboroví dozorcí ale většinou svědčili v neprospěch obžalovaného. Ve svém výkladu situace ovšem používali stejné motivy, na kterých svou obhajobu stavěl právě Dydy a jeho sympatizanti.

Blázej Dydy svou vinu částečně uznával, popíral ale, že by někoho zabil, nebo že by ostatní Romy bil o své vůli. Zdůrazňoval svoji vrženost do situace a nemožnost odporovat vůli dozorců i fakt, že on i celá jeho rodina byli sami obětí nacismu. Tvrdil, že se snažil vězňům pomáhat, že se v jeho četě pracovalo pomalu. Stejnou taktiku zvolili i přeživší, kteří vypovídali v jeho prospěch, jeho švagři Antonín Vrba a Josef Chadraba.⁶⁴ Podle nich měl Dydy vězňům pomáhat a ulehčovat jim práci.

Kromě toho použili oba tito svědci k obhajobě Dydyho ještě další motiv, který u soudu rezonoval, a to jeho odpor k Němcům. Josef Chadraba zdůrazňoval Dydyho vlastenecké cítění: „Many byl Čech, choval se jako Čech.“⁶⁵ To se mělo projevovat tím, že měl v Auschwitz-Birkenau šetřit české Romy a trestat německé vězně: „Many se mnohokrát mstil na Němcích, aby se mstil za to, že Němci nám vězňům ubližovali.“⁶⁶ Antonín Vrba svědčil ve stejném duchu: „Sám jsem viděl, jak týral Němce.“⁶⁷ Nutno dodat, že tvrzení o týrání německých vězňů brali oba svědkové jako pozitivní jev, součást Dydyho obhajoby. Romové svědčící proti Manymu ale popisovali situaci zcela opačně: „Nejvíce se mstil na českých cikánech a nejvíce jim bral jídlo.“⁶⁸ Českým Romům měl přidělovat ty nejhorší práce,

62 M. Schuster (2013: 99–100) na základě informací C. Nečase uvádí, že B. Dydy žil po propuštění v Uherském Hradišti. Dle sdělení R. Murky, který Dydyho osobně znal a je v kontaktu s jeho příbuznými, však šlo o Uherský Brod. Rozhovor s R. Murkou, 13. 3. 2018.

63 Velitel tábora Štěpán Blahynka např. tvrdil, že trestání vězňů vězni bylo zakázáno, oproti tomu dozorce Emil Filípek tvrdil, že Blázej Dydy měl při trestání vězňů „naprostou volnost“. Moravský zemský archiv Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, s. 195.

64 Tamtéž: 224.

65 Tamtéž.

66 Tamtéž.

67 Tamtéž.

68 Tamtéž: 73.

německým naopak ulevovat.⁶⁹ Navíc měl v Auschwitz-Birkenau mluvit pouze německy a trestat slovenské Romy,⁷⁰ kteří mu nerozuměli.⁷¹ Zvláště kruté se prý Dydy choval k Romům, kteří pocházeli z okolí jeho bydliště.⁷² Na tato tvrzení lze nahlížet jako na popis reálných vztahů a hierarchií mezi různými skupinami vězňů v koncentračním táboře. Zároveň je nutné zařadit je do obecného kontextu činnosti mimořádných lidových soudů. Vzhledem k tomu, že vina za veškeré válečné utrpení byla paušálně připisovaná Němcům, tak ten, kdo se provinil, musel být nutně jejich sympatizantem. Zdůrazňování vlastenectví nebo jeho absence tak podporovalo sílu výpovědi. Stejný diskurz používali i svědkové František Kryštof i Marie Adamová, když zakončili svou výpověď právě zdůrazněním toho, že Dydy pracoval v zájmu nacistů: „To vše obviněný konal ve službách němců“.⁷³ „74“ Přezivší Karel Vrba ho přímo označil za podporovatele nacistů: „Podotýkám, že obviněný uměl německy a byl znám pod jménem Mani. Týrání lidí páchal ve službách němců a poněvadž jako kápo byl celým přívržencem nacistů.“⁷⁵ Blažej Dydy naopak od prvního výsledku tvrdil, že neumí německy, čímž dokládal, že nebyl „kápo“.⁷⁶ Samotná znalost německé řeči se tak u soudu v rámci diskurzu o kolaborantství stala přitěžující okolností.

Kartu „národního uvědomění“ používal před soudem i bývalý velitel hodonínského tábora Štěpán Blahynka⁷⁷, když zdůrazňoval vlastenectví četníků v kontrastu proti „cikánům“: četníci měli být „vesměš Češi a dobří vlastenci, zatímco u cikánů nebylo ani potuchy o nějakém národním uvědomění.“⁷⁸ Na rozdíl od ostatních četníků, jejichž výpovědi se omezily na distanci od celé

69 Tamtéž: 141.

70 Tvrzení, že slovenští Romové byli vězněni v Auschwitz-Birkenau, je samo o sobě zajímavé. Dosud totiž neznáme písemné prameny, které by potvrzovaly transporty ze Slovenska do Auschwitz.

71 Moravský zemský archiv Brno, C 141 Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, s. 131.

72 Tamtéž: 73.

73 Použití malého n- je pravděpodobně způsobeno chybou zapisovatele. V dobovém kontextu však docházelo i k záměrnému psaní malých písmen ve slově Němec.

74 MZA Brno, C 141, Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, s. 20.

75 Tamtéž.

76 Tamtéž: 7.

77 Na rozdíl od Josefa Janovského nebyl Štěpán Blahynka za své působení v koncentračním táboře v Hodoníně u Kunštátu ani v Letech u Písku, kde nahradil Janovského po jeho odvolání z velitelské funkce, nikdy souzen. Nikdo z někdejších podřízených ho neudal, na rozdíl od Janovského totiž byl mezi táborovým personálem oblíbený. Před retribučním soudem tak Blahynka v roli obviněného nikdy nestal, naopak působil jako soudce z lidu u mimořádného lidového soudu v Uherském Hradišti (Klinovský 2015: 37). Svědeckou výpověď proti Dydimu podal z vlastní iniciativy. Důvodem mohly být pověsti o nelidském zacházení s vězni v hodonínském táboře, které šířili přezivší Romové v Kyjově, kde Blahynka působil jako velitel SNB (Nečas 1994: 65). Blahynkova výpověď tak odráží jednak potřebu očistit vlastní pověst, jednak vědomí, že mu nehrozí přímý postih. Distancoval se od násilného jednání, které připsal na vrub bývalým vězňům, ale ne od své role velitele tábora. U policie působil až do roku 1949, kdy byl penzionován (Klinovský 2015: 37).

78 MZA Brno, C 141, Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, Tamtéž: 75.

věci a na tvrzení, že o násilí v táboře nic nevěděli,⁷⁹ Blahynka naopak aktivně zdůrazňoval pozitivní roli tábora a jeho kladné přijetí ze strany české veřejnosti: „Veřejnost přijala toto opatření s ulehčením, že se zbavila metly venkova, jak cikáni byli právem nazýváni, a aby se tito nemohli více vrátiti, rozbourala jim domky, což se stalo téměř ve všech případech, jak jsem se dozvěděl. A byla to česká veřejnost, která cikánským zlem nejvíce trpěla.“⁸⁰ Bezúhonný prvorepublikový četník Blahynka, který během války podporoval protinacistický odboj, zřejmě považoval genocidu Romů za státní zájem. Poté, co nahradil neoblíbeného a nekompetentního Janovského na pozici velitele „cikánského“ tábora v Letech, se mu sice podařilo potlačit tyfovou epidemii, rozhodně však nešlo o projev humanity, jak tvrdí policejní historik Petr Klinovský (Klinovský 2015: 36), ale o splnění podmínky co nejrychlejších transportů v Letech vězněných Romů do Auschwitz–Birkenau. Přes výrazně horší stav tábora v Letech skutečně proběhly transporty právě z tohoto tábora mnohem dříve než transporty z Hodonína, kde na jeho místo nastoupil „nerozhodný“ Jan Sokl. Tato skutečnost dokonce vyvolala pozornost Blahynkových nacistických nadřízených (Nečas 1995: 110). O tom, že na rozdíl od Sokla velitel tábora Blahynka vnímal svou práci jako něco víc než jen trpné následování rozkazů, svědčí dopis, který po svém návratu do Hodonína adresoval právě Blahynka letským četníkům. Vzpomínal v něm: „Všech těžkostí a nebezpečí, které nám bylo společně v době nejhorší v táboře překonati a kdy jsme s nasazením vlastního života konali naši povinnost ve prospěch celku. Ač to bylo pro nás všechny velmi nebezpečné, bylo v tom našem poslání (sic) cosi krásného a ušlechtilého“ (Klinovský 2015: 37). Podotýkám, že obsahem tohoto „krásného a ušlechtilého poslání“ bylo připravení podmínek pro provedení transportů Romů do vyhlazovacího tábora Auschwitz–Birkenau. Přesto je třeba zdůraznit, že čeští četníci během tyfové epidemie v Letech i v Hodoníně skutečně riskovali možnost nákazy a ohrožení vlastního života a zdraví. Jejich pozice ovšem byla nesrovnatelná s utrpěním stovek lidí, které v táboře věznili.

V poválečných procesech se přesto bývalí dozorcí prezentovali jako oběti – a v tomto duchu také mimo jiné vinili ty, které v táboře hlídali, za vypuknutí epidemie a ohrožení vlastního života. Blahynka situaci popsal následovně: „Cikáni se vzpírali každému pokusu o čistotu, byli zavšiveni jejich vinou, tak že vši v táboře měl každý včetně dozoru a lékaře [...] poměry v táboře nakonec vinou cikánů a jejich nečistoty dopadly tak, že zde vypukl břišní tyf a tímto byli ohroženi jako cikáni samotní, tak i dozor a celé okolí.“⁸¹

79 Příznačná je odpověď prvního velitele kárného pracovního tábora a pozdějšího hospodáře „cikánského“ tábora Jana Sokla: „O tyto věci jsem se nestaral, to byla věc strážce“. SOA Praha, MLS, Ls 678/48 Praha, Tamtéž: 157.

80 MZA Brno, C 141, Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47, Tamtéž: 268.

81 MZA Brno, C 141, Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47: 75.

Blahynka zde ve zdůvodňování své činnosti argumentoval prvorepublikovým obrazem „cikána“, pro nějž byla typická nejen neochota pracovat, kriminalita a zvrhlá sexualita, ale i nečistota. Na předsudečných představách o „cikánech“ ale svou obhajobu stavěl i Blažej Dydy, zdůrazňoval svou píli a pracovní výkony, pro které měl být do funkce jmenován, v podstatě podobně jako Blahynka se vyjadřoval i k nečistotě „cikánů“: „Mezi cikány, kteří nejsou zvyklí na čistotu a pořádek, bylo velmi těžko čistotu a pořádek [...] udržeti.“⁸² Výpovědi táborové správy z Hodonína u Kunštátu odhalují stejnou taktiku, jakou volili i dozorcí z Let: obviňování a dehumanizace obětí, předstírání neznalosti situace, stylizace do role oběti a posuzování fungování „cikánských“ táborů z hlediska národnostní optiky.

Je zajímavé sledovat, že národnostní pohled a téma podpory nacismu ovšem do soudního řízení s Dydem vnesli samotní Romové, kteří Dydyho udali, ve výpovědích ostatních svědků se buď neobjevovalo vůbec, nebo nepřevládalo. Jakkoli nebyla otázka podpory nacismu v procesu s Dydem tak výrazná jako při procesu s Janovským, přesto se výrazně otiskla do obžalovacího návrhu. V prvním bodě obžaloby byl Dydy obviněn z podpory nacistického hnutí tím, že týráním, vyhrožováním a bitím vězňů české i jiné národnosti v koncentračních táborech v Hodoníně u Kunštátu a Auschwitz-Birkenau měl vynucovat zvýšené pracovní výkony.⁸³ Ve druhém bodě obžaloby, který se týkal obohacování se na úkor spoluvězňů, bylo zdůrazněno, že tak činil „na úkor cikánů zejména české národnosti.“⁸⁴

Poslední bod obžaloby stejně tak uvádí, že zločin zabití a těžkého poškození na těle měl Dydy spáchat „ve službách a zájmu Německa.“⁸⁵ Bylo opět zdůrazněno, že se jednalo především o „cikány“ „české národnosti“. Blažej Dydy byl zproštěn viny ze zločinu proti majetku v případě upírání přídelů spoluvězňům. Osvobozen byl z nařčení ze způsobení smrti Marie Buriánské, Rudolfa Adama a neznámé vězeňkyně. Vinným byl shledán v podpoře nacistického hnutí vynucováním zvýšeného pracovního výkonu, v případě těžkého poškození na těle a způsobení smrti 16 lidí v důsledku bití, byť bylo jako polehčující okolnost uznáno, že nikoho usmrtit nechtěl a bití bylo smrtelné pouze v důsledku zdravotního stavu vězňů. Uvedené zločiny měl spáchat „ve službách a zájmu Německa.“⁸⁶ Vězeň koncentračních táborů tak byl představen jako sympatizant nacistů, a sice jak z důvodu nutnosti, tak i z vlastní vůle, byl usvědčen z „podpory nacistického hnutí, a to jak po stránce objektivní, tak i subjektivní.“⁸⁷

82 Tamtéž: 268.

83 Tamtéž: 257.

84 Tamtéž.

85 Tamtéž.

86 Tamtéž: 267.

87 Tamtéž: 268.

1.3 Srovnání mimořádných lidových soudů s Josefem Janovským a Blažejem Dydem

Průběh obou soudů se zásadně lišil v přístupu k romským svědkům. Proces s Josefem Janovským inicioval jeho bývalý podřízený a někdejší dozorcí tvořili většinu svědků. Z vězňů „cikánského tábora“ měl možnost podat výpověď pouze Václav Studený. Návrh k předvolání Studeného podal táborový lékař Jan Neuwirth (Pape 1997: 132), soud tedy z vlastní iniciativy romské svědky nevyhledával. Proces tak byl pojat v rovině konfliktu mezi velitelem tábora a jeho zaměstnanci, který započal už ve fázi „kárného pracovního tábora.“ Jednotlivé strany procesu nerozlišovaly mezi jednotlivými fázemi fungování tábora. V tomto pohledu nebyli Romové chápáni jako důležití aktéři konfliktu ani soudního procesu, otázka jejich utrpení (a rasového pronásledování) byla pro soud vedlejší. Proti Janovskému byla vznesena čtyři obvinění: podpora a propagace nacistického hnutí (nacistický pozdrav, němčina jako služební jazyk), vyhrožování dozorcům, nařizování povinné práce ve prospěch Německa (sporným však nebyl samotný fakt nucené práce, ale pouze výše pracovního výkonu) a způsobení smrti obyvatel republiky ve službách a zájmu Německa (odebíráním potravinových přídelů, nařízením nadměrných pracovních výkonů, přeplněním tábora a odepřením lékařské péče). Tři z bodů obžaloby označovaly Janovského za nacistického kolaboranta, který vedl tábor pro prospěch Říše, pouze čtvrtý bod obžaloby se bezprostředně týkal osudů vězňů. V tomto bodě však nebylo rozlišováno mezi vězni „kárného“ a „cikánského“ tábora, v potaz nebylo vzato bití vězňů, ani jejich transporty do koncentračních táborů. Soud se nezabýval konkrétními případy úmrtí. Romští vězni nebyli u soudu vnímáni jako jednotlivci, ale jako masa vězňů. Existovalo sice povědomí o odlišných fázích fungování tábora („kárný pracovní, internační a cikánský tábor“), výpovědi vztahující se k různým fázím ale byly stavěny na jednu rovinu a tábor byl fakticky pojímán jako jeden celek. Rozdílná míra utrpení a důvody internace nebyly zohledněny. Fáze „cikánského tábora“ tak nebyla chápána jako zásadně odlišná forma perzekuce. Velitel Janovský tím pádem mohl popírat své spojení s nacisty a prezentovat tábor jako legitimní instituci, „nás český podnik.“

Proces s Blažejem Dydem iniciovali romští přeživší, a ti také tvořili většinu svědků. Soud byl v jejich vyhledávání aktivní, výzva k přihlášení svědků byla zveřejněna v rozhlase i denním tisku (Schuster 2013: 80), o spolupráci byl požádán i Svaz protifašistických bojovníků. Celkově bylo vyslechnuto 47 romských svědků. Výslechy probíhaly na velitelstvích místních stanic SNB,⁸⁸ přeživší Romové tedy mohli vyslyšet ti samí policisté, kteří se podíleli na jejich deportacích. Na rozdíl od soudního procesu s velitelem tábora v Letech, kde se samotné utrpení vězňů

88 Tamtéž: 82.

dostalo na druhou kolej, stála v lidovém soudu s Blažejem Dydy otázkou obětí v centru dění. Dydy byl souzen za smrt konkrétních lidí, v případě procesu s Janovským nebyl v rozsudku jmenován jediný člověk. V Dydyho případě se tak vyšetřovaly zločiny jedince, v případě Janovského byl rozsudek pronesen spíše nad rolí českého četnictva v rámci systému nacistických koncentračních táborů.

Na rozdíl od lidového soudu s Josefem Janovským bylo v rozsudku lidového soudu s Blažejem Dydy jasné deklarováno, že táborová koncentrace protektorátních Romů byla součástí rasové perzekuce a výpovědi se vztahovaly výhradně k fázi „cikánského tábora“. Přestože tábor v Hodoníně u Kunštátu byl explicitně zmiňován jako koncentrační tábor – a vznikla tím možnost soudit lidi, kteří se na jeho provozu podíleli, za napomáhání rasové genocidě – Dydyho činnost v protektorátním „cikánském“ táboře a jeho podstata, stejně jako podstata uvěznění jeho samotného a jeho rodiny, se ovšem opět ztratila v širší množině argumentů o práci „ve službách a zájmu Německa“. Přitěžující okolností bylo, že Dydy trestný čin „podpory nacistického hnutí“ spáchal v německém koncentračním táboře Osvětimi.⁸⁹ Zkušenost věznění v Hodoníně u Kunštátu tak byla podřazena zkušenosti věznění v Auschwitz-Birkenau.

Pozornost věnovaná osobě Dydyho, jeho motivacím a charakterovým vlastnostem, a stejně tak důraz na jednotlivé případy vražd, vedly na jednu stranu k větší individualizaci a důrazu na osobní zkušenost Dydyho obětí, na druhou stranu ale došlo k přehlížení širšího společenského kontextu, ve kterém jejich věznění probíhalo, a s tím i samotné podstaty jejich perzekuce. V případě soudu s Janovským šlo hlavně o spor, jestli byly protektorátní „cikánské“ tábory zřizovány a vedeny ve prospěch Německa, v případě soudu s Dydy šlo o individuální vinu bývalého vězně a dozorce. V důsledku zaujmutí této perspektivy soud přehlížel, jak, kým a v čím zájmu byl řízen hodonínský koncentrační tábor. Rozsudek proti Blažejí Dydy tak mohl být vynesena také na základě argumentů jeho vězňatelů.

Závěr

Poválečné procesy s personálem protektorátních koncentračních táborů je nutno nahlížet v kontextu retribučního soudnictví. Součástí „národní očisty“ byla produkce jazyka kolaborace. Z pohledu poválečné politiky dějin byly válečné zločiny spáchány pouze nacisty a domácími zrádci, většina národa naopak okupantům vzdorovala. Tento výklad vedl k výrazné individualizaci viny a zároveň opomíjení širších strukturálních faktorů a míry zapojení české správy do provádění nacistické politiky. Potřeba zachování funkčního státního aparátu (v našem případě represivních složek) vedla k provádění exemplárních trestů v kombinaci s faktickou plynulou návazností kariér řadových zaměstnanců.

89 Tamtéž.

Také v případě protektorátních četníků činnost v koncentračních táborech nijak nenarušila jejich další působení u policie.

Obvinění i jejich žalobci formulovali své výpovědi v duchu dominantního narativu celonárodního odporu proti německým okupantům. Obvinění, včetně oběti rasové perzekuce, kterou byl Blažej Dydy, byli označováni za zrádce národa a sympatizanty nacismu. Bránili se pak zdůrazňováním svého odporu k Němcům a vyzdvihováním svého vlastenectví. Všechny procesy se do značné míry zaměřovaly na otázku sympatií k nacismu. Vyšetřování se pak soustředilo např. na zdravení nacistickým pozdravem nebo na znalost německého jazyka, tázání po osudech konkrétních obětí bylo upozaděno. V důsledku národnostního rámování protiromské perzekuce se soudní procesy zaměřovaly především na to, v čím zájmu protektorátní „cikánské tábory“ fungovaly, nikoliv na to, jak fungovaly a z jakého titulu byly zřízeny. Tak docházelo k další marginalizaci hlasu obětí. Důraz na individuální vinu jednotlivých „kolaborantů“ zastínilo zhodnocení role protektorátní správy. Ať už poválečné procesy dopadly propuštěním viníků, nebo odsouzením obětí, v obou případech šlo především o zproštění viny českého četnictva jako celku.

Materiály mimořádných lidových soudů se skládají především z výpovědí bývalých dozorců. Umožňují tak pochopit, jak svoji roli vnímali pachatelé genocidy. Většina četníků zařazených do koncentračního tábora v Letech u Písku byla do tábora zařazena proti své vůli, neschvalovali způsob, jakým byl tábor řízen, a odsuzovali velitele tábora Janovského. Přesto projevíli pouze minimální soucit s lidmi, které v táboře věznili. Nikdo z dozorců během přelíčení neodsoudil samotný fakt nezákonné koncentrace stovek lidí, ať už šlo o vězně „kárného tábora“, nebo rasově perzekvované Romy. Naopak zdůrazňovali potřebu přísného jednání. Uznávali sice utrpení vězňů, za skutečné oběti fungování tábora ale považovali sebe sama.

Bývalí velitelé obou koncentračních táborů, Josef Janovský a Štefan Blahynka, a dozorcí, kteří stáli na jejich straně, zdůrazňovali společenskou prospěšnost zřízení „kárného pracovního tábora“ i táborové koncentrace českých a moravských Romů. Svoje tvrzení opírali o kontinuitu s prvorepublikovou praxí, zdůrazňovali svoji odpovědnost českým úřadům a vlasteneckou povinnost. Za své uvěznění, utrpení i smrt v koncentračních táborech byli podle nich zodpovědní vězni sami. Toto hledisko přejala i vyšetřující orgány. Kromě procesu s Blažejem Dydem proti táborovým dozorcům svědčilo jen minimum přeživších Romů.

Stupeň marginalizace přeživších dokládá používání kriminalizujících označení („cikán, asociál“) i neuznání rasového charakteru perzekuce v případě „cikánského tábora“ v Letech u Písku. Vypovídající četníci i soud přistupovali ke všem fázím tábora jako k jediné, nepřetržitě fungující instituci. Opomíjena tím byla zvláštní podstata rasové koncentrace Romů i mnohem větší míra utrpení a úmrtnosti ve fázi „cikánského tábora“. V případě soudu s Blažejem Dydem bylo

rasistické pronásledování Romů tématizováno, soud se ale zaměřil především na události v Auschwitz–Birkenau.

Materiály mimořádných lidových soudů ukazují na ostrý rozpor mezi tím, jak o událostech romského holokaustu přemýšleli doboví aktéři a jak se nám jeví ze soudobého hlediska. V první řadě nebyli soudci, ale ani bývalí dozorcí schopni nebo ochotni rozpoznat bezprecedentní rozsah perzekuce Romů. Naprostá většina lidí, kteří byli vězněni v „cikánských táborech“ v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku, se stala obětí holokaustu. Jen v obou táborech samotných zemřelo několik stovek lidí. Přesto mohli jejich bývalí dozorcí svědčit u soudu bez strachu z toho, že by mohli být sami obviněni ze smrti vězňů těchto táborů. Bývalí velitelé koncentračních táborů naopak zdůrazňovali společenskou prospěšnost těchto institucí pro české občany. Na tuto logiku do značné míry přistoupily i soudy. Za zločiny a týrání, ke kterým v táborech docházelo, měli být zodpovědní nacisté nebo kolaboranti. Samotná oprávněnost existence zvláštních táborů pro „cikány“ však nebyla zpochybněna. Lidé, kteří byli u poválečných soudů z titulu své funkce soudců konfrontováni s přeživšími romského holokaustu a jeho spolupachateli, nedokázali pochopit, jakému utrpení byli Romové vystaveni, a brát je jako zvláštní kategorii obětí. V celé poválečné Evropě stál holokaust na okraji zájmu veřejnosti, oběti rasové perzekuce byly vřazeny do množiny „národních“ obětí. Narativ „národního boje za osvobození“ nezohledňoval odlišnost rasové perzekuce od ostatních druhů nacistického útlaku. Retribuční soudnictví netematizovalo rasovou perzekuci Romů jako obzvláště hrůzný čin nacistického režimu, který by zasloužil zvláštní pozornost a důkladné prozkoumání. V důsledku toho soudci nepovažovali za nutné měnit postoj poválečné společnosti vůči Romům, upozorňovat na zločiny na Romech spáchané a potrestat jejich pachatele. Zkušenost obětí zůstala oslyšena. K holokaustu českých a moravských Romů se poválečná společnost postavila zády, v jejím dějinném příběhu neměl mít místo. Památka vyvražděných Romů tak měla zůstat pouze v paměti přeživších.

Prameny

- Moravský zemský archiv Brno, C 141, fond Mimořádný lidový soud v Brně, sig. Lsp 341/47
- Státní oblastní archiv Praha, č. fondu 99, Mimořádný lidový soud Praha, sig. Ls 678/48
- Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Vrba Hynek, č. 110202/69
- Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Jan Vrba, č. 316617/9
- Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Anna Vrbová, č. 158324/74
- Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Františka Studená, č. 189389/79
- Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Antonín Studený, č. 153791/73
- Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození, osobní spis Emil Studený, č. 195352/82
- Národní archiv v Praze, fond Generální velitel neuniformované protektorátní policie, nezpracovaný fond, karton Lety
- Národní archiv v Praze, fond Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 11167, sig. S 6839/1
- NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, k. 3607, sig. S 7230/1
- Státní okresní archiv v Nymburce se sídlem v Lysé nad Labem, fond Okresní úřad Poděbrady, Manipulace 1900–1923, sig. 4/1/8
- Rozhovor s Rudolfem Murkou, 13. 3. 2018 v Otrokovicích, vedený M. Schusterem a J. Smlsalem

Literatura

- Baumann, Z. 2010. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Frommer, B. 2010. *Národní očišťa. Retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia.
- Gross, J. T. 2000. Themes for a Social History of War Experience and Collaboration. In: I. Deák, Gross, J. T., Judt, T. *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Princeton: Princeton University Press, 15–35.
- Holý, D., Nečas, C. 1993. *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici, 74–79.
- Judt, T. 2000. The Past Is Another Country. Myth and Memory in Postwar Europe. In: I. Deák, Gross, J. T., Judt, T. *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Princeton: Princeton University Press, 293–325.
- Klinovský, P. 2015. Velitelé cikánského tábora v Letech u Písku. In: *Bulletin Muzea romské kultury*, 24–41.
- Kokoška, S. 2009. Internační tábory v Letech u Písku. In: Dejmek, J., Loužek, M., Klaus, V. *Nacistická okupace: sedmdesát let poté*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 95–104.
- Mazower, M. 2000. *Dark Continent. Europe's Twentieth Century*. New York, Toronto: Vintage.
- Mezulianíková, M. 2017. *Očišťa veřejné správy (1945–1948)*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1995. *Andr'oda taboris: Tragédie cikánských táborů v Letech a v Hodoníně*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Pape, M. 1995. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: GplusG.
- Pejčoch, I. 2011. *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia.
- Richterová, B. 2014. Dodatek I. In: Polanski, P. *Tábor smrti Lety*. Institut kritických studií, Československá anarchistická federace.
- Schuster, M. 2013. Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947. *Romano Džaniben* 20 (1): 73–101.

Nerecenzovaná část

Archivní fond Zemská donucovací pracovna Brno jako zdroj dokumentace romských obětí holokaustu v České republice – nálezová zpráva

Cílem této nálezové zprávy je popsat doposud nedostatečně využitý archivní fond A 19, Zemská donucovací pracovna (dále ZDP) Brno, uložený v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), jehož detailní výzkum může přinést důležité poznatky (nejen) o tématu genocidy Romů za druhé světové války na našem území. Internace romských mužů a žen je totiž významnou podkapitolou fungování ZDP v Brně, která může přispět k dokreslení postavení, resp. perzekuce tohoto etnika na našem území v období rakouské monarchie, první a druhé československé republiky, protektorátu a omezeně také v letech 1945–1951. Osud romských vězňů² v brněnské ZDP v období 1939–1945 je stěžejním pro výzkum, jež provádí autor zprávy v rámci projektu Databáze romských obětí holokaustu v České republice, řešeného Institutem Tereziánské iniciativy v Praze. Jedním z cílů projektu je systematický archivní výzkum, který přináší detailnější informace o osudech jednotlivých obětí nacistické perzekuce Romů na území dnešní České republiky.³

Historie vzniku a fungování ZDP

V průběhu existence donucovací pracovny v Brně se několikrát změnil její název tak, jak se měnily dobové politické okolnosti, které určovaly také její využití. O zřízení záchytných ústavů pro osoby bez zaměstnání, tuláky, zloděje a osoby, které se dopustily trestných činů, se uvažovalo od konce 18. století. Až na počátku 19. století vláda a moravské stavy přistoupily k rozhodnějším krokům, což vyústilo v nařízení dvorské kanceláře z 25. srpna 1837, ve kterém povoluje zřízení zemské robotárny v Brně. Ta byla otevřena 1. listopadu 1841 a koncem roku 1843 byla uznána vlastnictvím moravských stavů. Počátkem šedesátých let 19. století převzal vrchní dohled nad robotárnou zemský výbor. V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století několikrát (1870, 1879, 1880, 1881) jednal zemský sněm

1 Mgr. Michal Schuster působí jako historik v Institutu Tereziánské iniciativy.
E-mail: michal.schuster@terezinstudies.cz

2 V textu budu pro označení osoby, která byla umístěna do ZDP, používat pojmu *vězeň*, přičemž dobová označení byla i jiná (např. *korigent*, *chovanec*, *trestanec*, *káranec*).

3 Více o první fázi projektu viz <http://www.terezinstudies.cz/projects/roma-database.html>

a zemský výbor (dále jen ZV) z finančních důvodů o zrušení robotárny nebo jejím převedení do státní správy, což státní pokladna vždy odmítla. Protože kapacita brněnské robotárny nestačila pokrýt potřeby země, došlo roku 1885 k založení čtyř dalších robotáren, které byly aktivovány roku 1889: ve Znojmě, Jihlavě, Novém Jičíně a Šumperku. Určeny byly k nápravě provinilých žen a mužů, novojičínská byla určena zvláště pro mladistvé. V devadesátých letech 19. století bylo v brněnské robotárně zrušeno ženské oddělení a trestané ženy byly posílány do jihlavské pracovny. Když byla pracovna v Jihlavě roku 1902 změněna v zaopatřovací ústav pro choromyslné, byly ženy umísťovány většinou ve Znojmě, příp. v Šumperku. Na počátku 20. století navíc vznikly dva *Moravskoslezské ústavy pro výchovu nedospělých dívek* v Boskovicích a Mohelnici (Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV).

Za první československé republiky přešly pracovny pod ZV, přičemž byly podřízeny ministerstvu vnitra, od roku 1929 patřily pod zemské zastupitelství. Ve třicátých letech si moravské pracovny do jisté míry vězně odsouzené na území Moravy a Slezska rozdělovaly podle charakteru jejich provinění: brněnská pracovna si ponechávala vězně, kteří se provinili proti zákonu o tuláctví a žebrotě (to byl také důvod uvěznění některých Romů), pracovny v Šumperku a Znojmě těžší delikventy. Současně byla rozšířena kapacita těchto ústavů. Původně byly pracovny v Brně a Šumperku určeny každá pro 250 mužů, ve Znojmě pro 300 mužů a žen. Roku 1931 byla zvýšena kapacita jednotlivých ústavů na 470 osob (Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV). Po okupaci pohraničí na podzim 1938 byli vězni ze ZDP v Šumperku a Znojmě přemísťováni do Brna.⁴ Počet vězňů byl během druhé světové války zmenšován.⁵ Brněnská pracovna se, stejně jako ty v Čechách v Praze-Ruzyni a Pardubicích, změnila na základě vládního nařízení č. 89 Sb. ze dne 9. března 1942 o preventivním potírání zločinnosti na tzv. sběrný tábor (něm. *Anhaltelager*, dále ST), který sloužil k výkonu preventivní policejní vazby. Ta mohla být uvalena kriminální ústřednou v Praze nebo oddělením kriminální policie při brněnském policejním ředitelství jako časově neomezená na osoby označené za „zločince z povolání“ a „asociály“. Dle části zákona, která se věnovala „zvláštním ustanovením o cikánech“, měly být „Cikáni a osoby potulující se po způsobu cikánském“ uvězněni, pokud opustili bez povolení kriminální ústředny místo pobytu (Nečas 2005: 255). Část vězňů ZDP označených za „zločince z povolání“ a „asociály“ byla následně postupně odtransportována v rámci politiky preventivního potírání zločinnosti do koncentračního tábora Auschwitz I a na konci války i do jiných KT. Po osvobození v květnu 1945 zahájila brněnská ZDP opět provoz, ale ne v plné šíři, neboť podle rozhodnutí brněnského Zemského národního výboru z 25. září 1945 byli usazeni v části budovy osoby

4 MZA, A 19, kart. 370, spis Káraní povšechně (1939).

5 MZA, A 19, kniha 39; MZA, B 40, i. č. 27.

dočasně zadržené policií (do ledna 1947). Roku 1949 byla zemská donucovací pracovna v Brně přeměněna na tábor nucené práce pro osoby, které se provinily proti novému režimu (Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV).

V donucovacích pracovnách měly být internovány osoby starší 18 let opakovaně trestané pro potulku, žebrotu, vyhýbání se práci, nedodržování předpisů policejního dozoru a pro příživnictví. Přípustnost pro dodání osob do ZDP byla navržena soudem v rozsudku a následně musela být schválena tzv. komisí pro donucovací pracovny a polepšovny u nejvyšších správních míst, tj. nejprve u moravského místodržitelství a u zemské vlády slezské, v letech 1919–1928 u zemské správy politické a později u zemského úřadu v Brně. Komise rozhodovala (tzv. nocionovala) s konečnou platností a bez odkladu, nejdéle do čtyř týdnů po soudním vyjádření. Z přijetí do pracovny měly být vyloučeny osoby tělesně nezpůsobilé k lehčím pracím, duševně choré, slabomyslné a nepříčetné, nemocné, dále těhotné a kojící ženy (Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV; Nečas 2002: 191; Nečas 2005: 244; Kalábová, Kaláb 2005: 9).

Každý vězeň, který do ZDP přišel poprvé (nebo po dřívějším podmíněném propuštění z donucovací pracovny či po uprchnutí z ní), byl automaticky zařazen do III. stravovací třídy. Po přiměřené době mohli být „polepšení“ vězni, kteří se prokázali řádným chováním a pracovitostí, na návrh ředitele a domácí komise přerazeni do vyšší stravovací třídy. Naopak vězni mohli být za trest přerazeni z vyšší do nižší stravovací třídy. Zadržení v pracovně nesmělo přesáhnout tři roky, přičemž v případě „polepšení“ mohl být vězeň propuštěn definitivně i dříve (před uplynutím dvou let se však jednalo o podmíněčné propuštění).⁶

Základem „převýchovy“ vězňů mělo být vykonávání pracovní činnosti. Zaměstnávání vězňů však bylo důležité i pro zajištění každodenního chodu ústavu. Probíhalo při nejrůznějších pracích, které se týkaly provozu (pekárna, krejčovská, obuvnická a stolařská dílna atd.), ale také služeb veřejnosti (služby především jiným zemským ústavům, někdy i soukromníkům, např. velkostatkům, kam byli vězni posíláni na práci). Když v době krize na počátku třicátých let 20. století došlo k útlumu tzv. venkovních prací, ZDP si pronajala od 1. června 1933 od moravské země kamenolom v Olšovci (okr. Přerov), kam byla část jejích vězňů umístěna (dle Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV).

Vězni, kteří se pokusili o útěk nebo jinak porušili domácí řád, byli na základě rozhodnutí ředitele ZDP, resp. velitele ST, trestáni vězením, samovazbou nebo temnicí. Po vydání vládního nařízení o preventivním potírání zločinnosti v březnu 1942 byli někteří z nich předáváni kriminální policii v Brně, což většinou znamenalo zařazení do hromadných transportů „asociálů“ do KT Auschwitz I (Nečas 2005: 246).

6 Dle Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV; Nečas 2002: 191; Nečas 2005: 244; Kalábová, Kaláb 2005: 9.

Archivní fond A 19, ZDP Brno

Do MZA se dostaly v padesátých letech 20. století pouze trosky písemností z bývalé ZDP Brno, takže archivní fond A 19 nepokrývá veškeré aspekty fungování ústavu. Fond o velikosti 24,27 bm a počtu 387 inventárních čísel je celý zpřístupněný a je členěn na knihy – celkem 229 evidenčních jednotek – a spisy – celkem 158 kartonů (Vymlátilová, Obršlík 1956).

Do první skupiny patří soubor podacích protokolů, který obsahuje sedm podacích protokolů pro období 1938–1949, dva podací protokoly korespondence se ZÚ pro období 1937–1945 (týká se především personálních záležitostí), knihu oběžníků (tzv. Videatbuch) pro období 1858–1922 a dvě knihy normálií pro období 1912–1948. Mezi knihy nejcennější z hlediska množství osobních údajů o vězních patří 28 tzv. základních či kmenových knih vězňů (něm. *Stammbuch*, česky též „štambuchy“), které pokrývají celé období fungování ústavu (1848–1949). K nim náleží tři knihy s indexem (1841–1949), dále index ke korespondenci (1890–1891), index odběratelů z ústavního kamenolomu v Olšovci a index osob TNP z období po roce 1949. Další soubor knih se dotýká účetnictví ústavu pro období 1907–1949 a obsahuje nejrozličnější peněžní deníky příjmů a vydání, zásobování, stravování, pekárny, povoznictví, ústředního skladiště, lomu a betonárny v Olšovci, pokladní závěrky, deníky vkladů u poštovní spořitelny atd. K zajímavým patří také knihy nadvýdělků a depozit vězňů, knihy nadlepení vězňů, knihy svršků vězňů, knihy přírůstků vězňů, kniha záznamů o fotografování a odebrání otisků vězňů (fotografická a daktyloskopická databáze se však nedochovala), knihy hlášení dozorců (např. provinění vězňů, prosby o propuštění, návštěvu, balík, o povolení psát dopisy), knihy trestních protokolů, knihy vězňů podmíněčně propuštěných nebo předvolaných před domácí komise, deníky nemocných atd.

Mezi spisy najdeme materiály týkající se zaměstnanců ústavu (mj. 11 kartonů s osobními spisy zaměstnanců, především dozorců)⁷ a výkonu jejich služby (domácí řády, pracovní výkazy, rozdělení služeb, přídavky, pojištění). Dalším spisovým souborem jsou materiály vzešlé ze samotného chodu ústavu (korespondence, rozpočty, inventáře, výroční zprávy, údržba budov, strava). Nejzajímavější materiály se týkají samotných vězňů, jejich internace, výkonu práce, prohrěšků a trestů (protokoly domácí komise). Nejcennější jsou osobní spisy vězňů, které jsou uspořádány abecedně dle příjmení a časově pokrývají celkovou dobu fungování ústavu (celkem 95 kartonů). Obsahují různé materiály průběžně shromážděné správou ústavu k jednotlivým vězňům: dokumentaci o přijetí, propuštění či případném uprchnutí a znovudodání, osobní popisy, soupisy trestů, korespondenci

⁷ Kartony 230–240 obsahují osobní spisy celkem 161 zaměstnanců.

s domovskými obcemi, soudní rozsudky, životopisy sepsané příslušnými obecními úřady, rodné a křestní listy, vysvědčení příslušnosti a majetnosti (chudoby), zdravotní posudky, dokumenty o pracovním nasazení v rámci ZDP, žádosti o propuštění, v některých případech také osobní korespondenci vězňů s rodinnými příslušníky atd. Osobní spisy se bohužel nedochovaly pro všechny vězně ZDP a také obsáhlost těchto dochovaných je různorodá (od několika až po desítky folií). I tak však lze na základě těchto materiálů zrekonstruovat základní údaje o jednotlivých vězních a průběhu jejich věznění.⁸

Kromě materiálů ZDP obsahuje fond také zlomek dokumentace TNP v Brně pro období jeho fungování v letech 1949–1951 (index osob sběrného střediska TNP, dva spisy se seznamy vězňů TNP a jejich přehledem dle jednotlivých světnic, osobní spisy zaměstnanců ad.).

Nutno dodat, že dotčené materiály obsahují celou řadu osobních údajů, a badatel tak při práci s nimi musí zacházet citlivě a obezřetně. To ostatně vyplývá i ze samotné podstaty materiálů, které z převážné většiny vytvořily represivní složky státní správy.

Romové v ZDP v letech 1939–1945

Téma zemských donucovacích pracoven na území Čech a Moravy je dosud nedostatečně zpracované. Dějinám pardubické pracovny se věnuje kniha K. Kalábové a V. Kalába *Historie zemské donucovací pracovny a věznice pro ženy v Pardubicích* (Kalábová, Kaláb 2005). Širší perspektivu pracovních táborů na území meziválečného Československa pojednává článek V. Strobacha a P. Balouna (2016) „Likvidace nezaměstnanosti: Pracovní tábory mezi liberální demokracií a diktaturou“.

Internací Romů v těchto institucích – ovšem výhradně na území Moravy a Slezska – se doposud zabýval pouze historik Ctibor Nečas (Nečas 2002, Nečas 2005). Nečas vycházel jen z tzv. kmenových knih ZDP v Brně, Znojmě a Šumperku uložených ve fondu MZA Brno, B 40, ZÚ Brno⁹ a vytvořil přehledové pojednání, týkající se celkového počtu romských vězňů, jejich hospitalizace v nemocnici, úspěšných či neúspěšných útěků, věznění za účelem trestního řízení a odtransportování do KT. Výzkumem uvedených kmenových knih Nečas zjistil, že všemi moravskými ZDP (tj. v Brně, Šumperku a Znojmě) prošlo v období 1911–1944 celkem 154 romských vězňů (103 muži a 51 žena).¹⁰ Jako vodítko

8 Osobní spisy mužů jsou v kartonech 247–339, žen v kartonech 340–341.

9 Jde o jakýsi rejstřík, v němž jsou vězni řazeni dle příjmení podle abecedy. MZA, B 40, i. č. 27 (Kmenová kniha ZDP Brno, 1911–1944), i. č. 28 (Kmenová kniha ZDP Šumperk, 1911–1938), i. č. 29 (Kmenová kniha ZDP Znojmo, 1911–1939).

10 Tamtéž; Nečas 2005: 244.

pro zjištění romského původu vězňů použil C. Nečas srovnání obvyklých romských příjmení s nacionáliemi, zvláště s domovskou příslušností. To podle něj přineslo spolehlivé výsledky u Danielů, Holomků, Ištvanů a Burianských (Nečas 2002: 192). Úskalí tohoto přístupu však ukazuje fakt, že C. Nečas mezi Romy zařadil také např. Vítězslava Daniela (nar. 1920, č. 2607), jehož romský původ dochovaný obsáhlý osobní spis jednoznačně vylučuje.¹¹

Na základě Nečasova zjištění bylo v brněnské ZDP v období 1911–1944 zapsáno nejméně 75 romských vězňů, z toho 71 mužů a čtyři ženy. U sedmnácti Nečasem identifikovaných romských vězňů (přesně u 14 mužů a tří žen) byly tzv. nociónovací nálezy, kterými byli určeni jako vězni ZDP, zrušeny (u mužů většinou pro odvod k vojsku, pro tělesnou nezpůsobilost, u žen kvůli jejich přemístění do znojenské pracovny). Po odečtení těchto 17 osob a dalších tří mužů, kteří byli dle Nečase v kmenových knihách uvedeni dvakrát (pod přezdívkou a současně pod jejich skutečným příjmením) byli v brněnské ZDP registrováni 54 romští muži a jedna žena (Nečas 2002: 192). Nečas uvádí, že tři romské vězně brněnské ZDP si na podzim 1942 vyžádalo kriminální oddělení policejního ředitelství v Brně k zařazení do transportů „asociálů“, jež směřovaly 3. listopadu a 23. prosince téhož roku do KT Auschwitz I.¹²

Již jen ze základní sondy do dalších dochovaných materiálů z provenience brněnské ZDP (především osobních spisů jednotlivých vězňů, jež C. Nečas při své práci nevyužil), kterou provedl autor této nálezové zprávy, se ukazuje, že počet romských vězňů v ZDP může být až dvojnásobný.

Identifikace romských vězňů je v mnoha případech značně obtížná. Problému s jejich jednoznačným určením si byl samozřejmě vědom i C. Nečas, když konstatoval, že jím uvažovaný počet „není zcela kompletní a mírně podhodnocuje skutečný stav“ (Nečas 2002: 192). Ani v souvislosti se zostřenou rasovou politikou namířenou proti romskému obyvatelstvu od roku 1942 nebyla v brněnské ZDP, resp. sběrném táboře (dále jen ST) vedena nějaká zvláštní evidence „cikánů“.¹³ Za „cikány“ byli označeni jen někteří Romové (v závislosti na dodaných písemných podkladech, vzhledu vězně, znalostech či subjektivních představách zapisujícího úředníka ústavu atd.).¹⁴ U některých z nich je uveden kočovný způsob života (např. *vagabundirend*), později se objevují pojmy „*Zigeuner/Zigeunerin*“ či „cikán/cikánka“¹⁵ v sloupci stav pracovníka (*Stand des Arbeiters*), příp. je zapsáno

11 MZA, A 19, kart. 256.

12 Šlo o Františka Daniela z Hranic, Antonína Holomka z Vracova a Františka Holomka z Míškovic (Nečas 2002: 193).

13 Naproti tomu v ZDP, resp. ST v Pardubicích, byl součástí každoměsíčních výkazů o počtu vězňů osob pro ředitelství protektorátní kriminální policie v Praze i samostatný výkaz „cikánů“ (Kalábová–Kaláb 2005: 18).

14 Nečas konstatoval, že v ZDP ve Znojmě byla vyznačena etnická příslušnost u třetiny romských vězňů, což je mnohem častější než v brněnském a šumperském ústavu (Nečas 2002: 194).

15 Od počátku, tj. od roku 1848, byly kmenové knihy vedeny německy, od roku 1918 pouze česky, za druhé světové války česko-německy a po ní opět pouze česky.

v příslušné kolonce „řeč cikánská“.¹⁶ Pomoci může srovnání s další dokumentací, která se vztahuje k vězňům (především osobní spisy, různé výkazy, hlášení atd.). Původ vězňů lze také odvozovat porovnáním obvyklých romských příjmení s ostatními dostupnými údaji o datu a místě jejich narození a o jménech a původu rodičů, které se dají v některých případech dohledat v příložených opisech rodných a křestních listů nebo v církevních matrikách. Na základě výzkumu kmenových knih ZDP a torzovitě dochovaných osobních spisů vězňů lze prozatím v období 1911–1944 jednoznačně identifikovat 101 romských vězňů, z nichž někteří prošli kromě brněnské také donucovací pracovní ve Znojmě či Šumperku.¹⁷ Většina z 33 identifikovaných romských vězeňkyň byla internována ve znojenské ZDP.¹⁸

Kmenové knihy

Prvotním zdrojem o vězních v brněnské ZDP jsou kmenové knihy,¹⁹ které obsahují základní údaje o vězních, např. vězeňské neboli evidenční číslo, osobní údaje o jménu, datu a místě narození, bydlišti, náboženském vyznání, údaje o příchodu do ZDP, hospitalizaci, propuštění, útěku.²⁰ Později došlo v knihách k úpravě a zavedení nových kategorií, např. řeč; výchova do čtrnáctého roku života: u rodičů / mimo / neznámo; vzdělání: zda ne/umí číst a psát, návštěva obecné školy; povolání; komu byl při propuštění odevzdán, např. příbuzným, zaměstnavateli nebo policii, příp. zaslán postrkem do domácí obce nebo za hranice státu jako cizinec.²¹ Jednotliví vězni byli

16 Takovéto indicie romského původu se nalézají především u zápisů v tzv. kmenových knihách a v osobních spisech osob s typickými romskými příjmeními, např. Burianský, Daniel, Didy, Holomek, Ištvan, Malík, Růžicka atd.

17 Díky neúplným záznamům nelze v případě některých vězňů jednoznačně určit, v jaké ZDP a v jakém období byli internováni.

18 Výzkum týkající se romských vězeňkyň je bohužel značně ztížen omezeným množstvím dochovaných osobních spisů a výrazným nedostatkem dochovaných materiálů ze ZDP ve Znojmě a Šumperku.

19 MZA, A 19, i. č. 13–40 (období 1848–1949), i. č. 41–43 (indexy ke kmenovým knihám, 1841–1949), i. č. 46 (index osob sběrného střediska TNP Brno, 1949–1951). Další kmenové knihy ZDP se nacházejí také ve fondu MZA, B 40, i. č. 27, ZDP Brno (1911–1944), i. č. 28, ZDP Šumperk (1911–1938, 1947–1948) a i. č. 29, ZDP Znojmo (1911–1937, 1947–1948). Ve fondu B 40 najdeme dále kmenové knihy zemských vychovatelů v Albrechticích (1921–1938), Boskovicích (1911–1938), Mohelnici (1906–1937) a Uherském Hradišti (1911–1937), zemské ochranný v Moravském Krumlově (1905–1938), zemského sirotčince v Rajhradě (1904–1937) a zemského útulku matek a kojenců v Kuřimi (1927–1941).

20 V nejstarších knihách z období rakouské monarchie byly vyplňovány údaje v těchto předepsaných kategoriích: evidenční číslo vězně, datum a číslo guberniálního povolení k uvěznění, jméno, místo narození, stáří, vyznání, stav vězně (svobodný, ženatý), předchozí bydliště, dřívější způsob života, datum příchodu, důvody pro uvěznění, den a třída povýšení v ZDP (tři třídy lišící se především ve výši obdržené mzdy a přidělu jídla), tělesná způsobilost, způsobilost k těžké či lehké práci, obdržené tresty a chování během internace, den propuštění a komu byl vězeň předán (např. policii, domovské obci atd.), poznámka.

21 Přehled všech kategorií: jméno, příjmení, evidenční číslo, místo a datum narození, manželské/nemanželské narození, domovská příslušnost, předchozí bydliště, náboženství, řeč, stav (svobodný, ženatý, vdovec, rozveden), výchova do 14. roku života (u rodičů / mimo / neznámo), vzdělání (zda ne/umí číst a psát, návštěva obecné školy), povolání, dřívější život (tresty, druhy deliktů), den a rok dodání / propuštění (také nemocnice, útesy), soudní rozsudek, tělesný stav, stravovací třída, životopis (většinou seznam předchozích trestů), chování a tresty v ZDP, komu byl při propuštění odevzdán (např. příbuzným, zaměstnavateli nebo policii, zaslán postrkem do domácí obce nebo za hranice státu jako cizinec atd.).

do kmenových knih zapisování chronologicky dle data příchodu do ZDP, čemuž odpovídalo i přidělené vězeňské tzv. evidenční číslo neboli číslo základní knihy, které pak bylo vedle jména a příjmení uváděno i v dalších úředních knihách a další dokumentaci ZDP. V případě, že byl vězeň po svém podmínečném či definitivním propuštění do ZDP znovu dodán, obdržel číslo nové. Co se týče informací vztahujících se k pronásledování Romů v době války, je zajímavé, že se v kmenových knihách také sporadicky objevoval záznam o internaci, příp. úmrtí některých bývalých vězňů donucovací pracovní v KT Auschwitz. Příkladem je zápis o Františku Danielovi (ev. č. 2541), u nějž je v poznámce uvedeno, že byl 23. 12. 1942 předán policii v Brně²² a zemřel 18. 2. 1943 v KT Auschwitz, takže došlo k jeho vyškrtnutí z evidence ZDP.²³ Z uvedeného příkladu vyplývá, že ZDP byla informována o dalším osudu svých vězňů, kteří byli deportováni do KT Auschwitz I. Podobná byla situace v případech, kdy nocionovaný vězeň nebyl do ZDP dodán např. z důvodu výkonu trestu v jiném zařízení nebo byl na útěku. Šlo o praktický postup, protože, pokud zemřel, nemusela již správa ZDP udržovat osobní spis vězně pro případ jeho dodání nebo znovudodání a mohla jej uzavřít. Pro detailnější vhléd do fungování komunikace ZDP s příslušnými protektorátními úřady a KT ve věci jejich bývalých vězňů však prozatím nebyly nalezeny vhodné vypovídající materiály.

Osobní spisy vězňů

V jiných ústavních knihách se nějaké zvláštní označování „cikánů“ až na několik výjimek neobjevuje, a tak je nutné porovnat údaje z kmenových knih se všemi dalšími dostupnými písemnostmi vzešlými z fungování ZDP. Zásadní význam mají především osobní spisy jednotlivých vězňů, které využil již historik C. Nečas (2005: 244–246) k rekonstrukci stručných biografí několika romských mužů a žen v období druhé světové války.²⁴

Tyto materiály nejrozličnějšího typu, které časově pokrývají celkovou dobu fungování ústavu, dávají nahlédnout do života vězňů (a v některých případech také jejich rodinných příslušníků) před jejich internací, během ní a v případě podmíněně propuštěných také po ní. Nejčastějšími dokumenty jsou popisy vězňů, lékařské zprávy, životopisy vězňů sepsané příslušnými obecními úřady, rodné a křestní listy, domovské listy, soupisy trestů, soudní rozsudky, korespondence

22 Dne 23. 12. 1942 byl jako „zločinec z povolání“ (*Berufsverbrecher*) odtransportován hromadným transportem „asociálů“ z Brna do KT Auschwitz I. MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport VII., fol. 2.

23 MZA, B 40, kniha 27, s. 290.

24 Šlo o Františka Daniela (nar. 1900, v ZDP Brno pod věz. č. 2258), Jana Daniela (nar. 1909, věz. č. 2255), Františka Didyho (nar. 1903, č. 2257), Edvarda Daniela (nar. 1908, č. 1704), Tomáše Daniela (nar. 1898, č. 2457), Karla Holomka (nar. 1912, č. 2444), Marie Danielové (nar. 1890, bez č.), Hedviky Ištvanové (nar. 1896, bez č.) a Jana Danihela (nar. 1913, č. 2582).

ZDP s domovskými obcemi apod. V několika případech se ve spisech dochovaly také „cikánské legitimace“.

Odlišnou perspektivu přinášejí žádosti vězňů a jejich rodinných příslušníků o propuštění, osobní korespondence vězňů (texty čtyř dopisů publikoval C. Nečas roku 2005),²⁵ v několika případech osobní fotografie atd.²⁶ Ve spisech 24 romských vězňů můžeme nalézt osobní korespondenci, která pochází převážně z let 1923–1944.²⁷ Unikátní je soubor 17 dopisů, které obdržel Jan Daniel (nar. 1909, Biskupice, okr. Uherské Hradiště). V srpnu 1941 byl již podruhé ve svém životě umístěn do ZDP v Brně, kde se pod ev. č. 2255 nacházel také roku 1942, kdy byla tato instituce změněna na ST. Dne 23. února 1942 byl J. Daniel nasazen na těžkou a namáhavou práci do kamenolomu v Olšovci u Hranic. Obdržené dopisy od příbuzných a známých z let 1938–1943 obsahují mimo jiné informace o obtížném a zhoršujícím se životě jeho příbuzných, o postupném uvěznění příbuzných a známých v „cikánském táboře“ (dále CT) Hodonín u Kunštátu (řeší se tu např. možnost propuštění z CT díky úplatku ve výši 1000 K) a jejich následných transportech do KT.²⁸ Hned v prvních dnech fungování CT v Hodoníně u Kunštátu do něj byla 5. srpna 1942 odtransportována manželka J. Daniela, Božena,²⁹ s jejich dvěma nejmladšími dětmi Ludmilou a Ignácem.³⁰ O jejich osudu a osudu dalších příbuzných³¹ se J. Daniel dozvěděl z nedatovaného dopisu sestry Anastázie Herákové,³² která ještě zůstala na svobodě. V závěru dopisu mu píše:

„...první transport³³ jenom vibírali ty horši, tak nevíme jak to s nama dopadne, možná že pojedem také. to se vibíralo v celem Protektorátě. Jesli bys jel tak napiš.“³⁴

25 Dopis Marie Holomkové z CT Hodonín u Kunštátu pro Františka Holomka (věz. č. 2505), dopisnice blíže neurčených příbuzných z CT Hodonín u Kunštátu pro Karla Holomka (č. 2444), dopis Heleny Holomkové z KT Ravensbrück pro Josefa Krkošku (č. 2635) a dopis Kašpara Daniela (č. 787) pro Helenu Holomkovou do KT Ravensbrück (Nečas 2005: 348–349). Dopisy publikoval C. Nečas také v článku „Jedinečné dokumenty“ (*Romano džaniben*, řílj 2005) a jsou dostupné skrze on-line archiv časopisu na www.dzaniben.cz (pozn. red.).

26 MZA, A 19, kart. 247–341.

27 Výjimkou jsou dva dopisy z let 1909 a 1912 ve spisu Kleofáše Vodičky (nar. 1887, č. 84). MZA, A 19, kart. 334, Vodička Kleofáš (84).

28 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 1–104.

29 Božena Danielová (nar. 1899, Doubravy, okr. Zlín), v CT Hodonín u Kunštátu od 5. 8. 1942, č. 3285 (Nečas 2014: 36).

30 Ludmila Danielová (nar. 1930, Doubravy, okr. Zlín), Ignác Daniel (nar. 1936, Biskupice, okr. Zlín), v CT Hodonín u Kunštátu spolu se svou matkou od 5. 8. 1942 pod společným č. 3285 (Nečas 2014: 36).

31 Další příbuzné se prozatím nepodařilo přesně identifikovat.

32 Pravděpodobně jde o Anastázii Herákovou (nar. 1905, Biskupice, okr. Zlín), která byla 19. 3. 1943 zaevidována pod č. Z-4975 v CT Auschwitz-Birkenau, kde 10. června 1943 zahynula (Nečas 1992: 167).

33 Z dobového kontextu vyplývá, že je tu míněn transport do CT Hodonín u Kunštátu.

34 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 43.

Během roku 1943 byli rodinní příslušníci J. Daniela, věznění v CT Hodonín u Kunštátu nebo dosud na svobodě, odtransportováni do KT Auschwitz-Birkenau. Stručnou zprávu o odjezdu sestry A. Herákové a jejího manžela³⁵ obdržel v dopisnici od Josefa Kolaříka z Pozlovic:

„Zděluji vam že vaše sestra stazka a švagr jsou prič a všichni odjeli vpondělí 16teho kam nevím v pondělí jeli do brodu a z Brodu jeli vpatek ráno prič.“³⁶

Šlo o hromadný transport moravských Romů do CT Auschwitz-Birkenau, v němž byl také syn J. Daniela Josef (nar. 1922, zaevidován pod věz. č. Z-4438, zem. 1944; Nečas 1992: 63) a dcera Zdenka provd. Heráková (nar. 1925, Z-5024, zem. 1943; Nečas 1992: 171). S hromadným transportem vězňů CT Hodonín u Kunštátu byla do Osvětimi 22. srpna 1943 odvezena také jeho manželka Božena (Z-9005; Nečas 1992: 150) spolu s dětmi Ludmilou (Z-9006, zem. 1944; Nečas 1992: 156) a Ignácem (Z-8372, zem.³⁷; Nečas 1992: 59). Zda a jakým způsobem se o tom J. Daniel dozvěděl, z dochovaných materiálů nevyplývá. Zůstával nadále vězněm ZDP, přičemž se mu podařilo 28. 7. 1943 z olšovského kamenolomu uprchnout. Později byl dopaden a 19. 4. 1944 předán policejnímu kriminálnímu ředitelství v Brně.³⁸ Z knihy přírůstků ZDP můžeme zjistit, že byl 8. února 1945 odtransportován na nezjištěné místo³⁹ a jeho další osud je prozatím neznámý.⁴⁰

Osobní spisy jsou ve fondu A 19 seřazené abecedně dle příjmení v 95 kartonech (93 kartonů se spisy vězňů a 2 kartony se spisy vězeňkyň), v nichž se nacházejí různě obsáhlé spisy týkající se více než 3000 mužů a 60 žen. Vzhledem k neexistujícímu jmennému rejstříku bylo v prvotní fázi nutné projít všechny kartony s osobními složkami a (na základě obvyklých romských příjmení) vytipované pak prostudovat. Jak již bylo uvedeno výše, jednoznačně bylo prozatím identifikováno 101 vězňů a 33 vězeňkyň romského původu v období 1911–1944. Přesnější výsledky však přinese až výzkum ostatních dokumentů ZDP a především jejich srovnání s dalšími materiály nejrůznější provenience (matriční záznamy, materiály obecních úřadů, četnických stanic apod.), na jejichž základě budou moci vzniknout detailnější biografie jednotlivých vězňů a vězeňkyň.

Ze zjištěného počtu 101 romských mužů se jich 30 nacházelo v ZDP v období existence Protektorátu Čechy a Morava. Jejich osud lze dohledat také díky srovnání s existujícími seznamy vězňů protektorátních kárných pracovních

35 Jeho jméno není v dopisu uvedeno, ani se jej jinou cestou prozatím nepodařilo zjistit.

36 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 47.

37 Záznam svědčí o skutečnosti, že zemřel v KT, ovšem bez udání data.

38 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 1, 5, 6.

39 Nečas uvádí, že byl pravděpodobně odtransportován do KT Buchenwald (Nečas 2005: 245).

40 MZA, A 19, kniha 172.

táborů (dále KPT), ST a CT,⁴¹ dále s dochovanými seznamy transportů „asociálů“ do KT Auschwitz,⁴² publikovanými seznamy vězňů CT v KT Auschwitz-Birkenau⁴³ a dalších KT.⁴⁴

Celkem 12 romských vězňů bylo v uvedeném období propuštěno, a to buď podmíněně, definitivně nebo pro nezpůsobilost (ze zdravotních důvodů). Dva z nich (Josef Daniel, č. 2115, František Didy, č. 2257) byli následně internováni v KPT Hodonín u Kunštátu a odtud odtransportováni jako „asociálové“ do KT Auschwitz I. V transportech „asociálů“ nacházíme také propuštěné vězně ZDP Františka Daniela (č. 2258)⁴⁵ a Františka Daniela (č. 2422).⁴⁶ Eduard Daniel (č. 1704), propuštěný 15. 3. 1941 pro nezpůsobilost, se stal v srpnu 1942 jedním z prvních vězňů CT Hodonín u Kunštátu (Nečas 2014: 48). V hromadných transportech protektorátních Romů do Auschwitz-Birkenau nacházíme Antonína Ištvana (č. 2421; Nečas 1992: 87) a Františka Růžičku (č. 2485; Nečas 1992: 106). Karel Holomek (č. 2444) byl ze ZDP propuštěn k datu 20. 8. 1943, aby byl hned následujícího dne zařazen do hromadného transportu Romů, který směřoval do Auschwitz-Birkenau z CT Hodonín u Kunštátu.⁴⁷

Zajímavou skupinu tvoří devět vězňů, kteří byli do ZDP dodáni během roku 1944, tj. až po proběhlém odtransportování většiny protektorátních Romů do Auschwitz-Birkenau. Osm z nich bylo 8. 2. 1945 předáno kriminálnímu ředitelství v Brně k odtransportování (neznámo kam): Jan Daniel (č. 786), Kašpar Daniel (č. 787), Alois Růžička (č. 788), Bohuslav (či Bohumil) Holomek (č. 789), Reinhold Lagrin (č. 790), Heinrich Bamberger (č. 791), Franz Schneeberger (č. 792) a Reinhold Burianský (č. 793).⁴⁸ František Lagron (č. 5) byl propuštěn těsně před osvobozením 18. 4. 1945 (jeho osud je neznámý).⁴⁹

Kromě výše uvedených vězňů si kriminální ředitelství v Brně vyžádalo další čtyři vězně ZDP. Tomáš Daniel (č. 2457) byl kriminálnímu ředitelství předán v den svého propuštění pro tělesnou nezpůsobilost 31. 7. 1940 a v srpnu 1943

41 Nečas 1987; Nečas 2000; Nečas 2012; Nečas 2014.

42 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7.

43 Nečas 1992; Gedenkbuch 1993; *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2018-08-03]; *United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database* [online]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2018-08-03].

44 Např. *Die Toten: Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945: Namen* [online]. Dostupné z: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/list> [cit. 2018-08-03].

45 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport V., fol. 6.

46 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport III., fol. 1.

47 MZA, B 40, kniha 27, s. 94; *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=96760 [cit. 2019-01-18].

48 MZA, A 19, kniha 172.

49 MZA, A 19, kart. 291, Lagron Franz (5).

odtransportován do KT Auschwitz-Birkenau, kde pod číslem Z-8649 dne 3. 11. 1943 zahynul.⁵⁰ Dne 23. 12. 1943 si kriminální ředitelství převzalo i Antonína Holomka (č. 2518) a Františka Holomka (č. 2541), kteří byli téhož dne zařazeni do hromadného transportu „asociálů“ vypraveného z Brna do KT Auschwitz I. Tam oba stejného dne, 18. 2. 1943, zahynuli.⁵¹

Další kategorii vězňů ZDP v období 1939–1945 tvoří ti, kteří byli vedeni jako uprchlí. Jedním z romských uprchlíků byl František Křištof (č. 2041), který byl na útěku již od 7. 11. 1936 a do ZDP nebyl vrácen ani v období okupace.⁵² Dne 2. 10. 1942 z kamenolomu v Olšovci uprchli i Jan Daniel (č. 2582) a František Holomek (č. 2505). Zatímco J. Daniel byl 24. 2. 1943 zastrelen v rodném Hluku v blízkosti „cikánských chat“ při pokusu o útěk,⁵³ F. Holomek byl dopaden a 7. 4. 1943 transportem „asociálů“ odvezen do KT Auschwitz I.⁵⁴ Jan Daniel (č. 2255), uprchlý 28. 7. 1943, byl – jak už bylo výše zmíněno – ihned po svém zadržení předán 19. 4. 1944 kriminálnímu ředitelství v Brně a jeho další osud je nejasný.⁵⁵

Další materiály

Údaje z kmenových knih a osobních složek lze porovnat s dalšími materiály, např. se záznamy knihy přírůstků pro období 1939–1948.⁵⁶ Zajímavé jsou především údaje o transportech (romských) vězňů mimo donucovací pracovnu, např. u skupiny osmi romských vězňů je poznamenáno „8. II. 1945 – transport“.⁵⁷ V tzv. knihách nadvýdělků vězňů a tzv. knihách příjmů a vydání depozit vězňů lze nalézt údaje o transportu (nejen) romských vězňů do KT Auschwitz I. Tyto informace byly pro správu ZDP důležité proto, že příslušný výdělek se vězni, který měl být odtransportován do KT, při jeho odchodu nevyplácel, ale zůstal v ZDP jako tzv. cizí peníze (nesměly být utraceny).⁵⁸ Podobně se objevují údaje o do KT Auschwitz odtransportovaných vězních také v knize svršků.⁵⁹

50 *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wieczien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=54600 [cit. 2019-01-18].

51 MZA, B 40, i. č. 27. s. 106, 290.

52 MZA, A 19, kart. 288, Křištof František (2041).

53 MZA, A 19, kart. 257, Daňhel Jan (2582).

54 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport VIII., fol. 7.

55 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255). Výše uvedena úvaha C. Nečase o jeho dalším transportu do KT v Buchenwaldu.

56 Obsahují tyto údaje: číslo vězně, jméno a příjmení, datum dodání, jednotlivé položky nafasovaného eráru (zimní kabát, kalhoty atd.), číslo ložnice, údaj o propuštění a poznámka (např. propuštěn, popraven, transport).

57 MZA, A 19, kniha 172.

58 MZA, A 19, kniha 138–161.

59 MZA, A 19, kniha 178.

Dalšími zajímavými dokumenty jsou knihy s denními hlášeními dozorců o věznicích (týkají se především jejich provinění a žádosti o propuštění, návštěvu, balík, o povolení psát dopisy apod.), které jsou doplněny rozkazem nadřízeného, jak postupovat (např. druh trestu, zda vyhovět žádosti či nikoliv). Ojedinele obsahují také zajímavé informace o adresátech soukromých dopisů vězňů (většinou jméno a adresa, rodinný vztah k vězni).⁶⁰ Příkladem může být hlášení z 9. července 1944, v němž Alois Růžička (ev. č. 788) prosí (s kladným výsledkem) o povolení napsat své milé Marii Ondrášové z Pivína.⁶¹

Kusé informace o životě jednotlivých romských vězňů v ZDP lze získat také z úřední korespondence ZDP. Zajímavý je případ hromadné otravy vězňů jídlem 5. června 1944. V popisu události se uvádí, že toho dne se v brněnské ZDP nacházelo celkem 86 vězňů, z toho 48 káránců, 34 preventivně zadržených osob a čtyři „cikáni“. Z tohoto počtu se 64 mužů otráвило, přičemž pět zemřelo v ústavu, resp. v nemocnici.⁶²

O romských věznicích brněnské donucovací pracovny, kteří se stali oběťmi holokaustu, se vzácně dozvídáme také z poválečné dokumentace ZDP. Příkladem jsou pátrání po věznicích, kteří nebyli do ZDP Brno dodáni příslušnými domovskými obcemi, soudy či četnictvem (např. kvůli útěku před samotným dodáním, z důvodu odpykávání trestu v běžné věznici, odtransportování do KT Auschwitz či jiného tábora), nebo odtud uprchli. I po válce byly totiž nadále všechny osoby původně určené do ZDP, které tam z jakýchkoliv důvodů nenastoupily a ZDP nebylo informováno o jejich úmrtí, vedeny v evidenci uprchlíků a ZDP se je snažila prostřednictvím různých úřadů dohledat. V prosinci 1945 proto zaslala Zemskému národnímu výboru a Oblastní kriminální úřadovně v Brně seznam, který uváděl celkem 50 mužů, kteří uprchli v období od 4. 3. 1930 do 27. 8. 1944 a nebyli doposud dopadeni a vráceni zpět do ZDP.⁶³ Tři z uvedených osob lze identifikovat jako Romy.⁶⁴

Na uvedeném seznamu chybí Rudolf Daniel (nar. 1908, Malenovice, okr. Zlín), který z pracovny uprchl 16. 11. 1940. ZDP se ovšem při pátrání po něm obrátila v březnu 1946 na velitelství Sboru národní bezpečnosti ve Starém Městě u Uherského Hradiště, které následně odpovědělo, že R. Daniel se do Starého Města nevrátil, „ježto podle sdělení ostatních cikánů zemřel v Osvětině“.⁶⁵ Na základě doporučení SNB ve Starém Městě se ZDP obrátilo také na SNB

60 MZA, A 19, kniha 187–191.

61 V originále „*der Geliebter Marie Ondráš, Pivín*“. MZA, A 19, kniha 190.

62 MZA, A 19, kart. 373, fol. 5–18.

63 MZA, A 19, kart. 246, fol. 1239–1240.

64 Čeněk Burianský, nar. 3. 4. 1904, Chrudim, František Daniel, nar. 18. 4. 1906, Staré Město u Uherského Hradiště, Alois Daniel, nar. 16. 6. 1912, Újezdec, okr. Přerov. MZA, A 19, kart. 246, fol. 1240.

65 MZA, A 19, kart. 246, fol. 1245.

v Kunovicích, který následně provedl šetření mezi tamními bývalými romskými vězni KT. Velitel SNB pak sdělil ZDP v dopise z 5. 4. 1946, že „cikán František Daniel (malý Franta)“ nemohl o smrti R. Daniela nic bližšího udat, protože s ním nebyl v KT vězněn. Jak dále SNB sdělil, družka F. Daniela, Pavla Holomková, však vypověděla, že:

„V Osvětně byli společně s cikány ze St. Města, mezi kterými byl rovněž cikán Rudolf Daniel, který byl však dán do Osvětně asi půl roku dříve. Tento prý snad jednou onemocněl a brzy nato zemřel jako všichni cikáni ze St. Města.“⁶⁶

Dle seznamů obětí byl Rudolf Daniel do KT Auschwitz-Birkenau odtransportován 7. 5. 1943, v „cikánském táboře“ obdržel číslo Z-7197 a 12. prosince 1943 zde zemřel.⁶⁷

Závěr

Cílem předložené nálezoové zprávy je upozornit na dosud málo využitý archivní fond ZDP Brno z pohledu internace romských mužů a žen v protektorátním období, které s sebou přináší řadu otázek. Jednou z nich je, zda bylo zařazení osob označovaných úřady za „cikány“ či „cikánské míšence“ do ZDP možností, jak uniknout z postupně realizovaného systému rasového pronásledování romského obyvatelstva po červenci 1942, kdy bylo přijato nařízení „o potírání cikánského zlořádu“, na jehož základě byl proveden soupis „cikánů a cikánských míšenců“ a byla zahájena koncentrace těchto osob v nově vzniklých CT v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. Výše zmíněné příklady totiž ilustrují případy lidí, kteří byli v ZDP internováni i v době po uskutečnění transportu „asociálů“ a „cikánů“. Další významnou otázkou může být, do jaké míry představy o fungování a prospěšnosti ZDP hrály roli při úvahách protektorátního státního aparátu týkajícího se řešení „cikánské problematiky“. Jelikož ZDP dlouhodobě sloužily k internaci osob považovaných za kriminální recidivisty, mohly právě tyto instituce představovat jistý inspirační zdroj pro zacházení a kontrolování určité skupiny lidí definovaných na základě sociálních, resp. rasových charakteristik. Bude zajímavé zjistit, do jaké míry se zkušenosti s provozem ZDP projevíly při vzniku a fungování protektorátních KPT, ST a CT.

Důležité je také téma samotného zařazování osob do ZDP na základě soudního návrhu, jenž musel být schválen tzv. komisí pro donucovací pracovní a polepšovny při ZÚ (jakou roli v tomto procesu hrály místní úřady, jak

66 MZA, A 19, kart. 246, fol. 1244.

67 *Gedenkbuch* 1993: 212; Nečas 1992: s. 67.

o zařazování „cikánských“ vězňů uvažovali úředníci na této úrovni, jak v této věci fungovala součinnost mezi soudy a ZÚ atd.). Přínosné bude jistě též vytvoření statistiky zařazování „cikánů“/Romů do ZDP, z níž mj. vyplyne, jaký byl jejich podíl na celkovém počtu vězňů v brněnské donucovací pracovně a jak se v průběhu let měnil, např. po přijetí zákona o „potulných cikánech“ roku 1927, ale především po zahájení protektorátní rasové politiky proti „cikánům a cikánským míšencům“ v létě 1942 a po odtransportování většiny Romů z protektorátu do KT Auschwitz-Birkenau během roku 1943. Stěžejní je rovněž otázka případné specifčnosti postavení „cikánů“ v ZDP a výzkum osudů jednotlivých romských vězňů jak v samotné ZDP, tak s ohledem na jejich zařazení do transportů „asociálů“, pozdější předání jiným státním institucím nebo podmíněčné či definitivní propuštění. Pro lepší pochopení perzekuce Romů na území protektorátu bude důležité sledovat rozdílnost osudů romských vězňů ZDP a jejich rodinných příslušníků. Jak je vidět z nemnoha výše uvedených příkladů, nacházejí se ve fondu ZDP též osobní dokumenty a spisy, které pomáhají přiblížit se osobním historiím obětí holokaustu před a během rasové perzekuce v protektorátu. Přináší tak svědectví o tom, jak události vnímali samotní perzekvovaní, a pomáhají vyrovnávat zásadní dominanci pramenů k dějinám holokaustu Romů pocházejících od těch, kteří se na jejich perzekuci přímo či nepřímo podíleli.

Seznam zkratk

CT	Cikánský tábor
KPT	Kárný pracovní tábor
KT	Koncentrační tábor
MZA	Moravský zemský archiv
SNB	Sbor národní bezpečnosti
ST	Sběrný tábor
TNP	Tábor nucené práce
ZDP	Zemská donucovací pracovna
ZÚ	Zemský úřad
ZV	Zemský výbor

Prameny

- MZA Brno, fond A 19, Zemská donucovací pracovna Brno 1848–1949 (1951)
MZA Brno, fond B 40, Zemský úřad Brno, Dodatky ke všem manipulacím
1621–1951
MZA Brno, fond B 321, Protektorátní kriminální policie – Policejní ředitelství
Brno

Literatura

- Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau / Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau.* 1993. Vol. 1, 2. München, London, New York, Paris: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma in Heidelberg.
- Kalábová, K., Kaláb, V. 2005. *Historie zemské donucovací pracovny a věznic pro ženy v Pardubicích.* Praha: Vězeňská služba České republiky.
- Nečas, C. 1987. *Andr'oda taboris. Věžňové protektorátních cikánských táborů 1942–1943.* Brno: Český svaz protifašistických bojovníků.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro. Čeští věžňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince.* Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 2000. *Z Brna do Auschwitz-Birkenau. První transport moravských Romů do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau.* Brno: Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 2002. Romští káránci v moravských donucovacích pracovnách. *Vlastivědný věstník moravský* (56): 191–194.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945).* Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam – 1: jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942–1943).* Nymburk: Vega-L.
- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II, Hodonín.* Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Strobach, V., Baloun, P. 2016. Likvidace nezaměstnanosti: Pracovní tábory mezi liberální demokracií a diktaturou. *Dějiny a současnost* (7): 38–42.
- Vymlátilová, M., Obršlík, J. 1956. *A 19, Zemská donucovací pracovna Brno 1848–1949 (1951).* Prozatímní inventář. Brno: Státní archiv v Brně.

Internetové zdroje

- Databáze romských obětí holocaustu. *Institut Tereziánské iniciativy* [online]. Dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/projects/roma-database.html> [cit. 2018-08-03].
- Die Toten: Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945: Namen* [online]. Dostupné z: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/list> [cit. 2018-08-03].
- Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2018-08-03].
- United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database* [online]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2018-08-03].

Stíny, vzpomínky a naděje

Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml.

*Na možnost zaznamenat rozhovor se Zdeňkem Danielem st. (*1929), rodákem z Oslavan, upozornil v roce 2017 tým pracující na projektu „Paměť Romů“ organizace Romea jeho syn, Zdeněk Daniel ml. (*1970). Naskytla se tak neočekávaná a naprosto unikátní příležitost – zaznamenat rozhovor se synem Jana Daniela, z literatury dobře známého relativně zámožného romského obchodníka s koňmi a zároveň předválečného představitele oslavanské „cikánské kolonie“. Historie této kolonie je významná hned z několika důvodů. Představuje jedno z mála romských sídlišť na jihovýchodní Moravě, které vzniklo z iniciativy Josefa II. na konci 18. století a udrželo svou kontinuitu až do doby druhé světové války. V důsledku válečné genocidy se sice v podstatě uzavřela historie oslavanské romské osady, naštěstí však nikoli historie oslavanských Romů jako takových. Jména a poválečné životy některých z přeživších jsou dobře známé – např. působení Rudolfa Daniela st., Anny Danielové či Antonína Daniela – především v kontextu geneze poválečného hnutí za politickou participaci Romů v komunistickém Československu a dále pak v kontextu vzniku a fungování Svazu Cikánů–Romů. Životní příběh Zdeňka Daniela st. (a jeho syna), dovoluje sledovat poválečné osudy dalších členů této romské komunity.*

Za účelem zaznamenání vzpomínek pana Zdeňka Daniela st. v rámci projektu „Paměť Romů“ jsme podnikli v červnu 2017 dvě návštěvy. Při prvním setkání nahrávala Markéta Hajsáková vyprávění pana Daniela st. na diktafon. Během druhé návštěvy pořizoval František Bikár filmový záznam rozhovoru na videokameru. Oba záznamy mají dohromady stopáž 3 hodiny a 5 minut. U obou rozhovorů byl přítomen syn pana Daniela st., Zdeněk Daniel ml., který byl po celou dobu vzpomínání svému otci velkou oporou, obzvláště při vzpomínání na jeho nejtěžší životní období. Bylo zjevné, že pro pana Daniela st. je návrat k určitým událostem velmi bolestivý, stále spojený se silnými emocemi, které ohrožují i jeho zdravotní stav. Nahrávání jsme tak museli na několika místech úplně přerušit. V situacích velkého rozrušení několikrát pan Daniel ml. osvobodil otce od bolestivého vzpomínání a sám se ujal dovysvětlování popisovaných událostí. S jeho pomocí jsme byli také schopni celý příběh jeho otce utřídit a zrekonstruovat jeho jednotlivé životní peripetie.¹ Oběma za ochotu spolupracovat na nahrávání životních vzpomínek pana Zdeňka Daniela st. velmi děkujeme.

1 Rozhovor s panem Danielem je součástí projektu společnosti Romea „Paměť Romů“ (www.pametromu.cz). V převyprávěné stručné verzi byl publikován v časopise *Romano vodi* (03/2019) a je také součástí audio/ vizuální orálně historické sbírky *Paměť národa* (www.pametnaroda.cz).

Z navázaného kontaktu se vyvinula další spolupráce se Zdeňkem Danielem ml., architektem a výtvarníkem. Ta mimo jiné vedla k realizaci jeho retrospektivní výstavy, v Praze v květnu 2018. Výstava představila průřez jeho dosavadního výtvarného díla, včetně cyklu „Memento mori – Moje černobílé stíny“, podle kterého se také celá výstava jmenovala. Jde o obrazy, ve kterých Zdeněk Daniel reflektuje tragickou válečnou rodinnou historii. Výstavu uspořádalo Pražské fórum pro romské dějiny ve spolupráci se Seminářem romistiky KSES FFUK, k připomenutí 75. výročí hromadného transportu moravských Romů do vyhlazovacího tábora Auschwitz–Birkenau. Po skončení výstavy Zdeněk Daniel cyklus obrazů „Memento mori“ daroval do sbírek Muzea romské kultury s přáním, aby bylo dále prezentováno pro veřejnost. Začal se účastnit veřejných akcí i pietních aktů na obou místech táborové koncentrace Romů v Protektorátu Čechy a Morava, stejně jako různých jednání navázaných na výkup velkovepřína v Letech u Písku a debat o budoucí podobě tohoto místa. Nepřestal se ovšem věnovat své práci architekta a zároveň zaměstnance libereckého sdružení D.R.A.K. poskytujícího služby lidem s handicapem. Jeho přátelé z oboru architektury i kolegové a klienti, stejně jako představitelé magistrátu v Jablonci nad Nisou, byli mezi návštěvníky vernisáže. Pro určitou část z nich bylo překvapením zjistit, jak úzce je historie Zdenkovy rodiny spojená s holokaustem českých a moravských Romů a Sintů.

Díky historickému výzkumu realizovanému Ctiborem Nečasem dnes víme, že na počátku čtyřicátých let žila v Oslavanech přibližně stoletná romská komunita, jedna z největších na jihovýchodní Moravě. Většina romských obyvatel Oslavan však byla během druhé světové války vyvražděna. Část oslavanských Romů byla v srpnu 1942 zavražděna do tzv. „cikánského tábora“ v Hodoníně u Kunštátu – z původně 70 oslavanských Romů, které do tábora poslali oslavanští četníci, jich bylo z tábora hned během prvních šesti týdnů přibližně 30 propuštěno na svobodu. Jako tzv. „neasociální“ se mohli vrátit domů, ovšem jen proto, aby byli za několik měsíců odvezeni do Auschwitz–Birkenau, spolu s ostatními romskými příbuznými a sousedy, kteří mohli v srpnu 1942 zůstat doma v Oslavanech. Transporty Romů z Oslavan do koncentračního tábora v Auschwitz–Birkenau proběhly v březnu a květnu 1943 – byly součástí hromadných transportů moravských Romů realizovaných na základě Himmlerova výnosu z prosince 1942. Tohoto osudu byly dle Nečase ušetřeny jen dvě místní romské rodiny: jednou z nich byla i nejbližší rodina Amálie Danielové, tety Zdeňka Daniela st., která byla se svými pěti již dospělými dětmi na poslední chvíli vyjmuta z květnového transportu. Kromě toho mohla zachránit ještě další tři děti – jedním z nich byl právě její synovec Zdeněk Daniel. O několik měsíců později pak byli do Auschwitz–Birkenau zavražděni i ti oslavanští Romové, kteří přežili internaci v cikánském táboře v Hodoníně u Kunštátu – v hromadném transportu hodonínských cikánských vězňů v srpnu 1943. Dle Ctibora Nečase se z koncentračních táborů vrátilo zpět do Oslavan jen jedenáct místních romských obyvatel, jeden z nich, Josef Daniel–Thulo záhy po návratu zemřel. Díky vyprávění pana Zdeňka Daniela víme, že věznění v koncentračních táborech přežila i jeho maminka, Růžena Danielová, která ovšem zahynula na cestě domů.

Osud oslavanských Romů – stejně jako osud ostatních Romů a Sintů z území protektorátu – představuje jednu z nejdrastičtějších a nejtragičtějších kapitol místní historie. Lidé, kteří byli po několik staletí součástí místního života, společnosti a dějin, měli být kompletně vyvražděni. O to silnější a nadějeplný je příběh těch lidí, kteří přežili. Ti se museli s touto přetěžkou historií vyrovnat především na osobní rovině, svými dalšími životy a jednáním však navždy popřeli osud, který jim jiní chtěli vnutit. Dějiny oslavanské romské komunity tak nejsou jen historií, ale jsou i nadále živou součástí naší současnosti, byť se odehrávají na jiných místech než tam, kam v roce 1784 Josef II. přidělil pětičlennou rodinu jistého Jana Daniela.

Markéta Hajská a Helena Sadílková

„Jde to s člověkem pořád...“

Rozhovor se Zdeňkem Danielem starším (*1929, Oslavany)

Pan Zdeněk Daniel se narodil 9. září 1929 v Oslavanech, okres Brno. Pochází z rodu Danielů, který patří k jednomu z romských rodů historicky nejdéle žijících na území Moravy. Jeho otec, Jan Daniel, byl obchodníkem s koňmi, maminka Růžena Danielová provozovala podomní obchod s látkami. Rodina si ve třicátých letech vystavěla vilku mimo místní romskou kolonii. 5. května 1943 byla celá rodina deportována společně s ostatními Romy z Oslavan do tzv. robotárny, tj. do prostor brněnské donucovací pracovny, která posloužila jako shromaždiště pro druhý hromadný transport Romů z Moravy do Osvětimi.² Díky zásahu místního četníka došlo k propuštění tety Zdeňka Daniela, Amálie Danielové, které bylo povoleno vzít s sebou zpět domů ještě tři děti ze své rodiny. Pan Zdeněk Daniel se vrátil s tetou Amálií, sestřenicí Vlastou Malíkovou a bratrancem Janem Danielem zpět do Oslavan, kde žili ve strachu o svůj život až do konce války. Zbytek jeho rodiny byl 7. května 1943 zavléčen do koncentračního tábora Auschwitz–Birkenau. V koncentračním táboře zahynul jeho bratr Pavel, matka Růžena zemřela při návratu na česko–německých hranicích. Otcí se podařilo vrátit se domů a založit si novou rodinu. Pan Zdeněk se vyučil jako instalatér–topenář a následně nastoupil do práce na bytovém podniku v severních Čechách. Stal se nadšeným komunistou, absolvoval povinnou vojenskou službu. Oženil se se ženou z rodiny tzv. světských, se kterou má dva syny. Večerně absolvoval střední školu a v roce 1960 odmaturoval. V roce 1968 v důsledku nesouhlasu se vstupem sovětských vojsk vystoupil z KSČ, následně byl propuštěn ze zaměstnání. Psychický otřes způsobený tím, že se mu již podruhé v životě rozpadl svět, ve kterém žil, pro něj byl tak závažný, že byl hospitalizován v psychiatrické léčebně. Na začátku sedmdesátých let začal s manželkou a dvěma syny nový život v Jablonci nad Nisou, kde si našel novou práci a nové bydlení.

2 K historii brněnské donucovací pracovny viz článek M. Schustera v tomto čísle RDž.

Zde žije dodnes.

MH: Ráda bych se Vás zeptala, jestli víte, od kdy žila Vaše rodina v Oslavanech?

ZD: Cikáni na Moravě byli od roku osmnáct set. Co vím, už moje prababička, můj pradědeček byli usazení. V Oslavanech byla taková zvlášť dědina, taková kolonie. Co já si pamatuji, žili jsme poměrně spokojeně, rodiče si postavili barák, vilku, a žilo se nám poměrně dobře.

MH: Co dělali Vaši rodiče?

ZD: Maminka, Růžena Danielová, měla obchod s textilem, říkalo se tomu hauzírování. Táta, Jan Daniel, kterému všichni říkali Honza, měl živnost s koňmi. Byli jsme poměrně bohatí, poněvadž jsme měli služku a pacholka, než přišla válka a brali nás...

MH: Jak takový obchod s textilem probíhal?

ZD: Dříve byli krejčí a maminka s otcem jezdili prodávat látky na Zlínsko, kde lidi vydělávali dost peněz. V Brně nakupovali ve velkoobchodech s látkami u Židů. Poněvadž maminka kupovala látky od velkoobchodu, bylo to za velkoobchodní ceny, které se lišily od maloobchodních cen. Ona měla z jednoho metru látky patnáct nebo dvacet procent. To byl její zisk, protože prodávala látky za navýšenou cenu. To si pamatuju jako děčko, to mně bylo asi sedm osm roků. Já jsem totiž jezdil jako malý s nimi. Měl jsem možnost vidět to vystupování, jak se ti Židé k mým rodičům chovali. Jezdili nakupovat látky, poněvadž dřív nebyla konfekce, ale lidé si nechávali šaty šít, a rodiče jezdili na Zlínsko. Tam byl Baťa. Nebo do Otrokovic a okolí. Rodiče už to tam znali, věděli, kam mají jít. Lidé si od nich ještě i objednávali sami. Máma měla dvacet procent a kolikrát, aby prodala, tak šla pod cenu, a pořád jí to stačilo, měla pořád 15 procent zisk. Když třeba látka stála sto korun na tři metry, třeba pravá vlna, tak ona z toho měla patnáct, dvacet korun, a to tehdy byly peníze.

MH: Pamatujete si také na to, jak Váš tatínek obchodoval s koňmi?

ZD: Ano. Já jsem ho jako děčko pozoroval. Táta koním rozuměl, měl to snad vrozený. Naučil se to od své mámy, která chodila na trh a tam prodávala koně a musela tím uživit svých šest dětí. Táta byl nejmladší a všechno se to od ní naučil. Když šel na trh, poznal, který kůň je podvyživený a ze kterého udělá zase koně. Koně se dali poznat podle zubů a podobně. On se v tom prostě vyznal a nakoupil slušné koně. Vzadu v kolonii měl maštale. Tyhle koně, co byli dobří, ale byli zanedbaní, dával do kupy a cvičil je. On to s nimi prostě uměl. Pak je prodával sedlákům a vydělával na tom velké peníze. Říkali mu cikánský baron. Když přišel do hospody, na zábavu, tak jen co vstoupil, už mu hráli „Cikánskej baron jsem já.“ Tohle všechno vím, protože mě jako kluka brával s sebou.

ZD ml.: To už je dnes úplně zaniklý svět...

MH: Měl jste sourozence?

ZD: Maminka byla tátovou druhou ženou. Táta přivedl do manželství své dva

syny, Pavla a Miroslava. Žili s námi a maminka je vychovávala jako svoje. Vždycky jsem je považoval za vlastní bratry.

MH: Velmi by mě zajímalo, co si všechno pamatujete z období první republiky.

ZD: Všichni Romové, co žili v té kolonci, měli takové jednoduché baráčky, takové prostě jen obyčejné malé domky, stropy z rákosy, omítlo se to a bylo. Tyhle domky měly jen jednu světničku a nic víc. Ale byly už normálně zděné. Pamatuji si, to mně byly asi čtyři roky, že babička z tátovy strany měla ještě jenom vůz. My jsme bydleli zvlášť, táta postavil dům nebo spíš vilku na Letkovské ulici. Ten barák tam stojí dodnes. Náš dům nebyl v kolonii, byli jsme asi o 200 metrů dál, v klasické ulici mezi Neromy. Za první republiky se nám žilo dobře. Jiné rodiny neměly co jíst, lidi chodili třeba i krást. Ale my nepoznali, co to je hlad.

MH: Jak Váš dům vypadal, jak byl zařízený?

ZD: Vepředu byl dům, pak byl dvůr, tam byl záchod, maštal a vedle místnost pro pacholka, kde spával a kde měl kamna. Táta, vzhledem k tomu, že měl koně, si nechal udělat na dvoře studnu, abychom měli svou pumpu, vodu pro koně. Vevnitř v kuchyni jsme měli krásnou kredenc a v bytě různé parády, třeba černošku ve skle, nádherná kachlová kamna. V domě jsme ještě měli špajz, sklep, komoru. Dole to bylo 1+1 a nahoře měli my, děcka, pokoj. Jenže za války nám celý dům sebrali.

MH: Jak se Vaším rodičům podařilo dostat se z té cikánské kolonie? Byl vůbec tehdy pro Romy dostupný pozemek v obci, mezi Neromy?

ZD: Ano, tehdy to bylo možné. Táta chtěl postavit barák a koupil pozemek. V třiatřicátém roce, když si bral táta maminku, to už byl barák postavený. Tenkrát mně byly čtyři roky. Oni už žili normálně spolu, ale měli svatbu až ve třiatřicátém. Já se tenkrát v tom kostele rozbrečel. A to si pamatuju, že babička Bystrická, která pak zemřela nějak těsně po té svatbě, se převlékla do mužských kalhot a tancovala. To si pamatuji jako takové záběry, jak ta babička tančí v kalhotách.

MH: Jaké byly tehdy vztahy v Oslavanech mezi Romy a Neromy?

ZD: Řekl bych, že bezproblémové. Co se pamatuji, vycházeli jsme spolu dobře. Když začalo rádio, táta dělal to, že vzal gramofon na kliku a dal ven amplion, aby to každý slyšel. Za námi nic nebylo, jen volné prostranství, a pak asi sto metrů od nás byla ta cikánská kolonie. Tak táta vždycky pustil gramofon přes amplion, a teď ty čhajori a ti kluci cikánští, vždycky to tam tancovalo. A pak se přidali ještě Češi... Tak tam bylo prostě veselo.

MH: Byli jste tedy mezi Romy nejbohatší rodina?

ZD: My jsme měli v té době dva koně a bryčku, ale strejda Vašek, ten už měl i auto. Jenže pořád pil. Auto měl tenkrát jen doktor a lékárník, ostatní ne, ani velcí sedláci, jen Žid Kolcman. Ten měl řidiče a děcka romácký za tím autem běhaly a sbíraly šesťáky, co jim házel. Teta Amálka měla taky krásný dům, její manžel pracoval léta v oslavanské elektrárně, místní lidé je už ani nepovažovali za Romy.

MH: Měli Vaši rodiče nějaké vzdělání?

ZD: Máma chodila do školy ještě za Rakouska a vychodila 6. třídu. Po škole začala

pracovat, prodávat textil. Táta do školy dlouho nechodil a moc se za to styděl. O to víc dbal na to, abychom my, jeho děti, byli vyučení. Nevlastní bratr se učil zámečnickem, druhý bratr kovářem, no a já jsem dělal zkoušky na konzervatoř, poněvadž jsem hrál moc dobře na housle. To ale bylo už v květnu 1943, když mě pustili z Brna, no a to jsem je tenkrát samozřejmě neudělal. Pak už jsem se na housle nemohl ani podívat.

ZD ml.: Ještě se zeptám, tati, ta rodina z Oslavan, co jsem je měl možnost poznat, to jsou takový studovaný lidi, mezi jejich potomky jsou dnes právníci a podobné profese...

ZD: V naší rodině byli už před válkou studovaní lidi. Bratranec Tonda³, ten byl za první republiky důstojníkem, byl poručíkem, pak ho pořád povyšovali a pak se musel skrývat. Sestřenice Anka⁴ měla obchodní akademii. Vlasta, sestřenice, byla vyučená švadlenou. Další sestřenice, Anděla, co pak byla se mnou za války, měla zase rodinnou školu a vařila potom v Brně v Alfě. Tonda,⁵ bratranec, měl gymnázium, dělal pak učitele, uměl perfektně cikánsky, zajímal se o dějiny Cikánů.

MH: Kde všude jste měl příbuzné?

ZD: Hlavně v Oslavanech. Strejda⁶ měl vilu v Tišnově a v ní měl tenkrát už i koupelnu. To my jsme ještě neměli, to měl tenkrát málokdo. Všichni Romové v Oslavanech byli hodně příbuzensky provázaní. Když byla cikánská svatba, to bylo... Třeba když se sestřenice vdávala v Tišnově, táta objednal autobus, všechny jsme naložili a jelo se. To byly prostě velké svatby. Tam se hrálo, tancovalo. Já už jako děcko, v deseti letech, tancoval. To víte, Cikán, to bylo takhle zvykem. Sestřenice Boženka, co byla o šest roků starší, mně bylo deset, jí bylo šestnáct, tak ta mě naučila tancovat. Já uměl dobře tancovat.

MH: Jak jste doma mluvili?

ZD: U nás se mluvilo v rodině cikánsky. Česky jsem ale uměl perfektně. Od čtvrté třídy jsem se začal učit německy, a já němčinu ovládal, panečku.

3 Bližší informace o tomto důstojníkovi nejsou zatím známe, pozn. red.

4 Anna Danielová (1921, Oslavany – 1999, Oslavany) vystudovala obchodní akademii a je první Romkou na Moravě, o které máme z historických pramenů doložené, že dokončila střední školu. Za války byla totálně nasazená, po válce pracovala jako sekretářka na úřadech v Brně (Nečas 2008: 94). Na počátku padesátých let patřila mezi skupinu romských aktivistů v Brně, kteří se již v tuto dobu snažili založit romskou organizaci (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 118–124). V době existence Svazu Cikánů–Romů se velmi významně podílela na činnosti Komise bývalých vězňů koncentračních táborů s cílem dosáhnout odškodnění pro romské přeživší holokaustu (Závodská, Víková 2016: 119–121).

5 Jedná se o Antonína Daniela (1913, Oslavany – 1996, Šumperk). Po válce se stal učitelem. Patřil mezi významné poválečné romské aktivisty a zakladatelské osobnosti Svazu Cikánů–Romů. Ke studiu a práci A. Daniela nejnověji viz text Milady Závodské v tomto čísle RDž.

6 Josef Daniel, zvaný Šiša, pocházel z Oslavan, ale přiřazen se do Tišnova, kde patřil mezi zámožné občany. Jeho žena, Anna Danielová, také obchodovala s látkami. Také Josef Daniel byl i s rodinou zavlčen do koncentračního tábora v Auschwitz-Birkenau. Dochovaly se dokumenty svědčící o soudním sporu, který Josef Daniel vedl ještě z koncentračního tábora s tišnovským četníkem Arnoštem Dubovým, který mu měl přislíbit vyjmutí z transportu za úplatek. Soud A. Dubového obžaloby z úplatkářství zprostil mimo jiné proto, že označil svědectví manželů Danielových za nevěrohodné, „ježto jsou cikáni, kteří často nevyprávějí pravdivě“ (Antonová, Konečný 2013: 133–135).

MH: A umíte ještě romsky? *Vakeren romanes?*

ZD: *Vakerav, vakerav*. Ale už jsem sedmdesát pět let s nikým nemluvil. Doma jsme romsky mluvili, ale u tety, kde jsem pak byl za války, tam se cikánsky nemluvílo. Něco pořád ještě umím, počítat *jekh duj trin štar pandž šov eřta ochto eňa*, to jsem nezapomněl. Ale už nemám s kým mluvit.

MH: Pamatujete si ještě romské písničky, které jste doma zpívali?

ZD (zpívá): *Gejla e čhaj paš o paňi, paš o paňi, paš o paňi, chudiņas la e šilali, e šilali...*

ZD ml.: Teda táto! Ach jo...

ZD: Víte, dětství do třinácti let bylo nádherné. Ale pak přišlo to nařízení – „soupis cikánů“.⁷ Mně bylo třináct, chodil jsem do školy, připravoval jsem se na konzervatoř. Jenže z toho sešlo...

MH: Pamatujete si, jak zaniklo Československo a vznikl Protektorát?

ZD: V tom devětatřicátém, když nás zabral Hitler, to mně bylo deset roků, a chodil jsem do čtvrté třídy obecné školy. A tehdy přišli němečtí vojáci. Pamatuji si ty jejich püllitráky a ty uniformy... My jako děcka jsme byli zvědaví, zajímalo nás to. A pak už to začalo.

MH: Takže vaše situace se zhoršila hned po vzniku Protektorátu?

ZD: Nejdřív se nic neměnilo. V roce 1939, na začátku 1940, jsme ještě dokončovali přístavbu domu, v podkroví. Já chodil do měšťanky, za války se tomu říkalo hlavní. Táta se z obchodování s koňmi přeorientoval na provozování povoznictví. Poněvadž jsme měli peníze, táta koupil koně, vozy, kočár jsme měli. Pacholek dělal kočího a nakládal tátovi na vůz a táta s ním jezdil s koňmi.

MH: Kdy se začalo něco měnit?

ZD: Postupně se začala zavádět různá proticikánská opatření. Pamatuji si třeba, jak Němci zakázali přístup Romům k veřejné pumpě. My jsme naštěstí měli vlastní studnu, a tak celá kolonie chodila pro vodu k nám na dvůr. Postupně už máma taky nemohla obchodovat. Ale měla pořád ještě zásoby látek a dál je prodávala. To už sice lidi chodili k nám, takhle z toho městečka, každou chvíli někdo chodil, aby si od ní koupil látku.

V té době už jsme tušili, že se něco chystá. Poněvadž oni to brali na dvě skupiny. Nejdřív vzali ty Romáky, co nechtěli pracovat. Tak ty brali hned. Táta pracoval, a tak jsme šli až jako druhá vlna. Tak už jsme věděli, že se něco stane. Co jsme měli, to jsme dávali ke známým, ty maminciny látky a majetek. U obchodníka, kam rodina chodila nakupovat, měla schované látky. U mistra, u kterého jsem se učil, byl zase schovaný nábytek. Takže my jsme vydělávali i v prvních letech války, měli jsme peníze, nám se dařilo v podstatě dobře. No, ale pak už to byl konec.

⁷ Šlo o tzv. „Soupis cikánů, cikánských míšenců a osob potulujících se po způsobu cikánském“ realizovaný na začátku srpna 1942 v návaznosti na výnos o „potírání cikánského zlořádu“, na jehož základě vznikly v protektorátu oba koncentrační tzv. „cikánské tábory“ v Hodoníně u Kunštátu a v Letech u Písku. Soupis sloužil jako podklad pro následné deportace Romů do koncentračních táborů na území protektorátu i mimo něj.

MH: Pak přišel rozkaz, že se máte dostavit do Brna? Kdy to přesně bylo?

ZD: Ve čtyřicátém třetím byl ten „soupis cikánů“. Dostali jsme nařízeno, že si máme vzít nejnnutnější věci a stravu na dva dny. My jsme jeli až v druhé etapě, bylo to v květnu 1943. Četnická eskorta nás vlakem přivezla do Brna, na robotárnu. Tam bylo soustředění všech Cikánů. Tam to měli zabraní Němci. To bylo přesně 5. května 1943, to mám napsané. Celé rodiny nás tam nahnali. Byli jsme tam dva dny zavření a vyšetřovali nás. Tetičku Málku,⁸ poněvadž byla vdovou a její muž pracoval leta v elektrárně, pustili ven. Ona už měla děti studované, bratranec byl učitel a druhá sestřenice měla akademickou dráhu,⁹ tak ji brali, že jako k Romům nepatří. My bychom bývali taky nešli. Naši rodinu taky osvobodili, ale jiní Cikáni, z kolonky z Brna, z Kostivárny,¹⁰ začali poukazovat: „No jo, ty jsou bohatý, tak mají výhody.“ A bylo zle. A vzali nás všechny. Pak tedy vzali tetu na stranu, že ona může zůstat, a nás vzali tři děcka takhle, co prostě si je teta mohla vzít k sobě.

MH: Měla teta možnost si vybrat, koho si s sebou vezme domů?

ZD: To byl od gestapa nějaký oficír, Bajer se jmenoval, a ten nás takhle rozdělával, v Brně. No to bylo. My jsme tam byli všichni. A já už jsem nastupoval taky, že mě odvezou, a najednou mě prostě někdo vzal za ruku, vytáhl mě ven, ale já nechťel, já chtěl s rodiči. Já jsem brečel, že chci s nimi.

MH: Už jste zmiňoval, že jste po zbytek války žil u své tety.

ZD: Teta Málka, to byla tátova sestra, která byla o deset roků starší. Její děti už byly v té době dospělé. Tetičku pustili z toho Brna třetí den domů, s těmi třemi dětmi, co si mohla u sebe nechat. Kromě mě byla mezi nimi ještě sestřenice Vlasta a bratranec Honza¹¹, každý od jiného tetiččina sourozence. Tetička Málka byla

8 Jde o Amálii Danielovou. Jednalo se o vdovu po Josefu Danielovi, kterému se říkalo Ludva. Byl trvale zaměstnán v oslavanské elektrárně, a to již od jejího vzniku, tj. od roku 1911 (Kyselák 1996: 21; Nečas 2005: 104–121). Jejich rodina si jako první romská rodina postavila v Oslavanech v roce 1932 zděný dům. Právě výjimečné postavení její rodiny pomohlo Amálii Danielové vyhnout se nástupu do transportu.

9 Jde o Annu Danielovou, viz výše.

10 „Kostivárna“ nebo „U kostivárny“ je název používaný pro romskou kolonii v Černovicích u Brna (dnes součástí Brna), podle dobové místní továrny na spodium. Nečas (2005: 90–95) datuje její vznik do druhé poloviny 19. století a uvádí, že v roce 1921 zde bylo při censu sečteno 31 Romů. Původní obyvatelé tvořilo několik rodin Danielů. V roce 1928, v souvislosti se zákazem vstupu „potulných cikánů“ na území Brna, byly do této kolonie sestěhovány i další romské rodiny z Brna a výrazně se prohloubil celkový ráz zdejší komunity jako velmi chudé (tamtéž). Nečas odhaduje, že zde v době války žilo více než 200 lidí (až 80% dobové romské populace Brna), a uvádí, že byli všichni odesláni do koncentračních táborů, ze kterých se vrátili jen jednotlivci. V roce 2017 byly v Černovicích umístěny (z iniciativy střediska Drom) pamětní kameny – stolpersteiny – k uctění památky dvou Romů z původní místní romské kolonie, Jana a Amálie Danielových. Oba zahynuli v roce 1943, krátce po příjezdu do tábora v Auschwitz–Birkenau. Tyto kameny představují v ČR vůbec první stolpersteiny připomínající romské oběti holokaustu.

11 Děti, které byly společně s panem Zdenkem zachráněny z transportu, byli jeho bratranec Jan Daniel a sestřenice Vlasta Malíková. Z Brna byli propuštěni 7. května 1943 společně s její tetou Amálií Danielovou. Až do konce války byli spolu s dospělými dětmi A. Danielové jedinými obyvateli původní romské kolonie v Oslavanech. (Z transportu oslavanských Romů byla v březnu 1943 vyjmuta ještě Anna Hájková se třemi malými dětmi, protože se jednalo o Neromku. Nevrátila se do Oslavan, válku přežila u svých rodičů. Její druh Cyril Daniel byl však do Auschwitz–Birkenau deportován – Nečas 2005: 120.)

zlatý člověk. Byla to vdova a velice hodná ženská, to se nedalo přirovnat. Byli jsme tam tři, které prostě zachránili od Osvětimi a dalších táborů.

MH: Jak to vypadalo v Oslavanech, když jste se vrátili? Mohli jste jít zase domů?

ZD: Náš dům byl zapečetěný, už jsme tam nemohli, všechno, co tam bylo, se rozebralo.¹² Do našeho baráku se nastěhoval zástupce četníků s manželkou. Jak mě pustili z toho Brna, ani jsem si nemohl domů pro věci, nepustili mě tam. Nic mi nezůstalo, ani fotky, všechno nám sebrali. Taký jsem viděl, jak vyváděli z domu naše koně, to bylo hrozné. Jak i ty koně vypadali, že jim něco chybí, to pořád dělali takhle hlavou... To si všechno pamatuju.

MH: Jak vás teta během války živila?

ZD: Tetička nás dokázala uživit díky tomu, že jsme předtím schovali ty látky u známého obchodníka. Chodila k tomu obchodníkovi, on jí vždycky dal jedny ty látky a ona chodila po dědinách a za jídlo to tajně prodávala. Ona pak vždycky něco vyšmelila a od koňského handlíře kupovala salám. Ten jsme pak taky posílali rodičům do Osvětimi. Tohle všechno teta zařizovala.

MH: Co se stalo s Vaší rodinou?

Poslali je do Osvětimi. Mě to potom vyprávěl tatínek a další, co se odtamtud vrátili. Staří lidi, to šlo všechno do pece. Táta tam dělal sběrače mrtvol, vždycky je nakládal na káru. Byli tam v těch dřevěných barácích, ve kterých byly palandy. Tam se už počítalo s tím, že Cikány vyhladí. Když pak už Němce tlačili od Stalingradu, když už Němci ustupovali, potřebovali dělníky. Tenkrát brali všechny, i mého tátu. Táta se dostal pod zem, tři měsíce byl ve skále, kde se vyráběly V-1 a V-2. Tam prý spávali jenom v dekách, byla tam strašná zima.¹³ Maminka byla pak ještě v Německu nasazená, v Ravensbrücku. Jeden můj nevlastní bratr tam zůstal, v Osvětimi. Pavel, ten, co se učil kovářem. Bratr Mírek¹⁴ to přežil, protože dělal v Osvětimi v kuchyni. To ho zachránilo.

12 Podle Nečase došlo brzy po deportaci Romů z Oslavan k zástavě jejich nemovitostí. Dům Zdeňkova otce Jana Daniela byl oceněn na 41 000 korun, což tvořilo více než polovinu hodnoty všech domů zastavených oslavanským Romům po jejich deportaci do Auschwitz-Birkenau. Nemovitý majetek rodiny J. Daniela byl (opět spolu s majetkem dalších oslavanských Romů) rozprodán ve veřejné dražbě místním občanům. Nečas uvádí záznamy o prodeji sporáku, příborníku, dvou postelí, skříně, židlí a stolu v celkové hodnotě 2 100 korun. Ve veřejné dražbě byl prodán také panem Zdeňkem zmiňovaný pár koní s postroji a dva povozy za celkovou cenu 32 000 Kč (Nečas 2002: 92).

13 Šlo o koncentrační tábor Dora-Mittelbau u Nordhausenu, jehož vězni byli nasazováni na práci na hloubení podzemních továren a výrobu raket V-2 a V-1. Romští vězni z Auschwitz-Birkenau se do „Dory“ dostávali zpravidla přes transporty do koncentračního tábora v Buchenwaldu, pod který původně tábor Mittelbau-Dora spadal. Později se stal samostatným táborovým komplexem s celou řadou pobočných táborů. Viz též například svědectví Leona Růžičky v RDŽ 2013, 2.

14 Miroslav Daniel, narozen 22. 8. 1925 v Oslavanech, byl deportován dne 5. 5. 1943 do koncentračního tábora v Osvětimi. Odtud byl dne 3. 8. 1944 převezen do tábora v Buchenwaldu, kde byl internován pod číslem 74413 s označením „Zigeuner“. Dne 7. 8. 1944 byl převezen do KT Dora. Zdroj: Arolsen archives, <https://arolsen-archives.org/en/search-explore/>

MH: Takže všichni Romové z Oslavan skončili v Osvětimi?

Všechny odvezli do Osvětimi. Celkem bylo v té osadě myslím 115 Romů, i s dětmi.¹⁵ Ty všechny poslali z Brna rovnou do Osvětimi. Ale z toho se vrátil akorát táta a dva sourozenci a asi celkem 5 lidí, a někteří hned ještě po válce umírali, poněvadž byli zesláblí. To byla doba, kdy Slováci Cikány do koncentráků nebrali, tam to zatrhl snad Tiso nebo kdo. Oni se dali dohromady s Němci a bojovali proti Východu. Ale tady prostě chtěli mít čistou rasu, za Protektorátu, tak to všechno brali. Do Osvětimi, do sběrného tábora. Já jsem se tam později byl podívat se syny, když už jsem měl auto. No, to bylo hrozné.

ZD ml.: Já si to pamatuju jako dítě, že jsme tam jeli po mé páté třídě, to bylo kolem roku 1980.

ZD: Ty jsi byl se mnou i v Ravensbrücku. Vzali jsme si tenkrát rekreaci ve východním Německu a projeli jsme Osvětim-Birkenau, kde zůstal bratr Pavel, Ravensbrück, kde byla na konci války vězněná máma.

ZD ml.: To jsme se byli podívat žigulikem, to si pamatuji. To jsme jeli po těch stopách našich prarodičů. Byli jsme i tam, co zemřela babička, někde skoro na Cínovci.

MH: Co se vlastně stalo s Vaší maminkou?

ZD: Maminka přežila Osvětim i Ravensbrück, ale domů už se nedostala. Když už byl konec války, máma a asi deset ženských utekly, chtěly domů. Jako už při osvobození. Dostaly se dost daleko, až k českým hranicím. Nám to potom vyprávěla jedna teta. Ta byla myslím ročník 1927, a přišla domů bez ruky a měla ještě střečinu v noze, měla ji rozervanou. Poněvadž neměla kde bydlet, tak bydlela u nás, asi dva, tři roky, než se vdala.¹⁶ Tak ona nám říkala, že jich bylo deset, co utekly z toho koncentráku a dostaly se až na hranice. A byly pořád pohromadě a už to bylo 5. května nějak... To už bylo před koncem války. A bylo to tak, že jak šly v noci, někdo na ně hodil granát a máma měla tu smůlu, že jí to utrhlo nohu. Utrhlo jí to nohu, vykrvácela. Kromě téhle tety se vrátila ještě jedna, ta měla střečiny v plicích. Brzy po svém příchodu do Brna zemřela.

MH: Jak se podařilo přežít vašemu otci?

ZD: Tátu na konci války vzali na pochod smrti. Během něho je Němci chtěli oddělat, aby nebyli svědci. Říkal, že se mu podařilo uprchnout ve chvíli, kdy už si kopal hrob. Už se stmívalo a oni na ně křičeli: „Los, los, los!“, aby jako rychle

¹⁵ Jak uvádí historik Ctibor Nečas, je obtížné určit přesný počet Romů v Oslavanech před transporty do Osvětimi. Početní odhady pamětníků, ale i oficiální počty se různí, vzhledem ke způsobu obživy u některých romských rodin spojenému s cestováním. Nicméně podle oficiálních statistik bylo v Oslavanech na začátku čtyřicátých let něco málo přes stovku romských obyvatel (ve 2. čtvrtletí roku 1942 zaznamenáno 106 osob; Nečas 2002: 87–88). Podle Nečase bylo z Oslavan transportováno minimálně 71 lidí v srpnu a září 1942 do tábora v Hodoníně u Kunštátu (z nichž zde 3 zemřeli, 3 byli deportováni do hlavního tábora v Auschwitzu a 36 do tzv. cikánského rodinného tábora v Auschwitz-Birkenau v srpnu 1943) a celkem 57 lidí bylo zavláčeno z Oslavan přímo do tábora v Auschwitz-Birkenau v březnu a květnu 1943.

V Auschwitz-Birkenau tak bylo internováno přes 90 členů romské komunity z Oslavan (Nečas 2002: 89–90).

¹⁶ Jednalo se o Marcelu Danielovou, nar. 1926 v Ivančicích (Kyselák 1996:24).

kopali. A on se rozešel rýčem a praštil jednoho z těch strážných a teď jak to viděli ti ostatní, začali utíkat. Sice začali po nich střílet, ale alespoň někteří se zachránili.

MH: Takže domů se vrátil hned po válce?

Táta se v červenci 1945 vrátil, ale já čekal, že už nepřijde. Já čekal mámu, ta psala do poslední chvíle. Poslední dopis jsem dostal těsně před koncem války. Povídám: „Tak to se máma vrátí.“ Ale od táty, jak on byl nasazený, jak dělal pod tou zemí, nic. On nemohl ani psát, nic. Tak jsem počítal prostě s tím, že už nežije. On to byl chlap udělaný, on když šel do koncentráku, tak měl metrů... A měřil 181. To má u Cikánů málokdo. A když se dostal z koncentráku, tak měl 55 kilo. Jak se vrátil, byl nejdřív nějakou dobu v nemocnici, byl kost a kůže. My jsme o tom nevěděli, že už je na Moravě. Pak jsem dostal nějak avízo, že táta jde. A my měli psa, vlčáka. Jmenovala se Zora a už nemohla na nohy, na zadní. Já jí odvázel. A to bylo snad 300 metrů... A ona zavětrila a mazala! Tam stál táta a ona začala na něj skákat a radovat se. Říkám, pes, to je kolikrát lepší než člověk.

MH: Co bylo potom?

ZD: Táta se vrátil, zase se oženil, vzal si nějakou Richterovou, a měl s ní čtyři syny a jednu dceru. Ona byla taky Cikánka, ale jiná, ze skupiny Sintů. Já jsem zůstal žít u tety v Oslavanech, kde jsem se vyučil instalatérem a topenářem, to bylo v roce 1948.

Pak jsem se odstěhoval do Litvínova, pracoval jsem v Chemických závodech a bydlel na lágru po Němcích s ostatními pracovníky. Tenkrát se to jmenovalo Stalinovy závody, později zase Československo-sovětského přátelství a teď je to Chemický průmysl. Tam jsem dělal na bytovém hospodářství jako technolog. Na vojně jsem měl jako syn živnostníka utrum, protože táta obchodoval s koňmi. Ale dostal jsem se jako zdravotník na ošetrovnu a tam se mnohému naučil. Střelbu jsem měl výtečnou, za to jsem dostal i dovolenou, ale že byl táta živnostník, mohl jsem být jenom svobodník, ne poddůstojník. Ale to zase bylo na něco dobré. Vojna mě naučila pořádku a kázni. Do té doby jsem byl jako svobodný kluk v leccčems lajdák. Mělo to něco do sebe, ta vojna. Je škoda, že se dneska už nechodí.

MH: Setkal jste se v poválečném období s Romy, kteří přicházeli do Česka ze Slovenska?

ZD: Já jsem hrozně nenáviděl tyhle Romáky, já jsem je nemohl ani cítit. Tedy jednoho jsem poznal, co byl dost slušný, toho jsem i nechal, když jsem sloužil půl roku na ošetrovně jako jediný zdravotník, bez lékaře, nechal jsem ho tam a vždycky jsem mu napsal, že má angínu. Ale nesnášel jsem, když byli ti Romáci taková vyčůraní, to jsem nenáviděl. Jednou se stalo, že jednoho kluka postřelili nějak slepými náboji, to byl Cikán odněkud z východu. A on po mně něco chtěl, a já se s ním hádal a on začal cikánsky říkat: „*Lava churi, dawa leske ando per.*“ Já povídám: „*More, so phenda!*“¹⁷ To on se zarazil, poněvadž nevěděl, že jsem také

17 „Vezmu kudlu a vrazím mu ji do břicha.“ – „Hele, co jsi to řekl?“

Rom. Já nosil brýle, mám modré oči... Tak on zblednul a já mu povídám: „Víš, co by tě čekalo, kdybych tě nahlásil? Dostaneš prokurátora. Ale to já neudělám. Ale tohle už nikdy nedělej!“ Vždycky jsem hleděl čestně jednat.

Táta pak prodal barák v Oslavanech a koupil za to dům v Tuřanech. Já tam za ním jel a poznal se s manželkou. Zase jsme se odstěhovali zpátky do podniku, kde jsem dělal předtím. Samozřejmě jsem byl v té době komunistou. Já vstupoval do strany, protože jsem věřil, že se něco změní. Já byl poctivý komunista, bral jsem vše zodpovědně.

Když jsem vstupoval do strany, hned mně nabízeli místo mistra. Já řekl: „Ne, dokud si nedodělám vzdělání.“ Šest let jsem chodil do přípravy do školy, dělal jsem češtinu, ruštinu, a pak jsem pět let chodil po večerech po práci do mostecké strojní průmyslové školy. Musel jsem maturovat z ruštiny a z českého jazyka a z odborných předmětů. Pak jsem se stal zástupcem vedoucího. Měl jsem v té době peníze, žili jsme si poměrně dobře. Jenže pak přišel rok 68 a...

ZD ml.: ... a táta položil knížku.

ZD: Přišel rok 68 a to víte, já za války prožil, co jsem prožil, takže mě to tak sebralo, že jsem prostě praštil s komunistickou knížkou. Já jsem říkal, jakmile odejde Dubček, jakmile ho odstraní, praštím s KSČ knížkou, poněvadž to byl solidní člověk. A taky že jo.

MH: Kde jste byl 21. srpna, co si z toho dne pamatujete?

ZD: Já byl v Litvínově. Přímo pod okny nám jezdily tanky. Se mnou to jenom hrálo. Nevěděl jsem, jestli mám něco dělat, nebo co. Jenže potom to bylo ještě horší. Když mě vyhodili z práce za to, že jsem nesouhlasil se vstupem sovětských vojsk, tak mi to připadalo jako za Německa. Komunisti řekli, že neexistuje vystoupení ze strany, že mě vyloučili. Pak mě odstranili z práce. Pak jsem se dostal až do blázince, poněvadž to, co jsem předtím prožil za války..., a teď zase tohle. Dostal jsem se do blázince do Beřkovic, celkem dvakrát. Byl jsem pod velkým tlakem, byl jsem úplně na dně, ale dostali mě z toho. Ještě v sedmdesátých letech jsem měl silné léky. A dá se říct, ještě pořád, jde to s člověkem pořád. I když dneska už je to dobré, ještě pořád jsem se toho nezbavil. Víte, to se prostě nedá.

ZD ml.: Mně bylo půl roku, když jsem se stěhoval do Jablonce, to bylo v roce 1970.

MH: Proč právě do Jablonce?

ZD ml.: Protože jsi tady dostal práci ve vodárně, že jo?

ZD: Staršího syna, toho nepustili na školu a

ZD ml.: ...to byla taková doba.

ZD: Já jsem se přeorientoval, poněvadž jsem se vyučil na venkově, tam jsem dělal nejen zámečnickou, ale taky instalatérskou práci. U sedláků jsem hlavně za války dělával napáječky a takové věci. To se mi tady hodilo, dělal jsem tohle řemeslo i tady. Přijel jsem do Jablonce a dostal jsem byt. Zaplatili mi stěhování, všechno. Řekl jsem, v jaké jsem situaci, a dělal jsem partáka, přes dvacet let, než jsem šel

do důchodu. S mým kamarádem Cinou, taky Romákem, jsme dělali vodovod na Rádle, to byla obrovská zakázka. To byl výborný člověk, už zemřel, ale byl poctivý člověk, dřič. Toho jsem měl rád. On si ze mě dělal srandu, vždycky mi dával cigaretu a říkal: „Na, *thuvali!*“ Já už čtyřicet dva let nekouřím. Hodně jsem četl, dělal jógu a cvičil dennodenně, donedávna.

MH: Jak si pamatujete na rok 1989?

ZD: Když přišla revoluce v osmdesátém devátém, všechno ze mě spadlo. Po revoluci jsem říkal, teď už to bude fajn; jenže ono se vlastně nic nezměnilo. Byl konec, už bylo po revoluci, a zase přišel jeden bývalý komunista, který mi dělal vedoucího, a řekl mi, že mě už nepotřebuje, že už jsem v důchodu. Já povídám: „To nevádí, já si už teď můžu vzít živnost.“ Takže jsem si otevřel živnost a dělal jsem tři roky u bytového družstva. To už mi bylo šedesát šest roků, a tak jsem si řekl: „Už to stačí.“ Mohl jsem žádat o odškodnění, poněvadž jsem byl psychiatricky léčen, ale nežádal jsem o to, poněvadž jsem si říkal: „Dali mně možnost studovat, vystudoval jsem a nebylo mně to na škodu.“ Teď už jsem spokojený. Teď už to jde.

ZD ml.: Máma s tátou si navzájem pomáhají, vaří si, starají se o sebe.

ZD: My už jsme s manželkou dvašedesát let spolu.

MH: Vzpomínáte někdy na to, co se stalo za války?

Víte, ve třinácti letech člověk začíná být dospělý. Když v té době prodělá takovou hrůzu, tak to v něm pořád je. Podívejte se, je to už tolika roků, a já to prostě pořád nemůžu překonat. Víte, nedá mně to...

Literatura

- Antonová, B., Konečný, M. (ed.). 2013. *Zpráva o zapomenutých sousedstvích: prameny k romskému a židovskému holocaustu v politickém okrese Tišnov 1939–1945*. Lomnice: Okrašlovací spolek pro Lomnici a okolí.
- Kyselák, J. 1996 a. Oslavanští cikáni. *OKNO* 10 (1): 18–24.
- Nečas, C. 2002. Dějinný příběh oslavanských Romů. *Jižní Morava* (38): 77–96.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Brno: Centrum pro demokracii a kulturu.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Závodská, M., Viková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.

„Maluju věci, které mě baví“

Rozhovor se Zdeňkem Danielem ml. (*1970)

Zdeněk Daniel se narodil v Mostě, ale prakticky po celý svůj život žije a tvoří v Jablonci nad Nisou. Vystudoval zde Střední průmyslovou školu. Malování se věnuje od dětství, v devadesátých letech se sebevzdělával na jablonecké Střední umělecko-průmyslové škole, pod vedením jejího tehdejšího ředitele, akademického sochaře Jiřího Dostála. Díky samostudiu a velké praxi se mu podařilo v roce 2008 složit zkoušky u České komory architektů a stát se autorizovaným architektem a členem Komory architektů. Mezi jeho větší architektonické práce patří například: práce na návrhu interiéru Panského domu na Jizerce; adaptace bývalé továrny – Fabrika v Děčíně; architektonické práce na rozvoji areálu firmy NOPROSU mezi lety 2005–2010 (interiér administrativní budovy a objekt restaurace v areálu); architektonické práce na projektu zahájení provozu a rozvoje pivovaru Kocour ve Varnsdorfu mezi lety 2008–2011; objekt budovy ředitelství a vjízdny v areálu Preciosy v Kamenickém Šenově; rekonstrukce Panského domu v Chotěboři; spolupráce na studii náměstí ve Varnsdorfu, projekt Metznerovy kašny včetně jejího doplnění do revitalizace parku u kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova a revitalizace Vodního toku na Horním náměstí v Jablonci nad Nisou.. Věnuje se i volné výtvarné tvorbě, má za sebou několik samostatných výstav. Jeho díla jsou zastoupena v soukromých sbírkách v České republice i v zahraničí.

HS: Seznámili jsme se spolu po tom, co byla kolegyně Markéta Hajská nahrávat s Vaším tatínkem. Mohl byste zrekapitulovat, jak vůbec došlo k tomu, že jste lidi v Romea kontaktoval a uvedl ve známost příběh svého tatínka?

ZD: Hodně jsem maloval, od malička, jako dítě, pořád. To byly doby, kdy tady nebylo vůbec nic a já si ty věci kreslil, navrhoval, maloval jsem si věci, co se mi líbily, auta, sportáky, věci, které nebyly dostupné. Kreslil jsem si všechno, co se mi líbilo. Když jsem byl ve třetí nebo ve čtvrté třídě, rodiče mi řekli, že naše rodina byla v koncentráku. Už od malička jsem v tom vyrůstal. Vyprávěl mi o tom tatka. Za komančů jsme byli hodně vychovávaní tím, že se pořád mluvilo o válce, znal jsem ty válečné filmy a tak. Tatka mi ale vyprávěl příběhy z koncentráku. V páté třídě jsme pak v létě jeli s rodiči po těch koncentračních táborech. Do Německa a do Polska. Viděl jsem Osvětim, byl jsem i v Ravensbrücku, kde byla vězněná babička Danielová, mamka od tatky. Působilo to na mě hodně těžce, bylo to hodně depresivní. A v letech, kdy si člověk začínal vytvářet nějaké názory, nějak se formovat, to nebylo jednoduché. Naši o tom mluvili, taky jsme jezdili za příbuznými do Brna, co byla ta druhá rodina od Jana Daniela, mého dědy po tatkově – on se po druhé světové válce znovu oženil a tatka pak měl další

nevlastní sourozence. Tak za nimi jsme jezdili a já viděl – teta, jak měla to číslo vytetované a tak. To byly věci, které člověk prostě vstřebával od dětství. Bylo to hodně depresivní, ale zase když už se o tom mluvilo, tak mi to řekli na rovinu, řekli to tak, jak to bylo. A za to jsem jim vděčný. Ale člověk to má v hlavě celý život. Ne že by tím žil pořád, ale bylo to pořád ve mně uložené.

HS: A to v téhle souvislosti jste zjistil, že je Váš tatínek Rom?

ZD: Ne, to jsme věděli, o tom rodiče mluvili, jezdili jsme za příbuznými do Brna, a to jsem věděl, z jaké rodiny pocházím.

To téma holokaustu jsem nosil v hlavě už dvacet let a věděl jsem, že někdy to dám na papír. Ten cyklus k holokaustu vznikl v roce 2016. Před pár roky. Nebylo to myšleno nějak cíleně, ale prostě jsem cítil, že to potřebuju ztvárnit. A tehdy jsem měl takový špatný období, depresivní, a tak jsem to namaloval. Ukázal jsem to pak jednomu kamarádovi, architektovi. Ten když to viděl, byl z toho hotový. Říkal, že ho úplně mrazí. Říkal jsem si, že by bylo dobré to někde prezentovat.

Já vystavuji od roku 2000: měl jsem hodně společných i samostatných výstav, v Praze i pro regiony. Ale věděl jsem, že tohle není na prezentaci v kavárně nebo v galerii, jenom tak. Tak jsem se o to téma holokaustu začal zajímat. Jel jsem pak do Prahy na výstavu, kde byla vystavená tabla – a já tam uviděl toho Jana Daniela. Tak jsem jim dal na sebe kontakt a potom jsme se začali bavit, s různými organizacemi, které by o to měly zájem. Ten cyklus, to není věc pro mě, je to věc, která má nějaké poselství. Chtěl jsem to někde ukázat a vystavit.

Také jsem věděl, že tatka má silný životní příběh, a věděl jsem, že je škoda se o to nepodělit. A byla tu ta možnost, že tu jsou organizace, které tohle zprostředkovávají mladým lidem... Takže jsme se s tatkou domluvili a on do toho nakonec se mnou šel. Jsem rád, že se to natočilo.

HS: Musel jste ho hodně přemlouvat?

ZD: Určitě. Zvažovali jsme, jaké to bude mít další důsledky. Ono to není jednoduché, v dnešní době, tyhle věci odkrývat na veřejnosti. Diskutovali jsme o tom a nakonec to dopadlo, jak to dopadlo, a jsem za to rád. Že se to odprezentovalo, ta moje část i ta tatky. Je to celé takové poselství.

Tatka hodně žije v té historii. Nejčastěji se vrací do těch padesátých let v Litvínově, vzpomíná, jak dělali melouchy, když se dělaly přípojky vody, jak si dodělával průmyslovku. Když ale vzpomíná na rodinu v Oslavanech, tak se mu o tom těžko mluví, i v těch skoro devadesáti letech. Když si na ně vzpomíná, tak je hodně... má sevřený hlas, je to pro něj takové hodně citlivé téma, ale vždycky se k tomu vrací.

HS: Pamatujete si výrazněji příležitost, kdy Vám o té válečné historii tatínek začal podrobněji vyprávět?

ZD: Ptal jsem se ho na babičku a on mi řekl, že nežije, že byla v lágru, i celá jeho rodina, brácha, tatka, že byli v koncentráku. Bylo to pro mě těžké, že nemám babičku z tatkové strany, ani strejdu, prostě mi to v těch dětských letech neštimovalo. A taky mě to pak zajímalo, všechno, ta historie, i celý ten příběh.

Jako dítě na to člověk koukal jinak. Bylo to dané i tou dobou, že se o druhé světové válce hodně mluvilo, ještě v sedmdesátých, osmdesátých letech to bylo pořád na pořadu. Taky jsme si pořád hráli na vojáky – Rusáci, Němci. Taky dávali ten film *Čtyři z tanku a pes*, to bylo mezi dětmi hrozně rozšířené. My s klukama jsme si dokonce ten tank postavili a hráli jsme si na druhou světovou válku... (směje se)

HS: Ale tohle je úplně jiná strana toho obrazu, tahle drastická historie Vaší rodiny. Jak jste si to dával dohromady?

ZD: To všechno přišlo až později. Přišlo mi to celé hrozně smutné. A moc se o tom nemluvilo mezi vrstevníky. Možná to věděli dva tři kamarádi, ale jinak to nikdo nevěděl, že jsem měl babičku s dědou v koncentráku. O tom se venku nemluvilo. Ono to bylo hodně dané tou dobou, kdy se také nemluvilo o spoustě jiných věcí, co byly proti režimu. Taťka v šedesátém osmém položil knížku, vystoupil z KSČ – já se narodil v sedmdesátém, takže o tom mi rodiče jen vyprávěli. Poslouchali jsme pak doma pravidelně Hlas Ameriky. Ze třídy jsme byli dva tři kamarádi, co to poslouchali, protože to poslouchali jejich rodiče, ale jinak se o tom nesmělo mezi dětma, na veřejnosti, ve škole mluvit – pššt, to je jen na doma – bylo to takové tabu. A podobně ta naše historie. Byla to vnitřní věc v naší rodině, o které jsem nechtěl mluvit na veřejnosti.

HS: Co bylo impulzem pro to, že jste se do tvorby toho cyklu obrazů k holokaustu pustil?

ZD: To je hodně složité... Já jsem jeden čas maloval kresby jabloneckých baráků, když jsem začínal. Černobílé kresby, to bylo všechno takové dokumentační. Pak jsem o tom výtvarném umění začal víc přemýšlet a začal jsem sdělovat nějaké svoje pocity, už nešlo o dokumentaci, ale o vnitřní pocity, že dávám na plátno věci, o kterých přemýšlím a které mě v životě oslovují a rád to lidem prezentuji, jsou to taková sdělení. Jak jsem od dětství hodně kreslil, měl jsem takový dril, jako když někdo hraje na hudební nástroj, tak já jsem pořád kreslil. Takže když teď maluju, tak už nepřemýšlím o tom, jak to kreslím, jde to samo. Je to jako u hudby: když chce někdo sdělit něco hudbou, musí mít základy, nadřenou techniku a pak může být virtuóz, který sděluje hudbou svoje pocity. Tak tak já to dělám výtvarným uměním. Dřív jsem přemýšlel nad tím, aby se to lidem líbilo, aby to bylo prodejné, ale pak jsem se od téhle autocenzury oprostil a vznikly tak věci, které mají hlubší myšlenku, jdou víc do hloubky.

Já to téma v sobě nosil od dětství... Asi před dvaceti lety jsem měl takové těžší období, i ze zdravotních důvodů. Hodně jsem přemýšlel o těchto otázkách, o historii, bál jsem se to dát na papír, ale pořád jsem si říkal, že si to musím jednou nakreslit. Dostal jsem se k tomu až po dvaceti letech. Potřeboval jsem to vylít, tak jsem se zavřel v ateliéru, bylo to pak hodně impulzivní a vzniklo to vlastně během pár chvil.

Udělal jsem si koncept, jak to pojmu. Je to osm obrazů a v nich takový průřez celou tou zkušeností: jak jedou vlakem, tím dobytčákem („Jednosměrná jízdenka“), ta cesta, bydlení na barákách, a pak ta selekce... Poslední je plynová komora, ta sprcha

(„Čistostkovou hygienou“) a pak „Továrna“, ten komín. Je to příběh, jak to tam probíhalo, ale v piktogramech. Je složité to vyprávět. Není to příběh mého tatky, ale je to jakoby příběh celé naší rodiny. Babičky, dědečků, strýčků, tet. Ta rodina z Oslavan byla skoro celá vyvražděná, přežilo to jen pár lidí, co tam žili. Měli tam kořeny už několik set let a pak najednou lusk – a... Já to měl v hlavě takhle všeobecně. Před těmi 20 roky jsem to prožíval hodně intenzivně. Měl jsem vážné zdravotní problémy, takže to má ještě další vrstvy, jiné rozměry, o kterých se mi ale nechce úplně mluvit.

Je to strašně obtížné, aby si to člověk zažil a prožil a pak s tím nějak dál pracoval. Já jsem věděl, jak to bylo s babičkou, znal jsem jména těch lidí, viděl jsem ty staré fotky. Děda pak bydlel v Tuřanech, jezdili jsme k nim. Zemřel v roce 1976, to já byl ale malé děcko. Tety o tom ale pořád vyprávěly. A pak jsem byl v těch koncentracích. Já jsem z toho měl jako děcko dost trauma, bylo to děsivé.

Je to cyklus, který je uzavřený, a na konci, na konci je to „Lidství“. Tam je to srdce. To že by mělo zvítězit, ta naděje nějaká, že to není jen všechno špatně, ale že je pořád naděje, i v té hrůze. To je poslední obraz cyklu.

HS: Byl jste se od té doby v Osvětimi podívat?

ZD: Ne, nemám vůbec sílu tam jet. Je to tak traumatizující, že tam nemůžu jet. Je to pořád hodně silné. Kdybych se tam jel podívat, tak bych to asi ještě s něčím spojil, taky už je to tam všechno jinak, ale asi bych neměl tu sílu tam jet jen tak. Tenkrát jsme tam jeli žigulíkem, s rodiči a se strejdou. To byl jeden z těch poválečných bratrů od tatky. Oni tam jezdili a i dál jezdí, tihle moji bratrance z Moravy, i z mamčiny strany, pravidelně tam jezdí na ty různé akce. Taky je to zajímavá. Já zase ale na druhou stranu teď hodně jezdím na ty pietní akty do Hodonínku nebo do těch Letů, a za to jsem rád. Potkáváme se tam s lidmi, co také pochází z rodin těch, kteří to přežili. Diskutujeme o tom, když se tam takhle potkáme. Je to taková společenská událost, ale pořád je tam taky takový pocit, jakoby... ne strach, ale spíš taková obava do budoucna, když člověk vidí, co se teď děje kolem ve světě. Říkám si, že to není sranda, že některý ty lidi jsou nepoučitelní. A jak říkám, byly to takové traumatické věci. Člověk se vypořádává s tím, jak se to trauma v rodinách přenáší dál. Není to jen tak. Dotýká se mě to, je pořád těžké si to představit.

HS: Co vám pomáhá se s tím vyrovnat?

ZD: Práce a moje rodina. Určitě ta rodina. Mám tři syny, bezvadnou manželku. Takže moje vlastní rodina. Rodiče jsou taky pořád tady. Ta rodina pomáhá. A práce, která mě baví.

HS: Ano, pojďme k Vaší práci. Nejdříve vám chci velmi poděkovat za tu spolupráci na Vaší výstavě. Bylo bezvadné mít možnost s Vámi něco vytvářet.

ZD: Ano, myslím si, že se hodně povedla. Je tam vidět ten průřez od těch prvních kreseb uhlím až po ty moje malby a současný náhled. Je dobře, že to nebylo vyloženo jen o kresbě toho holokaustu, romského, ale že ten cyklus tvořil jen část, že to bylo i hodně o těch mých ostatních věcech. Ta výstava pro mě znamenala hodně velký životní zlom. Dal jsem tam to, co jsem cítil, že jsem chtěl sdílet.

Zdeněk a architektura. Jablonec nad Nisou, 1976 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

Setkávání s architekturou. Jablonec nad Nisou, 2008 | Foto: Martin J. Pouzar

Zdeněk a výtvarné objekty ve veřejném prostoru. Jablonec nad Nisou, 1976 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

I v tom ohledu, že se tím člověk hlásí ke svým kořenům a k romství, nevím, jak to říct jinak. V dnešní době se tohle taky úplně nenesí. Protože jsou ve společnosti takové věci, které to zase dělají těžší.

HS: Ano, stal jste se známým jako architekt, který pochází z romské rodiny. Byl jste vyfocený na titulní straně *Romano vodi*. Co pro Vás tenhle způsob prezentace přinesl za změnu, pokud nějakou?

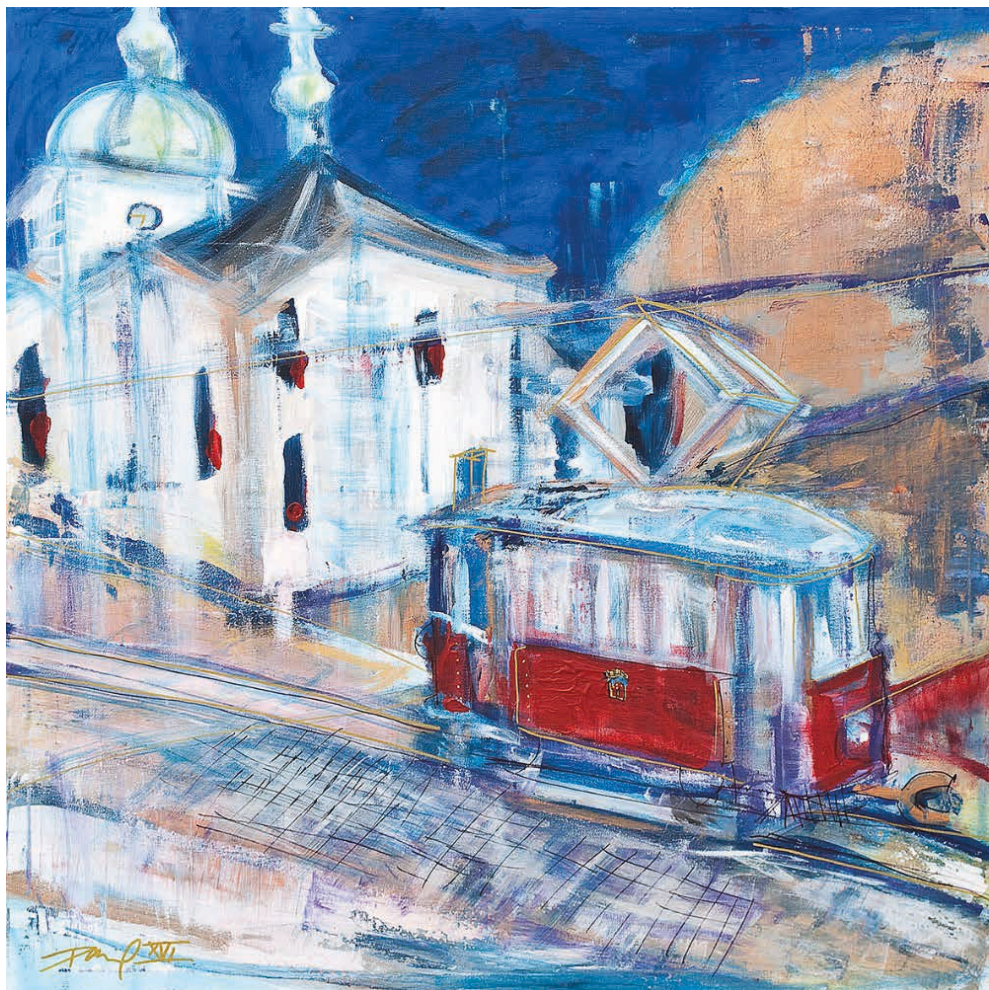
ZD: Jasně, je to životní změna. Nechci jmenovat konkrétně, ale někteří známi se na to dívají jinak, na tyhle věci. A už se teď se mnou baví jinak. Nevím, jak

Lidství | Akryl na desce, 73 x 130, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Dům | Akryl na plátně, 80 x 80, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Historická budoucnost | Akryl na plátně, 100 x 100, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Tramvaje a Historická budoucnost II. „Tudy ta tramvaj nikdy nejezdila,“ kdosi řekl. Naším městem jezdila už před sto lety, ale tady nikdy nejezdila, je to tak trochu z budoucna. Když jsem chodil po stopách tramvajové trati v Jablonci s Matějem, bylo mu tak pět let, to je víc jak dvacet let, tak jsem podle litinových růžic na oprýskaných fasádách domů poznával, kde v Jablonci jezdila tramvaj, která tam přes sto let patří, ale skoro padesát let má už zpoždění.

Divadlo v Liberci | Kresba uhlím na papír, 57 x 40, 2008 | Foto: Martin J. Pouzar

Černobílé domy, takové místní duše - ne z daleké vykořeněné historie, které tu stále jsou. Těm se věnuji už přes dvacet let.

Jablonecký motiv s ulicí Komenského | Kresba uhlím na papír, 62 x 42 , 2008 |

Foto: Martin J. Pouzar

Černobílé stíny VI - Baráky | Kresba uhlím na papír, 60 x 40, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

*V květnu roku **1943**, před **75 lety**, byla většina mé rodiny deportována do koncentračního vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau (Osvětimi). Já se narodil **25 let** po ukončení druhé světové války.*

*Sám jsem **hrůzné období** druhé světové války **nezažil**, je to pro mě **abstraktní** téma zprostředkované výpovědí mých rodičů. Toto trauma se ale ve mně nese od mého dětství jako **černý stín**... Skoro po **20 letech** jsem se odvážil přenést tyto **stíny** do černobílé reality.*

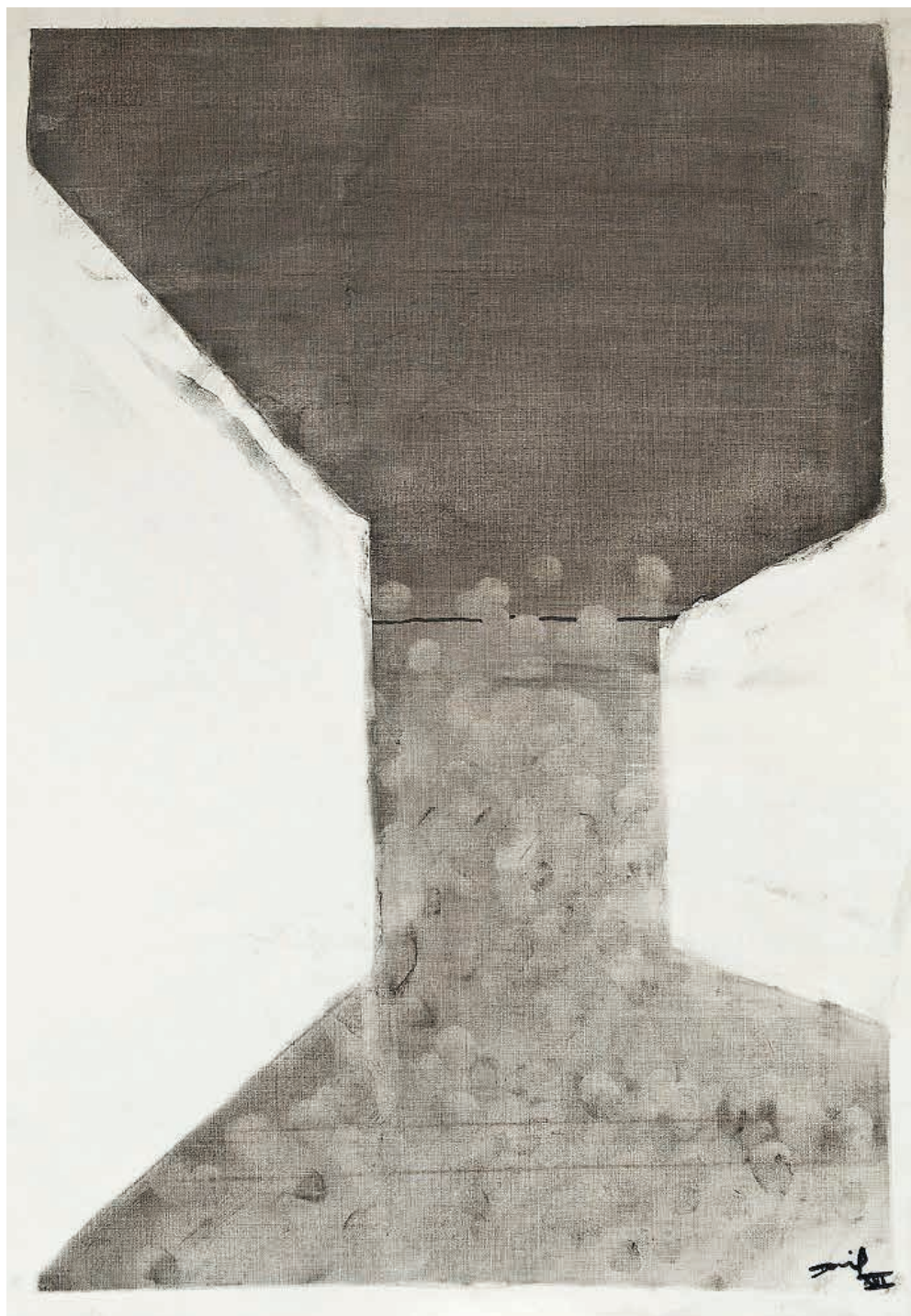
Proto moje vnitřní zpověď – Memento Mori.

Těžkost utrpení.

Takové spočinutí a zastavení se v dnešní hektické době, v naději, kterou máme všichni.

Takové poučení?

A hlavně ta naděje.

Kresba uhlím na papír, 40 x 60, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Spálený most | Akryl na plátně, 100 x 100, 2017 | Foto: Martin J. Pouzar

Mosty spojují... Spálené mosty? Někdo za sebou pálí mosty, je jedna moc pěkná česká písnička na toto téma. Hodně při malování poslouchám hudbu, asi poslouchám hudbu pořád, někdy je na mě žena našťvaná, protože pořád nosím sluchátka.

Zábradlí na nádraží v Liberci | Kresba uhlím na papír, 57 x 40, 2006 |

Foto: Martin J. Pouzar

Moře | Akryl na plátně, 50 x 55, 2013 | Foto: Martin J. Pouzar

Moře, vodorovná linie hladiny, usměrněná energie, hloubka modrého odstínu. Věčnost. To je, co mě na moři fascinuje, ale stejně to nikdy nenamaluji, jak bych chtěl. Divoké moře v energii bouře, s lodí a lidmi, takové osamocení s nadějí. Boj s živlem, dřina, prolitá slanou vodou. To je cyklus „Modrobílé“ – malovaný pouze dvěma odstíny modré a bílé, samozřejmě velkou štětkou.

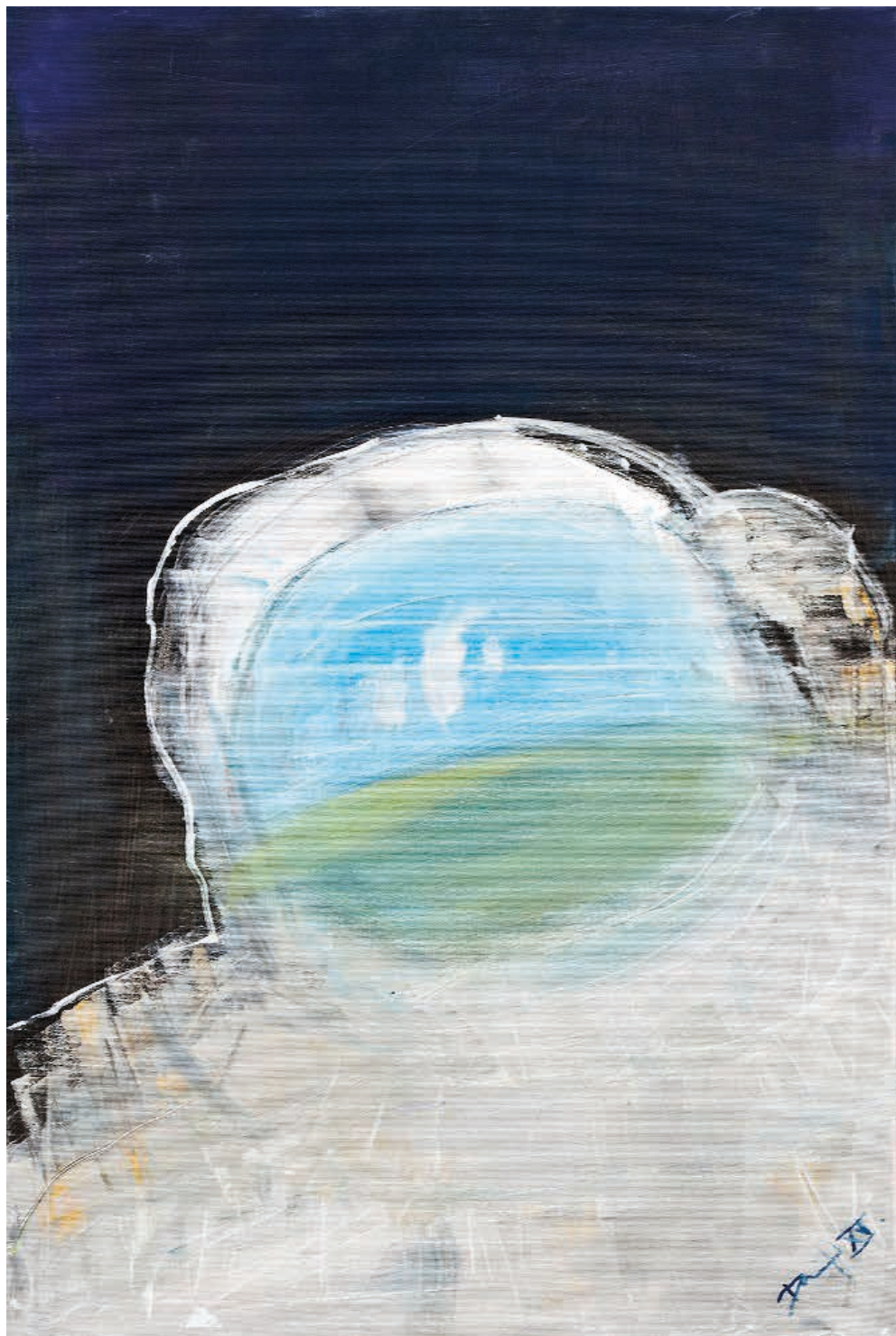
Letiště | Akryl na plátně, 120 x 120, 2018 | Foto: Martin J. Pouzar

Vrak | Akryl na plátně, 50 x 70, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Jen houšť | Akryl na plátně, 80 x 120, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Zpětná vazba | Akryl na plátně, 80 x 50, 2015 | Foto: Martin J. Pouzar

Země NeZemě | Akryl na plátně, 120 x 120, 2016 | Foto: Martin J. Pouzar

Vesmír, něco málo z cyklu „Tam, kde není nahoře ani dole“. Čekající na zpětnou vazbu, odpoutávající se od světa. Trošku se předbíhat v čase, překračovat svůj vlastní stín. Nekonečno. Ale mít možnost se vrátit. „E.T. phone home“ – na tom jsem jako dítě ujížděl. Samozřejmě Sputniky, Apolla na měsíci, modely a kresby ve škole. I ti astronauti.

Zdeněk Daniel na vernisáži výstavy „Mé černobílé stíny aneb memento mori“, Praha 2018 I
Foto: David Kumermann

*Položil jsem si před nedávnem otázku: Proč to vlastně všechno maluji?
Odpověď byla jasná – protože mě to baví.*

*Ty všechny barvy, odstíny, tuby, ploché velké štětce, razantní tahy, trochu
té extáze, odpoutání, ale ne na dlouho, vždy za zády - kdysi křik malých dětí,
nyní občas mé paní, ale vždycky tam v pozadí někdo je, i když jsem před plát-
nem sám se svým vnitřním světem.*

Vztah a kontakt mě osvobozují. Dávají mně prostor, svobodu a křídla.

Sám nejsem svobodný. Sám se bojím.

Fantazie a dětská duše, sny jsou moje realita, to mám pořád.

to popsat... Jsou prostě lidi, kteří se teď se mnou ani nebaví. Od některých zase přicházejí takové až úplně urážlivé narážky. Třeba jeden kamarád, co jsem mu dal katalog z výstavy, tak mi ukazoval na mobilu, jak lidi zesměšňují Romáky. Dřív by mě s tím nekonfrontoval. Docela se mě to dotklo. Někteří lidé se na to prostě dívají jinak. Zase aspoň člověk pozná ty lidi, kteří jsou upřímní a myslí to s Vámi vážně. Protože opravdoví přátelé zůstanou přáteli. Já toho nelituju. Ale ani tohle není jednoduché povídání. Navíc, já jsem nečekal, že se takhle proslavím. A pořád věřím tomu, že to není kvůli tomu, že jsem vyšel z ulity, ale že to je i tou mojí prací. Že to není jen o tom romství, ale hlavně o tom, že člověk něco dělá, jsou za ním skutečně dlouhé roky dřiny, kus práce a cesty.

HS: Jak jste se tedy stal architektem a designérem interiérů, kudy vedla ta Vaše cesta?

ZD: Malování a navrhování mě bavilo od malička, ale šel jsem pak studovat strojní průmyslovku v Jablonci nad Nisou. Na začátku devadesátých let jsem se dal dohromady s Jiřím Dostálem, ředitelem umělecké průmyslovky. Chtěl jsem navrhovat design, začala mě bavit architektura. Dělal jsem tehdy v jednom studiu, kde jsem navrhoval interiéry – podobně jako je teď ten pořad „Jak se staví sen“. Začal jsem vymýšlet barvy, zapojoval nové techniky, nové materiály, nábytek, nic z toho tady za komančů nebylo. A začalo mě to ohromně bavit a začal jsem tím žít. Pak jsem dělal ten diagnostický ústav sociální péče v Tloskově u Benešova a za to jsme s kolegyní Danou Polákovou dostali „Prestížní cenu Interiér roku 1997 – Interiér objektu sociálních služeb“ od Design centra České republiky. Dostal jsem se k tomu přes firmu, kde jsem byl tenkrát zaměstnaný. V rámci návrhu na úpravy budov toho diagnostáku jsme vymysleli nový informační systém v celém tom areálu. Místo toho, aby se o jednotlivých objektech v tom areálu mluvilo jako o číslech, jsem navrhnul, že je nazveme nějak konkrétně. Dali jsme za úkol těm lidem v diagnostáku, aby řekli, jak se budou ty baráky – bylo jich, myslím, celkem jedenáct – jmenovat, třeba Špejchar, Zámeček, Včelín... V rámci klauzurních prací pak studenti na té umělecké škole pod vedením pana ředitele Dostála navrhli piktogramy těch objektů, a ty jsme pak v areálu použili. Pak se to promítlo i do členění do pater, dávali jsme obklady tak, aby to ty mentálně postižené lidi směřovalo, aby je to navedlo třeba až k umyvadlu, byl to celý do hloubky propracovaný systém. A za to jsme pak dostali tu cenu. Vyzdvihli tenkrát právě přístup ke klientům. To hodnocení poroty bylo moc pěkné, nám, že oceňují „humánní přístup k řešení sociálního prostoru, kde objekt přestává být ústavem a stává se domovem“. A že „spoluúčastí klientů ztrácí interiér přídech exhibice architekta“. V porotě tenkrát byl pan akademický architekt David Vávra, z divadla Sklep, taky Milan Knížák, v té době už významní lidé. Byly to takové první soutěže Design centra a Komory architektů. I ta komora tak nějak teprve vznikala.

Pan ředitel Dostál mě zároveň navedl na myšlenku, že bych měl studovat architekturu. Hlásil jsem se do Liberce, jenomže jsem ty přijímačky neudělal, nevzali mě. Byl jsem z toho zlomený. Nějak se to ve mně úplně semlelo. Dostal

jsem tu cenu Design centra ČR a v tom samém měsíci mě nevzali na školu. Euforie a pád. Bylo to těžké období. Čtyři roky jsem se chystal na to, že budu chodit do školy, při zaměstnání, měl jsem dvě děti, chtěl jsem strašně studovat architekturu a pak jsem neudělal zkoušky. Říkal jsem si, už nic, už v životě studovat nebudu. Ale pan ředitel za mnou chodil domů, diskutovali jsme a já jsem to nakonec nevzdal. Pořád jsem kreslil – tehdy hlavně domy v Jablonci a v Liberci.

Než jsem dělal design, tak jsem pracoval čtyři roky na stavbě – přes zimu jsem dělal na lyžařském vleku na Tanvaldském Špičáku a přes léto jsem chodil dělat na stavbu, hodně jsme tenkrát rekonstruovali ty rekreační chalupy. A takhle jsem si prakticky prošel celou stavbu: dělal jsem přidavače, zednické práce, tesařinu i truhlářinu. Pak jsem se tedy dál věnoval tomu designu, ale intenzivně i architektuře, po praktické stránce. V roce 2008 jsem úspěšně udělal standartní autorizační zkoušky a rozdílové zkoušky, a získal tak autorizaci na obor architektura A1. Ve výjimečných případech, podložených zejména úspěšnou odbornou činností, zjednodušeně řečeno, totiž přesně tohle povoluje zákon 360/1992 Sb. o výkonu povolání. A tak jsem dostal svoje kulaté razítko. Stálo za ním sedmnáct let dřiny.

Navrhuju domy, rekonstrukce, i fabrik a větších areálů, ale i restaurací a tak. Zúčastnil jsem se soutěží Grand prix obce architektů, tam jsem dostal cenu za rodinný barák, dvakrát jsem teď podával nějaké věci do té soutěže Česká cena za architekturu – nic jsem tedy sice nevyhrál, ale ty moje věci teď visí na portálu České komory architektů.

HS: Čeho si na svém působení na poli architektury nejvíce vážíte Vy?

ZD: Já si vážím už jen toho, že architekturu můžu dělat, a že mě to baví a že dělám pro lidi. Architektura je o prostoru, je to navrhování prostoru pro lidi. Baví mě, jak se to rozvíjí: že ti lidi, kteří v tom domě bydlí a žijí, se nějak vyvíjí, mají nové potřeby, a že to je takový proces, že ten dům má duši, která se dál nějak formuje. A to samé je třeba i fabrika, rekonstrukce baráku, který je třeba sto let starý. Tam zas člověk musí zavnímat ten prostor, teď tam jsou třeba nějaké významné historické architektonické prvky, které by se neměly zničit, ale zase je do toho potřeba naimplantovat ty potřeby dnešní doby, tu funkci, co je teďka potřeba. Takže je to takový proces, dům, jak starý, tak i nový, by měl mít duši, a to je hodně o těch lidech, kteří v těch domech žijí. Mám za sebou rekonstrukce i nové věci, které se třeba hodně povedly, se kterými jsou ti lidé spokojení. Jsou také samozřejmě věci, které se nepovedly vůbec (smích). Ale pocitově je skvělé vědět, že ta práce má smysl. Jsou lidi, co se ke mně vracejí, nebo s nimi dělám dlouhodobě – i ty větší areály, fabriky, hotel.

HS: Kromě toho jste se věnoval i návrhům ve veřejném prostoru tady v regionu.

ZD: Ano, to taky, s kolegou z Liberce jsme navrhovali náměstí ve Varnsdorfu, dělal jsem různé skici a úvodní studie. I v Jablonci jsem dělal věci pro město. Ty veřejné věci je něco, co mě poslední dobou oslovuje. Kašny, tramvaje, a tak. Zase – jsou to věci pro lidi. Ale někdy jsem z toho otrávený. Člověk chce to

Z cest a výletů nejen žigulkem - v sedmdesátých a osmdesátých letech – hodně jsme s rodiči cestovali, hlavně o prázdninách. | Z rodinného archivu Z. Daniela.

nejlepší, a pak se to na radnici semele, změní se vedení, a je to všechno úplně jinak a špatně.

HS: V současné době se připravuje soutěž na nový památník v Letech u Písku. Měl jste někdy v plánu se té soutěže účastnit? Napadlo vás, že byste to chtěl navrhnout?

ZD: Já jsem se asi nikdy nechtěl té soutěže účastnit, to bych si musel říct hned

Terezín, 1976 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

na začátku. Ale já jsem si řekl, že to chci spíš chystat, že je tam celý ten dlouhodobý proces přípravy, a že můžu hodně přispět z pozice architekta, ale i z pozice pozůstalých, aby to bylo citlivé, jak k pozůstalým, tak k té krajině a tak. Je to také o týmu, já jsem spíš takový vlk samotář a tohle je pro tým lidí – potřebujete k tomu kromě architekta především krajináře. Není to jen práce s domem, ale je to o tom uchopit celý prostor té krajiny a to je těžký úkol. To není pro jednoho člověka. Já si myslím, že ta moje pozice je účast v týmu, který to chystá.

Celý ten proces, který se teď děje, je ohromně důležitý, je to celé už vyvrcholením dlouhodobého procesu, je skvělé, jak se ta práce i pana Růžičky a dalších, kteří tam

bojovali, podařila takhle završit. Má to velkou váhu. Jsem rád, že k tomu mohu přispět.

HS: Pojďme se ještě vrátit k Vaším obrazům. Říkal jste, že jste začal malovat jako malý a maloval jste všechno, co se vám líbilo...

ZD: ...a co jsem nemohl mít. Nemohl jsem si to koupit, tak jsem si to prostě namaloval. Měl jsem takový úkoláček a tam jsem si maloval reklamy na Michelin a Formuli 1, na Marlboro, byl to takový reklamní barevný úkoláček a to se soudružkám tenkrát moc nelíbilo. Moje první cena za výtvarnou práci byl diplom za 1. místo v krajské soutěži „Děti, mír a umění“ v roce 1977, vyhrál jsem to tehdy s obrázkem, takovým námětem trošku budovatelským, rozestavěné sídliště s jeřáby, tatrovkami a bagry... tehdy jsem asi nejraději kreslil tatrovky, gazíky, kompresory, jeřáby, bagry a stavební práce. Tatka měl coby montér venkovních vodovodů na starosti a k dispozici gazík, takový dobový sovětský teréňač, tak mě občas bral s sebou na vodojemy a terénní práce. Jako dítě jsem to miloval. Kreslil jsem prostě pořád. Bylo to takové cvičení.

V devadesátých letech, když už jsem chodil do práce a začínal dělat interiéry a zabývat se architekturou, jsem potom chodil na tu uměleckou průmyslovku

Sport mi nikdy moc nešel... Jablonec nad Nisou, 1975 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

Camping v Jižních Čechách, 1977 | Z rodinného archivu Z. Daniela.

na večerní kreslení, pod vedením pana ředitele Dostála a pana profesora Koňáka. Přípravovali tam studenty, kteří se hlásili na AVU a UMPRUM, kreslily se tam velké figurální kresby, akty a další, sádrové antické sochy, aby se člověk vykreslil, ale na velký formát. Tam jsem chodil dlouho, ještě asi deset roků, při zaměstnání. Taky jsem chodil modelovat, dělal jsem busty a to mi dost šlo. Bylo mi 27, 28, 29 a chodil jsem tam kreslit s osmnáctiletými studenty. Tam vznikl nápad kreslit domy v Jablonci. Když jsem dělal zkoušky na tu architekturu, tak jsem se začal hodně zabývat jabloneckou architekturou, v tom roce 1995, 1996. Hodně jsem kreslil uhlím, podle sebe, a začal jsem tak kreslit i ty domy. Zajímala mě ta místní historie, tramvaje a staré domy, oprýskané fasády a tak. O té historii tady člověk do té doby moc nevěděl, za komančů se o tom vůbec nemluvalo. Začal jsem teda kreslit ty jablonecké a liberecké baráky. Nakreslil jsem jich opravdu hodně. Má to vlastně i dokumentační

hodnotu, protože některé už nestojí, byly zbourané. Kreslil jsem je i pro konkrétní lidi. Pro rodinu, co jim tady patřil jeden dům, byli odsunutí a syn té paní je v Německu ředitelem jedné velké chráněné dílny Diakonie. Seznámili jsme se přes tu moji práci pro postižené, co dělám kromě architektury. On mi říkal tu story, našli jsme na mapě, který to je dům, a já jsem mu ho nakreslil. To jsou některé takové osobní věci, které jsou s tou tvorbou spojené.

HS: Od domů jste se ale potom hodně posunul...

Jak to tak pěkně napsal Boris Šonský, můj kamarád a známý liberecký architekt – nemůžu to ani říct lépe – vyvíjel jsem se pak dál, k malbě, ale už to nebyla ta moje černobílá deprese, ty baráky, ale už to pak bylo barevné, začal jsem kreslit barvami, akrylem, pro mě to je takové rychlé médium. Dostal jsem se k těm úvahám a volné tvorbě. Taky jsem se trochu vrátil do dětství, když jsem kreslil ty kosmonauty a Apolla. To bylo zajímavé, namaloval jsem to první Apollo a všichni říkali: „Jéžiš, na tom jsem vyrůstal!“ – dost lidí to oslovilo, na Sojuzech a Sputnikách jsme vyrůstali.

VD, manželka ZD: Ještě jsi nám nenamaloval Gagarina!

ZD: Ale to jsem chtěl, neboj, mamko, všechno bude! (smích)

Ta architektura, to je takové svázané – už jenom zákonitostmi stavebními, fyzickými a statickými. To je jedna věc. A když se potom chcete dostat v té architektuře dál, co se týče práce s veřejným prostorem, pro lidi, pro společnost, tak tam se setkáváte s jinými svazujícími věcmi, s politikou a tak. Ale ta volná tvorba, to je volná tvorba, tam si můžete namalovat, co chcete. Maluju věci, které mě baví.

O Romech z Oslavan.

Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce

Následující text je ojedinělou výpovědí romského autora o jeho vlastní komunitě a její historii. Jde také o jeden z mála dokumentů zachycujících podobu dnes již neexistující variety romštiny, kterou se mluvílo na jižní Moravě a která byla velmi blízká dodnes mluveným varietám severocentrální romštiny západního Slovenska. Autorem textu včetně jeho romského zápisu je Antonín Daniel. Text vzniknul zkraje prosince 1933 a publikován byl pod názvem „On the Gypsies of Oslavany“ v časopise *Journal of the Gypsy Lore Society* v roce 1944 s úvodem, anglickým překladem a jazykovým glosářem Stuarta E. Manna,* který se s Danielem znal skrze své působení na Masarykově univerzitě v Brně. O osobě Antonína Daniela a jeho spolupráci se Stuartem E. Mannem se můžete více dočíst v článku Milady Závodské v tomto čísle.

Jelikož originální text a jeho anglický překlad jsou dostupné na internetu,** nebylo cílem této edice respektovat plně Danielův zápis z první poloviny minulého století coby literární památku. Zájemce lze odkázat na zmíněnou webovou stránku. Naše redakce posunuje původní zápis romštiny k dnešním standardům zápisu při snaze respektovat doložené, někdy ale spíše jen tušené prvky zaniklé variety romštiny. Redakce tedy nemůže být brána jako věrná dokumentace dnes již neexistujícího dialektu, ačkoli jsme se snažili na základě poznámek původního editora textu a dialektologických poznatků o varietách romštiny blízkých moravské romštině dospět k pravděpodobné podobě variety.

Písmeno <x> zde převádíme na <ch>, slovesnou zápornku píšeme oproti originálu odděleně od slovesa, větná interpunkce odpovídá dnešním pravidlům, uplatňujeme morfologické pravidlo zápisu a nerespektujeme tak ztrátu znělosti hlásek na konci slov (Daniel zapisuje *jagori* „ohníček“, ale *jak* „oheň“, náš zápis užívá <g> v obou tvarech; podobně původní *buter* „více“ ale *bud* „hodně, moc“ sjednocujeme na tvary s písmenem <t>).

* Text včetně faksimile několika stran původního vydání zde otiskujeme s laskavým svolením současného vedení Gypsy Lore Society. Viktoru Elšíkovi a Adamovi Pospíšilovi děkujeme za laskavé svolení s využitím staršího needitovaného přepisu romského originálu textu, zpracovaného Adamem Pospíšilem v rámci dílčí spolupráce na budování korpusu romských textů k dialektologické dokumentaci. Viktoru Elšíkovi a Michaelu Beníškovi děkujeme za užitečné podněty k současné redakci Danielovy romštiny. Za zprostředkování fotografií a komentářů k nim děkujeme Miladě Závodské.

** Daniel, A., Mann, S. E. 1944. On the Gypsies of Oslavany: A record of his own people. *Journal of the Gypsy Lore Society* 23 (3-4): 71-91. Dostupné z: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.30000105045391&view=1up&seq=107> [cit. 2018-09-22].

Podle poznámek původního editora Danielova textu Stuarta E. Manna vymizela z Danielovy řeči distinkce mezi hláskami /č/ a /čh/, což respektuje také samotný Danielův zápis i zápis užitý v této edici. V mluvě Antonína Daniela se ale dle Stuarta Manna běžně objevovala distinkce mezi dalšími aspirovanými a neaspirovanými hláskami /p/ x /ph/, /k/ x /kh/, /t/ x /th/. V textu ovšem Daniel tyto aspiráty (/ph/, /kh/, /th/) nezapisoval. V této edici je na relevantních místech dovozujeme. V mluvě oslavanských Romů se dle Manna běžně objevovala hláska /ř/ a objevovala se i v Danielových textech, kde například nahrazovala konzistentně hláskovou skupinu /rš/ (*murš* > *muř* „muž“, *berš* > *beř* „rok“). Tento jev na základě svědectví editora a konzistentnosti autora rovněž ponecháváme.

Danielův text vychází z pravidel zápisu češtiny a písmeno <i> využívá k měkčení předcházejících souhlásek (v dnešním zápisu romštiny se měkčí přímo na souhlásce). Autor v tom ale není zcela konzistentní a některé tvary, které by vznikly automatickým převodem původního zápisu na dnešní, se jeví jako velmi nepravděpodobné (historicky zapsané *dikel* by se mělo číst [d'ikel] resp. [d'ikhel], pravděpodobná je ale výslovnost [dykhel] a současný zápis *dikhel* „vidět“). V těchto několika sporných případech rovněž dovozujeme pravděpodobnější varianty slov.

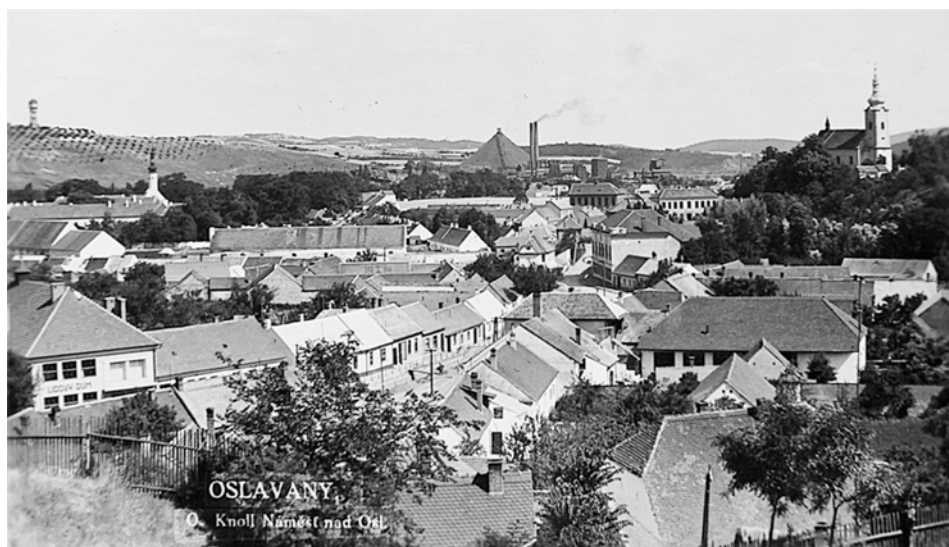
Za redakci RDž Pavel Kubaník

[Čindo andro prosincos, eñato d'ives, jekh t'isicos, eña šel trianda he trín.]

Kana džas Oslavanatar ke Letkovica, dikhas pre čáci strana tikno údoličkos, kaj pes duje stranenca rozprostírinen tikne kherore vaj kaštune verda. Dohromadi savore éhi biš héli. Éhi odova o Rom. Savore šaj éhi jekh šel he jepaš. Kathar jon avle? Ko len adarde andas? Ňiko našci vakerel, kathar avle, har has džide, he čak dúj brehi te šaj vakerenas jon, šaj phenenas, so pes akostar d'ejinelas. Jon šaj vakerenas, kecivár džalas o rat ada Romengro, kecivár éhas savore jekhetane he rađinenas pes, karde te džal te čórel.

Éhi adaj jekh šel he jepaš manuša, so na džánen inke adađives, har o svetos vipádinel – éhi ada manuša adese, so éhi džide d'ives d'ivesestar, pal ničoste pes na starinen he éhi paš odova spokojena he šťastná. Bár éhi džide andro gav, kaj šaj phenas éhi o gádže dóst chitrá, jon éhi, kana pe lende dikhas, džide but but pal o gádže. Šaj jon vaš odova? Ko éhi víno, hoj jepaš šel procenta na džánen te ginel he te činel? Pre akada otázka na del odpovjeda adađivesesko svetos...

Soske o gádže pe lende avka phujes dikhenas? So pak jon na has manuša har jon? Šaj amenge dahas but he but otázky, soske jon éhi avka pále pal o gádže. Vráťinas amen feder ale duje šel beřendar pále he dikhas, so pes akostar lenca d'ejinelas. Éhi amenge známo, hoj avle andral e Předno India. Akostar pes but

Město Oslavany okolo roku 1935. Dominantou je kostel Sv. Mikuláše na návrší. V údolí řeky Oslavy je vidět věž kaple bývalého cisterciáckého kláštera a pozdějšího zámku, jehož poslední majitelé byli Gomperzové (do 1939) | Ze sbírek Rosicko-Oslavanského spolku

[Sepsáno devátého prosince roku tisíc devět set třicet tři.]

Když se vydáme z Oslavan směrem na Letkovice, uvidíme po pravé straně malé údolíčko, ve kterém jsou po obou jeho stranách rozprostřeny malé domečky a dřevěné maringotky. Dohromady je to dvacet obydlí. Jsou to Romové. Může jich zde žít zhruba sto padesát. Odkud přišli? Kdo je sem přivedl? Nikdo již dnes nemůže říct, odkud se tady vzali, jak žili, a kdyby jen ty dva svahy mohly promluvit, mohly by snad ony vypovědět, co se dělo kdysi. Ony by mohly mluvit o tom, kolikrát tekla krev těchto Romů, kolikrát se všichni sešli a radili se, kam jít krást.

Žije zde sto padesát lidí, kteří ještě dnes nevědí, jak vypadá svět – jsou to tací lidé, kteří žijí ze dne na den, o nic se nestarají, jsou s tím takto spokojeni a jsou šťastní. Ačkoli žijí ve vesnici, kde jsou, zdá se, Neromové velmi moudří, Romové, lze-li to posoudit, za nimi velmi zaostávají. Mohou tedy místní Romové za to, jak žijí? Kdo nese vinu za to, že padesát procent z nich neumí číst a psát? Na tuto otázku dnešní svět nedává odpověď...

Proč o nich Neromové smýšleli tolik ve zlém? Nebyli to snad stejní lidé jako oni? Mohli bychom si položit mnoho a mnoho dalších otázek, například proč jsou Romové za Neromy tolik pozadu. Vraťme se ale raději dvě stě let nazpět a podívejme se, co se s nimi od té doby dělo. Je nám

stihinenas ko západos. Najbuter andre Maďarska. Inke adaďives odoj šaj aven but Roma, ale odoj éhi džide skoro ďivokones. K'amende avle tahat odothar he najbuter pes ikerde pre Slovenska he čím dál buter ko zapados éhi čuleder he čuleder. Amen džánas, hoj Košicu éhi adeci, hoj vaš lenge mosi kerde mek lengri škola. Zkrátka éhi roztrúšená pal savori republika.

Akakanak amenge phenas oda Romendar, so lendar pocházinav mek me.

Éhas odova andro beř jekh tisícicos ochto šel trianda he pandž, kana jekh maďarsko šlechticis éhas pozvano pre slavnosťa Vídnú e hrabjetostar, havo bučolas Komperz. Oda maďarskoneha šlechticiha phírenas but Rom – jov len dikhelas but rádo he kór adesonen, so džánenas te hrajinen pro husli. Kana avlas pre slavnosťa ada Romenca, zalíbinde pes taki varehavá džene e Komperciske. Kana avelas khére, lilas len peha andro zámkos Oslavanu, h'odova čak jekha roďina. Romes leske bučolas Tomáš Šarközy, lake bučolas Viktoria, he lengra čake Lenora.

Éhas lenge láčes ke leste, hoj len diňa šukár biti, ale jon odoj but n'áče he dávinenas přednosťa a prírodake. Poprosinde ada rajes, hoj te lenge varekaj t'avel. Kana jov len dikhelas rádo, viplňindas lengro kamlišágos. Géle peske ko páňi nadúr e vešestar. Sako ďives avlas pa'lende. O raj anlas lenge o cháben, ačelas lenca odoj báři chvílka. Dikhelas, har peske thoven e jag he har pašal khelen, gilaven; najbuter pes leske líbinelas jekh čávo, so hrajinelas pro cimbálos. Éhas leske eňa beř, ale šukáres džánlas te bašavel, pobavinlas savora dvorana, havi avlas dicki oda rajeha te šunel ada čas. Varekana les lelas peha andro báre fóri.

Vaš ňicoske jon pes na starinenas; ňic na kerenas ta éhas lenge but láčes.

Har už sigeder phendom, bučolas e romeske T. Šarközy h'a romňake Viktoria. Kana jon éhas úle, ňiko na džánlas, hoj jon na džánenas te ginel aňi te činel. Jon pen akostar na phírenas te bolel, hoj te len na chuden o sasi vaš o čóra. Éhas but podžrelá he daranas pales, kaj te na peren andre. Ta jon varehave tahat na has bolde. Kana pes o raja lendar phučenas, kathar avle, phenenas: dúral – dúral andral o báre veša, kathar o páňi, pal e phuv, kaj ňic na bárol, éhi odova but dúr. Éhi odija but Roma; o gádže len avri maraven, ta odoleske aucen [?]¹ odothar leťindamas (*snad Přední Indie*)².

Kana peske o Kompercis pozvajinlas e cízone rajen andro peskro zámkos, bičavlas dicki vaš savore Rom. Anenas peha peskre čávoren. Akada čávore éhas lenge phandle pro dume – špinavá. Pales peha lenas savore inštrumenta, so has andro hélos. Avka džanas andro prúvodos ke leste. Napřed pozdravinenas: „Láčo ďives“ (*Dobrý den*), pales bašavenas, pales gilavenas. O raj lenge phenelas, kaj peske te keren jagori. Až has e jag kerďi, bešenas pašal. Anenas lenge te chal. Chanas, pijenas, bašavenas, khelenas, gilavenas. Mek o tikne čávore pijenas naráz e bárenca.

1 Znak pro nejasné místo původního zápisu [?] pochází z původní edice.

2 Vsuvky v češtině jsou součástí originálu. Zde značíme kurzivou.

známo, že přišli z Přední Indie. Od té doby se hodně přesunovali na západ. Nejvíce do Maďarska. Ještě dnes tam může být hodně Romů, ale žijí tam téměř jako divoši. K nám dorazili patrně z Maďarska, nejvíce se jich usídlilo na Slovensku a směrem k západu jich nacházíme méně a méně. Víme například, že v Košicích jich je tolik, že pro ně museli udělat i jejich školu. Zkrátka jsou roztroušeni po celé republice.

Nyní si něco povězme o těch Romech, ze kterých pocházím i já.

Psal se rok 1835, když byl jeden maďarský šlechtic pozván na slavnost do Vídně hrabětem, který se jmenoval Komperz. Toho maďarského šlechtice doprovázelo mnoho Romů – velmi si je oblíbil, zvláště pak takové, kteří uměli hrát na housle. Když s těmi Romy na slavnost přišel, zalíbili se někteří z nich i Komperzovi. Když se vracel domů, vzal je s sebou na zámek v Oslavanech, a to sice jednu rodinu. Muž se jmenoval Tomáš Šarközy, žena se jmenovala Viktoria, jejich dcera pak Lenora.

Bylo jim u hraběte dobře, protože jim dal pěkné byty, ale dlouho v nich nesetřvali, dávali přednost přírodě. Poprosili toho pána, aby k nim občas zašel. Protože je měl rád, vyplnil jejich přání. Přesídlili k vodě nedaleko od lesa. Pán k nim každý den chodil. Nosil jim jídlo, posedával s nimi notnou chvíli. Pozoroval, jak si rozdělávají oheň a jak okolo tancují, zpívají; nejvíce se mu líbil jeden chlapec, který hrál na cimbál. Bylo mu devět let, ale uměl tak pěkně hrát, že pobavil všechny dvořany, kteří si vždy přišli s pánem tohoto chlapce poslechnout. Někdy ho bral s sebou do velkých měst.

O nic se nestarali, nic nedělali a bylo jim tedy náramně.

Jak jsem již dříve poznamenal, ten muž se jmenoval T. Šarközy a jeho žena Viktoria. Když se narodili, nikdo kolem ani oni samotní neuměli číst ani psát. Nechodívali tenkrát ani křtít, aby je nechtyli četníci kvůli krádežím. Byli velmi podezřívaví a báli se, aby je nezavřeli. Někteří tedy podle všeho nebyli pokřtěni. Když se jich páni ptali, odkud přišli, odpovídali: zdaleka – z dálky za velkými lesy, od vody, ze země, kde nic neroste, ze země, která je velmi daleko. Žije tam mnoho Romů; gádžové je bijí, a proto nás odtamtud patrně tolik odešlo (snad Přední Indie).

Když si Komperz pozval cizí pány na svůj zámek, poslal vždycky pro všechny Romy. Přivedli s sebou své děti. Měly ty děti přivázané na zádech – špinavé. A taky si s sebou brali všechny nástroje, co jich ve své vesnici měli. A takto šli v průvodu k němu. Nejdříve pozdravili: „*Láčo d'ives*“ (Dobrý den), pak hráli, pak zpívali. Pán jim říkal, aby si rozdělali ohníček. Když oheň

Pales džanas o phurore te kerel pro vas e rajenge. Akadala len vaš odova denas o love... Éhas len odolestar bári radostá. Varehavá džánenas láčes te bašavel h'odoleske len dikhelas savori dvorana but rádo.

Ada Romes a Romňaha éhas už děš he dúj čáve he taki čaja. Lengre méni éhas savorenge svatá. Bolenas len andre zámkoskri khangeri. Bučonas Tomášis, Kača, Honzas, Lojzkus, Jozefos ... he Tereza. Žijinenas porád Oslavanu, ale na přoda samo místos. Trín dživesa éhas pal e Oslavana, pales nadúr e zámkostar he avka pes túlinenas odija h'odija. Bár éhas but pobožná; andre khangeri na phírenas, čak pro „báre svátki“ (*Vánoce*). Kana avnas avri e khangeratar, lelas len o hrabjetos ke peste. Delas len o hábi, strevíci he savoro pre lengri obživa. Soske pes vaš lenge avka starinelas, soske len avka dikhelas rádo, odova korkoro na džánav. Kana éhas maškar o zďi, na has lenge najfeder. Bár has len savoro te chal; jon kamenas čak porad avri, he bár te avenas bokhále, čak kana éhas k'o páni, k'o veš, andre bári příroda, kaj peske šaj kerenas odova, so jon korkore kamenas. He odoleske éhas avka saste har máče.

O phuro Kompercis éhas cholamen – soske, odova dikhaha hned... Les has jekh čávo, he akada čávo pes zamilindas andre jekh čaj, bučolas lake Tereza. Éhas joj šukár čaj. Éhas barederakra postavakri, úci, káli, lakre bal éhas kále he aži pre phuv visinenas, lakre jakha har drakha, lakre čuča har kuča, lakre dand pes čak blískinenas. Džánlas but láčes te hrajinel pro cimbálos. Ada čaj najbuter he najfeder korkori phírelas andro zámkos te hrajinel e terne rajeske. Viňikinlas preko savore čaja peskre šukáribnaha he odoleske amen na džívinas, hoj pes andre late dikhlas o ternóro. Jekhvár la pozvajindas andre peskri besídka ka raťate. Odoj leske hrajinlas, gilavlas, har najfeder džánlas. Až la maťárdas, čumidelas les avri he jov pes na bráňinlas, nem vaš odova la andas adarde e maťárdes...

Ale andr'akada čaj éhas taki diliňárdo jekh terno Romóro, bučolas leske Frantas. Jov kana adava dikhlas, kamlas les avri te maravel, ale joj andr'odova zabráňindas. O ternóro raj na kamlas, kaj odova vareko te džánel, he odoleske diňas les but grajcara he la taki, hoj te odova ňikaske na phenen.

Jon odá ňikaske na phende, ale kinde peske grastes he verda he géle prič. Éhas dúj beř prič he ňiko lendar na džánlas, čak o terno raj, he dicki sako čhon lenge bičavelas o love.

Ale varehar pes odova dovjedňindas o phuro raj. Éhas les bári choli pre peskro čávo he kamlas les avri te trádel. Ale přece pes kerde jekhetáne... Akostar péle prvná košibena maškar o Rom. Márenas pes but; nekerá éhas našade. Varehavá éhas bešte, he akada zpúsoboha pestar géle prič.

Ačle adaj čak dúj roďini. Jekh bučolas Štěpanos he leskri romňi Fróna, aver Pepinas, Majda.

Ta akada manuša peskre héli thode avreter he odova andre Verpachos (*ulice v Oslavanech tenkrátě neobydlená; středem této ulice teče potok – po jedné straně je veš*). Akadaj lenge éhas najfeder.

rozdělali, seděli okolo. Přinesli jim jídlo. Jedli, pili, hráli, tancovali, zpívali. I malé děti popíjely spolu s dospělými.

Poté šli staří věštit pánům z ruky. Ti jim za to platili... Mívali z toho ohromnou radost. Někteří z Romů byli výborní muzikanti a díky tomu je choval v oblíbené celý dvůr.

Ten muž a žena měli už dvanáct synů a také dcer. Všichni měli jména podle svatých. Pokřtili je v zámeckém kostele. Jmenovali se Tomáš, Káča, Honza, Lojza, Josef a Tereza. Žili pořád v Oslavanech, ale ne na tom samém místě. Tři dny byli za Oslavanami, pak zase nedaleko od zámku, a tak se toulali sem a tam. Ačkoli byli pobožní, do kostela nechodili, jen na Vánoce. Sotva vyšli z kostela, bral je hrabě k sobě. Dával jim oblečení, boty a vše pro jejich obživu. Proč se o ně tak staral, proč je měl tak rád, to sám nevím. Když prodlévali mezi zdmi, nebylo jim nejlépe. Ačkoli měli dostatek jídla, chtěli být pořád jenom venku, i kdyby měli zůstat o hladu, jen aby byli blízko vody a lesa, v lůně přírody, kde si mohli dělat, co sami chtěli. Díky tomu byli také zdraví jako rybky.

Starý Komperz se zlobil – proč, to hned uvidíme... Měl jednoho syna a tento syn se zamiloval do jedné dívky, jmenovala se Tereza. Byla to krásná dívka. Byla vyšší postavy, vysoká, tmavá, její vlasy byly černé a splývaly až k zemi, oči měla jako uhlíky, ňadra jako hrozny, její zuby se jen blýskaly. Uměla hrát skvěle na cimbál. Tato dívka chodila do zámku nejčastěji a nejraději sama, aby tam hrála mladému pánovi. Jednou ji k večeru pozval na svou besídku. Hrála mu tam a zpívala, jak nejlépe dovedla. Opil ji, ona jej zahrnula polibky a on se nikterak nebránil, vždyť pouze z toho důvodu ji sem přivedl a naléval jí...

Ale do stejné dívky byl zblázněný i jeden mladý romský kluk, jmenoval se Franta. Když to uviděl, chtěl mladého pána utlouct, ale dívka tomu zabránila. Ten mladý pán nechtěl, aby se o tom někdo dozvěděl, dal proto jak chlapci, tak i dívce spoustu krejcarů, aby to nikomu nevyzradili.

Neřekli to nikomu, koupili si koně a vozy a odjeli pryč. Byli pryč dva roky a nikdo o nich neměl tušení, jen ten mladý pán, který jim vždy každý měsíc posílal peníze.

Ale nějak se to dozvěděl starý pán. Měl na svého syna velký vztek a chtěl ho vyhnat. Ale přece se zase udobřili... Tehdy se mezi Romy objevily první spory. Došlo na bitky, někteří bili zabiti. Někteří zde již usazení Romové z této příčiny odešli.

Zůstaly zde pouze dvě rodiny. Jeden se jmenoval Štěpán a jeho žena Fróna, další Pepin a Majda.

Někteří lidé se odstěhovali i Na Verpach (ulice v Oslavanech, tenkrát neobydlená; středem této ulice teče potok – po jedné straně je les). Zde jim bylo nejlépe.

Náne Romeske feder než andre vešeste, kaj pre lende ņiko na dikhel. Kana vareso čórenas, džanas bár trebas ráti andro veš, hoj te pe lende na peren o sasi. O čávero dikhel dicki avri, jon sig kerenas e jag andri peskri cerha. Éhas odova zoraleder fotos, trine kaštenca márdó andre phuv. Maškaral éhas chev he trínožka sastruŋi. Téle ehas lancos phandlo upre, éhas phandli múri vaj kahŋi vaj odova, so peske čórenas. Téle kernas e jag, akada mas peske pekenas. Sig chanas, har has odova lenge chálo, hned džanas avreter, avka pes tulinenas angal savoro krajós pal savori Morava.

Varekana len o sasi chudenas, phandenás len he džanas andro stariben. Na has lenge odova zazlí, hoj jon avka čórenas. Na has len ņic te chal, éhas len bari bokh, ta so te kerdahas. ņiko len ņic na delas, jon éhas nucena varekaj vareso te lel. Lenge éhas odova jekh, kaskro odova éhas, čak kana čórenas he ņiko len na chudelas. Ale na kernas báre čóra, čak dicki odova he adesi, havonaha zaženinas peskri bokh. Te kerel len ņiko na kamlas te lel, hoj o gádže lendar daranas; bár len te lilahas, jon bi na kerdahas, hoj na has zviklá, he kaj peske muknahas te porúčinel, odova jon na rádo dikhen.

Jon milinen ņic te kerel láčes, hoj te lenge te avel, te phírel e svetoha te bašavel peske, adava éhas hlavno znakov Romeskro. Avka pes túlinenas savore dohromadi. Adeso éhas lengro životos. E najpuranederes mosi savore poslúčhinenas, jov éhas sakoneske pre rada; ņiko na kamlas bi leske varekaj te džal pre čóri, hoj jov mosi džánlas savoro najfeder te kerel. Pa'leste éhas leskro najpuránder čávo. Džidíšágos but jednoducho he darašutna.

Merenas – merenas Rom, merenas o raja. Už pes na džánenas. Jekhvár avle zas Oslavanu he usaďinde pes odoj, kaj sam amen adaďives. Žádno záznamos.

Adaďives náne o Rom adese diline, har éhas akostar. Až andre válka jon na tromanas te phírel andre škola, hoj lendar o raklóre daranas; akostar pe lende dikhenas, har pre varehavone tiknederende. Éhi odova taki čáčo, hoj jon sigeder phírenas čínkerde; na morenas pes, na chanenas pes, ta hoj lendar džalas dár. Kana pales péle andre škola, márenas pes e raklórenca, varekana pes denas mek andro učitelis – éhas odova národos ďivoko. Andre škola phírenas narádo, mosi vaš lenge sako ďives avelas o policajtos he savoren dohromadi lidžalas andre. Har has len bokh, letinenas avri he e učiteliske ņic na phenenas. Kherál letinenas ke peskre známá, hoj te čak na phíren andre škola. Adaďives už odova bavinen, he závidinen odolenge, so džánen te ginel he te činel. Adese sigeder taki savore na has. Éhas maškar lende manuša láče. Peskre čávoren bičavnas andre škola he kana na kamnas, maravenas len avri. Ale adese manuša éhas but čulo. Najbuter bičavenas peskre čávoren te mangel he te čórel. Éhas odova džidíšágos but phuj vaš'da čávore. Jon mosi te džanas, te na kamnas. He taki te na gélahas, čivenas len avri, bár jevende, andro jiv. Pales amen ma ďivinas, hoj ada phureder, so éhi maškar amende, na džánen aňi te ginel aňi te činel; adala éhi jon, so mosi kernas odova, so lengre dada he daja kamnas.

Není Romům lépe než v lese, kde na ně nikdo nevidí. Když něco kradli, zašli do lesa třeba i v noci, aby je nechytli četníci. (Nějaký) chlapec byl vždy na průzkumu, ostatní rychle rozdělali oheň ve svém stanu. Stan sestával ze silnějšího kusu látky třemi kůly přibitého do země. Uprostřed byla díra a železná trojnožka. Pod tím byl zavěšen řetěz, byl (na něm) zavěšený kohout nebo slepice nebo co si zrovna ukradli. Rozdělali pod trojnožkou oheň a maso si takto upekli. Rychle vše pojedli a jen co měli snědno, ihned odcházeli jinam a takto se potulovali po celém kraji a po celé Moravě.

Někdy je četníci chytli, spoutali je a šli do vězení. Četníci neměli Romům za zlé, že takto kradli. Neměli co jíst, měli velký hlad, co si tedy měli počít? Nikdo jim nic nedal, byli nuceni někde něco vzít. Bylo jim jedno, čím co bylo, jen když to šlo ukrást a nikdo je při tom nechytí. Nekradli ale nic vzácného, vždy jen to a tolik, co jim postačilo, aby zahnali svůj hlad. Na práci je nikdo vzít nechtěl, protože gádžové se jich báli; a i kdyby je byli vzali, oni by nepracovali, protože nebyli zvyklí na to, aby si nechali od někoho poroučet, neměli to rádi.

Nesnažili se dělat nic natolik pořádně, aby z toho něco měli, chodit světem, muzicírovat si, to byl hlavní znak pravého Roma. Takto se toulali všichni dohromady. Takový byl jejich život. Nejstaršího museli všichni poslouchat, každému poradit; nikdo by si bez něj nedovolil jít někam na lup, protože on přeci musel umět všechno zařídit nejlépe. Po něm byl jeho nejstarší syn. Bylo to velmi jednoduché a stejně tak i nebezpečné živobytí.

Umřeli – umřeli Romové, umřeli i páni. Už se navzájem neznali. Jednou přišli (Romové) do Oslavan znovu a usadili se tam, kde jsme my dnes. Žádný záznam (k tomu ale nelze dohledat).

Dnes nejsou Romové takoví prostáčky, jakými byli tehdy. Až do války se neopovažovali navštěvovat školu, neboť se jich bílé děti bály; tehdy se na ně dívaly, jako by byli něco horšího. Je ovšem pravda, že dříve chodili otrhaní; nemyli se, nečesali a šel z nich proto strach. Když potom začínali chodit do školy, prali se s dětmi, někdy se pustili i do učitele – byl to národ divoký. Do školy chodili neradi, musel pro ně každý den dojít policajt a všechny naráz je přivedl. Když je dohnal hlad, vytratil se ven, aniž by učiteli cokoli řekli. Z domova pak běželi zase ke svým kamarádům, jen aby nemuseli do školy. Dnes už je škola baví a závidí těm, kteří umějí číst a psát. Takoví dříve také nebyli všichni. Byli mezi nimi dobří lidé. Své děti posílali do školy, a když nechtěly, řádně jim vyčinili. Ale takových lidí bylo pomálu. Nejčastěji posílali své děti žebrať a krást. Pro děti to bylo těžké živobytí. Musely jít, i kdyby nechtěly. Však také když nešly, vyhodili je ven, třebaže byla zima nebo sníh. Není tedy divu, že starší lidé mezi námi neumějí ani číst ani psát; jsou to ti, kteří museli plnit přání svých rodičů.

Akakanak so sam o terne, mosi phírel sako andre škola. Savore čávore éhi podporována e hábenca andral o zámkos Oslavanatar. Sako kurko vaš odova phíren andre khangeri. Kana aven khére andal'da škola, keren peskre úlohi he ginen peskre phure dadenge he dajenge. Te džaha avka karatáte, ta sako d'ives šunaha, har ada tikne čávore ginen vaš o puráne. Éhi len bári pamñeta he mim'odová adava džánen savore but láces te gilavel he te bašavel. Liane paldilosko vaj karatáte o čáve džan savore avri peskre huslenca. O čaja keren e jag, bešen pašal. O čáve bašaven he o čaja gilaven, pales khelen. Me kecivár avka dikhavas pre ada terne manuša, har éhas veselá – he soske bi n'avnas? E phuren éhi taki radostá pre peskre čávore.

Kana džan a školatar avri, džan maškar o gádže te kerel, ňiko n'ačel khére. Jekhvár hrajinenas mek o đivadlos, he dokonce, éhas odova angal dúj beř, kerde peske o Rom korkore o Romengre hodi. Korkoro man đivinavas, hoj avle adeci gádže, hoj na has o pro kaj te thovel. Éhas odová but šukár. Nangos džanas o terne čáve pro gras, pales džanas e terne čaja taki pro gras. Pales éhas o phure Roma peskre romñenca he éhas avka urde, har phírenas sigeder. Kana pales géle andre krčma, khelenas odoj peskro kheliben: o čardášis. E gádženge pes odova but líbinlas. Kerde peske pr'odova avri but grajcara, he so lenge ačlas, dine pre mñeštanka Oslavanu.

Ada beř kamen te keren, har me šundom, báro cikánsko plesos. Mek akadaleha éhi odova te dikhel, har pes keren upre.

Sas amenge amare najphurederes Romes. Éhas potomkos oda prvnone Romendar, have bučonas pes Šarközi. Akada manuš dikhlas but he but. Éhas leske duvár trianda beř, har leske múlas leskri romñi. Jov korkoro pestar morelas, távelas peske he korkoro pes kerlas andro peskro verda. Éhas báro, zorálo he aňi na vipádinlas har Rom. Kerlas peske avri but grajcara – éhas viučindo kováris. Kana džavas andre leskro verda, dikhavas dicki, har kerelas. Ke búti peske gilavelas.

Oslavanští Romové. Asi třicátá léta 20. století | Ze sbírek Rosicko-Oslavanského spolku)

Davas les grajcarka he varekana leske lidžavas mek te chal. Jov éhas but rádo, kana pa'leste phíravas. Vakerlas mange o paramisi. Vakerlas pal o Rom, har phírnas te čórel e grasten. Korkoro jov čórdas ale děšen. Leskri romñi éhas šukár, lakre bal éhas aži ke phuv, lakre jakha kále éhas bári. Éhas len ochto čávore. O čáve péle andre jag, he o čaja inke éhi pro svetos.

V současnosti musíme my mladí chodit do školy bez výjimky. Všechny děti jsou podporovány ošacením ze zámku z Oslavan. Každý týden pro tyto (šaty) chodí do kostela. Když přijdou domů ze školy, udělají své úkoly a čtou svým starým rodičům. Půjdeme-li k večeru kolem, každíčkový den zaslechneme, jak ty malé děti čtou dospělým. Mají dobrou paměť a mimo to umějí všechny velmi dobře zpívat a hrát. Někdy si odpoledne nebo večer vyjdou všichni chlapci ven se svými houslemi. Dívky rozdělají oheň, sedí se okolo. Chlapci hrají a dívky zpívají, pak tancují. Kolikrát jsem se takto díval na ty mladé lidi, jak byli veselí – proč by nebyli? Staří měli také radost ze svých dětí.

Když vychodí školu, jdou pracovat mezi vesničany, nikdo z nich nezůstává doma. Jednou hráli i divadlo a dokonce, to bylo před dvěma lety, si udělali Romové své vlastní romské hody. Sám jsem se divil, že přišlo tolik Neromů, až ani nebylo kam se hnout. Bylo to velmi pěkné. Nejdříve jeli bosí mladíci na koni, za nimi pak mladé dívky, také na koni. Pak šli staří Romové se svými ženami a byli ustrojeni tak, jak se choďovalo dříve. Když pak šli do hospody, tancovali tam svůj tanec: čardáš. Neromům se to velmi líbilo. Vydělali si tím hodně krejcarů a co jim zbylo, dali na měšťanku v Oslavanech.

Tento rok chtějí uspořádat, jak jsem zaslechl, velký cikánský ples. I na tom je vidět, jak si už polepšili.

Měli jsme svého nejstaršího Roma. Byl to potomek onoho prvního Roma, který se jmenoval Šarközy. Ten muž toho viděl mnoho a mnoho. Bylo mu šedesát let, když mu zemřela jeho žena. Sám si pral, vařil si a sám si uklízel ve svém voze. Byl velký, silný a ani nevypadal jako Rom. Vydělával hodně krejcarů – byl to vyučený kovář.

Městská škola Oslavany – slavnostně otevřená 1928 | Foto: O. Knoll, ze sbírek Rosicko-Oslavanského spolku

Když jsem přišel do jeho vozu, vždy jsem pozoroval, jak pracoval. K práci si zpíval. Dával jsem mu krejčárek a někdy jsem mu i jídlo přinesl. Byl velmi rád, když jsem se za ním zastavil. Vyprávěl mi pohádky. Vyprávěl o tom, jak Romové choďovali krást koně. On sám

i Romské *nangos* „nazi“ se zdá z kontextu nepravděpodobné, blízký výraz *pernangos* „naboso“ se zdá adekvátnější, jedná se ale pouze o odhad, stejně tak by šlo domýšlet, že mladíci jeli například na koni bez sedla, tedy v tomto smyslu „naostro“. Původní anglický překlad se tomuto detailu vyhýbá.

in the British Museum collection. It is a nude study of the bust and arms, of which a fine soft-ground and aquatint plate was made by Thomas Landseer.¹ In delicacy of form and articulation it represents the highest level of Haydon's draughtsmanship, and causes us to regret that no similar study of the head remains.

Perhaps, however, we may recognize in a portrait study illustrated in volume 2 of the *Correspondence and Table-Talk* the features of Patience Smith, as we know them from the picture of Christ's Entry. This plate (see the Frontispiece² to this number) reproduces what was evidently a pen-and-ink sketch, dated July 29, 1813, and inscribed with notes in Italian, which appear to read as follows:—

‘Dolcezza Patetica con mestitizia (sic) mista—Su le labbra un sospir, su gli occhi un pianto.’

(Pathetic sweetness mixed with melancholy—On her lips a sigh, in her eyes a tear.)

and it is signed with the initials ‘B. R. H.’ It is a charming study, simply and surely put down, and the completeness of effect in composition, and especially in lighting, suggests that it was intended as a plan for a painted portrait.

Among the nude studies in the albums of Haydon drawings belonging to the British Museum Print Room are many which must represent Patience Smith, in her two principal rôles, as Jairus's daughter and the young mother in ‘The Judgment of Solomon.’ When the now rediscovered original manuscript volumes of the Journals are eventually made available to the public, it is also to be hoped that further references to her may appear.

II.—ON THE GYPSIES OF OSLAVANY: A RECORD OF HIS OWN PEOPLE

By ANTONÍN DANIEL

Edited, with Annotations, by STUART E. MANN

THE following account was written by Antonín Daniel, a Gypsy youth of Oslavany, South Moravia. He was then a pupil of the Ivančice Secondary School, and his age at the time, before the present writer knew him, was about 17. He later became a collaborator in the writer's translation of the *Acts of the Apostles*, a work which he deserted in the middle for lack of patience.³ The translation was based on Daniel's vocabulary, but for Czech, Hungarian and other loanwords Romani substitutes were found, in order to make the work readable to a wider circle of Gypsies. The translation was finished by Růžicka and his wife, of Brno, who said the ‘and’ for Daniel's

¹ Reproduced in *The Art Quarterly*, 1942, p. 326.

² Photo by J. O. Brown, Liverpool.

³ See *JGLS*, (3) xx. 91-2.

djejinelas. Jon šaj vakerenas kečivár džalas o rat ada romengro, kečivár éhas savore jeketane he radinenas pes karde te džal te čórel.

2. *Éhi adaj jek šel he jepaš manuš a so nadžánen inke ada dives har o svetos vypádynel—éhi ada manuš a adese so éhi džide dives divesestar—pal nicoste pes nastarynen he éhi paš'odova spokojena—he št'astná. Bár éhi džide andro gav kaj šaj penas éhi o gadže dōst xytrá, jon éhi kana pe lende dykas džide bud—bud pal'o gádže. Šaj jon vašodova? Ko éhi vno hoj jepaš šel procenta nadžánen te ginel he te činel? Pre akada otázka na del odpovjed'a adadiveseskre svetos. . . .*

3. *Soske o gádže pe lende avka pujes dikenas? So pak jon nahas manuš a har jon? Šaj amenge dahas bud he bud otázky soske jon éhi avka pále pal'o gádže. Vrátnas amen feder ale duje šel beřendar pále he dikas so pes akostar lenca djejinelas. Éhi amenge známo hoj avle andrale Předno India. Akostar pes bud stihinenas ko západos. Najbuter andre Maďarska. Inke adadives odoj šaj aven bud roma, ale odoj éhi džide skoro divokones. K'amende avle tahat odotar he najbuter pes ikerde pre Slovenska he čím dál buter ko zapados éhi čuleder he čuleder. Amen džánas hoj Košicu éhi adeci, hoj vaš lenge mosi kerde mek lengri škola. Zkrátka éhi roztrúšená pal savori republika.*

the valley) could speak they would be able to say what happened there. They could say how many times the blood of those Gypsies was shed, how many times they were at peace [lit. 'all together'], and delighted in going thence to steal.

2. Here are a hundred and fifty people who do not know even to-day how the world looks; these are people who live from day to day; they do not bother about anything, yet for all this they are content and happy. Though they live in a village where you might say the gentiles are pretty clever, they are very much behind the gentiles when you look at them. Can they help it? Whose fault is it that fifty per cent. of them cannot read or write? The modern world gives no answer to that question. . . .

3. Why do the gentiles regard them so evilly? Are they not people like themselves? We could ask ourselves many and many a question as to why they are so much behind the gentiles. Rather let us turn back two hundred years and see what has happened to them since then. We know they came from Hither India. Many travelled thence towards the West, most of them to Hungary. Many Gypsies may be there even to-day, but they live like wild people there. Maybe they came wandering from thence to us, but most of them stayed in Slovakia and grew fewer and fewer towards the West. We know that there are so many in Košice that they even had to make schools for them. In short they are scattered all over the Republic.

Jov narádo peske leperlas pr'odova, har has leske sigeder. Jekhvár mek rovelas, har mange vakerelas, kana pes o Rom márenas vaš o čaja. Vakerlas mange, har jon éhas džide tel' o celti. Mek andro jiv kerenas téle o celti; kerenas jag. Ráti džanas te čórel, ale trín džene dicki ikerenas e jag až andro d'ives.

Les na has o balobno palcos pro vas. Kana pes marenas akostar, marenas pes o sastrune kolenca, he andre jekh máriben činde leskro palcos avri. Adaďives éhi leske štarval bíš he ochto beř, he inke éhi sasto. Phírel andro gáva, mangel peske, he o gádže les rádo den. Éhi odova phuj, hoj but pijel. Jov éhi amaro paňalo; les mosi savore poslúchinen. Kana džas ke leste andre leskro verda, éhi odoj vivješená o fotografiji savore Romendar. Jekhvár kamavas, hoj te mange odova del, ale jov na kamel pal odova aňi te šunel. Až pale merela, dela odova mange. Pales éhi odoj savore vjeci, havenca phírenas te čórel.

Ke leste pes phíren te raďinel savore manuša. Oda vjeci, so éhi ke leste, ta kamel, až merela, hoj te leha džan andre phuv. Dikhas les savore rádo.

So sam adaďives o Roma, éhi džido sako har kamel korkoro. Éhi adaj, har phendom, jekh šel he jepaš Rom. Phenav, hoj jepaš éhi džide e keribnašágoha e košenca. Čávo, kana džal avri e škola, mosi kerel khére o koši, leskri daj vaj mami len džal te bikenel. Avka peske keren avri o lóve. Varehava phíren e grastenca, ale hoj o kšeftos avka na džal, mosi keren taki, so pes del. Aver zasi phíren te kerel andro gav celo beř, ta hoj éhi savoren o búťa. A šov džene phíren e svetoha te gajginel he n'aven khére až jepaše beřeske.

Závid'inen jekh ávreske. Kana éhi varekas buter, ávreske éhi líto, he éhi, hoj pes vaš odova taki máren. Ale pre áver d'ives éhi zasi jekhetáne. Avka odova džal porád. Aver manuša, so phíren e svetoha, na troman odoj te ačel proto, hoj amáre na kamen lenca aňi te vakerel – adesi éhi maškar lende závišta...

Tahat savorengri Romengri najprvneder phuv éhas e Předno India, kaj inke adaďives éhi lengre přibuzná, „Dardové a Kafirňi.“ Lengro vakerišágos éhi indicko, kaj éhi varehava lava řecká, rumunská he slovanská. So phíren e svetoha, odolenge scházinel načisto o kamlišágos vaš e búti he povinosta he o džidišágos počtivo he usazeno.

Najbuter éhi o kovára, pales o kotlára, kejkliára, muzikanta, medvjedára he so handlinen e grastenca. Paťan e čárengi, he lengre manušna keren avri o karti he hádinen. Pro svetos éhi savore dúj milióna, he lendar jepaš éhi džide andro víchodos. Andre Evropa najbuter éhi andre Rumunská h'andre Maďarská. But Roma peske sikhaven pro droma peskre cinkí, havonenca peske chalon. Éhi kerde andro báre grupi, he éhi len lengro raj. Éhi báre muzikanta; rádo gilaven o đivoká mek smutná gilóra (mollové písňe), he hrajinen paš odova pro cimbálos he pro husli.

Maškar amende amenge phenas „Rom“. K'amende éhi najbuter pre Slovenska he pre Podkarpatsko Rusa, kaj éhi mek savore gáva. Andre savori republika pes kerde andro beř jekh tisícos eňa šel bíš he jekh, ochto tisíce štar šel duvárbiš he šov.

Las³ amenge jekha roďina: o dad, e daj h'o čávore. O dad na kerel vaš lenge

jich ukradl takových deset. Jeho žena byla krásná, vlasy měla až na zem, velké černé oči. Měli osm dětí. Synové padli v ohni války, dcery jsou ještě na světě.

Nerad si připomínal dřívější časy. Jednou i plakal, když mi vyprávěl, jak se Romové prali o dívky. Vyprávěl mi, jak žili pod stany. Stavěli stany, i když byl sníh; dělali oheň. V noci šli krást, ale tři lidé vždy udržovali oheň až do svítání.

Chyběl mu palec na levé ruce. V tehdejších bitkách na sebe brávali železné tyče a v jedné takové bitce mu usekli palec. Dnes mu je osmdesát osm let a je stále zdravý. Chodí po vesnicích po žebrotě a gádžové mu vždy rádi něco dají. Je špatné, že hodně pije. Je to náš *paňalo*, vůdce, všichni ho musejí poslouchat. Když k němu zajdeš do vozu, má tam vyvěšenou fotografii všech Romů. Jednou jsem chtěl, aby mi ji dal, ale on o tom nechce ani slyšet. Až poté, co umře, dá mi ji. Jsou u něj také všechny věci, s nimiž chodívali krást.

Všichni si k němu chodí pro radu. Přeje si, aby všechny ty věci, které ve voze schraňuje, šly jednou do hrobu spolu s ním. Všichni ho máme rádi.

Místní Romové dnes mohou žít každý podle svého. Jak jsem již zmínil, žije nás zde sto padesát. Odhaduji, že polovina z Romů se živí výrobou košů. Chlapec jen co přijde ze školy, musí doma vyrábět koše, jeho maminka nebo babička je pak jdou prodat. Tímto způsobem si vydělávají. Někteří pracují s koňmi, ale jelikož obchody nejdou, nezbyvá jim než dělat, co se zrovna dá. Jiní zase chodí celý rok pracovat do vesnice, všichni tedy mají práci. Šest dalších chodí po světě hrát na housle a přijdou domů až po půl roce.

Jeden druhému závidí. Když má někdo více, jiného to mrzí a dojde někdy i na to, že se kvůli tomu poperou. Ale na další den jsou zase udobřeni. Tak to chodí pořád dokola. Jiní lidé, co chodí světem, se neodvážejí tam zůstat, protože s nimi naši nechtějí ani mluvit – taková je mezi nimi závist...

Původní zemí všech Romů byla patrně Přední Indie, kde ještě dnes najdeme jejich příbuzné, „Dardy a Kafirny“. Mluva Romů je indická, nalezneme v ní ale i některá slova řecká, rumunská a slovanská. Od dob, co se toulají po světě, schází jim dočista láska k práci, smysl pro povinnost a poctivé živobytí na jediném místě.

Nejvíce je mezi nimi kovářů, dále pak kotlářů, kejklířů, muzikantů, medvěďářů a koňských handlířů. Věří na čáry a jejich ženy vykládají z karet a věští. Na světě jsou jich celkem dva miliony, z toho polovina žije na východě. V Evropě jich žije nejvíce v Rumunsku a v Maďarsku. Mnoho Romů po cestách zanechává své značky, jimiž se navzájem dorozumívají. Jsou rozděleni do velkých skupin a mají svého vůdce. Jsou to výborní muzikanti; rádi zpívají divoké, ale smutné (mollové) písně, a doprovázejí se na cimbál a na housle.

Mezi sebou si říkáme „Rom“. Nejvíce Romů u nás žije na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, kde ještě nalezneme celé (romské) vesnice. V roce 1921 činil počet Romů v celé republice 8 446 osob.

Oslavanští Romové | Foto z filmu Čarovné oči (1922)

ňic. Najbareder bůti éhi a da.⁴ Jój vaš peskre churde čávore kerla savoro. Lakri láska k'ó čávore pes kerel mek andro gilóra. E romengri daj šaj načisto kerel avri a da⁵ e gádžendar... Akakanak éhi džide savore har gádže, he nazvinla odova but, hój avna pr'odova buter har o gádže.

Amáre Rom nane adesse, har peske o gádže mislinen. Éhi čáčo, hój narádo keren, he láčo kamen, hój pes lenge te veďinel. Amen rozeznávinas

trín grupi andr'akada manušen. Jekh éhi o handlúra: akada manuša éhi but chitrá odoleske, hój pes ikeren porád maškar o gádže. Éhi len náklonošťa ko podvodi; porád éhi bešte, ale ňic peske odolesťar na keren. Rádo keren kšefti, h'e grastenge chalon. So peske keren avri, ada grajcara savore promárňinen. Náne len ňikdá ňišt. Kana odova las dohromadi, éhi ada životos vaš lenge but láčo.

Aver éhi adesse, so gajginen. Akada Roma patrinen maškar o láče manuša. Jon žijinen e životoha žebráckoneha; so peske keren avri, odova peske špórinen. Už korkoro ada gajgišágos pe lende kerel. Náne žádno manuš, hój te avka te gajginlas, har akada Rom e citoha. Jov dovedinel avka te kerel, hój ada gajgi mek roven, hasan avka buter. Ke lende éhi lengro citos preko góďi. Regirinen pes e hlasoha e citoskreha. Narád vikonávinel peskri povinost'a he peskri bůti.

Pales éhi o najtiknóreder. Najbuter čóren. Ke lende patrinen o svjetská Rom. Jon pes túlinen e svetoha. ňikaj našči ačen buter har jekh d'ives. ňikdá pes na moren, h'odoleske éhi porád špinava. Jekh na dikhel rádo ávres, závidinel leske, he každo momentos pes máren. Činen peske šefi, he pr'áver d'ives éhi zasi ke peste (jekhetáne). Éhi odová zvláštno, hój jon éhi but pobožná, he taki but čóren. Mre Devles peske přestavinen har varehavones chitrones manušen. Andre khangeri na phíren; jekhvár bešeske džan he modlinen pes sako k'odova svato, har korkoro bučoľ. E rašas peske přestavinen har varehavones prostředňikos maškar amende he Mre Devleste. Maškar peste pes sako rodina trachtinel. Každó, havo tável ladžeter cháben, bičavel savora přízňake [?]⁶. Jon náne vjerná, éhi chvilková he falešná; rádo pes mstínen, náne spolehlivá he but chitrá korkore vaš peske. Éhi náruživá vaš e muzika.

3 Opravujeme dle smyslu z původního *Sas* „byla“ na *Las* „vezměme (si)“. Tomuto lépe odpovídá i následná formulace věty. Pokud byl text originálu psán rukou, lze podotknout, že velké psací <S> a <L> jsou si velmi podobné a k záměně mohlo dojít jednoduše.

4 Původní *éhi ada* „je tento“ opravujeme dle smyslu celého odstavce na *éhi a da* „náleží matce“.

5 Opět oprava *ada* > *a da*.

6 Znak pro nejasné místo užít v původní edici.

Romská kolonie v Oslavanech | Foto z filmu Čarovné oči (1922)

Vezměme si typickou rodinu: otec, matka a děti. Otec pro rodinu nic nedělá. Největší díl práce obstará matka. Pro své malé děti udělá vše. Její láska k dětem se projevuje i v písničkách. Romská maminka se zcela jistě vyrovná mamince neromské... Dnes žijí už všichni jako Neromové a nebude trvat dlouho a budou na tom i lépe než oni.

----ii

Naši Romové nejsou takoví, jak si gádžové myslí. Je pravda, že neradi pracují a přesto chtějí, aby se jim dobře vedlo. Rozeznáváme tři skupiny těchto lidí. První jsou handlíři: Tito lidé jsou velmi chytrí, protože se pohybovali pořád mezi gádži. Mají sklony k podvodům; pořád jen posedávají,ⁱⁱⁱ ale nic si z toho nedělají. Rádi domlouvají obchody a vyznají se v koních. Kolik krejcarů si vydělají, tolik jich rovnou promarní. Nemají u sebe nikdy nic. Kdybychom to (ale) shrnuli, vede se jim velmi dobře.

Další jsou ti, co hrají na housle. Tito Romové patří mezi dobré lidi. Žijí žebráckým životem; co si vydělají, to si šetří. Užívá je samotné hraní. Nenajdeme člověka, aby zahrál na housle s takovým citem jako Rom. Umí zahrát tak, že se housle v jediném okamžiku smějí a pláčou. Jejich cit je pro ně více než rozum. Řídí se citem. Neradi vykonávají svou povinnost a neradi pracují.

Nakonec následují ti nejnižší. Nejvíce kradou. K nim patří svěštěí Romové. Toulají se světem. Nikde nemohou pobýt více než jeden den. Nikdy se nemýjí, a proto jsou pořád špinaví. Jeden nemá v lásce druhého, závidí si a každou chvíli se perou. Ustanoví své vedoucí^{iv} a na druhý den jsou zase kamarádi. Je zvláštní, že jsou velmi pobožní, ale také hodně kradou. Pánaboha si představují jako nějakého moudrého člověka. Do kostela nechodí, pouze jednou ročně zajdou a pomodlí se každý k tomu svatému, podle kterého se sami jmenují. Kněze si představují jako nějakého prostředníka mezi námi a Pánembohem. Jednotlivé rodiny mezi sebou soupeří. Kdo uvaří trochu lepší jídlo, posílá ho celé své přízni. Nejsou věrní, jsou chvilkoví a falešní; rádi se mstí, nejsou spolehliví a chytrí jsou, pouze pokud z toho sami něco mohou mít. Jsou naruživí pro hudbu.

ii V anglickém překladu je zde umístěn údaj o dataci rukopisu „Sepsáno 4. 12. 1933“, tedy o pět dní dříve než k čemu odkazuje Danielova datace na začátku textu. Lze se domnívat, že navazující text tvoří pozdější Danielův dodatek či rozvedení původního spisu.

iii Anglický překlad originálu mluví o usedlém způsobu života, což vzhledem k pokračování věty nezní logicky.

iv Zde se nechávám vést anglickým překladem.

Muzika éhi ke lende but andre prajsa. Jon kana hrajinen, soske hrajinen avka šukáres? Každo románo gajgistas kerđas preko peskra piráňaha varehavo zlos. Jov has leske nevjerova, he kana jov éhas andre late but zamilováno, jov but trpinlas, he akada trpišágos kamel jov te lidžal andre peskre gajgi. Rádo peske bešel korkoro andre samota, kana jon keren andre vešeste e jag. Vzpomínel pre peskri prvno piráňi, he začíňinel te bašavel. Prožívinel bare choľa andre peste. Najfeder dikhen rádo peskri jag andro veš. Bešen pašal late; gilaven peske, hrajinen he khelen pašal akada jagóri. Už mek o tikne čávore kamen te khelel.

Kana éhi časke dešuochto beř h'a čake dešušov, šaj ačen jekhetáne. Ňiko sigeder na tromal odolestar te džánen, har lengre dada he o daja. Angal o bijav pes kerel o parpalipen. Kana pes už len, éhi peske vjerná až meren. Náne ke lende adeci rozvodi har ke tumende. O phure len den savoro, so has len, he akavka éhi pales savore jekhetáne.

Hudba je u nich velmi ceněná. Čím to, že když hrají, hrají tak pěkně? Každý romský houslista si prošel se svou milou něčím špatným. Byla mu nevěrná, když do ní byl velmi zamilovaný, velmi trpěl a to utrpení chce přenést do svých houslí. Rád si posedí o samotě, když ostatní dělají v lese oheň. Vzpomíná na svou první milou a začíná hrát. Prožívá v sobě velký žal. Nejraději mají svůj oheň v lese. Sedí okolo něj, zpívají si, hrají a tancují kolem toho ohníčku. Už i malé děti rády tancují.

Když je chlapci osmnáct let a dívky šestnáct, mohou bydlet dohromady. Nikdo by se o tom neměl dozvědět dříve, než jejich rodiče. Před svatbou se udělá smlouva. Když už se vezmou, jsou si věrní až do smrti. Není u nich tolik rozvodů jako u vás. Staří jim dají vše, co měli, a tak jsou zase všichni spolu.

Projekt Databáze romských obětí holocaustu v České republice

Úvod

Tento příspěvek si klade za cíl stručně popsat výzkumný projekt „Databáze romských obětí holocaustu v České republice“ (dále DROH) Institutu Terežinské iniciativy (dále ITI). Záměrem projektu je přispět k rozvoji dokumentace romských obětí holocaustu, dále pak shromáždit a systematizovat údaje jednotlivých lidí, kteří byli během 2. sv. války pronásledováni a perzekvováni kvůli svému romskému původu a jejichž životní osudy jsou jakýmkoli způsobem spojeny s územím dnešní ČR. Projekt chce poskytnout a využít shromážděné údaje a materiály k výzkumu, bádání a vzdělávání, a zvýšit tak povědomí o holocaustu Romů jako součásti moderních dějin středoevropského regionu.

Institut Terežinské iniciativy jako řešitel projektu

Hlavním iniciátorem a řešitelem projektu je organizace Institut Terežinské iniciativy se sídlem v Praze, která se od svého vzniku v devadesátých letech 20. století primárně zabývá nacistickou perzekucí židovského obyvatelstva a vytváří databázi židovských obětí holocaustu (zveřejněna na holocaust.cz).²

Současný databázový systém postavený na platformě muzejního katalogizačního systému Collective Access³, speciálně konfigurovaný pro potřeby databáze obětí, umožňuje propojení jednotlivých dat⁴ s digitalizovanými autentickými archivními dokumenty, fotografiemi, audio a videomateriály, vzpomínkami pamětníků apod.⁵ Ve vnitřním systému slouží databáze badatelům a studentům vysokých škol, v online prostředí příbuzným obětí, badatelům, ale je také využívána ve vzdělávacích projektech.

1 Mgr. Michal Schuster působí jako historik v Institutu Terežinské iniciativy. E-mail: michal.schuster@terezinstudies.cz

2 Více viz Výroční zprávy ITI dostupné z: http://www.terezinstudies.cz/institute/annual_reports/

3 COLLECTIVE ACCESS. Dostupné z: <https://www.collectiveaccess.org/> [cit. 2019-01-03].

4 Záznam každé osoby zachycené v databázi obsahuje jméno, datum narození, transport do Terezína či jiného tábora, osud (zemřel, osvobozen, osud neznámý) a podle okolností dále datum a místo úmrtí, místo osvobození a další údaje. V řadě případů lze vyhledávat údaje také podle posledního bydliště před transportem. Databáze v současnosti obsahuje přibližně 170 000 záznamů jednotlivých osob. Databáze obětí. Institut Terežinské iniciativy. Dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/projects/database.html> [cit. 2019-01-03].

5 Databázový systém je nepřetržitě rozvíjen a doplňován a v současné době je unikátním a komplexním souborem dat jednotlivých obětí holocaustu (jak zemřelých, tak i přeživších) z českých a evropských zemí. S pomocí systému vznikl např. projekt Terežinské album, viz http://www.terezinstudies.cz/projects/terezin_album.html [cit. 2019-01-03].

Východiska projektu

Nacistická perzekuce se za druhé světové války dotkla většiny romského obyvatelstva na území dnešní ČR. I přes svou závažnost nebylo téma holokaustu Romů až do roku 1989 z mnoha důvodů většinovou společností reflektováno. I přes to, že v demokratických podmínkách dochází v ČR k rozvoji výzkumu, vzdělávání a připomínání událostí nacistické genocidy Romů, není toto téma ani v současné době samozřejmou součástí většinového povědomí, jak o tom svědčí dlouholetý proces vzniku památníků v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu či periodicky se opakující zlehčování či dokonce popírání holokaustu Romů. Také historiografie má před sebou ve vztahu k osudům Romů na území ČR ještě mnoho nehotových úkolů.⁶

Projekt DROH si proto klade za cíl navázat na výsledky dosavadního výzkumu a novým výzkumem přinést nebo alespoň naznačit odpovědi na některé z otázek, které se k danému tématu váží: počty vězňů a obětí v „cikánských táborech“ (dále CT); popis systému pronásledování; výzkum zaměřený na osud Romů a Sintů z českého pohraničí po jeho připojení k německé říši; výzkum osudů českých Romů vězněných v osvětimském táborovém komplexu a v dalších koncentračních táborech (dále KT) atd.

Průběh projektu

Projekt DROH byl zahájen v červnu 2016 díky finanční podpoře nadace Bader Philanthropies, jež přispěla na projektové záměry pro období červen 2016 až květen 2018 a následně i pro období červen 2018 až květen 2020.

Během výzkumu projektový tým⁷ průběžně řeší různé metodologické, historiografické, případně etické otázky, na něž je třeba hledat optimální odpovědi. Důležitou roli proto od počátku hraje spolupráce s institucemi a jednotlivými odborníky, kteří se tématu holokaustu Romů dlouhodobě věnují. S tímto cílem došlo k vytvoření expertní pracovní skupiny, složené z českých i zahraničních odborníků, zástupců kooperujících organizací a představitelů romské komunity, která pravidelně konzultuje průběh a vývoj projektu s ohledem na jeho specifika.⁸ Mezi spolupracující organizace patří Muzeum romské kultury v Brně, vídeňský Dokumentationsarchiv

6 Více k tématu např. Sadílková, Schuster, Závodská 2015: 30-34; Slačálek 2018.

7 V současnosti tvoří projektový tým: Tereza Štěpková, koordinace projektu; Aneta Plzáková, správa databázového systému; Michal Schuster, Aletta Beck, Jiří Smlsal, historický výzkum; Eliška Waageová, archivní rešerše, historický výzkum; František Lacko, Růžena Ďordová, přepis dat. Jako externí výzkumníci a konzultanti s týmem spolupracují Helena Sadílková a Pavel Baloun (v první fázi 2016-2018) a Jan Hauer.

8 K českým členům poradní skupiny patří: Petr Lhotka; Karel Holomek, Společenství Romů na Moravě; Jana Horváthová, Muzeum romské kultury; Čeněk Růžička, Výbor pro odškodnění romského holocaustu; Helena Sadílková, Seminář romistiky, Katedra středoevropských studií, FFUK Praha. Ze zahraničí to jsou: Frank Reuter, Centrální rada německých Sintů a Romů, Německo; Mirjam-Angela Karoly, OSCE ODIHR, Varšava, Polsko; Marek Szilvási, European Roma Rights Centre, Budapešť, Maďarsko; Sławomir Kapralski, Pedagogická univerzita Krakov – Institut filozofie a sociologie, Polsko; Jörg Osterloh, Fritz Bauer Institut, Německo.

des österreichischen Widerstandes (Dokumentační archiv rakouského odboje), Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma (Dokumentační a kulturní centrum německých Sintů a Romů) v Heidelbergu a Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau (Státní muzeum Auschwitz-Birkenau) v Osvětimi. Pro výzkumnou a dokumentační činnost i pro tvorbu samotné databáze je od počátku důležitým přínosem spolupráce s potomky a příbuznými obětí, jde např. o Jana Hauera, Karla Holomka, Rudolfa Murku a Čenka Růžičku.

Dokumentace a tvorba databáze

Pro zahájení projektu DROH bylo klíčové především nastavení metodologie, a to ve spolupráci se členy poradní expertní skupiny a dalšími jednotlivci.⁹ Na základě těchto konzultací došlo k vytvoření základní struktury databáze.

Základem dokumentace obětí je archivní výzkum. V první fázi projektu (2016–2018) probíhal systematický výzkum ve třech archivech¹⁰ a postupně byl rozšiřován na další, především regionální archivy v ČR.¹¹ Současně s tím dochází od počátku k selektivní digitalizaci relevantních archivních dokumentů (např. celého archivního fondu CT Lety) pro interní potřeby projektu a dále probíhá verifikace a doplňování již existujících přehledů vězňů CT a KT.¹²

Na archivní výzkum následně navazuje přepis zjištěných dat.¹³ Celá databáze je vytvářena na základě zkušeností s databází židovských obětí, ale vychází ze specifických potřeb projektu DROH.

Dalším průběžným výstupem projektu je databáze archivních fondů obsahujících materiály vztahující se k tématu nacistické perzekuce Romů. Databáze je v současnosti využívána pouze pro potřeby projektového týmu, ale v budoucnosti bude sloužit jako podklad pro výzkum holokaustu Romů například studentům či badatelům.¹⁴

9 Jedním z prvních konzultantů a rádců byl také historik Ctibor Nečas, z jehož dosud nepřekonané historiografické práce projekt DROH vychází a v mnohém na ni navazuje.

10 Šlo o NA v Praze, MZA v Brně (základní dokumenty k perzekuci Romů na území Protektorátu Čechy a Morava) a SOA v Třeboni (zde především fond CT Lety).

11 AMB v Brně, SOA v Praze, SOkA Břeclav, SOkA Písek, SOkA Třebíč, SOkA Uherské Hradiště, VHA v Praze ad.

12 Nečas 1987; Nečas 1992; Gedenkbuch 1993; Nečas 2000; Nečas 2012; Nečas 2014; *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau : Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2019-01-03]; *United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database* [online]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2019-01-03]; dále např. *Die Toten: Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945: Namen* [online]. Dostupné z: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/list> [cit. 2019-01-03].

13 Mezi ně patří například údaje o příjmení, jménu, případně přezdívkě, datu a místě narození, datu, místě a okolnostech úmrtí, údaje o transportech a věznění (místo, doba, vězeňské číslo), ale také údaje o rodině a životě před válkou. Důležité je také přesné uvedení zdroje zjištěných dat, ať už jde o publikaci, odborný článek nebo archivní dokument.

14 V první fázi projektu bylo vytvořeno zhruba 5 600 záznamů s údaji o jednotlivých obětech. K tomu bylo připojeno dalších zhruba 2 630 záznamů získaných ze seznamů vězňů publikovaných C. Nečasem (tábory v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu).

Plány a cíle do budoucnosti

Také pro druhou fázi projektu, zahájenou v červnu 2018, je zásadní systematický archivní výzkum (nejen ve výše zmíněných, ale i dalších archivech v ČR i v zahraničí)¹⁵, a dochází také k selektivnímu výzkumu rodinných historií prostřednictvím svědectví potomků obětí a pozůstalých. Vzpomínky a osobní dokumenty (písemné materiály, fotografie apod.) často doplňují archivní výzkum a mohou hrát zásadní roli v procesu připomínání a vzdělávání o tomto tématu (přinášejí většinou chybějící perspektivu obětí).

Zásadním problémem při tvorbě databáze obětí je otázka citlivosti zjištěných dat. I díky konzultaci s experty a zástupci pozůstalých se projektový tým rozhodl, že všechna data, která jsou získávána a zpracovávána, budou uložena pouze v neveřejném a zabezpečeném databázovém systému, do něhož budou mít přístup pouze registrovaní badatelé. V další fázi projektu dojde ke zveřejnění relevantních údajů na webovém portálu holocaust.cz a ty budou přístupné i široké veřejnosti. Databáze tak bude fungovat jako snadno přístupný zdroj informací a zdroj pro rozvíjení současné veřejné diskuse. Součástí online databáze proto budou odborné komentáře, které budou vysvětlovat jednotlivá témata a pojmy a kontextualizovat publikované údaje a materiály. Na ty navážou odborné články a případné další výstupy, včetně publikace komentovaných edic (nejen) archivních dokumentů a materiálů a vytvoření vzdělávacích materiálů založených na práci s příběhy jednotlivých zdokumentovaných obětí.

Závěr

Projekt Databáze romských obětí holocaustu v ČR je ve své druhé fázi a má před sebou ještě mnoho úkolů. ITI chce především prostřednictvím pokračujícího výzkumu pomoci zlepšit pochopení historických příčin a procesů, které vedly ke genocidě, a vytvořit biografickou databázi obětí, která je bude zobrazovat jako jednotlivce. Záměrem ITI je, aby zveřejněná data a materiály pomohly k debatě založené na faktech spíše než na předsudcích a stereotypech a aby se památka a úcta k romským obětem holocaustu ocitla na stejné úrovni jako úcta k obětem Šoa, a přispěla tak ke zlepšení postavení Romů v současné i budoucí společnosti.

15 SOkA Liberec, SOkA Břeclav se sídlem v Mikulově, SOA v Zámrsku, AHMP, AMB, ABS a VHA; Spolkový archiv v Berlíně, Archiv Státního muzea Auschwitz-Birkenau v Osvětimi, Univerzitní archiv Tübingen.

Seznam zkratek

AMB	Archiv města Brna
CT	Cikánský tábor
DROH	Databáze romských obětí holocaustu v České republice
ITI	Institut Terezínské iniciativy
KT	Koncentrační tábor
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
VHA	Vojenský historický archiv

Literatura

- Collective Access* [online]. Dostupné z: <https://www.collectiveaccess.org/> [cit. 2019-01-03].
- Databáze obětí. *Holocaust.cz* [online]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/> [cit. 2019-01-03].
- Databáze romských obětí holocaustu. *Institut Terezínské iniciativy* [online]. Dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/projects/roma-database.html> [cit. 2019-01-03].
- Die Toten. Konzentrationslager Buchenwald 1937 – 1945: Namen* [online]. Dostupné z: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/list> [cit. 2019-01-03].
- Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau / Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau.* 1993. Vol. 1, 2. München, London, New York, Paris: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma in Heidelberg.
- Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2019-01-03].
- Nečas, C. 1987. *Andr'oda taboris. Věznové protektorátních cikánských táborů 1942–1943.* Brno: Český svaz protifašistických bojovníků.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicaté hi khér báro. Čeští věznové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince.* Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 2000. *Z Brna do Auschwitz-Birkenau. První transport moravských Romů do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau.* Brno: Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam – 1: jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942–1943).* [Nymburk]: Vega-L.

- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II, Hodonín*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Sadílková, H., Schuster, M., Závodská, M. 2015. Holocaust Romů jako „neznámý“ nebo „zapomenutý“. In: *Dějiny a současnost* (9): 30–34.
- Slačálek, O. Upírané dějiny Romů. Rozhovor s Kateřinou Čapkovou, Helenou Sadílkovou a Pavlem Balounem. SALON. Právo. 11. 4. 2018. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/468655-upirane-dejiny-romu-rozhovor-s-katerinou-capkovou-helenou-sadilkovou-a-pavlem-balounem.html> [cit. 2019-01-03].
- Terezínské album. *Institut Terezínské iniciativy* [online]. Dostupné z: http://www.terezinstudies.cz/projects/terezin_album.html [cit. 2019-01-03].
- Terezínské album ve škole. *Institut Terezínské iniciativy* [online]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/vzdelavani/projekty/terezinske-album-ve-skole/> [cit. 2019-01-03].
- United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database* [online]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2019-01-03].

O svou minulost bychom se měli zajímat. Zpráva o projektu „Paměť Romů“ společnosti Romea, o. p. s.

„Dříve, než byla televize, tak se lidé prostě setkávali a vyprávělo se. Romové nikdy neměli psané písmo, neměli možnost učit se z psaného písma, a tak to vyprávění bylo hrozně důležité. O svou minulost bychom se měli zajímat, protože minulost je to, co nás, Romy, spojuje.“ Miroslav Zima²

Projekt Paměť Romů obecně prospěšné společnosti Romea se snaží mapovat osudy Romů žijících v současné době na území České republiky, a představit tak historii Romů od válečných dob až po současnost jejich vlastníma očima. V rámci projektu vzniká sbírka vzpomínek romských pamětníků v podobě video-rozhovorů, které jsou ve zkrácené, sestříhané podobě publikovány na webových stránkách www.pametromu.cz. Nahrávky budou v plném rozsahu dostupné k badatelským účelům v Muzeu romské kultury v Brně a na Seminárii romistiky Katedry středoevropských studií FF UK v Praze. Projekt je realizován za finanční podpory Bader Philanthropies.

Hlavním impulzem pro vznik projektu byl především fakt, že historie Romů, ačkoli je nedílnou součástí historie celé české společnosti, není příliš známá. Ve školách se až na výjimky neučí a materiálů, které by byly dostupné laické veřejnosti, je nedostatek. Samotní Romové, pokud mají o své historii nějaké povědomí, mají ho většinou pouze skrze vyprávění příbuzných.

Právě na orální tradici projekt navazuje a snaží se o dějinných událostech, jejich dopadech na život pamětníků, ale i o každodennosti pamětníků v různých obdobích uchovat svědectví pro další generace, a poskytnout tak cenný zdroj informací ze života menšiny, která stojí do značné míry na okraji zájmu nejen historického bádání.

Natáčení narativů s romskými pamětníky není samozřejmě novátorským počinem, existuje celá řada projektů sbírajících narativy, zvláště pak v romistickém bádání, nicméně samotné rozhovory s pamětníky bývají většinou, z různých zcela pochopitelných důvodů, dostupné pouze pro badatelské účely.

Projekt se tedy jako jeden z mála soustředí na to, aby zaznamenaná vyprávění byla dostupná široké veřejnosti, aby tak co nejsrozumitelnější formou mohl

¹ Mgr. Kristina Dienstbierová působí v organizaci Romea, o.p.s. jako vedoucí projektu Paměť Romů.
E-mail: kristina.dienstbierova@gmail.com

² Minulost je to, na čem se můžeme shodnout. Rozhovor s Miroslavem Zimou, 5. 12. 2017 - www.pametromu.cz

představit historii Romů žijících na území našeho státu. Neanonymizované životní příběhy jsou tím nejlepším způsobem, jak takovou historii zprostředkovat. Nejedná se totiž o neosobní faktická data, ale o konkrétní lidi, kteří řeší v životě podobné problémy jako kdokoli jiný.

Tato forma neanonymizovaných veřejně dostupných video-rozhovorů však přináší mnohá omezení, kterým jsme museli čelit. Především fakt identifikovatelnosti pamětníků je značně omezující už při jejich výběru, neboť existuje oprávněná obava jednak ze zneužití samotné výpovědi, ale v případě strategie skrývání vlastní identity i strach z toho, že by mohli být pamětníci kvůli poskytnutí rozhovoru identifikováni svým okolím jako Romové. Jistá omezení přináší i záměr zveřejnění rozhovoru ve „stravitelné“ formě. To totiž předpokládá určité vypravěčské schopnosti pamětníka, a současně nelze jít příliš do hloubky. Jednak z časových důvodů, ale i kvůli technickým možnostem samotného střihu. Některé pasáže nelze v sestřihu použít, například pokud v nich pamětník odkazuje na kontext, který v sestřihu použit nebyl. Dalším důvodem je pak i to, že rozhovor není dost dobře možné opakovat, aby pamětník mohl dovysvětlit případné nejasnosti, neboť by k tomu bylo potřeba nasimulovat stejnou situaci.

Sběr výpovědí

Souborem výpovědí bychom chtěli obsáhnout co nejširší paletu témat. Proto se při výběru pamětníků soustředíme na to, aby pocházeli, pokud možno, z různých sociokulturních vrstev, od obyčejných lidí po ty veřejně činné, nebo aby pocházeli z různých regionů České republiky. Nicméně vzhledem k problematičnosti zvolené formy spojené především se strachem potencionálních pamětníků ze zneužití jejich osobních výpovědí a taktikou neviditelnosti, jsme se zprvu obraceli především na pamětníky, u kterých jsme tento problém nemuseli řešit. Tedy na ty, kteří se k romství veřejně hlásí, anebo k projektu a jeho realizačnímu týmu chovají důvěru založenou především na osobních vazbách. Tento okruh pamětníků jsme posléze rozšiřovali o pamětníky, kteří nám byli těmi původními doporučování, postupovali jsme tedy tzv. metodou sněhové koule.

Vzpomínky byly nahrávány v přirozeném prostředí vypravěčů, a sice tazateli – většinou studenty, absolventy či pedagogy z oboru romistika na FF UK – kteří mají zkušenosti jak s romským prostředím, tak i s nahráváním pamětníků jako takových. Rovněž se jedná o tazatele, kteří se orientují v romské historii.

Všechny rozhovory byly vedeny podle podobného schématu. Zpočátku během jedné návštěvy pamětník vyprávěl svůj životní příběh s ohledem na ty momenty jeho života, kterým on sám přikládá důležitost. Posléze mu byly kladeny doplňující otázky k tématům, o kterých se buď již zmínil, nebo která by se ho mohla týkat. To se však v některých případech ukázalo jako nedostatečné, neboť v rozhovoru zůstávaly některé momenty nedopovězené. Posléze jsme tedy postup upravili

a rozhovory byly nahrávány při dvou návštěvách s odstupem alespoň dvou týdnů. Při prvním kontaktu pořídil tazatel pouze audiozáznam s cílem seznámit se a zjistit o pamětníkovi bližší informace, otestovat jeho schopnost uceleněji vyprávět, vybrat vhodné místo v domácnosti pro následné natáčení apod. Výjimku tvořili pouze pamětníci, se kterými tazatelé v minulosti již vzpomínky nahrávali. U těchto se přistoupilo rovnou k druhému natáčení, kterému byl již přítomen i kameraman.

Ač se metodologicky nahrávání ve dvou kolech ukázalo jako více vyhovující, i tento postup s sebou nesl riziko. Někteří pamětníci při druhé návštěvě nedokázali překonat vědomí, že už jednou tazateli vše vyprávěli, a nehovořili již tak detailně a souvisle jako při návštěvě první, při které byli nahráváni pouze na audio.

Rozhovory byly vedeny v českém, slovenském nebo romském jazyce, přičemž výběr jazyka byl ponechán čistě na pamětníkovi. Celková délka rozhovorů (natočených na video při druhé návštěvě) se pak pohybuje mezi jednou a třemi hodinami v závislosti na vyprávěči.

Zpracování a publikace výpovědí

Pro publikaci na webových stránkách byly rozhovory zpracovány tak, aby představovaly souvislá vyprávění o délce zhruba dvaceti minut. Vybírali jsme zajímavé pasáže s ohledem na zachování pestrosti témat a úhlů pohledu na dané události či témata.

Každý rozhovor je také doplněn o stručný medailon pamětníka, o informace týkající se samotné nahrávky, její popis a o editovaný přepis publikovaného rozhovoru.

Zveřejněné výpovědi nejsou zatím na stránkách projektu nijak tříděny, ale do budoucna tomu tak bude. Pro lepší orientaci plánujeme nahrávky rozřadit podle časových období a také tematicky.

Pamětníci a výpovědi

Doposud se nám podařilo natočit rozhovory s padesáti pamětníky různých věkových kategorií. Záměrně jsme se zpočátku soustředili na starší ročníky. Věkové rozpětí pamětníků se pohybuje mezi rokem narození 1929 až 1971, nejvíce jich je z generace narozené ve čtyřicátých a padesátých letech.

Pamětníci pocházejí z různých sociálních vrstev, někteří byli nebo jsou občansky a politicky aktivní, jiní jsou širší veřejnosti zcela neznámí. Největší počet pamětníků pochází ze skupiny slovenských Romů, zastoupeni jsou však i Romové olaští, čeští, moravští a Sintové.

Ve vzpomínkách se objevují rozmanitá témata od známějších celospolečenských událostí přes fakta týkající se státní politiky vůči Romům po čistě osobní vzpomínky na každodenní život v časovém rozmezí od předválečné doby po současnost. Výpovědi do značné míry představují odlišnou perspektivu vnímání historických událostí tzv. „velkých dějin“, než s jakou se obvykle můžeme setkat u většinové společnosti. Některé

klíčové události nejsou ve vyprávění tematizovány, neboť nijak neovlivnily osobní životy Romů v Č(SS)R. Naopak události jiné, které by většinová společnost přešla téměř bez povšimnutí, měly pro jejich životy citelné důsledky, jako například rozdělení Československa a následné vydání zákona o státním občanství.

Témata zaznamenaná v rozhovorech nejsou zastoupena zcela rovnoměrně tak, jak bychom si přáli. Nejmarkantněji se to projevuje ve vzpomínkách na válečné období. Vzpomínky na toto období z území Slovenska pokrývají širší paletu témat. Naproti tomu vzpomínky na stejná léta z území Protektorátu Čechy a Morava nejsou natolik tematicky pestré, aby vytvořily ucelenější obrázek doby. Přímých pamětníků, kteří by tuto dobu pamatovali a byli ochotni se o své vzpomínky veřejně podělit, je bohužel velmi málo, tudíž kromě dvou případů se jedná o vyprávění zprostředkovaná a velmi kusá.

Ani regionálně se nám doposud nepodařilo dosáhnout rovnoměrnějšího zastoupení pamětníků, což však do značné míry souvisí s metodou výběru pamětníků.

Co máme v plánu

V letech 2019 a 2020 bude projekt pokračovat. Kromě nahrávání dalších pamětníků se více zaměříme na prohlubování obsahu webových stránek a další využití dosavadních výpovědí.

Především chceme stránky doplnit o doprovodné texty, které by výpovědi zasadily do širšího historického kontextu, a byly tak lépe srozumitelné pro laickou veřejnost. Ne vždy je totiž z výpovědi pamětníka zcela zřejmé, o kterých událostech hovoří, ať již z toho důvodu, že si pamětník nebyl vědom okolností, za kterých se mu určité události děly, nebo je pouze nespecifikoval – zvláště pak pokud posluchač nemá hlubší povědomí o romské historii.

Ze stejného důvodu se chystáme výpovědi doplňovat i o dobové dokumenty a fotografie vztahující se k životním událostem daných pamětníků.

Se samotnými výpověďmi chceme pracovat i dále. Už dnes je využíváme jako zdroj ilustrací ke zpravodajským textům a tvorbě minidokumentů u příležitosti výročí různých historických událostí na zpravodajském serveru Romea.cz, ale poskytujeme je k tomuto účelu například i redakci pořadu Českého rozhlasu „O Roma vakeren“.

Především bychom však rádi dosáhli toho, aby s nimi pracovali i pedagogové ve školách. Proto příběhy poskytujeme organizacím, které se zaměřují na vzdělávání v oblasti romské historie. Chystáme také vytvoření vlastní metodiky pro práci s příběhy ve výuce.

Protože jsme se setkali s pozitivními ohlasy zejména ze strany mladých Romů, chceme je do projektu zapojit aktivněji. Aktuálně připravujeme soutěž, která bude postavena na nahrávání a zpracovávání rodinných historií. Doufáme, že tak získáme tipy na další zajímavé pamětníky a zároveň v mladé generaci vzbudíme hlubší zájem o vlastní dějiny.

Zpráva o činnosti Pražského fóra pro romské dějiny¹

Mezinárodní akademická platforma Pražské fórum pro romské dějiny vznikla v roce 2016 z iniciativy Kateřiny Čapkové, historičky působící na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (ÚSD AV ČR), která se věnuje dějinám Židů ve střední Evropě a dějinám migrace a uprchlíků. Se záměrem podpořit výzkum historie Romů a přispět ke kultivaci diskurzu týkajícího se Romů a jejich dějin v prostředí akademie oslovila několik badatelů z různých vědních disciplín, zejména historie, antropologie a sociologie, kteří se tématu Romů ve své práci věnují. Vznikla tak mezinárodní platforma pojmenovaná Pražské fórum pro romské dějiny, institucionálně zakotvená na ÚSD AV ČR, působící v úzké spolupráci se Seminářem romistiky na Katedře středoevropských studií FF UK (SR KSES FF UK). Její aktivity koordinuje Kateřina Čapková (ÚSD AV ČR) a Helena Sadílková (SR KSES FF UK). Na aktivity Fóra dohlíží mezinárodní řídicí výbor, jehož členy jsou badatelé působící na univerzitách či výzkumných institutech v Evropě a v severní a jižní Americe. Výbor se každoročně setkává v Praze u příležitosti některé z akcí pořádaných Fórem. Jeho členy jsou: Ilse About (L'École des hautes études en sciences sociales, Paříž, Francie), Yasar Abu Ghosh (Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy), Kateřina Čapková (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), Celia Donert (University of Cambridge, Anglie), Jan Grill (University of Valle, Cali, Kolumbie), Krista Hegburg (United States Holocaust Memorial Museum, Washington D.C., USA), Ari Joskowicz (Vanderbilt University, Nashville, USA), Angéla Kóczé (Středoevropská univerzita, Budapešť), Helena Sadílková (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) a Eszter Varsa (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg, Německo).²

Fórum se zavázalo jednou za dva roky zorganizovat v Praze mezinárodní historicky zaměřenou konferenci a pořádat další aktivity – odborné workshopy, semináře, ale i veřejné debaty a výstavy. Cílem je vytvořit platformu pro realizaci a prezentaci historického výzkumu zaměřeného na romské komunity v Evropě i mimo ni a spoluutvářet tak veřejnou debatu o Romech a jejich dějinách v rámci dějin evropského společenství jako celku.

1 Zpráva o činnosti vznikla na základě ustanovujícího prohlášení Fóra, na jehož formulaci se podíleli členové řídicího výboru Fóra, a průběžné dokumentace jednotlivých aktivit, dostupné ze stránek www.romanihistories.usd.cas.cz

2 Činnost Fóra je průběžně podporována ze zdrojů Strategie 21AV Akademie věd ČR – Globální konflikty a lokální souvislosti. Jednotlivé aktivity konané v posledních dvou letech finančně podpořila celá řada institucí, zejména: Bader Philanthropies, New York University v Praze, CEFRES v Praze, Velvyslanectví USA v Praze, University of Liverpool, United States Holocaust Memorial Museum in Washington, Česko-německý fond budoucnosti, Francouzský institut v Praze a další. Více viz www.romanihistories.usd.cas.cz

V tuto chvíli má za sebou Fórum dvouleté působení, během kterého uspořádalo v Praze mezinárodní konferenci k tématu důsledků válečné genocidy Sintů a Romů z perspektivy rodiny – ve spolupráci s badateli z projektu Celie Donert s názvem „Legacies of the Roma Genocide in Europe since 1945“ (Dědictví romské genocidy v Evropě po roce 1945). Druhá konference k tématu prostorové a sociální mobility organizovaná ve spolupráci s Muzeem holokaustu ve Washingtonu (USHMM), je plánovaná pro rok 2019. Dále Fórum uspořádalo tři workshopy, které se věnovaly tématu současného stavu výzkumu holokaustu Romů a Sintů (ve spolupráci s Muzeem romské kultury a s Romea.cz); sterilizacím romských žen v evropském kontextu a zneužívání těchto typů lékařských zákroků ke kontrole populačního růstu určitých skupin obyvatelstva; a vizuálním stereotypům ve fotografickém zobrazování Romů a Židů (spolu s Francouzským institutem a CEFRES). Dále proběhly dvě veřejné debaty navázané na témata realizovaných akademických setkání (k důsledkům válečné genocidy za účasti přeživších a jejich potomků z Německa a České republiky; a k tématu sterilizací za účasti osobností zasazujících se o odškodnění takto poškozených žen v České republice), a dvě výstavy (rodinná historie jedné rozšířené rodiny Sintů z německého Dessau založená na vzácných historických fotografiích této rodiny; výstava obrazů Zdeňka Daniela, architekta a výtvarníka pocházejícího po otci z rodiny oslavanských Romů).

Pro rok 2019 plánuje Fórum uspořádat ve spolupráci s Muzeem holokaustu ve Washingtonu uzavřené konzultační setkání pro místní rodiny přeživších holokaustu Sintů a Romů pátrajících po svých příbuzných a jejich válečných osudech. Díky konzultacím budou mít členové rodin přeživších možnost využít rešeršní servis ve fondech Muzea holokaustu, čítajících miliony dokumentů včetně dokumentů Mezinárodní pátrací služby (International Tracing Service), organizace klíčové pro dokumentaci věznění v nacistických koncentračních táborech osvobozených Spojenci a dalších poválečných přesunů bývalých vězňů těchto táborů těsně po válce. Výše zmíněná konference plánovaná pro rok 2019 k tématu mobility Romů v poválečné Evropě má zase za cíl mimo jiné kriticky analyzovat termíny jako kočování/nomadismus, usedlost atp., které jsou často asociované právě s romskými skupinami v Evropě. Záměrem konference je rozkrýt v historické perspektivě mechanismy vynucující/zakazující/umožňující prostorový pohyb, respektive různé typy migrací v kontextu proměňujících se státních zřízení, mezinárodních systémů, ale i sociálních nerovností mezi různými evropskými regiony, a na ně navázané sociální (ne)mobility.

Pražské fórum pro romské dějiny vzniklo z přesvědčení členů zakládajícího výboru, že historie Romů představuje značně roztržštěnou a navíc izolovanou oblast akademického výzkumu – výzkum dějin Romů dosud není přijímán jako nedílná součást historického výzkumu a v Evropě ani mimo ni neexistuje žádná stabilnější akademická platforma, která by právě historický výzkum zaměřený

na Romy podporovala. V posledních letech na různých místech vznikají národní či mezinárodní týmy, které pracují na konkrétních projektech zaměřených na studium dějin Romů v konkrétním časovém období – viz například současný výzkumný tým kolem projektu meziválečné emancipace Romů v Evropě realizovaný na Univerzitě v St. Andrews³ nebo mezinárodní síť badatelů sdružených kolem tématu důsledků válečné genocidy Romů a Sintů koordinovanou z Univerzity v Liverpoolu⁴. Ty umožňují nejen rozvoj výzkumu jako takového, ale i tolik potřebnou intenzivnější komunikaci mezi badateli zapojenými do organizovaných interních či veřejných workshopů, konferenčních panelů a samostatných konferencí.

Podobným směrem působí i Pražské fórum, nejen na mezinárodní, ale i lokální úrovni. Chce být stabilní platformou pro podporu výzkumu, diskuze a setkávání badatelů napříč obory, s důrazem na historickou perspektivu. Výzkum dějin Romů chápou členové řídicího výboru Fóra jako klíčový pro lepší pochopení dějin celé společnosti – např. v tématech historie druhé světové války, studené války, sociálního státu a občanství či sociální mobility v proměňujícím se světě. Cílem Fóra je také vymanit výzkum historie Romů z jisté izolace v lokálních romistických/romských diskurzích, ovšem při zachování povědomí o významu výzkumu historie Romů a prezentace jeho výsledků pro členy místních romských společností. Za inspirativní pokládají členové Fóra přístupy, které problematizují představu Romů jako homogenizované skupiny převážně izolovaných a/ nebo marginalizovaných lidí a podporují práci, která se zaměřuje na Romy jako na dějinné aktéry spíše než jako na objekty nebo oběti, aniž by to ovšem vedlo k ignorování či zlehčování dějin diskriminace a perzekucí. Při vědomí problematické role vědy v utvrzování nerovných mocenských vztahů mezi Romy a tzv. majoritními společnostmi také podporují práci založenou na reflexivitě a sebekritickém pohledu na výzkumné premisy, shromažďování a charakter pramenů i vlastní interpretační přístupy.

Z výše uvedeného výčtu různých aktivit, které se podařilo za dva roky existence Fóra realizovat, je také zřetelná snaha neuzavírat aktivity Fóra jen do akademického prostředí, ale zapojovat se do veřejného dění, podporovat existující iniciativy a zároveň do jednotlivých aktivit zapojovat i členy místní romské společnosti, od organizace veřejných akcí jako otevřených, včetně jazykové stránky věci (u mezinárodních akcí tak bývá zajištěno tlumočení do češtiny), přes spolupráci s romskými organizacemi i jednotlivci, až po zapojování romských aktérů a badatelů. Snaha vstupovat do veřejného prostoru skrze historická témata také úzce souvisí s volbou témat

3 Viz *Roma Civic Emancipation Between The Two World Wars* – <http://standrewstransnational.wp.st-andrews.ac.uk/research/projects/roma-civic-emancipation-between-the-two-world-wars-erc-advanced-grant>

4 Viz *Legacies of the Roma Genocide in Europe since 1945* – <https://romalegacies1945.wordpress.com/>

organizovaných akcí, kdy nejde tolik o podporu výzkumu a debaty o „bílých místech“ historie Romů, ale spíše o podporu výzkumu těch „bílých“ či „šedých“ míst, která mají relevanci pro současnou dobu, dění a potřebu posilování povědomí o historickém rozměru současných společenských výzev.

Recenze | Anotace

Ilona Ferková

Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny
De mek jekh, Lído! Kaštankuskre vakeribena andal e herňa
/Iveta Kokyová

Arne B. Mann

Rómski kováči na Slovensku – Roma Blacksmiths in Slovakia
/Jarmila Pechová

Josef Serinek, Jan Tesař, Josef Ondra

Česká cikánská rapsodie
/Eva Zdařilová

Ilona Ferková

Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny /

De mek jekh, Lído! Kaštankuskre vakeribena andal e herna

Praha: Kher, 2018, 119 s., ISBN 978-80-87780-15-2

Křest knihy *Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny* se uskutečnil večer 4. prosince 2018 v Knihovně Václava Havla. Představení nejnovější knihy Ilony Ferkové jsem se rozhodla začít právě tímto silným zážitkem. Křest byl doprovoben typickou romskou pohostinností, autorka sama připravila občerstvení, což u jiných křtů není právě obvyklé.

Byla jsem tam mezi prvními. Přišla jsem podpořit romskou spisovatelku, mou kamarádku, kterou přezdívám *popkico* „panenko“.

V sále byla spousta židlí, nebylo ale volné ani jedno místo k sezení, místnost se krátce před začátkem rychle zaplnila až k prasknutí. Voňavé a vynikající „šinga“ (závin) a další občerstvení nenechávaly klidným nikoho v sále. Lahodné pečené kaštany, jakož i kaštany a svíčky na parapetech skvěle podporovaly atmosféru události.

Z autorčiných očí zářila spokojenost. Zároveň z ní byla trochu cítit tréma, která se brzy během přednesu vytratila. Z hlediště se ozýval smích. Romové se smáli situacím a věcem, které jim jsou důvěrně známé a které vycházejí z romské kultury. Neromové ale chvílemi nechápali, čemu se všichni okolo smějí. „Co by sis přála?“ zněl dotaz od Karolíny Ryvolové, editorky knihy a jedné z překladatelek. Ilonka na to vyslovila spontánně přání, aby za ní lidé chodili a psali jí, že je dobrá, protože taková slova autorku vždy potěší. Pochopitelně je to přání všech autorů, ale málokterý si je troufne říct nahlas. Její upřímnost zaplavila celý sál úsměvy.

Během autorského čtení ilustroval Martin Zach přímo v sále to, o čem Ilona zrovna četla, a vznikající kresby byly pro přítomné promítány na plátno. Zach tak trefně vizuálně zpřítomnil nejružnější příběhy a situace ze zmiňované knihy. Považuji to za skvělý nápad, který autorskému čtení dodal nový rozměr. Ilustrace Martina Zacha je možné najít i v samotné knize.

Přestávkami mezi jednotlivými předčítanými úryvky nám svými autorskými písněmi vyplňoval muzikant Roman Horváth. Kromě Horváthových písní zazněla i romská hymna, během níž všichni povstali a někteří se na místě pohupovali do rytmu.

Zmiňované nově pokřtěné dílo s názvem *Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny*, představuje další autorský počín Ilony Ferkové po 20 letech, kdy publikovala svou knihu *Ukradené děti*. Její nejnovější kniha v sobě spojuje tradici romské ústní slovesnosti a současnost v podobě kritických postřehů. Jedná se o cyklus deseti povídek rámovaných vyprávěním bezdomovce Kaštánka, které se snaží poukázat na to, že romské kulturní bohatství

je v 21. století stále aktuální, přítomné a živé, zároveň ale získává v současné době novou podobu. Tato výpověď je ještě umocněna tím, že původním jazykem nových povídek Ilony Ferkové je právě romšтина.

Lada Viková do češtiny přeložila prvních pět povídek. Zbývající polovinu cyklu přeložila Karolína Ryvolová, která knihu opatřila doslovem, v němž Ilonu Ferkovou pro její tvorbu přirovnává k národní buditelce Boženě Němcové (s. 101). Kaštánek, hlavní aktér knihy, není zcela neznámou postavou. Poprvé se objevil na scéně na serveru Romea.cz a jeho příběhy figurovaly též ve sborníku *Moji milí. Sběrka romské narativní prózy*. V knižním vydání je možné najít jak originální romské zpracování, tak i zmiňovaný český překlad. Romská verze mi ale přijde bližší a více se do ní vcítím. Překlad nikdy není tak výstižný jako originál a některé prvky se jeho prostřednictvím vytrácejí. Romský humor, nadsázka i zamyšlení se zkrátka nedají někdy přeložit tak, aby byly přesné. Neznamená to však, že by tím kniha nějak ztrácela hodnotu pro neromské čtenáře.

Kniha představuje beletristické zpracování Kaštánkových vzpomínek na momenty strávené v jedné rokycanské herně. Příběhy vychází z každodenního života skutečných lidí a ten, jak víme, někdy překonává i tu nejdivočejší fantazii. Vykreslení života rokycanské komunity není příliš vzdálené od každodennosti jiných Romů. Je mi známo, že i herna v mém rodném městě – Hořicích – sloužila jako místo setkávání mimo jiné právě i pro hořické Romy. Herna byla místem, kde se cítili „v bezpečí“, neboť ji navštěvovali stále ti samí lidé, které spojovaly stejné starosti i radosti. Jednalo se o tzv. „romskou hernu.“ Zde si Romové předávali informace, klepy, dělali „*pheras*“ (legraci), vyprávěli si vtipy a vzájemně si půjčovali peníze na „*trastune benga*“ (železná dábly – jak jim říká Ilona Ferková). Projevovala se tu jakási vzájemná soudržnost a solidarita. Jeden druhému ve výhře přál, na oplátku od výherce obdržel nějaký peníz. Ilona Ferková zdařile zachycuje pestrost lidských životů, které v sobě mísí jak humorné epizody, tak utrpení a starosti. Téměř v každé povídce může čtenář či čtenářka pocítit empatii lidí a úctu, tj. „*pařiv*“. Nejvíce mne však z celého povídkového cyklu zaujaly dvě povídky s názvem *Poker* a *Nedělní oběd*, kterým věnuji bližší pozornost.

V *Pokerovi* autorka poukazuje na romskou víru v kouzla, magii a uhranutí. Ve vesnici, ze které *Poker* pocházel, žila krásná Romka jménem Rosana. Narodila se jí dvojčata, ta ovšem byla neustále nemocná, protože je někdo uhranul. Právě v tomto momentu je znázorněn pohled Romů na magii, *keriben* – *pokeriben* – počarování, povídka krásně ukazuje, jakou má magie sílu a hodnotu v romských životech. Podobně jako romská „*pařiv*“. Rosana se totiž stala předmětem hospodských drbů a začalo se o ní říkat, že je coura. Její manžel Ruda se snažil bránit její i svou čest, ale byl zabit. Veškerá vina tedy najednou padla na Rosanu, která nyní byla zodpovědná i za smrt svého muže. Do celého příběhu byl kvůli výhružkám a vydírání vrahovy ženy zatažen samotný *Poker*. Jeho čin měl na svědomí dvě úmrtí a on sám čeká, že umře taky a toulá se světem.

Vyprávění z *Nedělního oběda* začíná u supermarketu, kde Kaštánek hovoří s gádžem Norkem, který žije bez střechy nad hlavou. Kaštánek našel v nákupním košíku výherní los. A než si šel vyzvednout svou nemalou výhru, slíbil Norkovi, že ho pozve na luxusní oběd do hotelu. Nakoupil si však oblečení a zbytek nově nabytých peněz prohrál v automatech. Přišel pak do herny a vyprávěl, co se mu přihodilo, včetně toho, že přísahal svému kamarádovi Norkovi, že ho pozve na oběd. Nechtěl utrpět ztrátu své cti. Lidé z herny s ním soucítili, všichni se tedy domluvili, že každý z nich donese jídlo pro Norka a připraví mu luxusní oběd. Na tomto příběhu lze vyzvednout romskou solidárnost a pomoc druhému. Zmiňuje se zde i přísaha, která se má dodržet za každou cenu.

Kaštánkovy příběhy představují prvky romské kultury, tradic a věnují také pozornost společnému prožívání či solidaritě, která je v současné době velice potřebná.

Vylíčené autorské čtení v Knihovně Václava Havla bylo pro mě zajímavé, ukázalo totiž rozdíly v chápání některých situací očima Romů i Neromů. Například Ilončina zmínka o uzených vepřových nožičkách Romy pobídla k smíchu, neboť jsou pro nás jakousi „delikatesou“. V dětství jsme je jedli pořád. A tak při zmínce, že událost, při které se Romové v povídce scházejí, je spojena s jídlem, a konkrétně právě s nožičkami, vyvolala na jedné straně salvu smíchu, na straně druhé rozpačité pohledy. Kniha Ilonky Ferkové může v tomto případě obohatit i Neromy o vnímavost k romské kultuře či prožívání a spojit mostem dvě společenství, která jsou si dnes vzájemně nesrozumitelná.

Tvorba Ilonky Ferkové vychází – podobně jako u jiných romských autorů – z autentických příběhů. Například také Andrej Giňa ve své knize „*Patív*“¹ popisuje každodenní humorné scény (viz. jeho povídka *Ve vlaku*). I v tvorbě Ilony Ferkové se jedná o analogické vyprávění a popis. Její mistrně vystavěné dialogy mají spád, její laskavě zaznamenaný humor vám často vykouzlí při čtení úsměv na tváři. Některé povídky přečtete jednou, k jiným se budete vracet. A když Ilonu potkáte, nezapomeňte jí říct, že se vám kniha opravdu líbila. Ona totiž bude mít opravdovou radost.

Knihu distribuuje přímo nakladatelství KHER. Současně je kniha dostupná ke stažení.²

Není to kniha určená jen pro romskou komunitu. Je pro všechny, jimž nejsou lhostejní lidé, kteří kolem nich žijí. Je vhodná pro každého, kdo chce pochopit rozdílné uvažování Romů a najít si k nim cestu. Je pro všechny, kteří mají otevřené srdce a nežijí v růžovém oparu. Je v ní laskavým jazykem řečeno, že život je někdy mrcha, ale nadhled a humor nám občas může i něco usnadnit.

Iveta Kokyová³

1 Giňa, A. 2013. *Patív. Ještě víme, co je úcta. Vyprávění, úvahy, pohádky*. Praha: Triáda.

2 http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/Kastanek_pdf.pdf

3 Autorka je romská spisovatelka a studentka Semináře romistiky KSES FF UK. E-mail: I.Kokyova@seznam.cz

Arne B. Mann

Rómski kováči na Slovensku, Roma Blacksmiths in Slovakia

Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2018, 400 s., ISBN 978-80-89639-52-6

Odborné i laické veřejnosti se v uplynulém roce dostala do rukou slovensko-anglická reprezentativní publikace vycházející v edici *ÚLUV Tradičia dnes* a věnovaná historii a současnosti romského kovářství. Autor je přední slovenský etnolog a romista, který od roku 1983 pracuje jako samostatný vědecký pracovník v Ústavu etnologie Slovenské akademie věd a zabývá se nejen romským řemeslem, ale též zvyky, rodinnými a společenskými vztahy Romů a romským holokaustem. Je autorem a spoluautorem několika monografií a držitelem ocenění za vědeckou a publikační činnost s romskou tematikou.

Práce je rozdělena do kapitol, které v logické posloupnosti seznamují čtenáře s historií Romů a s jejich typickým kovářským řemeslem, způsobem práce, výrobky, proměnami řemesla ve 20. století a postavením romského kováře ve společnosti. V úvodu autor analyzuje prameny, mezi nimiž rozhodující roli hraje terénní výzkum (29 výzkumných lokalit), ale také kritické zhodnocení sbírkových fondů slovenských muzeí, zejména Slovenského národního muzea – Muzea kultury Romů na Slovensku v Martině, Gemersko-malohontského muzea v Rimavské Sobotě, Krajského muzea v Prešově, Zemplínskeho muzea v Michalovcích, Západoslovenského muzea v Trnavě a dalších. Informace o zastoupení romského kovářství v jejich sbírkách autor získal prostřednictvím odborných pracovníků těchto muzeí. Spolupráce byla navázána také s Muzeem romské kultury v Brně, jehož fond rovněž pochází do značné míry ze Slovenska, zčásti ze sbírky bývalého Svazu Cikánů-Romů (1969–1973), zčásti z vlastních muzejních akvizic. Dalším neopomenutelným muzeem bylo první romské muzeum v Evropě nacházející se v polském Tarnově, které poskytlo srovnávací materiál. Třetím autorovým zdrojem je pak odborná literatura a zápisy, především práce J. L. Holubyho, E. Horváthové, I. Kršteka, ze zahraničních pak Adama Bartosze, Claudie Mayerhofer nebo Ference Bakó. Využil také archivní prameny, zejména soupisy Cikánů v Uhrách z 18. a 19. století, kde našel údaje o zaměstnání respondentů, nebo materiály Národopisné společnosti a Slovenské akademie věd, kde získal kresby a fotografie.

Samotnému odbornému textu předchází autorovo vysvětlení pojmů, s nimiž dále pracuje: *Cikáni/Romové, tradiční, lidové řemeslo* apod. Pojmenování *Cikáni* ponechává u citací pramenů z období před rokem 1990, jinak se drží nověji zavedeného pojmu *Romové*. Pod pojem *tradiční* zahrnuje situaci v řemesle do poloviny 20. století, respektive do roku 1948. Řemeslo chápe v širším smyslu jako činnost vykonávanou za účelem tvorby zisku, při níž není nutně zapotřebí odborné školení, současně se však odlišuje od domácí výroby pro vlastní

potřebu. Terminologie kovářského náčiní se opírá o *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník* z roku 1991 (autorky M. Hübschmannová, H. Šebková a A. Žigová).

Kapitola nazvaná „Dějiny“ se zabývá příchodem Romů z Indie do Evropy přes Balkán a jejich způsobem obživy, kde hrálo kovářství důležitou či dokonce dominantní roli. Nejstarší zprávy o práci romských kovářů v Uhrách pocházejí z 15. století. Autor sleduje privilegia, která jim byla za jejich práci mnohde poskytována spolu s možností usadit se. Zejména 19. století práci romských kovářů přálo, ať už se jednalo o kováře žijící v jednotlivých obcích, nebo o Romy kočovné či polokočovné. Existovalo i tzv. vandrovní kovářství, známé ještě v padesátých letech 20. století, kdy romští kováři odcházeli na jaře za prací a vraceli se ke své komunitě po několika týdnech. V literatuře se často popisuje jednoduché pracovní vybavení romských kovářů – kámen coby kovadlina, dva kožené měchy, dvoje kleště, pilník, svěrák, kladivo, to vše vlastnoručně vyrobené. Tradiční způsob práce, přinesený zřejmě už z indické pravlasti, byl vsedě na zemi se zkříženýma nohama, přičemž měchy obsluhovaly ženy a děti. Usedlí kováři měli také jednoduchou kovářskou dílnu. Podrobnějšímu výkladu o způsobu práce a pracovních pomůckách je v knize věnováno několik samostatných podkapitol (výheň s měchy a kovadlinou, nářadí, kovářské uhlí a jeho získávání, opatřování si kujného železa sběrem železného šrotu).

Romští kováři ovládali všechny základní techniky kovářské práce, tedy prodluzování, rozšiřování, zhutňování, rozkovávání, ohýbání, osazování, sekání, probíjení, ostření, hrocení i stáčení (tordování), stejně jako práci se zápustkami, svařování a finální úpravu výrobku kalením, cementováním a podobně. Autor popisuje nejčastější úkon požadovaný rolníky od romských kovářů – ostření zemědělského nářadí. Práci, kterou romští kováři naopak zpravidla nevykonávali, bylo podkování koní vyžadující vyšší odbornost.

Sortimentu romských kovářských výrobků se týká samostatná obsáhlá kapitola. Z dochovaných zpráv o výrobcích romských kovářů v 16. století víme, že už tenkrát zhotovovali hřebíky, motyky, sekery, vidlice a ponocenské halapartny, v 17. a 18. století také křesadla, řetězy, radlice, rýče, senné vidle nebo jednoduché železné hudební nástroje (grumle). Autor se podrobně věnuje jednotlivým typům výrobků, jeho zjištění jsou doplněna kvalitní obrazovou dokumentací, nechybějí ani údaje o výrobních centrech. Pojednáno je o různých typech hřebů, hřebíků, háků a skob. Pro rolníky romští kováři dále zhotovovali součásti pluhů, železné hroty do bran, motyky (doloženy už v roce 1563 z Liptovského Hrádku), krumpáče, lopaty, rýče a hrábě, ale i součásti obilních kos a cepů, kopáče na řepu, vidle, řetězy, drobné součástky k vozům, vinohradnické nože, nůžky na střihání ovcí, ochranné obojky s kovovými trny pro ovčácké psy a jiné. Pro stavitele domů byly určeny sekery, kramle, nebozezy, pořízy, dveřní panty, zručnější kováři se pustili i do výroby visacích zámků a klíčů. Řemeslníci využili různé dlabací a řezné nástroje zhotovené romskými kováři, v domácnosti se uplatnily nože, kolébkové nože, sekáčky, železné trojnožky a ohňové náčiní, ale např. i pasti na zvěř, osti¹ užívané při rybolovu nebo koňské a kravské podkovy. Své výrobky romští kováři nabízeli formou přímého či podomního prodeje, na trzích a jarmarcích.

V kapitole „Století proměn“ se Arne Mann zamýšlí nad směřováním romského kovářského řemesla ve 20. století. Jeho první polovina přinesla velký rozvoj tovární výroby, který vedl k omezení výroby řemeslné. Změna způsobu života vedla též k eliminaci řady kovaných výrobků. Pod vlivem této situace se některé romské kovářské rody začaly živit hudbou, v níž dosahovaly rovněž vynikajících výsledků, jiní řemeslníci začali pracovat v průmyslových podnicích nebo zemědělských družstvech jako opraváři a jejich dílny zanikly. V Podunajských Biskupicích

1 Jednalo se o dvouzubou vidlici „se zpětnými hroty k nabodávání ryb“ (<http://www.poznejte-remesla.cz/remeslo/rybarstvi/historie>). Pozn. red.

se už v meziválečném období podařilo zřídit prosperující kovářské výrobní družstvo, které sdružovalo také kováře z okolních vesnic. Ve druhé polovině 20. století se romští kováři stále více začínají věnovat kovářství uměleckému, kterým proslula zejména obec Dunajská Lužná. Autor líčí historii tohoto centra od šedesátých let 20. století, počínaje výrobou upomínkových předmětů a bytových doplňků přes restaurátorské práce na památkových objektech a výrobu replik až po vznik Kovářského cechu a stálé expozice uměleckého kovářství na Slovensku (devadesátá léta 20. století) a po organizování každoročního Evropského romského kovářského sympozia (od roku 2004). Z prací tamějších kovářů vynikají zejména kované kříže na místním hřbitově, zhotovují ale též svícny, mříže i plastiky.

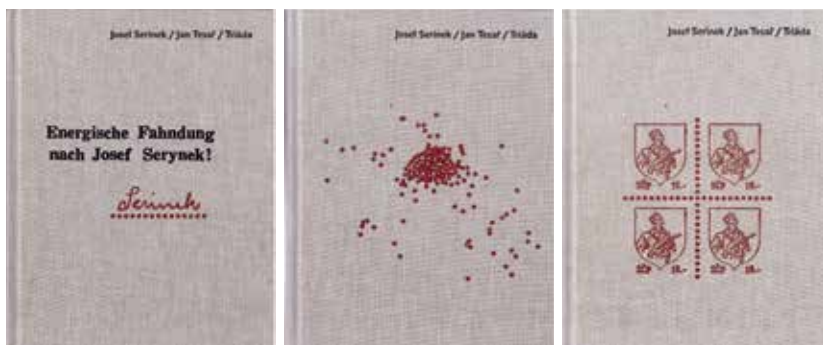
Kapitola „Romský kovář ve společenství“ hodnotí postavení kovářů v jejich komunitě i v majoritní společnosti, které bylo do jisté míry výsadní, a to jak po stránce životní úrovně, bydlení a hygieny, tak i po stránce autority v očích majoritní populace. Ke sporům mezi neromskými vyučenými kováři a kováři romskými obvykle nedocházelo, neboť zde existovala dělba práce a každá skupina se zaměřovala na jiný typ výrobků. Někdy dělali romští kováři pro vesnické kováře i pomocné práce a využívali přitom jejich dílny. V samostatném oddílu si autor všímá také účasti žen, která se většinou omezovala na obsluhu měchů, ale někdy zahrnovala i přímou fyzicky náročnou pomocnou práci u kovářské dílny. Podobně pomáhaly i odrostlejší děti. Úkolem žen byl také prodej výrobků po vesnicích, zatímco na jarmarky zajížděli muži. Romský kovář nezřídka figuruje v romských pohádkách, stává se námětem dřevorezby či jiných výtvarných nebo literárních děl, což je součástí romského emancipačního procesu – *romipen*. V celé Evropě je rozšířena legenda o hřebech použitých při ukřižování Ježíše Krista, které měl zhotovit romský kovář. Romští kováři se ovšem objevují i ve folklóru majority (písňe, hry, přísloví) a také v její autorské tvorbě.

Publikace je doplněna jedenáctistránkovým resumé v romském jazyce a řadou příloh: soupisem zkoumaných lokalit s rokem uskutečněního výzkumu (období 1981–2017), soupisem literatury a pramenů, místním rejstříkem, seznamem ilustrací, překladem listu uherského palatína Juraje Thurza z roku 1616 vyzývajícího vlastníky půdy, aby umožnili Cikánům usadit se na jejich pozemcích a vykonávat své řemeslo, a nářečním slovníkem kovářských termínů v několika zkoumaných obcích.

Bohatým poznámkovým aparátem, precizností v komentování jevů a v jejich zařazení do místních i časových souvislostí, dvojjazyčností a kvalitním grafickým provedením se publikace řadí mezi výrazné odborné monografie evropského významu, užitečné jak pro zájemce o život romské komunity a její tradiční zaměstnání, tak i pro badatele v oblasti řemeslné výroby, zejména kovářství. Ve srovnání s jinými obdobně zaměřenými publikacemi se snaží o komplexní pohled na život romských řemeslníků, tedy ne pouze na specifika kovářské práce, ale i na uplatnění kovářů ve společnosti a na odraz jejich tvorby v lidové slovesnosti. Dlouhodobé studium dané problematiky umožnilo autorovi vedle zkoumání kovářství tradičního také hlubší sondu do jeho současných forem.

Jarmila Pechová²

² Autorka je kurátorkou sbírky řemesel, výrob a zemědělství v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně. E-mail: jpechova@mzm.cz

Josef Serinek / Jan Tesař / Josef Ondra

Česká cikánská rapsodie

I. svazek: Vzpomínky Josefa Serinka; Jan Tesař, Místo epilogu; Rozhovor s Josefem Ondrou; Dokumenty

II. svazek: Jan Tesař, Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka

III. svazek: Mapy, tabulky, diagramy – partyzáni na Vysočině; Jan Tesař, Serinkovské inspirace

Praha: Triáda, 2016, 1364 s., ISBN: 978-80-87256-86-2

Česká cikánská rapsodie je obdivuhodný příběh publikovaný neméně obdivuhodnou formou. Josef Serinek byl československý příslušník protinacistického odboje a Rom. Za druhé světové války zažil věznění v koncentračním táboře Lety u Písku a po vydařeném útěku se stal partyzánským velitelem s krycím jménem Černý. Svůj životní příběh vyprávěl začátkem šedesátých let během osmnácti sezení historiku Janu Tesařovi, který jej o padesát let později vydal za pomoci nakladatelství Triáda ve třísvazkovém díle o téměř 1400 stranách.

Samotný přepis ústního svědectví Josefa Serinka je přitom na necelých 280 stranách prvního svazku a to přepsán tak, jak jej Tesař zaznamenal, se zachováním tematického členění na jednotlivá setkání a dokonce i na strany zápisu. Zbylé stránky plní dvojité poznámkový aparát, mapy, tabulky, diagramy, portréty hlavních a vedlejších postav příběhu, faksimile nebo Tesařovy eseje o druhém odboji a partyzánské válce.

V prvním svazku tak ještě čtenář najde rozhovor s kovářem Josefem Ondrou, který se Serinkem spolupracoval a doplňuje obrázek Serinkovy odbojové činnosti (rozhovor s ním Tesař natočil o několik let dříve, než začal zaznamenávat Serinka), a stručné portréty dalších postav strhujícího Serinkova příběhu.

Druhý svazek pak sestává z poznámkového aparátu, kde Tesař doplňuje komentáře k jednotlivým údajům z příběhu, vysvětluje pozadí a dobové souvislosti a doplňuje další informace, které nasbíral při pátrání po stopách příběhu v archivech. Kriticky rozebírá každý jednotlivý detail Serinkových vzpomínek, protože jak sám píše, „*pečlivá kritika je za všech okolností nejlepší projevem úcty*“.

Třetí svazek nabízí několik map regionu, kde se pohyboval Serinkův partyzánský oddíl, a Tesařovy kritické vojensko-historické eseje o partyzánské válce nejen v českých zemích a o druhém odboji.

Josef Serinek se narodil v roce 1900 v obci Bolevec na Plzeňsku. Rodiče mu zemřeli, když mu bylo dva a půl roku, a vychovávala jej sestra. Za první světové války pobýval s příbuznými

dezertéry v jejich lesním úkrytu, kde byl spolu s nimi dopaden a následně odveden do armády, přestože mu bylo teprve 16 let. Po válce byl amnestován a umístěn do Státního ústavu pro opuštěnou mládež v Košicích, kde se vyučil zahradníkem. Založil rodinu s Pavlínou Janečkovou a postupně se jim narodilo pět dětí.

S rodinou kočoval a živil se sezónními zemědělskými pracemi a ne vždy legálním obchodem. Jako kočovníka se ho dotýkala diskriminace pojící se s tímto sociálním statutem. Díky svému vzdělání a přirozenému citu pro spravedlnost se zastával i ostatních držitelů cikánských legitimací ve sporech se státní správou týkajících se především tábořišť. Romisticky jsou zajímavé jeho myšlenky na politickou organizaci a emancipaci kočujících, zřejmě pod vlivem styků s komunisty. V době perzekuce levicových aktivistů v teď již Hitlerově Německu jim zprostředkoval materiální pomoc od německých komunistů z Čech. Na jaře 1937 při jednom překročení hranice zastřelil četníka. V době po německé okupaci Československa a vyhlášení Protektorátu pracoval jako kočí na statku v Rohách na Plzeňsku. Následně byl v Říši na základě udání, že pašuje, zatčen a strávil přibližně 31 měsíců ve vězení v Norimberku a v Chebu.

Po propuštění si dlouho svobody neužil – 2. srpna 1942 byl Josef Serinek spolu s manželkou a dětmi zatčen a protektorátními četníky deportován do tábora v Letech u Písku. Táboru a pobytu v něm se věnuje celá kapitola V. Josef Serinek po měsíci a půl stráveném v táboře v polovině září spolu s dalšími čtyřmi vězni úspěšně uprchl. Plánoval, že se později pro svou rodinu vrátí, ale byl pronásledován protektorátními četníky a následující rok se musel skrývat. Až po válce se Serinek dozvěděl, že jeho manželka a děti zahynuly zčásti v Letech a zčásti po transportu do Osvětimi.

Josef Serinek se rozhodl zapojit do odboje, se švagrem svého synovce Jarkem si v loveckých chatách opatřili zbraně a vydali se na Vysočinu. Jarka zastřelil v dubnu 1943 u obce Ratiboř hajný. Josef Serinek se pak na Vysočině dostal do kontaktu s odbojovou organizací Rada tří. Postupně sestavil převážně z uprchlých sovětských zajatců lesní partyzánský oddíl, kterým prošlo až 150 utečenců a měl průběžně kolem 30 členů. Oddíl byl po válce někdy nazýván oddílem Čapajev. Skrývali se v síti zemljank a operovali především v Haklově lese, na Kutínách, u Daňkovic, Ubušínu, Věcově apod. (vše dnešní okres Žďár nad Sázavou). Region a činnost oddílu je vyobrazena na mapách ve III. svazku.

Mezi akce oddílu patřila mj. trestná výprava proti četníkům, kteří v říjnu 1944 zastřelili představitele Rady tří generála Vojtěcha Lužu. Serinkův oddíl přepadl četnickou stanici v Přibyslavi, pět četníků zavřeli do sklepa, vyslechli je a odsoudili k smrti. Jeden z četníků popravu přežil, neboť smrt jen předstíral. Serinkův oddíl se poté rozdělil a jeho členové se rozptýlili mezi partyzánské oddíly Jermak a Dr. Miroslav Tyrš. Sám Serinek se účastnil osvobozování Bystřice nad Pernštejnem, když odzbrojil posádku vojenského lazaretu v tamní škole. Zde v květnu 1945 také končí Serinkovo vyprávění Janu Tesařovi. Přestože se prokazatelně účastnil ozbrojeného boje, byl po válce vyznamenán pouze medailí Za zásluhy, která se udělovala za vojenské činy vykonané mimo boj.

Jak píše v úvodu ke svému rozhovoru s Janem Tesařem Ondřej Slačálek,¹ z českých historiků má Tesař nejdelsí zkušenost s Husákovými kriminály. Kritičnost, která ho přivedla za normalizace do vězení, je vlastní jeho práci dodnes. Bez nadsázky by se dalo říci, že je českým průkopníkem orální historie. Stejně jako nestoří orální historie pro sebe tuto výzkumnou metodu objevil intuitivně, když se začal zajímat o do jisté míry marginalizovanou skupinu, ke které se mu nedostávalo dostatek písemných pramenů:

1 <http://novyprostor.cz/clanky/422/setkani-s-cernym-partyzanem>

„K hnutí, které bylo v konspiraci, nemohou být dostatečné oficiální prameny. Protože hnutí v konspiraci se samozřejmě snaží vytvářet falešný obraz. Aby se uchovalo, tak musí odvádět cestu. Historikové potom dostanou tyto papíry, které jsou výsledkem snahy klamat úřady, a berou to jako fakt.“²

Začal tedy nahrávat přímo s účastníky partyzánského odboje a počínal si při tom nadmíru empaticky a citlivě. Serinkovu důvěru získával postupně a až při čtvrtém nebo pátém setkání se mu jej podařilo přesvědčit, aby vyprávěl svůj příběh na záznam:

„V práci se Serinkem bylo nutno překonávat traumata způsobená desetiletími rasové a sociální marginalizace. Nic nesmělo připomínat výslech. Vypravěč se ponořil do svých vzpomínek a dojmů, zapisovatel musel zůstat v pozadí a mlčky registroval obrazy, splývající do volných asociací a nejednou se opakující v jiné variaci. Naproti tomu sebejistý Ondra nic nenamítal proti použití magnetofonu a sám si vymínil, že bude jen odpovídat na konkrétní otázky.“³

Druhá dimenze Tesařova orálně-historického počínu spočívá v detailní konfrontaci řečeného s písemnými prameny a následné teze, ve kterých se snaží historik nastínit možné příčiny, proč se řečené případně s písemnými prameny rozcházejí, nebo naopak se s nimi překrývá. Vedle ohromující pečlivosti a smyslu pro detail čtenáři neunikne, že tak nečiní nijak znevažujícím způsobem, ale naopak velice citlivě a lidsky.

Detailně si mj. všímá a komentuje, v jakých okamžicích dochází v Serinkově vyprávění k posunům v časové ose a jaké by mohly být příčiny: „Čas v Serinkově paměti a potom v jeho vyprávění neplyne rovnoměrně.“⁴

U nás dosud nebyl zveřejněn žádný narativ, který by byl podroben tak detailnímu zkoumání co do obsahové stránky, ale i co do kritičnosti k limitům, které takový narativ s sebou ze své podstaty nese.

Česká cikánská rapsodie je mimo jiné i obdivuhodný nakladatelský počín. Při tak obsáhlém a precizně zpracovaném textu teprve vyniknou profese, na kterých dnes jiní nakladatelé tak rádi šetří. Bez pečlivé práce editora, typografa, sazeče a mnoha dalších by takové knižní dílo s dvojitým poznámkovým aparátem vůbec nemohlo držet pohromadě.

Vzhledem k objemu práce na takové edici není s podivem, že text knihy byl připravován k vydání několik let. Na několika místech knihy je tento čas znát. Např. v kapitole Památka Josefa Serinka ve vírech moci a dějepisu, která je výčtem prací, v nichž se o Josefu Serinkovi jmenovitě píše. Zde je patrné, že text knihy byl k vydání připraven delší dobu, protože seznam končí rokem 2006 a posledních 10 let do vydání knihy zde chybí. Během této doby jméno Josefa Serinka začalo ve veřejném prostoru i právě díky samotnému Tesařovi zaznívat častěji, nebo mu byly dokonce některé práce zcela věnovány jako např. text Michala Schustera (2011) Po stopách černého partyzána Josefa Serinka.

Jak je Česká cikánská rapsodie dílo svým zpracováním velkolepé, není díky tomu zároveň přístupné větší čtenářské obci. Vzhledem k důležitosti Serinkova příběhu a i k dramatickému potenciálu, který má, bych si moc přála, aby se příběh cikánského uprchlíka z Let u Písku,

2 <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/historik-jan-tesar-pro-romea-cz-romskych-partyzanu-bylo-malo-romy-vyvrzdi-drive-nez-mohli-partyzanstit>

3 Svazek I, str. 337.

4 Svazek III, str. 45.

který se stal partyzánským velitelem a výrazně se podílel na protinacistickém odboji, dostal do veřejného prostoru a povědomí a byl zpracován i beletrističtěji. Např. novodobé komiksy jako *Totální nasazení* nebo *Palestina* se těší velké čtenářské oblibě a ukazují, že mohou důstojně zpracovávat i závažnější témata. Serinkův příběh by se díky Tesařově mnohaleté poctivé práci historika mohl a měl jednou takového zpracování dočkat.

Eva Zdařilová⁵

Literatura:

Schuster, M. 2011. Po stopách černého partyzána Serinka. In: Vaněk, M., Houda, P., Mücke, P. (eds.). *Deset let na cestě. Orální historie na Sovinci (2002–2011)*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 137–144.

⁵ Autorka je romistka. E-mail: eva.zdarilova@centrum.cz

Romano džaniben – 25. ročník – 1/2018

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Celoměstských programů podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2018.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktorky: Helena Kaftanová, Jiřina Stolařová, Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník;

PhDr. Arne B. Mann, CSc.; Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.;

Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková;

Dipl.–Phys. Peter Wagner, Ph.D.

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách

www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: VS Tisk, Praha

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.